

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

**Економічний факультет
Кафедра економіки підприємства**

Інститут конкурентного суспільства

Теоретичні та прикладні питання економіки

Збірник наукових праць

Випуск 1 (34)

Київ - 2017

*Рекомендовано Вченою радою економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Протокол №5 від 21.11.2017р.*

**Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення
України про державну реєстрацію KB № 6852 від 09.01.03**

**Науковий збірник «Теоретичні та прикладні питання економіки» включено до
спеціалізованого переліку ВАК України з економіки (№ 1413 від 24.10.2017 року)**

3 листопада 2017 року збірник зареєстровано та цитується у системі Google Scholar.

Висвітлюються теоретичні та прикладні питання розвитку сучасної економіки, зокрема, реформування відносин власності, підприємництва, інвестиційно-інноваційної діяльності, структурних зрушень, промислової політики, державного регулювання, корпоративного управління, підвищення якості продукції та конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів, практиків.

Редакційна колегія:

Г.М. Филук, д.е.н. (гол. редактор); **Ю.І. Єхануров**, к.е.н.; **І.О. Александров**, д.е.н.; **В.Д. Базилевич**, д.е.н.; **Д.О. Баяра**, д.е.н. (відп. редактор); **З.С. Варналій**, д.е.н.; **Л.І. Воротіна**, д.е.н.; **Н.І. Гражевська**, д.е.н.; **О.А. Грішнова**, д.е.н.; **А.О. Задоя**, д.е.н.; **А.І. Ігнатюк**, д.е.н.; **О.Є. Кузьмін**, д.е.н.; **І.О. Лютий**, д.е.н.; **І.І. Мазур**, д.е.н.; **І.Й. Малий**, д.е.н.; **Г.В. Назарова**, д.е.н.; **Ю.Є. Петруня**, д.е.н.; **Ж.В. Поплавська**, д.е.н.; **Н.А. Супрун**, д.е.н.; **О.І. Черняк**, д.е.н.; **А.В. Шегда**, д.е.н.; **Н.В. Андрейок**, к.е.н.; **М.В. Голованенко**, к.е.н.; **О.М. Гончарова**, к.е.н.; **Т.М. Литвиненко**, к.е.н.; **Л.А. Мартинюк**, к.е.н.; **О.Ю. Мірошніченко**, к.е.н.; **О.П. Микитюк**, к.е.н.; **О.В. Отрошко**, к.е.н.; **Л.П. Чубук**, к.е.н.; к.е.н.; **Т.В. Кравченко**, к.е.н. (відп. секретар); **А.М. Магомедова**, к.е.н.; **Т.С. Онисенко**, к.е.н.; **О.В. Піменова**, к.е.н.

Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць.
Випуск 1(34) (за заг. ред. проф. Єханурова Ю.І., проф. Филук Г.М.) – К.:
ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. – 234 с.

Адреса редакційної колегії: 03022, м. Київ, вул. Васильківська, 90-а, кім. 307, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, економічний факультет, кафедра економіки підприємства, тел. 259 0147

Bazylevych V.D. COMPETITIVE RELATIONS IN THE INTELLECTUAL PROPERTY MARKET: CHARACTERISTICS OF FORMATION AND MANIFESTATION.....	4
Молдаван Л.В. ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ РІВНОСПРИЯТЛИВИХ УМОВ ЇЇ РОЗВИТКУ	11
Кураташвили Альфред Анзорович РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В СФЕРЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК - НЕОБХОДИМАЯ ОСНОВА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКОЙ, ОБЩЕСТВОМ И ГОСУДАРСТВОМ.....	22
Варналій З.С., Нікитенко Д.В. ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ.....	33
Осецький В.Л., Маслов А.О. ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ	44
Лагутін В.Д. ЕФЕКТИ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	53
Ткаченко А.М., Сепета В.В. ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ	64
Девадзе А.Х. ПРОБЛЕМЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ ГРУЗИИ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ.....	71
Біль М.М. ОСВІТНЯ МОБІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ: СУТНІСТЬ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ..	81
Шевченко В. Ю. ГЛОБАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ БАНКІВСЬКОЇ КОНКУРЕНЦІЇ.....	93
Ахновська І.О. РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ СІМЕЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	103
Бицюра Ю.В. ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК РУШІЙНА СИЛА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	114
Merab Diasamidze, Irakli Kordzaia THEORETICAL ASPECTS OF CLUSTER AS INNOVATIVE MODELS OF DEVELOPMENT OF TOURISM INDUSTRY	128
Івченко Є.А. ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	135
Левченко Ю.Г. МІСЦЕ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ РЕЙТИНГАХ.....	144
Нагачевська Т.В. ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВ ІТ-СЕКТОРУ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ.....	155
Пруненко Д.О. ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	167
Редич О.В., Романенко В.В. СУБ'ЄКТИВНА ОЦІНКА ПОДАТКОВОГО НАВАНТЖЕННЯ, ЯК ФАКТОР РИЗИКУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	175
Абрамович І.О. СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ	185
Алексанян А.Г. ЧИННИКИ РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	195
Козловський А.Т. МЕТОДИКА ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	203
Кривобок П.В. ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ З МЕТОЮ ВПРОВАДЖЕННЯ В НІЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	213
Лайс Л.О. МАСШТАБЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЭНДАУМЕНТА В ЕВРОПЕЙСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ.....	224

COMPETITIVE RELATIONS IN THE INTELLECTUAL PROPERTY MARKET: CHARACTERISTICS OF FORMATION AND MANIFESTATION

Prevailing trends in the transformation of competitive relations are considered with a view on post-industrial alterations related to the intensification of production and exchange of information goods.

The article examines a specific character of the formation and development of competition in the market of intellectual property objects and exposes a contradictory nature of the processes of institutionalization of competitive relations in the field of intellectual property. The study substantiates the need for balancing competition and monopoly in the intellectual property market and suggests improving the institutional and organizational regulation of the intellectual property market at the national and global levels in order to effectively realize its competitive potential.

Key words: *information economy, intellectual property, competitive relations, concoperation, the market of objects of intellectual property.*

Problem statement. Establishment and development of the information economy are considered as complex and contradictory processes that change the system of present social and economic interaction, complicate and modify essentials and forms of competitive relations. Emerging and expansion of the intellectual property market that introduces creative products into economy exacerbate the problem of protecting rights of the creators of intellectual products and setting out conditions for fair economic competition among them. We talk about the need to revise traditional approaches to the analysis of the competitiveness of economic agents, principles and tools of the state competition policy, considering that current institutional and organizational environment of the intellectual property does not go in many ways with the nature of the information society, which produces the 'new principles of social and technological organization.' [1, c. CXX-CXXI].

These issues are of particular relevance to the current stage of innovative modernization of the Ukrainian economy. Serious contradictions are observed in protection of the rights and economic interests of the innovation process participants, institutional and organizational support for the efficient operation and development of the intellectual property market, coordination of competition policy and guiding principles in protecting intellectual property rights [2, .601-630]. These problems cannot be solved without an in-depth analysis of the specifics of intellectual activity, understanding of the complex socio-economic nature of the intellectual property market, characteristics of the deployment and development of the competitive relations.

Review of recent research. Development and alteration of competitive relations throughout evolution of the market economy have been exposed by K. Arrow, J. Bean, S. Brue, L. Walras, J. Galbraith, A. Jalil, J. Keynes, J. Kirtsner, J. Clarke, A. Marshall, E. Mason, G. Minza, V. Oyken, V. Pareto, M. Porter, J. Robinson, A. Smith, J. Stiglitz, J. Tirol, O. Williamson, F. Hayek, E. Chamberlin, J. Schumpeter including the Ukrainians G. Filiuk, V. Heits, A. Hrytsenko, A. Ignatiuk, and B. Kvasniuk. Some aspects of the intellectual

property commercialization and development of competitive relationships in the relevant market have been explored by D. Bell, P. Drucker, C. Kelly, B. Martin, F. Machlup, S. Mey, P. Meinhard, D. North, Y. Sakai, D. Sawyers, R. Stillerman, H. Fox.

The recognized international organizations like the World Bank, the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), the World Intellectual Property Organization (WIPO), the World Trade Organization (WTO), pay close attention to these issues and over the past decade, WIPO experts prepared and published a number of studies in this field: Intellectual property and competition as complementary policies: a test using an ordered probit model, (2007), Interaction of Agencies Dealing with Intellectual Property and Competition Law: Summary of Replies of Member States (2011), Compulsory Licenses Granted by WIPO Member States to Address Anti-Competitive Uses of IP Rights (2011), The Interface between Exhaustion of IP Rights and Competition Law (2012), Analysis of the Economic/Legal Literature on the Effects of IP Rights as a Barrier to Entry (2012), Study on Copyright, Competition and Development (2013), Survey on Technology Transfer Agreements and Antitrust (2013), Study on Patent Pools and Antitrust - A Comparative Analysis (2014), etc. [3].

Unexplored aspects of the problem. Notwithstanding a considerable number of studies into functioning and development of the intellectual property market its characteristics of establishing competitive relations and their regulation at the national and global levels have not received sufficient coverage. The priority is commonly given to the legal aspect, while economic content of the establishing relations has not been closely examined. One of the most challenging and controversial questions is the characterization of the competitive relations in the market of intellectual property, taking into account specifics of the information society, which, on the one hand, strives to remove barriers to the spread of new ideas and technologies and on the other one, searches for effective mechanisms to stimulate and protect interests of the creators of innovative products.

Target setting: to elucidate the establishment and development of contesting relations in the market of intellectual property and on this basis justify proposals for improving the institutional and organizational ordering of the market to effectively realize its competitive potential.

Research findings. It is generally recognized that under conditions of intensification of production and exchange of information goods, a transformation of competitive relations takes place, namely:

- the competitive advantages of economic agents increase as a result of possession of intangible assets to which researchers include intellectual property objects, entrepreneurial abilities, the ability to think non-standard, make quick decisions, experiment, work in a team, be committed to a common cause, etc .
- the monopolistic position of economic agents in the information economy is less stable, since the competitors who invest in knowledge are able to promptly innovate, find perfect solutions that can provide an acceptable profit;
- the role and importance of ‘collective’ competitiveness, based on the coordination of interests and strategies of economic actors and the development of their network interactions grow. Against the backdrop of unrelenting competition, as an integral attribute of the market economy, the tendency towards cooperation increases, because of the need

to establish global standards, universalization of technologies and products that modify the strategies to contest. As a reflection of these objective processes is appearance of the neologism 'concooperation', which combines two opposing concepts ('competition' and 'cooperation') and is interpreted as competitive cooperation or co-competition;

- the openness and intellectual intensity of the information economy weaken monopolism in the markets of new goods and services as the emphasis is shifted there from a devastating competitive struggle to a creative competition for new production arrangements and forms of interaction;

- expansion of information technology, reduction of market barriers, and transparency of e-business lead to the conditions when small innovative companies, which are flexible and dynamic, can compete against powerful and established firms.

In 2017 Cornell University (USA), the European Institute of Business Administration (France) and the World Intellectual Property Organization prepared a Global Innovation Index report, where Switzerland, Sweden, the Netherlands, the USA and the UK were ranked the top innovation-driven countries. European countries occupied 15 of the 25 leading positions in stimulating IP development and protection of IP rights. Highly qualified professionals were reported to be the largest share in the total employment of these countries; there were effective cooperation of universities and R&D in industries and steady increase of patent applications and high-quality research and engineering publications [4.]

A characteristic feature of the European Union economy is formation and development of the modern market of intellectual property objects, through which products of creative intellectual work are introduced into economic circulation and ensure active participation of the national economies in international exchange of IP products. This is confirmed by the fact that the growth of the volume of trade in intellectual property in European countries currently exceeds the growth rates of traditional goods markets. According to the European Patent Office, the IP market provided 56 million jobs or 26 percent of employment in EU countries in 2015, and generated 4.7 trillion Euros of added value, which makes up 38.5 percent of the EU GDP [5, p. 8–10.]

From the viewpoint of formation and development of competitive relations, the character of the IP market is known to be conditioned by:

- (1) the sort of goods in this market, namely: the objects of sale and purchase are products of the natural monopoly of the intellectuals. The products' value is formed on the basis of the individual costs of creative mental work. It is also important to take into account that the market of objects of intellectual property puts on sale and purchase not the products of intellectual activity, but the rights to them, which necessitates creation of an effective system of specification and protection of the latter

- (2) specificity of supply and demand in the intellectual property market, namely the supply of intellectual property is largely determined by the creators' potential and relatively stable not only in the short but also in the long term. The demand for intellectual property is characterized by low elasticity and has a derivative character, that is, it depends on the demand for products and services produced with their participation.

The indicated conditions determine specific character of competitive relations in the market of objects of intellectual property, namely:

- the market is characterized by imperfect (monopolistic) competition and the receipt of super-profits in the short term. The monopoly of the market subjects is conditioned by the

structure of exclusive rights involved in circulation and acquires fundamental characteristics of a commodity market

- non-price competition owing to the uniqueness of intellectual goods, plays a decisive role in the market of IP objects. The main value of intellectual property in the market makes possible monopolization of production of new goods and services authorized by the society of high-quality consumer properties

- the market of IP objects is formed and developed under decisive influence of new information technologies and means of communication, which results in its structural division into closely interconnected legal and shadow markets. The 2011 report of the World Intellectual Property Organization shows that the growth rate of world revenue from royalties and licensing fees increased from \$2.8 trillion in 1970 to \$27 billion in 1990 and approximately to \$180 billion in 2009. At the same time, according to the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the total cost of counterfeit and pirated goods sold on the international market in 2008 was \$ 200 billion, and in 2009 this figure reached 250 billion, and in 2010 it increased to 600 billion US dollars (about 7 percent of the volume of world trade) [6.]

In this situation, the need for institutional and organizational regulation of the IP market, both at the national and global levels, is exacerbated for the effective realization of its competitive potential. At the same time it is necessary to take into account the unity and contradictory nature of the modern institutional and organizational arrangement of competitive relations and relations in the field of intellectual property. In this context, the position of the English researcher C. May, who justifies legitimacy of intellectual property, is worthy of attention:

- (1) any natural or legal person who contributes to the creation of an intellectual property and who uses this property as an 'instrument' to improve nature or society (the 'instrumental' way of justifying intellectual property in the author's terminology) may claim to own intellectual property

- 2) unlike other types of property, the intellectual property of the Creator is a 'continuation' of the free personality, an expression of his/her 'essence' (the way to justify intellectual property, which takes into account the 'self-development' of an individual)

- 3) the intellectual property can be confiscated from an individual in favor of society as a whole, if the interests of morality and public benefit so demand (the 'ethical' way of justifying intellectual property) [9.]

In the context of the problem under consideration, the studies of UN experts are worthy of attention, who believe that IP law and competition law are of different purposes, since the former creates temporary monopolies, while the latter protects the market from monopolism. However, the in-depth analysis of the problems in building competitive relations in the IP market allows concluding that these institutions do not contradict but complement each other, since competition policy and intellectual property rights protection policy promote innovative development of the economy, accelerating economic growth and increasing consumer welfare [7.]

According to WIPO experts, intellectual property allows consumers to choose between competing entrepreneurs and the products and services they offer. Thus, by its nature, intellectual property contributes to competition insofar as it protects the unique intangible assets of commercial enterprises. Without this, less effective producers and suppliers would

have been able to increase their customer base by copying innovative products and services whose producers would lose incentives for innovative development to the detriment of society as a whole [4].

However, it should be borne in mind that protection of IP rights in certain circumstances may hinder competition. As already noted, the main value of intellectual property in the market of the relevant objects is that it provides legitimate monopolization of the production of new consumer goods and services with high-quality properties. This means that protection of IP rights creates special conditions for the owner of the rights, which, from the viewpoint of the anti-monopoly regulator, can be defined as the desire to gain market power or a dominant position in the market. Under these circumstances, the IP policy that focuses on protecting the owner of the rights and supports a legitimate monopoly on the results of intellectual work, and antitrust policy aimed at ensuring fair competition and preventing the abuse of a monopoly position may conflict with one another. This is especially noticeable in the case where IP rights are used in unfair business practices that restrict competition by preventing access to markets [8.]

Conclusions. Thus, the transformation of competitive relations in the conditions of post-industrial renovations, related to the intensification of production and exchange of information goods, exacerbates the need for a balance between competition and level of monopoly power in the IP market. The formation of a sound economic policy in this area is impossible without the cooperation of the structures involved in protection of intellectual property and the bodies watching over competition. Their common task is to find a compromise between priorities of the competition law and imperatives of intellectual property protection. Important steps should be:

- further improvement of the legislation on protection of the IP rights to minimize chances of abusing these rights, prevent ‘closing down’ of the markets, limit access of competitors to them, which undermines incentives for business to innovate
- improvement of the system of copyright and protection of IP rights, prevention of unauthorized use of intellectual property, continuous monitoring and evaluation of potential anticompetitive effects of mergers and acquisitions related to intellectual property
- preventing infringement of IP rights, strengthening control over the use of these rights that it did not hinder the development of markets in complementary or substitute products
- creation of the necessary prerequisites for operation of the civilized IP market, introduction of an effective mechanism for commercialization of the intellectual property and new forms of its use (franchising, transfer for loan, option agreements, leasing contracts), regulatory support for valuation of intangible assets
- information support for activities in the IP field, creation of non-governmental organizations in the domain of protection of IP rights, promotion of public initiatives of the right holders interested in copyrighting and protecting their rights, formation of the legal culture, respect for rights over IP objects.

References.

1. Bell D. The coming of Post-Industrial society. – N.Y.: Basic Books, 1974.– 528 p.
2. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку. – К.: Знання, 2008. – 687 с.
3. Global Innovation Index 2017. Innovation Feeding the World. Author(s): Cornell University, INSEAD, WIPO, 2017. – URL: <http://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4193?plang=RU>
4. Интеллектуальная собственность и политика в области конкуренции. – WIPO. – URL: <http://www.wipo.int/ip-competition/ru/>
5. Intellectual property rights intensive industries: contribution to economic performance in the European Union. European Patent Office, Industry-Level Analysis Report (2016). Publications of European Patent Office, Germany, 2016. – 156 p.
6. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovations. – URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr
7. Изучение взаимосвязи между целями политики в области конкуренции и интеллектуальной собственности. Записка секретариата ЮНКТАД, 2016. – URL: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciclpd36_ru.pdf
8. Maximiliano Santa Cruz S., Pilar Trivelli. Interaction between Intellectual Property and Competition Laws. – URL: <http://e15initiative.org/publications/interaction-between-intellectual-property-and-competition-laws/>
9. May, Christopher. A Global Political Economy of Intellectual Property Rights: The New Enclosures. 2d ed. New York: Routledge, 2010. – 224 p.

References.

1. Bell D. The coming of Post-Industrial society. - N.Y .: Basic Books, 1974. - 528 r.
2. Bazylevych V.D., Il'yin V.V. Intelektual'na vlasnist': kreatyvu metafizichnoho poyska. - K .: Znannya, 2008.- 687 s.
3. Global Innovation Index 2017. Innovation Feeding the World. Author (s): Cornell University, INSEAD, WIPO, 2017. - URL: <http://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4193?plang=RU>
4. Intelektual'na vlasnist' i polityka v oblasti konkurentsiyi. - WIPO. - URL: <http://www.wipo.int/ip-competition/ru/>
5. Intellectual property rights intensive industries: contribution to economic performance in the European Union. European Patent Office, Industry-Level Analysis Report (2016). Publications of European Patent Office, Germany, 2016. - 156 p.
6. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovations. - URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr
7. Vyvchennya vzayemozv'yazku mizh tsilyamy polityky v oblasti konkurentsiyi ta intelektual'noyi vlasnosti. Zapyska sekretariatu YUNKTAD, 2016. - URL: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciclpd36_ru.pdf
8. Maximiliano Santa Cruz S., Pilar Trivelli. Interaction between Intellectual Property and Competition Laws. - URL: <http://e15initiative.org/publications/interaction-between-intellectual-property-and-competition-laws/>
9. May, Christopher. A Global Political Economy of Intellectual Property Rights: The New Enclosures. 2d ed. New York: Routledge, 2010. - 224 r.

Базилевич В.Д., д.е.н., професор
КНУ імені Тараса Шевченка

КОНКУРЕНТНІ ВІДНОСИНИ НА РИНКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто основні напрями трансформації конкурентних відносин за умов постіндустріальних перетворень, пов'язаних з інтенсифікацією виробництва й обміну інформаційних благ.

Розкрито специфіку формування та розвитку конкуренції на ринку об'єктів інтелектуальної власності. Висвітлено суперечливість процесів інституціоналізації конкурентних відносин у сфері інтелектуальної власності. Обґрунтовано необхідність збалансування конкуренції та монополізму на ринку інтелектуальної власності. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення інституційно-організаційному впорядкування ринку об'єктів інтелектуальної власності на національному та глобальному рівнях з метою ефективної реалізації його конкурентного потенціалу.

Ключові слова: інформаційна економіка, інтелектуальна власність, конкурентні відносини, конкуперация, ринок об'єктів інтелектуальної власності.

Виктор Базилевич, д.э.н., профессор
КНУ имени Тараса Шевченко

КОНКУРЕНТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ НА РЫНКЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ

Рассмотрены основные направления трансформации конкурентных отношений в условиях постиндустриальных преобразований, связанных с интенсификацией производства и обмена информационных благ.

Раскрыты специфические особенности формирования и развития конкуренции на рынке объектов интеллектуальной собственности, а также противоречивость процессов институционализации конкурентных отношений в сфере интеллектуальной собственности. Обоснована необходимость сбалансирования институционально-организационного обеспечения конкуренции и монополизма на рынке интеллектуальной собственности. Сформулированы предложения по совершенствованию институционального упорядочения рынка объектов интеллектуальной собственности на национальном и глобальном уровнях с целью эффективной реализации его конкурентного потенциала.

Ключевые слова: информационная экономика, интеллектуальная собственность, конкурентные отношения, конкуперация, рынок объектов интеллектуальной собственности.

Молдаван Л.В., д.е.н., професор,
заслужений економіст України, гол. наук. співр. відділу форм
та методів господарювання в агропродовольчому комплексі
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ РІВНОСПРИЯТЛИВИХ УМОВ ЇЇ РОЗВИТКУ

Узагальнено зарубіжний досвід теоретичних засад та практики державної підтримки сільського господарства. Розглянуто слабкі сторони політики підтримки вітчизняного аграрного сектора та обґрунтовано напрями підвищення її ефективності.

Ключові слова: особливості галузі, паритет цін, збалансування попиту і пропозиції, підтримка доходів, соціальні функції, екологічна діяльність, система "cross compliance", ефективність підтримки.

Постановка проблеми. У вітчизняній науковій літературі призначення державної підтримки сільського господарства більшою мірою зводиться до нарощування виробництва продукції та споживання продовольства, що кореспондується з теорією економічного зростання. У практичній площині домінуюча наукова думка закріплена в Законі України "Про державну підтримку сільського господарства України", положення якого спрямовуються "на стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також на забезпечення продовольчої безпеки населення" [1, с. 1].

Водночас, серед частини економістів-аграріїв формується погляд на протекціоністську аграрну політику як діяльність, спрямовану на "досягнення стабільних темпів розвитку сектора шляхом забезпечення відтворювального рівня галузевої прибутковості" [2, с. 49].

Аналіз поглядів та інтерпретацій вітчизняних вчених свідчить про відсутність однозначного тлумачення і, відповідно, змістовного наповнення державної підтримки сільського господарства.

Аналіз останніх публікацій. Проблемі державної підтримки сільського господарства вітчизняна агроекономічна наука завжди приділяла велику увагу як основній складовій аграрної політики. Обґрунтуванню науково-практичних засад удосконалення державного протекціонізму в галузі, систематизації підходів до класифікації й вимірювання внутрішньої підтримки сільського господарства та узагальненню міжнародного досвіду її здійснення, іншим аспектам проблеми присвячені роботи ряду науковців [3–9].

Невирішені частини проблеми. Водночас розвиток зарубіжної агроекономічної науки та практики здійснення державної підтримки сільського господарства в нових умовах засвідчують необхідність більш системного і розширеного підходу до висвітлення даної теми.

Метою статті є визначення на основі узагальнення зарубіжної агроекономічної науки і практики базових теоретичних засад державної підтримки аграрного сектора економіки та механізмів їх реалізації у практичній діяльності.

Результати дослідження. Світовий досвід доводить: підтримка сільськогосподарських виробників є обов'язковим елементом державної аграрної політики стосовно як сільськогосподарської галузі, так і розвитку сільської місцевості і людського капіталу у тій частині, яка стосується діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Зарубіжна агроекономічна наука обґрунтовує дві теоретичні підвалини, на яких ця політика базується.

В основі першої лежить визнання об'єктивно обумовленої неспроможності сільського господарства через свої особливості до самостійного нагромадження і відтворення, що потребує економічного втручання держави з метою вирівнювання умов господарювання з іншими галузями.

Сільськогосподарські товаровиробники не в змозі захиститися від негативних наслідків несприятливих *природно-кліматичних умов*, від яких залежить половина загальної амплітуди коливань урожайності, валових зборів і цін, а значить, і доходів. Також нестабільність цін і доходів взаємопов'язана із специфікою проявлення законів попиту і пропозиції на сільськогосподарському ринку [10, с. 725–730]. Попит на сільськогосподарську продукцію визначається як *нееластичний*, оскільки відношення процентної зміни величини попиту на сільськогосподарський товар до процентної зміни його ціни є досить низьким і коливається, як правило, в межах до 1.

Низька оцінка споживачами додаткового виробництва сільськогосподарської продукції порівняно з іншими товарами пояснюється з позицій *теорії зниження граничної корисності*, в основі якої лежать медичні норми споживання різних видів продовольчих товарів. Людина через фізіологічні обмеження не збільшує споживання їжі у разі, як би не здешевіли продовольчі товари, тоді як щодо товарів та послуг інших галузей поведінка її протилежна.

У сільському господарстві застосовується значно більше матеріальних активів (машин, споруд) у розрахунку на одного працівника, ніж в економіці в цілому. У нестабільних умовах сезонного виробництва власних коштів, як правило, не вистачає, а *підвищене закредитування* може привести до збитків або банкрутства сільськогосподарських товаровиробників.

Засоби виробництва сільськогосподарські товаровиробники придбавають у кампаніях, що займають монопольне становище на ринку. Багаточисельні суб'єкти сільськогосподарської діяльності, розосереджені у просторі, завжди знаходяться в економічній залежності від промислово-торгового капіталу, ціни на послуги якого, на відміну від цін на сільськогосподарську продукцію, мають постійну тенденцію до зростання більшими темпами. На практиці паритету цін у сільському господарстві практично не існує навіть в найбільш економічно розвинених країнах. У США, наприклад, відношення індексу цін на продукцію сільськогосподарських товаровиробників до індексу цін на товари, що придбавають сільськогосподарськими товаровиробниками (індекс паритету), упродовж століття було позитивним для аграріїв всього кілька років [11 с.9–38; 12, с. 570].

Вищенаведені й інші особливості аграрної галузі у сукупності об'єктивно обумовлюють неспроможність сільського господарства в умовах індустріального

суспільства до стабільного самостійного нагромадження і відтворення на рівні з суміжними й іншими галузями, що вимагає втручання з боку держави. Звідси основою аграрної політики виступає реалізація концепції паритету цін з метою підтримки доходності сільськогосподарського виробництва і забезпечення розширеного відтворення на рівні інших життєзабезпечуючих галузей.

На стабілізацію цін спрямовані механізми збалансування попиту та пропозиції: програми державних фінансових та товарних інтервенцій; заходи з обмеження виробництва сільськогосподарської продукції шляхом його квотування, виведення земель з обробітку, обмеження посівних площ, зменшення поголів'я худоби на одиницю угідь; тимчасове виведення з ринку сільськогосподарської продукції з метою стабілізації цін; програми, спрямовані на збільшення споживання сільськогосподарської продукції (використання на непродовольчі товари; продовольчі талони для сімей з найбільш низькими доходами; програми типу "Продовольство в ім'я миру", що дозволяють найменш розвиненим країнам купувати надлишки сільськогосподарської продукції за свої національні валюти).

Під впливом нових викликів зарубіжна наука і практика трансформували та розширили сфери впливу держави, сформували нові напрями та комплекси заходів, які, доповнюючи один одного, у сукупності значно наблизили одержання доходів у сільському господарстві на вкладений капітал до рівня інших сфер підприємницької діяльності. Основні складові нової політики підтримки розширеного відтворення в галузі через регулювання ринку і доходів товаровиробників, модернізація якої здійснюється сьогодні, сформовані у відповідь на вимоги СОТ щодо зменшення впливу на ціни та виробництво. У США, наприклад, зменшення інтервенційного впливу держави на ціни компенсується новою системою підтримки фінансової стабільності фермерського сектора у формі прямих (fixed decoupled payment) та антициклічних платежів (counter-cyclical payments). Закон встановлює як ціни паритетності цільові (базові) ціни на визначені стратегічні види продукції. У разі зниження цін на ринку порівняно з цільовими, фермеру державою виплачується антициклічний платіж (АЦП), який вираховується за схемою: $АЦП = (цільова\ ціна - ставка\ прямої\ виплати - діюча\ ціна) \times (базова\ площа \times 0,85) \times урожайність$. При цьому діючою ціною є найвища середня фермерська ціна за відповідний рік або позичкова ставка (заставна ціна).

У країнах ЄС зменшення інтервенційної діяльності доповнено введенням компенсаційних виплат.

Розширена підтримка доходів фермерських господарств шляхом заходів, що сприяють *зниженню собівартості* придбання засобів виробництва і послуг: участі держави у формуванні систем сільськогосподарської кредитної кооперації, яка відіграє значну роль у здешевленні кредитного обслуговування фермерів [13, с. 148]; компенсації частки вартості придбаних фермерами основних (техніки, обладнання) та оборотних (паливно-мастильні матеріали, електроенергія) засобів; субсидування первинного капіталу на створення продуктивних культурних пасовищ; компенсація частки витрат на проведення агрохімічної меліорації тощо.

Особливе місце займає підтримка розвитку кооперативних й інших господарських об'єднань виробників сільськогосподарської продукції як чинника усунення багаточисельних посередників, регулювання надходження продукції на ринки, що посилює вплив фермерів на формування цін, знижує витрати на реалізацію продукції

та значно покращує результати господарської діяльності, підвищує доходи, розширює можливості відтворення.

Для України важливою є практика Канади, що обумовлено певною схожістю агрокліматичних зон. Канада входить до складу країн Кернської групи, які відстоюють лібералізацію міжнародної торгівлі сільськогосподарськими товарами, виступають за скорочення державного впливу на ціноутворення, виробництво продукції, відміну експортних субсидій тощо.

Державна підтримка фермерам Канади надається через програми двох рівнів – федерального та провінційного. Серед програм федерального рівня слід відзначити: Програму уніфікації цін через Пшеничну Палату; Національну програму стабілізації чистого доходу (NISA); Програму авансових платежів; Програму підтримки узгодженого рівня виробництва; програми страхування.

Програма уніфікації цін здійснюється через Пшеничну Палату Канади (CWB-Canadian Wheat Board) – неприбуткову організацію, яка має виключне право продавати пшеницю та ячмінь від імені канадських виробників цих культур на зовнішньому ринку та для переробки на внутрішньому ринку. Механізм функціонування Програми передбачає, що фермери продають зерно Пшеничній Палаті у зручний для них час і отримують при цьому встановлену *початкову ціну*, однакову для всього зерна, яке належить до одного класу. Протягом сільськогосподарського року Пшенична Палата здійснює торговельні операції на внутрішньому та зовнішньому ринках і генерує дохід на окремих рахунках. Наприкінці сільськогосподарського року Пшенична Палата робить остаточний розрахунок і виплачує виробникам решту коштів. Таким чином, *остаточна ціна*, яку отримує фермер, не залежить ні від часу, коли він продав зерно Пшеничній Палаті, ні від того, на якому ринку і за яких умов було реалізоване це зерно самою Пшеничною Палатою, але безпосередньо залежить від якості зерна.

Така система має свої переваги з точки зору захисту інтересів фермерів, забезпечення стабільності ринку, міцності позицій країни на світовому ринку та економії на масштабі, що за оцінками експертів ОЕСР, забезпечує скорочення коливань виручки від реалізації продукції фермерами на рівні 49%.

Національна програма стабілізації чистого доходу (NISA - Net Income Stabilization Program) є своєрідним механізмом заощадження для фермерів, який гарантує, що навіть у несприятливий рік рівень доходу фермера не впаде нижче середнього показника за останні три роки. Згідно з федеральним механізмом, існує спеціальний рахунок NISA, який наповнюється з двох фондів. Перший – це фонд, на який перераховує кошти фермер (мінімальний внесок становить 3% від обсягу чистого продажу продукції за поточний фінансовий рік). До другого – надходять кошти від федерального уряду в обсязі, що відповідає внеску фермера. Кошти на створеному таким чином рахунку NISA зберігаються під 6% річних. Якщо в поточному році дохід фермера виявиться нижчим за середній показник останніх трьох років, то він має право на відшкодування різниці з рахунку NISA.

На відміну від федеральної, програма стабілізації доходу провінції Альберта не передбачає, аби фермер робив внески до стабілізаційного фонду. Ця програма повністю фінансується урядом: 50% витрат бере на себе федеральний бюджет і 50% – бюджет провінції.

Програма авансових платежів Канади є близьким аналогом Програми підтоварного кредиту фермерів США. Федеральний уряд Канади надає фермерам грошові кошти під зерно, що зберігається на фермі або в кооперативі. Як правило, такий аванс надається восени. Така програма регулюється Законом "Agricultural Marketing Programs Act" (Акт щодо програм реалізації сільськогосподарської продукції).

Крім того, у 2000 р. було започатковано окрему програму, яка передбачає видачу готівки авансом під весняну посівну – SCAP (Весняна програма авансових платежів). Згідно з цією програмою авансування під посівну фермер може отримати готівку на загальну суму до 250000 канадських доларів. Перші 50000 дол. звільняються від сплати відсотків на термін до 8 місяців (до моменту остаточного повернення позики). На суму авансу понад 50000 дол. сплачуються відсотки за встановленою ставкою.

Підтримка узгодженого рівня виробництва полягає в тому, що спеціальні вповноважені урядом органи продають виробникам квоти на виробництво певних видів сільськогосподарської продукції. Це головним чином стосується виробництва молока та продукції птахівництва, тобто продукції, яка реалізується виключно всередині країни. Виробники, що володіють квотами, мають гарантований збут своєї продукції за ціною, яку розраховують на підставі внутрішнього попиту. Разом із імпортними тарифами, які існують в Канаді на продукцію тваринництва, квотування виробництва молока та продукції птахівництва є одним із механізмів захисту внутрішнього ринку.

Національна корпорація з надання послуг сільському господарству здійснює також ряд програм страхування для фермерів.

Найбільш універсальною формою страхування є страхування врожаю від усіх ризиків, пов'язаних з несприятливими погодними умовами. Фермер отримує державну субсидію на сплату страхового внеску відповідно до обраного ним рівня страхового покриття. Якщо обраний рівень покриття становить 50%, то уряд сплачує більшу частину (80%) страхового внеску. Для рівнів покриття, вищих за 50%, страховий внесок сплачується рівними частинами урядом і самим фермером. Право на відшкодування виникає в тому випадку, якщо фактично отриманий врожай є нижчим за обсяг застрахованого врожаю.

Крім зазначеного вище, Корпорація фінансує також деякі особливі програми страхування, зокрема програму страхування від градобою, програми відшкодування за незасіяну площу, за пересів культур, за шкоду, заподіяну дикими тваринами. Передбачаються програми страхування природних пасовищ, компенсації за недоотримання кукурудзою сонячного тепла тощо.

За даними Корпорації з надання фінансових послуг, сільському господарству залежно від зміни кліматичних умов, кон'юнктури світового ринку, інших факторів, що обумовлюють коливання цін і доходів товаровиробників, частка виплат за усіма програмами державної підтримки у чистому доході ферм може становити до 40% і більше.

Другою теоретичною підвалиною політики підтримки аграрного сектора слугує визнання концепції багатофункціональності сільського господарства, згідно якої сільське господарство, крім економічних (виробництво товарної продукції), виконує ніким незамінні соціальні (забезпечення продовольчої безпеки, сприяння зайнятості і осілості сільського населення, збереження сільських поселень...) та екологічні

(захист угідь від деградації, відтворення їх родючості, підтримка агроландшафтів, збереження біорізноманіття...) функції щодо всього суспільства, які не оплачуються ринком і обумовлюють необхідність державної участі [14, с. 18-20; 15].

Визнання багатофункціонального призначення сільського господарства обумовило необхідність поширення політики підтримки галузі на її неторгові функції з врахуванням їх значимості та ціни для суспільства. У результаті у Спільній Аграрній Політиці ЄС чітко виокремились два її спрямування (pillar):

- Pillar I - заходи із стабілізації ринку і доходів фермерських господарств (інтервенції, компенсаційні виплати, експортні субсидії і т.д.);

- Pillar II - заходи щодо модернізації виробництва і виробничої інфраструктури з метою підвищення конкурентоспроможності господарств:

- облаштування сільських територій (агроекологічні заходи, благоустрій агроландшафтів, підтримка виробництва у депресивних і несприятливих зонах, консервація деградованих угідь і т.д.);

- заходи з підтримки сільської економіки (диверсифікація фермерського виробництва, розвиток інфраструктури агротуризму, місцевих промислів тощо).

Заходи з підтримки соціально-екологічних функцій сільського господарства включають цілу систему програм на європейському і національних рівнях за напрямками: розвиток господарств; посилення підприємництва; територіальний розвиток; передача знань і інновацій; підтримка якості продукції; охорон екосистеми і ефективне управління природними ресурсами.

За Програмою розвитку сільських територій Польщі на 2014-2020 рр. [16], наприклад, *підтримка розвитку господарств* включає:

- допомогу на початок господарської діяльності молодим фермерам;
- допомогу на реструктуризацію малих ферм шляхом зміни структури виробництва з метою підвищення їх конкурентоспроможності і рентабельності;

- підтримку модернізації фермерських господарств, які спеціалізуються на виробництві молока, поросят і великої рогатої худоби м'ясних порід, впроваджують інновації, спрямовані на покращання якості продукції і збільшення доданої вартості;

- інвестиційну підтримку господарств, пов'язану з сільськогосподарським використанням луків і пасовищ для випасання худоби з додержанням вимог охорони навколишнього середовища, розташованих на територіях, включених у Natura 2000;

- інвестиційну підтримку господарств, розташованих на територіях OSN, яка спрямовується на будівництво інфраструктури для накопичення, зберігання та використання натуральних добрив та соковитих кормів;

- допомогу для відтворення сільськогосподарських земель та потенціалу виробництва на них, знищеного у результаті природних лих, а також для захисту угідь від затоплення, підтоплення та надмірного зволоження;

- підтримку створення груп та організацій виробників зі спільного продажу сільськогосподарської продукції, виробленої їхніми членами.

Посилення підприємництва передбачає:

- премії для малих ферм на початку діяльності несільськогосподарського характеру;

- підтримку індивідуальних підприємців і юридичних осіб, які надають сільськогосподарські послуги мікро- і малим господарствам;
- інвестиції в переробку/маркетинг сільськогосподарської продукції для фермерів та малого бізнесу, які розпочинають господарську діяльність з переробки місцевої продукції

Територіальний розвиток охоплює заходи з консолідації земель: усунення черезсмулля з метою зменшення кількості розкиданих ділянок фермерських господарств та збільшення їх середнього розміру; формування функціональної сітки доріг для доїзду на консолідовані сільськогосподарські землі; упорядкування на зазначених землях водних джерел.

Підтримку передачі знань та інновацій одержують наукові і освітні заклади, публічні консультаційні організації, фермерські й інші школи, що здійснюють:

- курсову підготовку з поширенням професійних знань і вмінь фермерів та власників лісів та
- поширення інновацій у виробництві фермерської або лісової продукції;

Підтримку з надання консультативних послуг одержують сільськогосподарські палати, публічні консультаційні служби, інші консультаційні структури (державні і приватні), які надають комплексні консультації фермерам і власникам лісів. Науково-дослідні та навчальні заклади одержують кошти для підтримки навчання консультантів.

Виділяється підтримка створення і функціонування операційних груп для інновацій (EPI), які розробляють пілотні проекти з випуску нових продуктів та прогресивних технологій у сільськогосподарському споживчому та лісовому секторах.

Значне місце у Pillar II займає охорона екосистеми та ефективне управління природними ресурсами. У межах цього напряму агроекологічно-кліматична діяльність включає підтримку:

- переходу на стале сільське господарство;
- захисту ґрунту і водних ресурсів;
- збереження традиційних плодівих садів та сортів плодівих дерев;
- збереження цінного середовища для проживання зникаючих видів птахів;
- збереження генетичних ресурсів рослин і тварин у сільському господарстві, що знаходяться під загрозою зникнення;
- екологічного сільського господарства (виробництво екологічної продукції та екологічне утримання постійних пасовищ)
- утримання фермами гірських і низинних територій з природними та іншими обмеженнями;
- заліснення та створення лісових масивів на деградованих землях фермерів й інших їх власників.

На виконання зазначених вище заходів Програми на 2014–2020 рр. передбачено з Європейського і Національного бюджетів 13,5 млрд євро. Найбільше коштів спрямовується на модернізацію фермерських господарств, зокрема малих (2,4 млрд євро), виплати на утримання територій з природними й іншими обмеженнями (2,2 млрд євро), агроекологічно-кліматичну діяльність (1,2 млрд євро), облаштування сільськогосподарських територій та підтримку

культурної спадщини села, агроландшафтів та інших природних об'єктів (1,0 млрд євро). Від 0,7 до 0,86 млрд євро передбачено для підтримки переробки і маркетингу сільськогосподарської продукції, екологічного сільського господарства, початку роботи молодих фермерів та реконструкції малих фермерських господарств.

У вітчизняній науці і практиці вироблення політики підтримки сільського господарства в ринкових умовах з урахуванням особливостей відтворення в галузі та її багатофункціонального характеру перебуває в зародковому стані, що негативно відбивається на відтворювальних процесах.

Легалізовані інтервенційні функції держави, покладені на Аграрний Фонд, не відповідають загальноприйнятим у світовій практиці принципам, у результаті його діяльність практично не впливає на стабілізацію цін на ринку.

Підтримка кредитування сільськогосподарських виробників шляхом здешевлення кредитних ставок комерційних банків доступна лише агрохолдингам, на малі і середні господарства вона практично не поширюється. Стаття 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність», що стосується формування місцевих кооперативних банків, не працює. Сільським кредитним спілкам підтримка не передбачена. Недоступним для широких мас виробників залишається державний лізинг. Не відповідають сутності товарного кредиту заставні операції.

Поза увагою держави залишається підтримка кооперативних й інших некомерційних об'єднань товаровиробників, мета яких – забезпечення спільного виведення на ринки великотоварних партій якісної і стандартизованої сільськогосподарської продукції чи продуктів її переробки, що в умовах розвитку зон вільної торгівлі з ЄС та іншими країнами приведе до витіснення з ринку малого і середнього агробізнесу, який сьогодні забезпечує половину виробництва валової сільськогосподарської продукції.

Практично відсутня підтримка соціальних та екологічних функцій сільського господарства. Рівнозначність, взаємозв'язок та взаємозалежність цих функцій з економічною функцією не визнані державою, багатофункціональне призначення галузі не інституалізовано, як це має місце в зарубіжній законодавчій практиці.

Бюджетна підтримка сільського господарства не пов'язана з ефективністю використання природного ресурсу галузі. У світовій практиці для підвищення ефективності використання державних коштів досить поширені розробки своєрідних кодексів (правил) правильного ведення господарства, які включають ряд вимог, що стимулюють сільськогосподарських товаровиробників до відтворення родючості ґрунтів, захисту водних ресурсів, виробництва якісної продукції, охорони агроландшафтів й інш. Встановлені вимоги є обов'язковими для виконання учасниками програм підтримки сільського господарства.

У ЄС ці вимоги формують систему "cross compliance" (систему "взаємної згоди", "взаємного погодження"), сутність якої полягає в узгодженні діяльності фермерських господарств із встановленими у відповідності з суспільними інтересами вимогами щодо оточуючого середовища, продовольчої безпеки, здоров'я тварин та екології [17, с. 160]. Порушення встановлених вимог тягне за собою право держави знизити або відмінити повністю виплати, що здійснюються в межах програм прямої державної підтримки.

Імплементація у правове поле України західноєвропейських механізмів спонукання аграріїв до дотримання вимог "cross compliance" – шлях до підвищення ефективності і окупності державної підтримки вітчизняного сільського господарства.

Висновки. Вітчизняна політика державної підтримки сільського господарства не враховує особливостей відтворювальних процесів у галузі та її багатофункціональне призначення, що потребує як поглиблення наукових розробок у даній сфері агроекономічних знань, так і вивчення та імплементації загальноприйнятої зарубіжної практики здійснення державного протекціонізму галузі у вітчизняне законодавчо-нормативне поле.

Література:

1. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.
2. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми / Бородіна О.М., Киризиук С.В., Попова О.Л. та ін. За ред. д-ра екон. наук Бородіної О.М., Інститут економіки та прогнозування НАНУ. – К., 2008. – 264 с.
3. Калашнікова Т.В. Удосконалення державної підтримки аграрних підприємств в умовах глобалізації: Моногр. – Дніпропетровськ; ВПЦ Середняк Т. – К., 2014. – 280 с.
4. Мельник Т.М. Кравчук С.В. Оцінка державної підтримки аграрного сектора України / Т.М.Мельник, О.С.Головачова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 3. – С. 169–184.
5. Рябоконт В.П., Новікова Н.Л. Удосконалення державного регулювання економічних інтересів аграрної сфери. – Економіка АПК. – № 3. – 2016. – С.14–21.
6. Саблук П.Т. Економічний інтерес у розвитку аграрного виробництва / П.Т.Саблук. – К: ННЦ «ІАЕ». – 2014 – 356 с.
7. Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю. Оцінювання рентабельності діяльності як передумова надання держфінпідтримки сільгосппідприємствам // Економіка АПК. – № 7. – 2016. – С. 60–72.
8. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
9. Алейнікова О.В. Оцінка ефективності державної підтримки сільськогосподарського виробництва / О.В.Алейнікова // Економіка та держава. – 2010. – № 7. – С. 106–109.
10. Макконел К.Р., Брю С.Л. – Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 13-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 2001 – XXXIV.
11. Agricultural statistics 2006, Washington 2006.
12. Quest LLC. ProQuest Statistical Abstract of the United States, 2017. (5th ed.) Bethesda, MD, 2016.
13. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін. ; за ред. акад. УААН Б.Й.Пасхавера ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
14. Панорама сільського хазяйства и отраслей агропромышленного комплекса Франции. – ADEPTA, 2008. Paris. – С. 18-20.
15. Bodiguel L. La multifonctionnalite de l'agriculture: un concept d'avenir? / Revue de droit rural. – aut-sept. №365. – 2008. – P. 35-39.
16. Program Rozwoju Ob zarow Wiejskich 2014-2020. URL: <http://www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa/Program-RozWiejskich-2014-2020>
17. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія. – Житомир; ДВНЗ "Державний агроекологічний університет", 2008. – 384 с.

References:

1. State support to agrarian area: evolution, problems / O.M. Borodina, S.V. Kyryziuk, O.L.Popova et.al. Ed.: Dr. of Economics O.M. Borodina, Institute of Economics and Forecasting NASU. – K., 2008. – 264 pgs.
2. Law of Ukraine "On State Support to Agriculture in Ukraine". Access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

3. T.V. Kalashnikova. Improvement of State Support to Agricultural Enterprises in the Globalized World: Monograph – Dnipropetrovsk, VPC T. Serednyak. – K., 2014. – 280 pgs.
4. T.M. Melnyk, S.V. Kravchuk. Assessment of state support to Ukraine rural sector / T.M. Melnyk, O.S. Golovachova // Marketing and Management of Innovations. – 2013. – # 3. – P. 169–184.
5. V.P. Ryabokon, N.L. Novikova. State regulation improvement of economic interests in agrarian branch. – Agribusiness Economy. – # 3. – 2016. – P.14–21.
6. P.T. Sabluk. Economic Interest in Agricultural Production Development / P.T. Sabluk.– K: NNC "IAE". – 2014 – 356 pgs.
7. L.D. Tulush, O.Yu. Hryshchenko. Assessment of operating profitability as a background for state financial support to agricultural enterprises. // Agribusiness Economy. – # 7. – 2016. – P. 60–72
8. O.M. Mohylny. Agrarian Branch Regulation. – Uzhgorod: IBA, 2005. – 400 pgs.
9. O.V. Aleinikova. Assessment of state support efficiency to agricultural production / O.V. Aleinikova // The Economy and the State. – 2010. – # 7. – P. 106–109.
10. C.R. McConnel, S.L. Brue – Economics: principles, problems, and policies: Eng. transl. of the 13th ed.– M.: INFRA-M, 2001 – XXXIV.
11. Agricultural statistics 2006, Washington 2006.
12. Quest LLC. ProQuest Statistical Abstract of the United States, 2017. (5th ed.) Bethesda, MD, 2016.
13. Challenges and ways of agri-food development / B.J. Paskhaver, O.V. Shubavska, L.V. Moldavan et al.; Ed. Acad. UAAS B.J. Paskhaver, NAS of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting – K., 2009. – 432 pgs.
14. Panorama of agriculture and agribusiness sectors in France. – ADEPTA, 2008. Paris. – P.. 18-20.
15. Bodiguel L. La multifonctionnalite de l'agriculture: un concept d'avenir? / Revue de droit rural. – aut-sept. №365. – 2008. – P. 35-39.
16. Program Rozwoju Ob zarow Wiejskich 2014-2020. URL: <http://www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa/Program-RozWiejskich-2014-2020>
17. T.O. Zinchuk. European integration: problems of agrarian sector adaptation: monography. – Zhytomyr; State Agroecological University, 2008. – 384 pgs.

Молдаван Л.В., д.э.н., профессор, заслуженный экономист Украины,
главный научный сотрудник отдела форм и методов хозяйствования
в агропродовольственном комплексе
ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ РАВНОБЛАГОПРИЯТНЫХ УСЛОВИЙ ЕЕ РАЗВИТИЯ

В статье исследуются теоретические и практические основы политики государственной поддержки сельского хозяйства. Раскрыта сущность особенностей отрасли, обобщен зарубежный опыт формирования комплекса государственных мер, которые, дополняя друг друга, в совокупности приближают получение доходов в сельском хозяйстве на вложенный капитал до уровня, поддерживающего выгодность предпринимательской деятельности в этом секторе экономики. Обоснована взаимосвязь и равнозначность поддержки экономической социальной и экологической функций сельского хозяйства.

На основе сравнительного анализа выделены слабые стороны отечественной политики поддержки аграрной отрасли, сформированы механизмы повышения ее эффективности и окупаемости.

Ключевые слова: особенности отрасли, паритет цен, сбалансирование спроса и предложения, поддержка доходов, социальные функции, экологическая деятельность, система "cross compliance", эффективность поддержки.

Prof. L.V. Moldavan, Doctor of Economics, Honored Economist of Ukraine,
Chief Scientist of the Department of Forms and Methods of Economy
Management in Agro-Food Complex, "Institute of Economics and Forecasting
of the National Academy of Sciences of Ukraine" State University

STATE SUPPORT TO AGRICULTURAL INDUSTRY AS A FACTOR TO FORM EQUALLY FAVORABLE TERMS FOR ITS DEVELOPMENT

The article deals with theoretical and practical principles of the state support policy for agriculture. Foreign agri-economic science justifies two theoretical fundamentals on which this policy is based. The first one recognizes the objectively determined failure of agriculture due to its features to independently accumulate and reproduce. This requires the state economic intervention aimed at adjusting management conditions to the other industries. The second theoretical fundamental principle for agrarian sector support policy is the concept recognition of agriculture multifunctional performance in which agriculture, in addition to its economic functions, fulfils indispensable socio-ecological functions for the whole society, which are not paid by the market and necessitate state participation.

Identity of agriculture features is revealed; foreign experience to form the state strategy is generalized. Complementing each other, they collectively approximate income receipt in agriculture on invested capital to a level that would support business profitability in this branch adequate to the other life-supporting industries. Equivalence is justified, as well as forms and mechanisms for social support (ensuring food security, increasing professionalism of producers, promoting employment and occupancy of rural population ...) and ecological (soil fertility reproduction, organic production development, environmental protection ...) functions of agriculture.

Based on comparative analysis, the weaknesses of domestic policy to support the agrarian sector are identified and the directions to increase its efficiency and cost recovery are formulated.

Key words: industry special aspects, price parity, supply and demand balance, income support, social functions, ecological activity, cross compliance system, support effectiveness.

Кураташвили Альфред Анзорович,
д.э., филос. и юр.н., профессор
Президент Международной Академии
социально-экономических наук,
Международной Академии политического менеджмента
и Международной Академии юридических наук,
Действительный член Нью-Йоркской Академии наук
и Академик Академии политических наук США

**РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В СФЕРЕ
ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК - НЕОБХОДИМАЯ ОСНОВА
ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
ЭКОНОМИКОЙ, ОБЩЕСТВОМ И ГОСУДАРСТВОМ**

В научном труде рассматривается проблема конкурентоспособности в сфере общественных наук, без решения которой не может быть эффективного управления экономикой, обществом и государством.

Особое внимание уделяется необходимости проведения предложенного автором Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук (социально-философские, теоретико-политические, политико-экономические, юридические науки и наука государственного управления), в котором должны побеждать не индексом цитирования, ибо это вовсе не является показателем научного уровня, не какими-то «анализами», выраженными в цифрах, что также не может быть выразителем научных открытий, не комментариями на чужие труды, не количеством опубликованных трудов, не научными титулами, не полученными премиями и наградами, а созданными ученым всемирно значимыми принципиально новыми научными идеями – революционно новыми научными направлениями и революционно новыми научными теориями, с тем, чтобы было выяснено – кто есть кто в науке, что будет иметь принципиальное значение для научного и социального прогресса в Планетарном масштабе.

Ключевые слова: Конкурентоспособность, Чемпионат мира по научному творчеству в области общественных наук, революционно новые научные направления, революционно новые научные теории, управление экономикой, обществом и государством.

Постановка проблемы. Для эффективного управления экономикой, обществом и государством, принципиальное значение имеет решение проблемы конкурентоспособности в научном творчестве в сфере общественных наук, и, в том числе, в сфере экономических наук, ибо без решения отмеченной проблемы – без выявления истинных ученых – творцов революционно новых творческих идей всемирного значения, и без внедрения результатов их деятельности в практику, не может быть эффективного управления экономикой, обществом и государством.

Именно для решения отмеченной проблемы, а, стало быть, для стимулирования научного творчества, служащего социально-экономическому прогрессу, принципиальное значение имеет предложенная автором необходимость проведения Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук.

Вышеотмеченной аргументацией определяется актуальность предложенной темы исследования.

Анализ последних публикаций. В современном мире публикуется большое количество научных трудов по проблемам конкурентоспособности в сфере экономики, но кроме автора данного труда еще никто не ставил вопрос о необходимости конкурентной борьбы в научном творчестве, которая бы выражалась в организации и в проведении Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук, хотя это имеет принципиальное значение для эффективного управления экономикой, обществом и государством.

Нерешенные части проблемы. Главной нерешенной проблемой является проблема конкуренции и конкурентоспособности в научном творчестве в сфере общественных наук, тогда как без решения проблем научного творчества в данной сфере наук, не представляется реальная возможность решения проблемы эффективного управления экономикой, обществом, государством и человечеством в целом в интересах реализации социальной (гуманносоциальной) цели – в интересах реализации каждого человека.

Цель статьи. Целью данной статьи является внедрение созданных автором политико-правовых и социально-экономических механизмов конкуренции в научном творчестве в сфере общественных наук, путем внедрения предложенного им же проведения Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук, как необходимого условия эффективного управления экономикой, обществом и государством, ибо без этого общественные науки топчутся на месте, что является тормозом на пути социально-экономического прогресса, и что (создавшуюся в мире ситуацию, когда наукообразие подменяется истинная наука – когда наукообразие «воспринимается» и «оценивается» будто бы как «научная» «деятельность») следует рассматривать как международное преступление – как преступление против человечности.

Результаты исследования. Проблема организации и внедрения реальной конкуренции в сфере общественных наук, в частности же, проблема конкурентоспособности в научном творчестве в сфере общественных наук, и, в том числе, в сфере экономических наук, имеет принципиальное значение.

Вышеотмеченное обусловлено тем, что без создания, признания и внедрения всемирно значимых революционно новых научных идей – революционно новых научных направлений, революционно новых научных теорий и т.д. – в сфере общественных наук, общество, государство и человечество в целом может функционировать лишь как бы вслепую – может функционировать лишь путем проб и серьезных ошибок, ибо, говоря словами Леонардо да Винчи, «Теория – полководец, практика – солдаты» [1, с. 53].

Таким образом, господствующий во всем мире прагматизм вовсе не оправдывает отказ от научного творчества – отказ от необходимости создания революционно новых научных направлений и революционно новых научных теорий в сфере общественных наук, а даже – наоборот!!!

Поэтому вызывает удивление, когда, мягко говоря, некоторые представители сферы общественных наук, имеющие ученые степени и ученые звания, и имеющие претензию на то, что будто бы они являются «учеными», вместо творения принципиально новых идей, ищут лишь то, кому «подражать» – за кем «идти» в науке (наподобие того, как стадо баран идет за козлом), какое устоявшееся, но давно

устаревшее, или же будто бы новое, но «мертворожденное» якобы «научное» «направление» – «подражать», пытаясь «оправдать» это тем, что будто бы «Не надо изобретать новый велосипед» (?!).

Создается впечатление, что отмеченные представители сферы науки, ввиду отсутствия у них способностей научного творчества, «прикрываются» будто бы «ненужностью» «изобретения нового велосипеда» (?!).

В действительности же такие «деятели» науки лишь способствуют «умертвлению» общественных наук, что не только антинаучно, безнравственно и позорно для тех, кто считает себя «ученым», но и преступно (?!).

Ведь «умертвление» общественных наук может служить лишь торможению развития общества, государства и человечества в целом, что, безусловно, необходимо рассматривать как преступное деяние, либо как преступное бездействие, направленное против интересов человека – против интересов народа, против интересов социального – гуманносоциального – прогресса.

Притом, важно особо отметить, что за отсутствие способности творить новое, неправомерно и неоправданно винить кого-либо, но когда такое лицо «выпячивает» себя и пытается «казаться» будто бы «ученым», препятствуя и тормозя при этом развитие науки, общества и государства, то это действительно является преступным деянием, ибо это – мошенничество и преступление против человечности (?!).

Считаю необходимым здесь же отметить, что лишь хорошее знание представителем сферы науки, например, материалов лекций, притом, даже знание наизусть преподаваемого предмета, и даже знание большого количества научных трудов многих авторов и т.д., вовсе не является показателем научного творчества, а значит, не является показателем того, что будто бы этот представитель сферы науки является истинным ученым, ибо:

«Суфлер, – как справедливо пишет известный болгарский ученый, дважды доктор наук Стефан Робев, – лучше всех знает роли в пьесе, но это еще не искусство. Ученый должен проделывать путь там, где еще никто не проходил» [2, с. 154].

Далее Стефан Робев пишет: «Ученый будь он со степенью или без, ценится единственно по творческой работе, которую выполняет, а не по административно узаконенному месту, которое занимает» [2, с. 154].

«Создание чего-либо нового, до этого не существующего, – как отмечал всемирно известный ученый, Лауреат Нобелевской премии Петр Леонидович Капица, – мы относим к творческой деятельности человека, и это признается наиболее высокой духовной деятельностью людей. Одаренность к творческой деятельности и определяет талантливость человека, и не только как ученого, но также писателя, художника, музыканта и даже полководца и государственного деятеля» [3, с. 318].

Касаясь опять-таки вопроса знаний в сфере науки, важно обратить также внимание на то, что: «Многознание, – по словам Гераклита, – не научает быть умным...» [4, с. 96; 5, с. 45].

Приводя в 1984 году указанную цитату древнегреческого философа, основателя первой исторической или первоначальной формы диалектики – Гераклита, я там же отмечал следующее: «В связи с этим вспоминается, как один профессор сказал: «Ныне все мы простые смертные, и ученые друг от друга отличаемся лишь тем, что

кто-то прочитал на одну-две книги больше, а кто-то меньше» (?!). Да, оригинальная «философия» (?!)» [5, с. 45-46].

Далее я отмечал: «Думается, в ответ уместно привести здесь и следующие слова древнегреческих философов.

Диоген Лаэртский пишет об Аристиппе следующее: «Человеку, который хвастался обширными знаниями, он сказал: «Оттого что человек очень много ест, он не становится здоровее, чем тот, который довольствуется необходимым: точно так же и ученый – это не тот, кто много читает, а тот, кто читает с пользой» » [5, с. 46; 6, с. 126].

Затем, соглашаясь с приведенной цитатой, я там же приводил следующие слова из моего научного труда, опубликованного еще в 1979 году:

«Ученый, в моем понимании, не тот, кто заучил какую-то область знаний, какую-то проблему, а равно, который пересказывает известное, ибо – это просто образованный человек в той, или иной области. Настоящий же ученый – тот, кто на основе этих знаний создает, творит новое, который не пересказывает, а творчески развивает науку» [5, с. 46; 7, с. 3-4].

Притом, принципиально важно еще обратить здесь особое внимание на то, что, как я отмечал и ранее:

«Без Новых Открытий, Без Новых – Всемирно-Значимых – Научных Идей, Без Революционного Переворота в Науке – Нет и Не Может Быть Истинной Науки, а, следовательно, Не Может Быть и Основанного на Науке – как на Необходимом Интеллектуальном Базисе – Социально-экономического и, в конечном счете, Гуманносоциального Прогресса» [8, с. 5].

Таким образом, как я писал ранее, «решение проблем научного творчества является глобальной – международной, всемирной – проблемой, ибо эффективное функционирование государств и благосостояние народов во многом зависит, прежде всего, от творческого развития науки – как от идейно-теоретической основы социально-экономического прогресса [9, с. 100-101].

«Поэтому, – как я писал там же, – необходимо учесть, что в соответствии с давно созданной мной Теорией опережающего развития духовного производства по отношению к материальному производству – опережающее развитие сознания, интеллектуального базиса, опережающее развитие духовного производства (науки, идеологии, политики и права, т. е. так называемой «надстройки») по отношению к материальному производству и к экономическому базису общества в целом, является определяющей интеллектуальной, организационной и управленческой основой функционирования экономического базиса» [9, с. 101; 10, с. 482; 11, с. 43; и др.].

«Ведь «в основе эффективного, поступательного движения цивилизованного общества, – как я отмечал еще в 1981 году, – лежит опережающее развитие общественного сознания, генерируемое индивидуальным творческим сознанием (мышлением) человека...» » [9, с. 101; 12, с. 72].

«Следовательно, тормозить развитие науки – это значит искусственно преграждать путь развитию общества, государства и человечества в целом.

Именно на основе творческих, т.е. истинно научных, идей должны быть решены проблемы политического менеджмента, а, соответственно, должны быть решены и

проблемы предотвращения мировых экономических кризисов, так же как и проблемы социально-экономического прогресса вообще.

Все вышеизложенное еще раз подтверждает чрезвычайную важность научного творчества и необходимость преодоления его проблем, ибо «серость» в науке – тормоз прогресса, а истинное творчество в науке – необходимая интеллектуальная основа прогресса» [9, с. 101-102].

Вместе с тем, даже лауреаты Нобелевской премии по экономике не творят (или же, скорее всего, не могут творить) принципиально новое – всемирно значимое.

Так, например, лауреат Нобелевской премии по экономике Пол Кругман рассуждает не о том, как предотвратить возникновение экономических кризисов, что и не удивительно, ибо он, как и подавляющее большинство представителей сферы науки, видимо, даже не представляет себе, что такое возможно и необходимо, а отмечает следующее:

«Надо говорить об определяющей роли государства в преодолении кризисных явлений, о необходимости вмешательства в рыночные механизмы и буквально ручного управления ситуацией. Правительство в условиях кризиса должно прибегать к активным действиям – это главный урок, который должны извлечь политики. И первое, что должно делать правительство, – это уменьшать бюджетный дефицит и искать новые источники для поступления средств. Если этот кризис нас чему-то и научил, то именно тому, что активная правительственная политика является определяющей в преодолении кризисных явлений. И только при условии активного вмешательства государства в экономические процессы кризис может быть преодолен» [13].

Следовательно, вместо того, чтобы создавать и предлагать политико-правовые и социально-экономические механизмы предотвращения – недопущения возникновения – мировых экономических кризисов, лауреат Нобелевской премии по экономике Пол Кругман рассуждает лишь о необходимости вмешательства государства (в частности, Правительства) «в рыночные механизмы» – в экономические процессы во время уже существующих экономических кризисов, и что, по его мнению, «это главный урок, который должны извлечь политики» (!?)

Да, вот Вам и «великое открытие» (!!).

Следовательно, оценивать результаты деятельности представителей сферы общественных наук реально возможно и необходимо на основе созданных ими принципиально новых научных идей – на основе революционно новых научных направлений, революционно новых научных теорий и т.д., независимо от того, где они опубликованы, а не индексом цитирования – не публикациями в журналах, индексируемых в международных наукометрических базах, что фактически представляет собой завуалированное мошенничество и «деньгократию», свойственную капитализму, ибо это вовсе не является и не может быть показателем научного уровня – не может быть будто бы подтверждением научных открытий.

Однако, с одной стороны, ввиду того, что многим представителям сферы общественных наук, которым из-за отсутствия у них всемирно значимых принципиально новых научных идей, нечем доказать свое преимущество перед другими, если не публикациями своих «серых» будто бы «научных» статей в журналах, индексируемых в международных наукометрических базах, с

использованием при этом денег и «связей», и, с другой стороны, ввиду отсутствия официального признания созданных мной разумных и реальных критериев оценки результатов творческой деятельности представителей сферы общественных наук, отмеченные науки как бы «трещат по всем швам» (?!).

Исходя из вышеизложенного, принципиальное значение имеет созданная мной Классификация представителей сферы науки, и, в том числе, представителей сферы общественных наук, в соответствии с которой необходимо отличать:

1. Истинных ученых – творцов принципиально новых международно-значимых научных идей, т.е. творцов революционно новых научных направлений, революционно новых научных теорий и т.д.

2. Научных работников (работников в сфере науки), которые не являются истинными учеными, и заняты подсобной работой в науке.

Следовательно, отмеченные работники хотя и не являются создателями международно-значимых научных идей, но своим честным трудом способствуют, как творческой деятельности истинных ученых, так и воспитанию студентов и т.д., а тем самым, способствуют развитию науки, общества и государства.

Хотя, несмотря на это, они все-таки остаются лишь работниками в науке, т.е. они не являются истинными учеными, что, на мой взгляд, совершенно естественно.

Ведь общеизвестно, что, например, пианисты или скрипачи сами по себе не являются композиторами, несмотря на то, что они нередко творчески исполняют музыкальные произведения, созданные композиторами.

И это потому, что пианисты или скрипачи не творят новое – не создают новые произведения. А если кто-либо из них творит новое, то лишь в таком случае он является и композитором.

Почему же всех, кто лишь «исполняет» чужие произведения в науке надо считать учеными (?!).

2. Вместе с тем, в отличие от обычных работников науки – в отличие от научных работников, **необходимо особо выделить** из них тех лиц, которые хотя и не являются создателями принципиально новых международно-значимых научных идей, но которые хотя бы способны воспринять, оценить и использовать принципиально новые международно-значимые научные идеи, что, безусловно, важно вообще, и тем более, в условиях, когда истинного ученого, мягко говоря, не так легко можно найти в мире.

3. Вредителей в науке, т.е. таких «деятелей» в науке, которые не только сами не являются истинными учеными, не только сами не способны создать новое в науке, а используя свое должностное положение в сфере науки и высшего образования, всячески препятствуют творческому развитию науки, всячески препятствуют творческой деятельности истинных ученых, видимо, потому, чтобы на их фоне не выглядеть «серыми» (?!).

А значит, вредители в науке создают искусственные преграды на пути научного творчества, в виду чего такие вредители не должны иметь место в науке [14, с. 16-17; и др.].

Ведь «антиконституционные препятствия творчески мыслящим ученым, – как я отмечал ранее, – создают именно те «ученые», которые сами ничего ценного не создают (и не могут создать) в науке» [15, с. 302].

«Притом среди таких вредителей в науке обычно встречаются в основном крупные по своему должностному положению в сфере науки и по своим ученым степеням и званиям – вредители науки, ибо у мелких вредителей в науке (которых также немало в сфере науки) меньше возможностей создавать препятствия на пути научного творчества» [14, с. 17].

Такова созданная мной классификация представителей сферы науки, т.е. такова, если можно так сказать, «сортировка» представителей сферы науки.

Говоря другими словами: такова созданная мной – не номинальная (не лишь по дипломам и другим документам), а реальная классификация представителей сферы науки [14, с. 16-17].

В связи с имеющейся место борьбой с научным творчеством, я еще много лет назад писал: «Такая борьба с научным творчеством неудивительна, ибо» [11, с. 46], как я отмечал еще раньше – в 1984 году, «Общеизвестно, что новое в науке и в жизни вообще всегда с трудом, с борьбой пробивало себе дорогу. В этой связи образно и весьма интересно писал Людвиг Бёрне: «После того, как Пифагор открыл свою теорему, он принес в жертву сто волов. С тех пор крупный рогатый скот трепещет всякий раз, когда открывается новая истина...» » [5, с. 59; 2, с. 182].

А значит, «Крупный Рогатый Скот» всегда всячески препятствует научному творчеству, тогда как без творческого развития науки немыслимо и неосуществимо эффективное функционирование общества, государства и человечества в целом.

Необходимо особо отметить, что в условиях глубокого кризиса в международном масштабе в сфере общественных наук, среди многих десятков (и даже миллионов) публикующихся будто бы «научных» трудов, трудно найти даже лишь их малое количество, в которых были бы отражены научные открытия – в которых были бы изложены созданные автором революционно новые научные направления, революционно новые научные теории и т.д., а значит, которые действительно являлись бы научными трудами.

В отмеченных условиях принципиальное значение имеет стимулирование научного творчества и выяснение того, кто есть кто в сфере общественных наук.

Проблемам научного творчества в сфере общественных наук мной посвящено множество научных трудов.

Вместе с тем, следует особо выделить проблему необходимости проведения Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук, которая до меня – до проведенных мной соответствующих научных исследований, и до многократных публикаций их результатов, никогда даже не возникала в мире.

В связи с необходимостью проведения Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук важно отметить, что главные идеи, которые легли в основу разработки мной механизма проведения данного Чемпионата, были созданы и неоднократно опубликованы мной же еще в 70-х – в начале 80-х годов XX века [7; 16; 17; и др.].

Что же касается непосредственно проблем научного творчества, то далее предлагается часть основного содержания опубликованного мной в 2009 году научного труда под названием «Революционные пути и механизмы преодоления проблем научного творчества» [14, с. 11-32], касающегося необходимости, путям и

механизмам проведения Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук.

Принципиально важно отметить, что при проведении отмеченного Чемпионата мира, ученые должны будут соревноваться лишь по результатам своего собственного научного творчества, лишь своей научной новизной – созданными ими новыми всемирно значимыми научными направлениями, научными теориями и т. д. в данной сфере наук, а не заученными ими знаниями, не количеством прочитанных ими книг, не своими научными и прочими титулами, не полученными ими премиями и наградами, не количеством опубликованных ими трудов даже в самых престижных изданиях и журналах и т.д.

Притом, победитель Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук должен получить звание Абсолютного Чемпиона мира в сфере общественных наук, Большую золотую медаль Абсолютного Чемпиона мира и премию в размере не меньше Нобелевской премии, и даже в несколько раз больше, ибо данный Чемпионат будет охватывать не только экономические науки, и для реального социально-экономического прогресса по своей значимости будет намного превосходить Нобелевские премии по экономике.

Неужели, например, победа теннисиста на кортах, где спортсмен получает миллионы долларов США, значимее, чем создание ученым теоретических основ эффективного функционирования общества, государства и человечества в целом в интересах Человека?!

Тем более, что победа в Чемпионате мира по научному творчеству в сфере общественных наук – это должна быть победа одновременно в области философии, в области политико-экономической науки, в области юридической науки, в области политической науки и в области науки государственного управления.

Для объективного и результативного проведения Чемпионата (чемпионатов) мира по научному творчеству в сфере общественных наук считаю необходимым, чтобы Жюри Чемпионата мира состоял из лидеров ведущих стран мира, в частности, из лидеров Большой Двадцатки, а также возможно из лидеров других заинтересованных в этом государств.

Участие же в Чемпионате мира в качестве членов Жюри даже всемирно известных по своим номинальным данным представителей сферы науки считаю недопустимым, ибо истинные ученые сами будут участвовать в этом Чемпионате, а оценка лишь номинальных «ученых», «больных» эгоизмом, как правило, к сожалению, с огромной долей вероятности будет чисто субъективна.

И еще. С учетом того, что я являюсь автором, инициатором и создателем идеи и механизма проведения Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук, считаю целесообразным и обоснованным предоставить мне возможность организовать первый Чемпионат мира, при финансовой и иной поддержке, прежде всего, лидеров ведущих государств мира, а также дать мне возможность участвовать прямо в финале – т.е. без участия в предварительном подборе – этого Чемпионата в качестве претендента на звание Чемпиона мира по научному творчеству в сфере общественных наук.

Что касается подбора других кандидатов, то для этого в каждом государстве могут быть проведены первые туры данного чемпионата. Затем необходимо провести

следующий тур – на уровне континентов, а в конце уже провести финал Чемпионата мира.

Выводы. Исходя из всего вышеизложенного, подтверждается необходимость внедрения созданных мной политико-правовых и социально-экономических механизмов конкуренции в научном творчестве в сфере общественных наук, путем внедрения предложенного мной же проведения Чемпионата мира по научному творчеству в сфере общественных наук, как необходимого условия эффективного управления экономикой, обществом и государством, что, вместе с тем, будет стимулировать творческое развитие общественных наук, ибо это будет способствовать выяснению того – кто есть кто в науке, что будет иметь принципиальное значение для научного и социального прогресса в Планетарном масштабе.

Литература.

1. Голованов Я. К. Этюды об ученых. 3-е издание, дополненное. Москва: «Молодая гвардия», 1983.
2. Робев Стефан. Цена открытия. Журнал «ЭКО» Сибирского отделения АН СССР, 1983, № 10.
3. Капица П. Л. Эксперимент. Теория. Практика. Статьи, выступления. Издание третье, дополненное. Москва: Издательство «Наука», 1981.
4. Слово о науке: Афоризмы. Изречения. Литературные цитаты. Книга вторая. Сост., автор предисловия и введений к главам Е.С. Лихтенштейн. М.: «Знание», 1981.
5. Кураташвили Альфред А. Некоторые размышления по проблемам социально-экономической науки. Материалы научной конференции: «Наука и общество» (13-14 декабря 1984 г.). Тбилиси: «Мецниереба», 1984.
6. Диоген Лаэртский (Диоген Лаэций). О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Москва: Издательство «Мысль», 1979. – 620 с.
7. Кураташвили Альфред А. Критерии эффективности научных исследований. Материалы научной конференции, посвященной Дню советской науки (12-13 апреля 1979 г.). Тбилиси: «Мецниереба», 1979.
8. Кураташвили Альфред А. Еще раз о необходимости проведения Чемпионата мира по научному творчеству в области общественных наук. Международная Академия социально-экономических наук. Международный научный журнал «Прогресс», 2014, № 1-2. Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2014. – 5-16 с.
9. Кураташвили Альфред А. Проблемы научного творчества: политико-правовые и социально-экономические пути и механизмы их преодоления (монография на русском языке). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2009. – 256 с.
10. Кураташвили Альфред А. Теория создания новых научных теорий. Труды Грузинского технического университета, 1997, №3 (414). Юбилейное издание. Тбилиси: Издательство «Технический университет», 1997.
11. Кураташвили Альфред А. Теория гуманносоциальной революции. Философские, политико-правовые и социально-экономические основы принципиально новой социальной революции (монография на грузинском, русском и английском языках). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2002. – 208 с.
12. Кураташвили Альфред А. Опережающий рост производства предметов потребления – закономерное проявление закона преимущественного роста производства средств производства. Материалы республиканской научной конференции (25-26 марта 1981 г.). Тбилиси, "Мецниереба", 1981.
13. Пол Кругман: «Нужно говорить об определяющей роли государства в преодолении кризиса, о необходимости вмешательства в рыночные механизмы и ручного управления». Зеркало недели, 22 сентября 2017. http://ukrrudprom.ua/digest/Pol_Krugman_Nugno_govorit_ob_opredelyayushchey_rol_i_gosudarstva_v_preodolenii_krizisa_o_neobhodimosti_vmeshatelstva_v_rinochnie_mehanizmi_i_ruchnogo_upravleniya.html

14. Кураташвили Альфред А. Революционные пути и механизмы преодоления проблем научного творчества. Актуальные проблемы научного творчества. Материалы Международной научной конференции (11-12.03.2009). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2009. – 11-32 с.
15. Кураташвили Альфред А. Права человека и теории экономического выживания народа. Экономический и морально-психологический геноцид: политико-правовые и социально-экономические пути и механизмы его искоренения (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003.
16. Кураташвили Альфред А. Философско-политэкономические миниатюры. Материалы Республиканской научной конференции: «Актуальные проблемы теории» (15-16 мая 1980 г.). Тбилиси: «Мецниереба», 1980.
17. Кураташвили Альфред А. Проблемы научного творчества (Размышления по кардинальным проблемам творческого развития общественных наук). Материалы научной конференции: «Наука и общество» (13-14 декабря 1984 г.). Тбилиси: «Мецниереба», 1984.

References.

1. Sm. Golovanov <. K. "t;d[ob uqen[x. 3-e izdanie dopolnennoe. Moskva: «Moloda, gvardi», 1983.
2. Robev Stefan. Cena otkr[ti,. Jurnal «"KO» Sibirskogo otdeleni, AN SSSR/ 1983/ № 10.
3. Kapica P. L. "ksperiment. Teori,. Praktika. Stat'i/ v[stupleni,. Izdanie tret'e/ dopolnennoe. Moskva: Izdatel'stvo «Nauka»/ 1981.
4. Slovo o nauke: Aforizm[. Izrečeni,. Literatur[n]e citat[. Kniga vtora,. Sost./ avtor predislovi, i vvedeniy k glavam E.S. Lixtenhteyn. M.: «Znanie»/ 1981.
5. Kuratahvili Al'fred A. Nekotor[razm[hleni, po problemam social'no-'konomiqeskoj nauki. Material[nauqnoy konferencii: «Nauka i obwestvo» (13-14 dekabr, 1984 g.). Tbilisi: «Mecniereba»/ 1984.
6. Diogen La'rtskiy (Diogen La'rciy). O jizni/ uqeni,x i izrečeni,x znamenit[x filozofov. Moskva: Izdatel'stvo «M[sl'»/ 1979. – 620 s.
7. Kuratahvili Al'fred A. Kriterii 'ffektivnosti nauq[n]x issledovaniy. Material[nauqnoy konferencii/ posv,wennoy Dn; sovetsoj nauki (12-13 aprel, 1979 g.). Tbilisi: «Mecniereba»/ 1979.
8. Kuratahvili Al'fred A. Ewe raz o neobxodimosti provedeni, Qempionata mira po nauqnomu tvorqestvu v oblasti obwestvenn[x nauk. Mejdunarodna, Akademi, social'no-'konomiqeskix nauk. Mejdunarodn[y nauqny jurnal «Progress»/ 2014/ № 1-2. Tbilisi: Mejdunarodnoe izdatel'stvo «Progress»/ 2014. – 5-16 s.
9. Kuratahvili Al'fred A. Problem[nauqnoq tvorqestva: politiko-pravov[e i social'no-'konomiqeskie puti i mexanizm[ix preodoleni. Tbilisi: Mejdunarodnoe izdatel'stvo «Progress»/ 2009. – 256 s.
10. Kuratahvili Al'fred A. Teori, sozdani, nov[x nauq[n]x teoriy. Trud[Gruzinskogo texniqeskogo universiteta/ 1997/ №3 (414). :bileynoe izdanie. Tbilisi: Izdatel'stvo «Texniqeskiy universitet»/ 1997.
11. Kuratahvili Al'fred A. Teori, gumannosocial'noy revol;cii. Filosofskie/ politiko-pravov[e i social'no-'konomiqeskie osnov[principial'no novoy social'noy revol;cii (monografi, na gruzinskom/ russskom i angliyskom ,z[kax). Tbilisi: Mejdunarodnoe izdatel'stvo «Progress»/ 2002. – 208 s.
12. Kuratahvili Al'fred A. Opereja;wiy rost proizvodstva predmetov potrebleni, – zakonomernoe pro,vlenie zakona preimuwestvennogo rosta proizvodstva sredstv proizvodstva. Material[respublikanskoj nauqnoy konferencii (25-26 marta 1981 g.). Tbilisi/ ~Mecniereba~/ 1981.
13. Pol Krugman: «Nujno govorit' ob opredel;,wey roli gosudarstva v preodolenii krizisa/ o neobxodimosti vmehatel'stva v r[noqn[e mexanizm[i ruqnoq upravleni,». Zerkalo nedeli/ 22 sent,br, 2017.
http://ukrrudprom.ua/digest/Pol_Krugman_Nugno_govorit_ob_opredelyayushchey roli_gosudarstva_v_preodolenii_krizisa_o_neobhodimosti_vmeshatelstva_v_rinochnie_mehanizmi_i_ruchnogo_upravleniya.html
14. Kuratahvili Al'fred A. Revol;cionn[e puti i mexanizm[preodoleni, problem nauqnoq tvorqestva. Aktual'n[e problem[nauqnoq tvorqestva. Material[Mejdunarodnoy nauqnoy konferencii (11-12.03.2009). Tbilisi: Mejdunarodnoe izdatel'stvo «Progress»/ 2009. – 11-32 s.
15. Kuratahvili Al'fred A. Prava qeloveka i teorii 'konomiqeskogo v[jivani, naroda. "konomiqeskiy i moral'no-psixologiqeskiy genocid: politiko-pravov[e i social'no-'konomiqeskie puti i mexanizm. Tbilisi: Mejdunarodnoe izdatel'stvo «Progress»/ 2003.
16. Kuratahvili Al'fred A. Filosofsko-polit'konomiqeskie miniat;r[. Material[Respublikanskoj nauqnoy konferencii: «Aktual'n[e problem[teorii» (15-16 ma, 1980 g.). Tbilisi: «Mecniereba»/ 1980.

17. Kuratahvili Al'fred A. Problem[nauqного tvorqestva (Razm[hleni, po kardinal'n[м problemam tvorqeskogo razviti, obwestvenn[x nauk). Material[nauqnoy konferencii: «Nauka i obwestvo» (13-14 dekabr, 1984 g.). Tbilisi: «Mecniereba»/ 1984.

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), Доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор, Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту і Міжнародної Академії юридичних наук, Дійсний член Нью-Йоркської Академії наук і Академік Академії політичних наук США

ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В СФЕРІ СУСПІЛЬНИХ НАУК - НЕОБХІДНА ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ, СУСПІЛЬСТВОМ І ДЕРЖАВОЮ

У науковій праці розглядається проблема конкурентоспроможності в сфері суспільних наук, без вирішення якої не може бути ефективного управління економікою, суспільством та державою. Особлива увага приділяється необхідності проведення запропонованого автором Чемпіонату світу з наукової творчості в галузі суспільних наук (соціально-філософські, теоретико-політичні, політико-економічні, юридичні науки та наука державного управління), в якому повинні перемагати не індексом цитування, бо це зовсім не є показником наукового рівня, не якимись «аналізами», вираженими в цифрах, що також не може бути виразником наукових відкриттів, не коментарями на чужі праці, не кількістю опублікованих праць, не науковими титулами, не отриманими преміями та нагородами, а створеними вченим всесвітньо значимими принципово новими науковими ідеями – революційно новими науковими напрямками і революційно новими науковими теоріями, з тим, аби було з'ясовано – хто є хто в науці, що буде мати принципове значення для наукового та соціального прогресу в Планетарному масштабі.

Ключові слова: Конкурентоспроможність, Чемпіонат світу з наукової творчості в галузі суспільних наук, революційно нові наукові напрями, революційно нові наукові теорії, управління економікою, суспільством та державою.

Kuratahvili Alfred A. (Tbilisi, Georgia), Doctor of Economic Sciences, Doctor of Sciences in Philosophy and Law, Professor, President of the International Academy of Social-Economic Sciences, President of the International Academy of Political Management and President of the International Academy of Juridical Sciences, Full Member of the New York Academy of Sciences and Academician of the Academy of Political Sciences of the USA

SOLVING THE PROBLEM OF COMPETITIVENESS IN THE SPHERE OF SOCIAL SCIENCES – THE NECESSARY FOUNDATION OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF THE ECONOMY, SOCIETY AND THE STATE

In scientific work the problem of competitiveness in the sphere of social sciences is considered, without solution of which the effective management of the economy, society and the state is impossible.

Particular attention is paid to the necessity of carrying out the World Championships for Scientific Creativity in Social Sciences, proposed by the author (Social-Philosophical, Theoretical-Political, Political-Economic, Legal sciences and the Science of State Management), which should not win by the citation index, because this is not at all an indicator of the scientific level, because this is not at all an indicator of the scientific level, not by a comment on other people's works, not by the number of published works, not by scientific titles, not received awards and bonuses, but created by the scientist world-wide fundamentally new scientific ideas – revolutionary new scientific trends and revolutionary new scientific theories, so that to clarify – who is who in science, what will be of fundamental importance for scientific and social progress on a planetary scale.

Key words: Competitiveness, World Championship on scientific creativity in the field of social sciences, revolutionary new scientific trends, revolutionary new scientific theories, management of the economy, society and the state.

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

В статті розглянута проблема становлення конкурентного середовища в Україні. Здійснено аналіз рівня конкуренції в економіці та порівняльний аналіз рівня конкуренції на товарних ринках як одного з індикаторів інвестиційної безпеки з динамікою інвестиційних витрат суб'єктів господарювання, зроблено висновок про залежність першого відносно змін другого. Доведено, що характер проблем, що заважають розвитку конкурентного середовища, лежить в площині інституціональної недосконалості системи захисту конкуренції, в якій Антимонопольний комітет повинен відігравати головну роль не стільки у боротьбі з монополіями, скільки у адвокатуванні конкуренції на всіх етапах та рівнях.

Ключові слова: конкуренція, монополія, антимонопольний комітет, малі та середні підприємства, інвестиційна безпека.

Постановка проблеми. Україна сьогодні перебуває в активній стадії реформування, яке ставить за мету створити досконалу та динамічну модель економічного розвитку, що у стислі терміни призведе як до докорінного оновлення технологічного укладу України, так і до істотного підвищення рівня соціальних стандартів. Досвід багатьох країн засвідчує, що одним з найважливіших чинників, що забезпечують вирішення зазначених завдань, є ефективна конкуренція між компаніями, яка сприяє зростанню добробуту населення та стимулює інновації. Основою конкурентоспроможності національної продукції на світовому ринку є розвиток власного виробництва, диверсифікація його структури, впровадження інноваційних підходів в організаційній та технологічній сферах, що може бути досягнуто завдяки конструктивній співпраці суб'єктів підприємництва та державних інституцій. Структурна модернізація економіки, її стійка позитивна економічна динаміка неможливі без забезпечення неухильного нарощування обсягів інвестування через забезпечення сприятливого інвестиційного клімату. Тож основним, проте не єдиним, засобом зростання інвестиційної активності є забезпечення функціонування внутрішнього ринку з адекватним інституційним середовищем для розвитку конкуренції та свободи підприємницької діяльності.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню проблем розвитку конкуренції в Україні та її впливу на економічний розвиток присвячена значна кількість наукових робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як В. Базилевич, О. Денисов, А. Ігнатюк, О. Кілієвич, О. Костусев, В. Лагутін, М. Портер, Г. Філюк та інші. Більшість наукових праць стосується формування політики у сфері захисту конкуренції.

Невирішені частини проблеми. Варто зазначити, що політика захисту конкуренції не є статичною, вона повинна бути адекватною тенденціям розвитку вітчизняної та світової економіки. Забезпечення подальшого економічного розвитку через зростання

інвестиційних витрат неможливе без відповідного інституційного середовища у сфері захисту конкуренції, де основну роль відіграє Антимонопольний комітет України як незалежний орган.

Мета статті. Вирішення вищенаведених проблем вбачається у створенні умов для подальшого розвитку інвестиційного потенціалу національної економіки в частині збільшення рівня конкурентності на товарних ринках. Передумовою досягнення цієї мети є вдосконалення інституціоналізованої системи забезпечення захисту конкуренції з врахуванням найкращої міжнародної практики.

Результати дослідження. В системі ринкової економіки добросовісній конкуренції належить ключове місце, адже саме вільне змагання підприємців з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими, як зазначається зокрема в навчальній літературі [1, с. 246], забезпечує в економічній сфері ефективний розподіл обмежених ресурсів та створення та впровадження нових товарів, послуг, технологій, сприяння науково-технічному прогресу. Тільки високий рівень конкуренції на ринку може забезпечити підвищення якості та асортименту продуктів і послуг; зниження цін; впровадження науково-технічних досягнень та інновацій; направлення капіталу у найпродуктивніші галузі та сфери; витіснення з ринку неефективних економічних суб'єктів та раціональне використання фінансових і трудових ресурсів. [2]

У ході ринкових реформ в Україні в 90-х роках 20 ст. процеси приватизації та демонополізації відбувалися одночасно. Завдяки роздержавленню, появи на товарних ринках нових суб'єктів господарювання у 1994-2000 роках відбулося становлення та певною мірою розвиток конкурентного середовища в економіці України. Як зазначав В. Ойкен, «конкурентний порядок є передумовою того, що приватна власність на засоби виробництва не веде до економічних і соціальних негараздів. Приватна власність потребує контролю з боку конкуренції» [3, с. 359]. Тобто, для формування цивілізованих ринкових відносин конкуренція має навіть більше значення, ніж приватизація, перша повинна передувати і забезпечувати умови для другої. У протилежному випадку приватизація консервує монополістичні структури, які у подальшому закривають дорогу до конкурентного ринку.

Досліджуючи чинники інвестиційно-інноваційної безпеки України, нами були виявлено, що серед індикаторів, які застосовуються для її оцінки відповідно до Методики-2013 [4], виокремлюється індикатор, який відображає рівень розвитку конкурентного середовища в національній економіці (далі – рівень конкуренції): *«Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)»*. Тобто між рівнем інвестиційної безпеки та рівнем конкуренції прослідковується прямий зв'язок: чим більший рівень конкуренції, а отже кількість функціонуючих підприємств, тим більша величина інвестиційних витрат, здійснена ними, а це, в свою чергу, призводить до зростання рівня інвестиційної безпеки.

В Україні контроль за рівнем конкуренції на товарних ринках і за забезпеченням законодавства у сфері дотримання конкуренції у підприємницькій діяльності здійснює Антимонопольний комітет України (АМКУ), який є державним контрольно-наглядовим органом. Якщо у теоретичному аспекті особливості конкурентного середовища розкриті в межах класифікації типів ринкової структури: монополії, олігополії, монополістичної та досконалої конкуренції, то на практиці АМКУ використовує такі

методики оцінки структурних передумов конкуренції: 1) визначення сукупних часток підприємств, що функціонують в умовах певного ринку, в загальному обсязі реалізованої продукції; 2) співставлення кількості ринків з різними структурними передумовами у загальній кількості ринків в Україні. Умови конкуренції у різних секторах економіки суттєво залежать від особливостей техніко-економічного функціонування економічних суб'єктів, тобто масштабів діяльності, потреби в особливих знаннях, техніці, технології, фінансових ресурсах, наявності правових бар'єрів тощо.

За результатами обстежень АМКУ в Україні до ринків з конкурентною структурою відносять оптову торгівлю та посередництво у торгівлі (75,4% товарів (робіт, послуг) реалізується на ринках з конкурентною структурою), ринки продукції рослинництва і тваринництва (59,1%), текстильної продукції, одягу, взуття, видавничої справи та поліграфії, будівництва, послуг у більшості видів фінансової діяльності, у сфері вантажних перевезень автотранспортом, рекламної діяльності [5, с. 60].

Прикладами товарних ринків з олігопольною структурою на загальнодержавному рівні є ринок послуг мобільного зв'язку, ринок коксу, торфу, моторних бензинів, ринок пива, тютюнових виробів, цементу. На регіональному рівні олігопольну структуру здебільшого мають ринки послуг з перероблення сільськогосподарської продукції.

Монополізм в тому вигляді, в якому він є в Україні – є одним із найбільш деструктивних чинників, що гальмують процеси зміцнення й розбудови внутрішніх ринків. Він перешкоджає виходу на ринок нових суб'єктів господарювання, збільшує витрати споживачів і консервує інноваційно-інвестиційну діяльність підприємств. Найбільш негативним є явище монополізму в сировинних галузях економіки (сільське господарство, добування залізорудної сировини, енергоресурсів). Надприбутки сировинних галузей є своєрідним додатковим податком на продукцію вищих укладів, що автоматично робить її виробництво надто затратним. Саме тому у рейтингу глобальної конкурентоспроможності ефективність антимонопольної політики України оцінюється дуже низько, зокрема у 2016 році – 136 позицією з-поміж 138 країн [6].

Сучасний стан економічної конкуренції так само як і на початку 2000-х років відповідає «структурі економіки індустріальних країн середини ХХ століття» [7, с. 13]. Саме так було охарактеризовано співвідношення конкурентного та монопольного секторів в Аналітичній доповіді щодо стану, тенденцій і проблем розвитку економічної конкуренції в Україні у 2000 – 2005 роках. Там же зазначається, що «у сучасній інформаційній економіці найбільш розвинутих країн світу, за оцінками фахівців, за умов значної конкуренції створюється понад 80% загального обсягу товарів, робіт і послуг, а при відсутності конкуренції – не більше 2%» [7, с. 13].

Протягом 2000-них років частка конкурентних ринків постійно зростала, а частка ринків з ознаками індивідуального домінування і монопольних – знижувалася (табл. 1, рис. 1). Ця позитивна тенденція була перервана світовою фінансовою кризою 2008 року і з 2009 р. змінилася на протилежну. При цьому, якщо у 2009 р. скорочення частки конкурентних ринків відбувалося за рахунок розширення олігопольних ринків, на яких конкуренція за певних умов можлива, то з 2010 року відбувається поступове зростання часток ринків з ознаками індивідуального домінування чи монополізованих ринків, на яких конкуренція практично виключається.

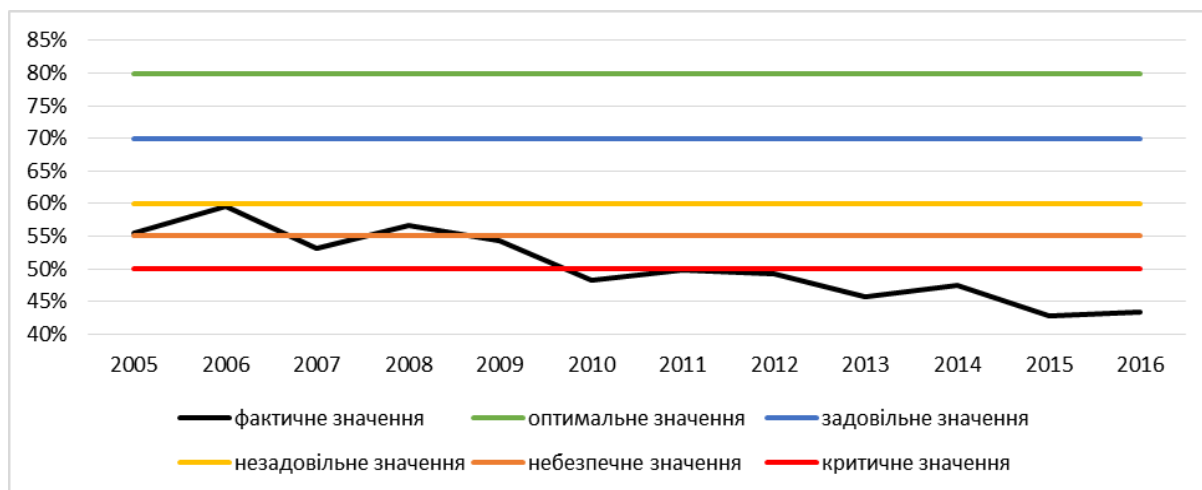

Рис. 1 Динаміка значень індикатора «Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)

Джерело: складено та розраховано автором за даними: [8; 10]

За даними Антимонопольного комітету України, у 2005-2016 роках питома вага продукції, яка реалізовувалася на ринках, де структурні передумови конкуренції повністю відсутні, складала приблизно 7% (табл. 1). Проте виключенням були 2010 (8,5%) та 2014 та 2015 роки (відповідно 11,8% та 9,8%), що відповідає наслідкам кризових явищ в економіці, викликаними фінансовою кризою та подіями на Сході України з 2014 року. Наслідки кризи (2009 р., 2014-16 рр.) у вигляді скорочення обсягу випуску, як правило, найбільше відчули малі та середні підприємства, які створюють основу конкуренції, тоді як у великих підприємств, особливо монополістів, скорочення обсягу випуску якщо і відбувається, то меншими темпами.

Таблиця 1

Структурні передумови конкуренції в економіці України у 2001-2016 роках

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу, у загальному обсязі виробництва (реалізації) у % на початок														
	2001	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Конкурентна структура	53,9	54,3	55,4	59,5	53,1	56,7	54,3	48,3	49,8	49,2	45,7	47,5	42,7	43,4	
Олігополія	11,6	15,3	13,6	9,6	14,4	12,0	16,6	12,5	15,4	17,7	16,9	15,4	16,7	13,6	
Ознаки індивідуального домінування	22,7	19,9	22,1	23,6	25,8	25,6	22,6	30,7	27,6	25,9	29,9	25,4	30,8	43	
Монополізований ринок	11,8	10,5	8,9	7,3	6,7	5,7	6,5	8,5	7,2	7,2	7,5	11,8	9,8		

Джерело: складено автором на основі звітів АМКУ [8; 10]

Динаміка капітальних інвестицій великих, середніх та малих підприємств, наведена в табл. 2, узгоджується з динамікою індикатора, що характеризує рівень конкуренції в економіці на рис. 1. Зростання індикатора у 2011 році до 49,8% (на 1,5 в.п. більше ніж у 2010 р.) могло бути наслідком випереджаючого зростання капітальних інвестицій (у 2 рази) на малих та середніх підприємствах (МСП) порівняно з великими підприємствами. Проте, вже у 2012 році зростання капітальних інвестицій на великих підприємствах на 48% (+37 млрд. грн.) порівняно з 2011 роком та скорочення

сумарних капітальних інвестицій МСП на 0,4 млрд. грн. призвело до зменшення значення індикатора до 49,2%, а у 2013 р. – до 45,7%.

Таблиця 2

Капітальні інвестиції підприємств за їх розмірами

Роки	Капітальні інвестиції, млн. грн.					Приріст капітальних інвестицій							
	Всього	з них				Всього		ВП		СП		МП	
		великі підприємства (ВП)	середні підприємства (СП)	малі підприємства (МП)	з них мікропідприємства (ММП)	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.
2010	130764,6	59141,7	50433,5	21189,4	6511,4	-	-	-	-	-	-	-	-
2011	193024,4	77953,9	80750,1	34320,4	7402	62259,8	48%	18812,2	32%	30316,6	60%	13131	62%
2012	229487,2	114813	77860	36814,2	12092,2	36462,8	19%	36859,1	47%	-2890,1	-4%	2493,8	7%
2013	216986,9	104094,8	74125	38767,1	9284,2	-12500,3	-5%	-10718,2	-9%	-3735	-5%	1952,9	5%
2014	178384,9	87240	63211,1	27933,8	8681,5	-38602	-18%	-16854,8	-16%	-10913,9	-15%	-10833,3	-28%
2015	213478,1	99170,8	78400,8	35906,5	9767,8	35093,2	20%	11930,8	14%	15189,7	24%	7972,7	29%

Джерело: складено та розраховано автором за даними: [9, с. 142-144]

Скорочення капітальних інвестицій МСП у 2014 році на 21,7 млрд. грн. порівняно зі скороченням на великих підприємствах на 16,8 млрд. грн. також вплинуло на зростання питомої ваги монопольних ринків у 2014 році, хоча рівень конкуренції зріс до 47,5% (+1,8 в.п.). Цю неузгодженість взаємозв'язку двох змінних можна пояснити тим, що події другої половини 2014 року внесли серйозні корективи у прийнятті рішень щодо розширеного відтворення суб'єктами інвестування. Можна припустити, що якби не було гарячої фази конфлікту та військових дій на сході України, то не було б і песимістичних, ба навіть безнадійних очікувань суб'єктів інвестування. З огляду на невизначеність щодо перспектив розв'язання конфлікту суб'єкти інвестування були змушені прийняти рішення щодо обмеження або припинення здійснення капітальних інвестицій, адже капітальні інвестиції – це доходи, які очікують отримати в майбутньому. Раціональний суб'єкт, яким є інвестор, навряд чи буде вкладати кошти в економіку тієї країни, де відбуваються військові дії та є туманні перспективи очікування доходів. Такими інвесторами є більшість представників МСП, які, виходячи зі своїх особливостей функціонування, є відносно більш мобільними та вільними у прийнятті радикальних рішень, виходячи з наявної економічної та політичної ситуації.

У 2015 році рівень конкуренції на товарних ринках скоротився до історичного мінімуму за останні 15 років – 42,7%. Проте в цьому ж році капітальні вкладення на підприємствах усіх розмірів почали зростати порівняно з 2014 р., що може свідчити як про повернення довіри до державних інституцій та локалізації осередку конфлікту, так і про вплив цінового чинника, викликаного девальвацією гривні, яка призвела до найбільшого за 15 років рівня інфляції. Динаміка капітальних інвестицій МСП знову приблизно вдвічі перевищила їх динаміку на великих підприємствах (+23 млрд. грн.

проти +12 млрд. грн.). З огляду на наявність часового лагу між зміною інвестиційних витрат та рівня конкуренції на товарних ринках, зростання капітальних витрат у 2015 році призвело до зростання значення індикатора у 2016 році до 43,4%.

Щодо рівня конкуренції в галузях національної економіки, то їх структурні передумови конкуренції демонструють суттєві відмінності (рис. 2). Традиційно висококонкурентними є ринки сільського господарства та сфера торгівлі, а найбільш несприятливою для конкуренції залишається структура товарних ринків паливно-енергетичного і гірничо-металургійного комплексів та сектору транспорту та зв'язку, де зосереджені основні ринки природних монополій.

Нерівність умов конкуренції внаслідок впливу адміністративних чинників, спотворення конкуренції внаслідок «тінізації» господарювання, недобросовісна конкуренція, інституційні обмеження конкуренції – найгостріші проблеми, які негативно впливають на розвиток конкуренції та зберігаються нерозв'язаними роками.

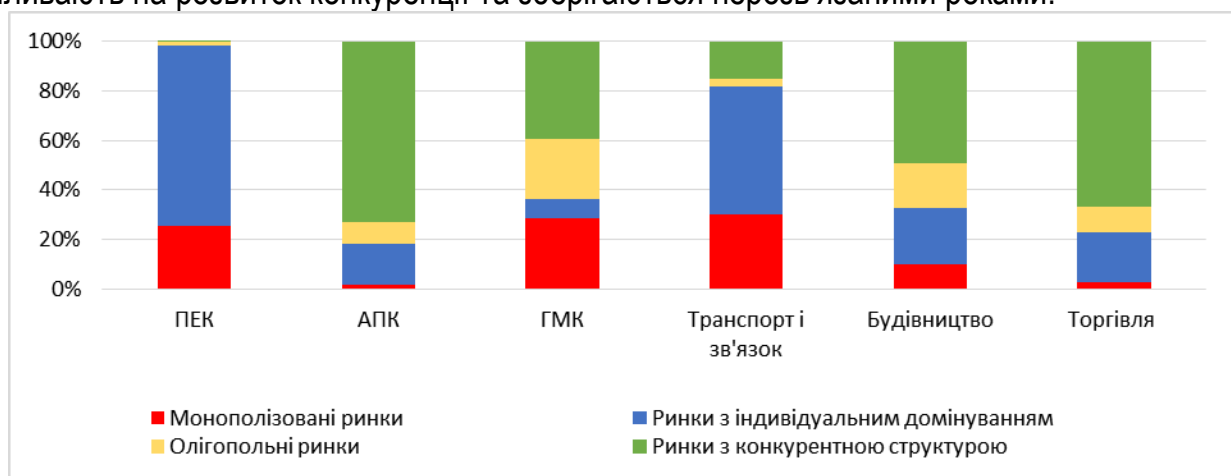

Рис. 2 Частки ринків з різними структурними передумовами конкуренції по секторах економіки на початку 2015 року, у відсотках

Джерело: складено та розраховано автором за даними: [10]

Серед найгостріших проблем нерівність умов конкуренції виступає як один із серйозних негативних чинників розвитку підприємництва в Україні. Її формами прояву є встановлення різного режиму оподаткування, надання субсидій і привілеїв з боку держави чи місцевої влади, пільговий доступ до земельних ділянок, інфраструктури тощо. У результаті неефективні підприємства часто процвітають, а їхні більш продуктивні конкуренти зазнають труднощів. Усупереч логіці ринкової економіки вони не в змозі витиснути чи поглинути менш ефективних суперників.

Особливої уваги заслуговує сфера державних закупівель, як є одним із найбільших складників сукупного внутрішнього попиту та одночасно ласим шматком для бізнесу: гарантований та стабільний ринок збуту і оплата. Якщо у 2013 р. загальний обсяг державних закупівель (місткість ринку) становив понад 280 млрд. грн. (з яких 66% - з дотриманням законодавчих вимог щодо процедур закупівель) або приблизно 19% ВВП, то у 2016 році було заплановано приблизно 550 млрд. грн. (з яких 46% - з дотриманням законодавчих вимог щодо процедур закупівель) [11, с. 9] або 23% ВВП. Таким чином, попит з боку держави дозволяє поглинати значну частину внутрішньої продукції. Водночас недосконалість системи організації державних закупівель,

системи контролю за дотримання конкуренції, а також корупція в органах влади призводять до зниження її потенціалу як чинника зміцнення й розбудови внутрішніх ринків. Зокрема, значна частина коштів держави освоюється за процедурою закупівель в одного учасника, що не сприяє підвищенню якості продукції та зниженню її собівартості учасниками тендерів. Підвищення ефективності наявних ринків є першочерговим завданням уряду, оскільки без цього будь-яке розширення місткості чи об'ємів внутрішніх ринків супроводжуватиметься симетричним розширенням наявних проблем і перешкод, що знижуватиме позитивний ефект державної політики. Крім того, зміцнення й розбудова внутрішніх ринків мають неодмінно супроводжуватися комплексом заходів щодо підтримки вітчизняного виробника, оскільки без цього дефіцит пропозиції, яка є результатом розширення внутрішнього попиту, покриватиметься імпоротною продукцією, що, зрештою, лише посилить тиск на платіжний баланс країни.

Нерівність умов конкуренції ще забезпечується на найбільш прибуткових ринках. З цією метою створюються державні і псевдо-приватні структури (фірми-прокладки) з обов'язковими схемами постачань із прямим обмеженням доступу на ринок інших суб'єктів. У цьому випадку формуванню конкурентного середовища перешкоджають обмежений доступ до ресурсів і високі трансакційні витрати входу на ринок нових підприємств, як іноземних, так і вітчизняних.

Також має місце практика вибіркової підтримки державою підприємств державного і корпоративного секторів, що здійснюється як у відкритій (державне інвестування, дотації, субсидії, податкові пільги і пільгове кредитування), так і в прихованій формі (створення монопольних ніш, державні гарантії безнадійних кредитів, ціновий протекціонізм, реструктуризація заборгованості, взаємозаліки тощо). Поряд із вибірковою підтримкою, існує також практика селективної дискримінації суб'єктів господарювання органами влади. Якщо у 1994-1998 рр. середньорічна кількість зафіксованих Антимонопольним комітетом України (АМКУ) антиконкурентних дій органів влади становила 220, то у 1999-2003 рр. - 451, у 2004-2008 рр. - 737, у 2009-2010 рр. – 648, а у 2016 році - 782 (26% від загальної кількості порушень антимонопольного законодавства) [12, с. 187]. Отже, втручання держави у функціонування ринкового механізму та обмеження його дії – це найважливіша причина збереження в галузі великої кількості неефективних господарств.

Що стосується інституційних обмежень конкуренції, то вони існують у багатьох галузях. Так, якщо розглядати сільське господарство, то маємо приклад монополії, наслідком якої є купівля товару за цінами нижчими ніж за умов досконалої конкуренції. Ринок землі сільськогосподарського призначення фактично з'явився лише на початку 2000-х років, після реформування сільгосппідприємств. При цьому в більшості регіонів конкуренція за орендування землі відсутня або є слабкою, тому селяни, як правило, змушені здавати її в оренду за істотно занижену плату.

Негативний вплив на стан та розвиток конкуренції на товарних ринках мають також антиконкурентні дії окремих органів державної влади та місцевого самоврядування. Так, дотепер спостерігається використання окремих силових відомств для обмеження конкуренції. Останнім часом (серпень 2017 р.) набув розголосу скандал щодо необґрунтованого підвищення цін і на так традиційно монополізованому ринку палива. На цей раз виникла проблема навколо цін на скраплений газ, які у середині серпня

2017 р. за 2 тижні виросли більше ніж на 50% (з 11 до 16,5 грн. за літр). Пояснень є багато: як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники вплинули на зростання ціни. До об'єктивних відносять зменшення імпорту (скорочення пропонування) з Росії та Білорусі «у зв'язку як з певними адміністративними перешкодами, які створені в Росії, так і плановими ремонтами заводів, які виробляють цей продукт, та сезонний фактор – пікове зростання попиту в серпні-вересні» [13]. До суб'єктивних чинників можна віднести антиконкурентні дії (змова) постачальників (імпортерів). Проте, рішення про змову АМКУ може винести тільки після опрацювання повного обсягу інформації, отриманої з ДФС, Держстату та Міненерговугілля. Водночас, причиною загострення ситуації на ринку скрапленого газу може бути створений штучний брак конкуренції та перерозподіл ринку на користь зацікавлених осіб або створення на певний час (приблизно 2 місяці) штучного дефіциту товару з метою отримання надприбутку. На жаль, практика використання основним інструментом для цього силових відомств, які блокують функціонування окремих постачальників, залишається й досі.

Як відомо, можна боротися з наслідками, проте більший результат буде від боротьби з причинами проблеми. А в даній ситуації причина – це корупція, рентоорієнтованість посадових осіб контролюючих та силових органів, для яких використання владних повноважень є джерелом збагачення. Розв'язання цієї проблеми лежить в площині інституціоналізації системи контролю за економічною сферою, яка передбачає створення Служби Фінансових Розслідувань. Саме на неї повинні перекласти всі повноваження з контролю за економічним блоком від СБУ, поліції та інших структур, та створення якої саботують по різних причинах.

Висновки. Конкурентне середовище в Україні сформоване, проте в той же час інтенсивність конкуренції на різних ринках суб'єктами господарювання оцінюється від значення «досить висока» до «помірної» та «слабкої». Загалом оцінки інтенсивності внутрішньої конкуренції в цілому відповідають наведеним даним щодо структурних передумов конкуренції в економіці нашої держави (43% всіх товарів і послуг реалізується за умов значної конкуренції, 43% – за умов відсутності або практичної відсутності конкуренції, а решта (приблизно 14%) – за умов помірної конкуренції).

Динаміка структури української економіки не відповідає загальним закономірностям структурних зрушень, що відбуваються в розвинених економіках світу й полягають у зростанні частки високотехнологічних виробництв обробної промисловості, телекомунікаційних, фінансових і бізнесових послуг, а також соціально орієнтованих видів економічної діяльності, випереджальному розвитку наукоємних, високотехнологічних галузей. Натомість в Україні сформувалася неефективна структура економіки з високою ресурсо- й енергоємністю виробництва, надмірним екстенсивним розвитком добувної промисловості, відсталістю агропромислового сектору, низьким рівнем інноваційного виробництва, відставанням розвитку інфраструктури, відірваністю фінансового сектору від реальної економіки, неефективним функціонуванням секторів, що забезпечують соціальний розвиток.

Посткризове відновлення економічного зростання в Україні завдяки зовнішнім, і внутрішнім чинникам через стагнацію інвестиційних процесів не супроводжується якісними змінами у виробництві валової доданої вартості, про що свідчить низький рівень ринків з конкурентною структурою. Зростання інвестицій як діючих суб'єктів господарювання, так і нових, які є основою конкурентного середовища, обмежене

через ряд проблем: нерівність умов конкуренції внаслідок впливу адміністративних чинників; спотворення конкуренції внаслідок «тінізації» господарювання; недобросовісна конкуренція; інституційні обмеження конкуренції.

З метою створення конкурентного середовища у сфері виконання державних замовлень та здійснення державних закупівель та економії бюджетних коштів у 2016 році була запроваджена електронна система закупівель. Проте результати відрізняються від очікувань миттєвих позитивних системних змін в частині динамічного поліпшення стану конкурентності у цій сфері, оскільки електронна система є лише прозорим інструментом під час проведення замовниками процедур. Саме через існування у законодавстві правових норм, які виводять з-під дії Закону цілі ринки товарів і послуг, можливість застосування неконкурентної процедури закупівель не як виняток, а за правилом нагальної необхідності спотворює конкурентне середовище та негативно впливає на динаміку відкритих торгів, а отже, не сприяє ефективному використанню державних коштів у цій сфері. [11, с. 13]

Політична залежність, процесуальна невизначеність, недостатнє фінансування та брак кваліфікованих і незалежних кадрів не можуть забезпечити ефективну роботу АМКУ, роблячи його інструментом розправи з конкурентами. Тому забезпечення незалежності, процесуальної визначеності, достатнього фінансування для найму кваліфікованих незалежних кадрів з гідною оплатою їх праці зроблять з АМКУ адвоката конкуренції на товарних ринках. Це в свою чергу також створить позитивний імідж АМКУ як в країні, так і за її межами.

Виникає потреба у інституціоналізації захисту конкуренції через запровадження інституту експертів при міністерствах та відомствах, які здійснювали б інвентаризацію чинної законодавчої бази та рішень, що приймаються, на предмет відповідності конкурентного законодавства.

Також крім постійного моніторингу на предмет відповідності правилам конкуренції прийнятих законодавчих актів та тих, які приймаються, виникає необхідність розробки механізму запобігання прийняттю законів, що негативно впливатимуть на конкуренцію.

Література.

1. Косік А.Ф., Гронтовська Г.Е. Мікроекономіка: 2-ге видання, перероблене і доповнене. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 438 с.
2. Конкуренція і підприємництво: монографія / З.С. Варналій. – Київ: Знання України, 2015. – 463 с.
3. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. – М.: Прогресс, 1995. - 496 с.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>
5. Крикунова В.М. Аналіз стану конкурентного середовища в Україні // Бізнес-навігатор. – 2014. – №1(33). – С. 58-63
6. The Global Competitiveness Report 2016-2017. – С. 350-351 [Електронний ресурс]. – URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf
7. Конкуренція в Україні. Аналітична доповідь щодо стану, тенденцій і проблем розвитку економічної конкуренції в Україні у 2000 – 2005 роках [Електронний ресурс] / Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. Антимонопольний комітет України. URL: <http://www.amc.gov.ua>

8. Звіт антимонопольного комітету за 2012 рік...2015 рік. [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=95113>
9. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. Статистичний збірник / Державна служба статистики. К.: ТОВ «Видавництво «Консультант». – 2016. – 514 с.
10. Звіт антимонопольного комітету за 2015 рік. [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=122547&schema=main>
11. Звіт про результати аналізу стану державних закупівель в Україні у 2015–2016 роках [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16750872/Zvit_3-1_2017.pdf?subportal=main
12. Звіт антимонопольного комітету за 2016 рік. [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&>
13. АМКУ почав перевірку ринку скрапленого газу [Електронний ресурс] / Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/08/29/628468/>

References.

1. Kosik A.F., Hrontkovs'ka H.E. Mikroekonomika: 2-he vydannya, pereroblene i dopovnene. Navch. pos. – K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2008. – 438 s.
2. Konkurentsya i pidpryyemnytstvo: monohrafiya / Z.S. Varnaliy. – Kyiv: Znannya Ukrayiny, 2015. – 463 s.
3. Oyken V. Osnovnye pryntsypy ékonomycheskoy polityky. – M.: Prohress, 1995. - 496 s.
4. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy shchodo rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny: nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny vid 29.10.2013 r. № 1277 / Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny. – URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>
5. Krykunova V.M. Analiz stanu konkurentnoho seredovyscha v Ukrayini // Biznes-navihator. – 2014. – №1(33). – S. 58-63
6. The Global Competitiveness Report 2016-2017. – S. 350-351. – URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf
7. Konkurentsya v Ukrayini. Analitychna dopovid' shchodo stanu, tendentsiy i problem rozvytku ekonomichnoyi konkurentsii v Ukrayini u 2000 – 2005 rokakh [Elektronnyy resurs] / Tsentr kompleksnykh doslidzhen' z pytan' antymonopol'noyi polityky. Antymonopol'nyy komitet Ukrayiny. URL: <http://www.amc.gov.ua>
8. Zvit antymonopol'noho komitetu za 2012 rik....2015 rik. / Antymonopol'nyy komitet Ukrayiny. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=95113>
9. Diyal'nist' sub"yektiv velykoho, seredn'oho, maloho ta mikropidpryyemnytstva. Statystychnyy zbirnyk / Derzhavna sluzhba statystyky. K.: TOV «Vydavnytstvo «Konsul'tant». – 2016. – 514 s.
10. Zvit antymonopol'noho komitetu za 2015 rik. / Antymonopol'nyy komitet Ukrayiny. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=122547&schema=main>
11. Zvit pro rezul'taty analizu stanu derzhavnykh zakupivel' v Ukrayini u 2015–2016 rokakh / Rakhunkova palata Ukrayiny. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16750872/Zvit_3-1_2017.pdf?subportal=main
12. Zvit antymonopol'noho komitetu za 2016 rik / Antymonopol'nyy komitet Ukrayiny. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&>
13. АМКУ почав перевірку ринку скрапленого газу / Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/08/29/628468/>

Захарий Варналий, д.э.н., профессор

КНУ имени Тараса Шевченко

Дмитрий Никитенко, к.э.н., доцент

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ОСОБЕННОСТИ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрена проблема становления конкурентной среды в Украине, проанализирована динамика уровня конкуренции в целом по экономике и отдельно по отраслям. Также был осуществлен сравнительный анализ уровня конкуренции на товарных рынках с динамикой инвестиционных расходов субъектов хозяйствования, на основе которого был сделан вывод о зависимости первого относительно изменений второго. Доказано, что характер проблем, которые ограничивают развитие конкурентной среды, лежат в плоскости институционального несовершенства системы защиты конкуренции, которая осуществляется Антимонопольным комитетом Украины.

Ключевые слова: конкуренция, уровень конкуренции, инвестиции, безопасность, государственное регулирование, антимонопольный комитет.

Zakharij Varnalij,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Dmytro Nikytenko,

National University of Water and Environmental Engineering

FEATURES OF THE COMPETITIVE ENVIRONMENT INSTITUTIONALIZATION IN UKRAINE

The steady increasing of investment in the economy and the favorable investment climate providing are remain the strategic importance issues in Ukraine. After all, they are the main tools for structural modernization of the economy, ensuring a stable positive economic dynamics and so on. Therefore, the main, but not the only, mean of increasing investment activity is to ensure the functioning of the domestic market with an adequate institutional environment for the development of competition and freedom of entrepreneurship. The article investigates the problem of competitive environment formation in Ukraine, analyzes the dynamics of the level of competition in the economy as a whole and separately by industry. Also, a comparative analysis of the level of competition in commodity markets with the dynamics of investment expenditures of business entities was made. On the basis of this analysis it was concluded that the first is related to the changes in the second. It is proved that the nature of the problems that limit the development of the competitive environment lies in the plane of the institutional imperfection of the competition protection system, which is carried out by the Antimonopoly Committee of Ukraine.

Political dependence, procedural uncertainty, lack of funding, and the lack of skilled and independent staff can't provide effective work of the AMCU, making it a tool for crackdown on competitors. Therefore, ensuring independence, procedural certainty, adequate funding for the recruitment of skilled independent personnel with decent pay for their work will make the AMCU like advocate of competition in the commodity markets. This, in its turn, will also create a positive image of the AMCU both in the country and abroad.

There is a need for institutionalizing the protection of competition through the introduction of an institution of experts at ministries and departments that would carry out an inventory of the current legislative framework and decisions that are being taken in order to comply with competition law. Also, in addition to steady monitoring of compliance with the competition rules of adopted legislative acts and those, that are in process of adopted, a need arises to develop a mechanism to prevent the pass the laws that will adversely affect the competition.

Keywords: competition, level of competition, investment, security, state regulation, antimonopoly committee.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено розгляду ціннісних аспектів формування та розвитку європейської економічної інтеграції. Особлива увага приділено теорії «європейської економічної інтеграції» як політики, спрямованої на пошук нових форм інтеграції, зокрема механізмів, що дозволили б регулювати інтеграційний процес, досягти оптимального співвідношення державного регулювання ринкових сил на основі ключових принципів політики Європейського Союзу. Проаналізовано характерні особливості інституціонального устрою Європейського Союзу та їх ключових інститутів. Виявлено теоретико-економічні й інституціональні детермінанти інтеграції України до Європейського Союзу.

Ключові слова: інтеграція; європейська економічна інтеграція; Європейський Союз.

Постановка проблеми. Інтеграція до Європейського Союзу (ЄС) є стратегічною метою України – механізмом реалізації національних інтересів, до яких належать постійне підвищення якості життя, зміцнення конкурентоспроможності економіки і забезпечення високого рівня демократії. На її реалізацію має бути спрямована діяльність інститутів економічної влади, які, використовуючи переваги ринкових механізмів, мають зосередити увагу на адаптації української соціально-економічної системи відповідно до європейського зразка. На цьому шляху Україна повинна застосовувати принципи європейської економічної політики, зорієнтованої на стабільність, ефективність та зниження вразливості до зовнішніх шоків.

Європейський вектор економічного розвитку України передбачає стандартизацію та уніфікацію, визнання єдиних норм і правил соціально-економічного розвитку. Такий підхід вимагає узгодження національних політик країн-учасниць та їх координацію на багатосторонньому рівні для стійкості й економічного зростання. У такій ситуації розвинені європейські країни розпочали гостру дискусію щодо суб'єктності, розмежування сфер суспільних відносин, механізмів їх реалізації, співвідношення національного й універсального у відносинах країн ЄС. Це пояснюється розширенням повноважень національних інституцій ЄС, зменшенням значення національних центрів і підвищенням вимог країн, що керуються національними інтересами.

В Україні через брак практичного досвіду розвитку економічної інтеграції в умовах ринкової трансформації відсутність ґрунтовних теоретичних розробок у цій сфері гостро стоїть питання дослідження природи, механізмів і закономірностей повної інтеграції. У зв'язку з цим важливим є вивчення досвіду розроблення та впровадження різноманітних форм, типів та ефектів інтеграційних об'єднань у країнах ЄС. Порівняно з іншими державами досвід країн-членів ЄС є значним і може бути використаний в Україні. Це відповідає ключовим принципам реалізації європейського вектору нашої держави – наблизити норми і правила макроекономічної політики до європейських, що

забезпечать досягнення стратегічних цілей розвитку та нових потреб суспільства шляхом європейської економічної інтеграції.

Аналіз останніх публікацій. Проблема забезпечення реалізації макроекономічної стратегії європейської економічної інтеграції України – маловивчений науковий феномен. Для країни, яка задекларувала курс на євроінтеграцію, особливої ваги набуває розуміння того, що ж таке насправді ЄС, яка його структура, механізми та принципи діяльності, чого можна сподіватися від співпраці з ним у перспективі майбутнього членства. Співпраця України в Європейським Союзом, потенційне членство у цьому інтеграційному об'єднанні вимагають передусім зваженого, наукового аналізу та визначення пріоритетів.

Обґрунтовуючи ступінь вивченості теми цієї статті, необхідно згадати дослідження, присвячені базовим питанням європейської інтеграції, перш за все А. Філіпенка, С. Писаренка, І. Бураковського, Н. Антонюк, В. Сіденка, О. Шниркова, С. Дем'яненка, Ю. Пахомова. Однак праці українських учених, що стосуються теми даного дослідження, нечисленні.

При підготовці статті автори спиралися на праці таких зарубіжних учених, як М. Блер (Michael Blair), Ф. Боекман (Philip Boeckman), Г. Волкер (George Walker), Л. Вудз (Lorna Woods), Р. Давід (Rene David), Н. Молоні (Niamh Moloney), П. Нобель (Peter Nobel), Ж. Стейнер (Josephine Steiner), С. Хappid (Siri Harris), К. Хопт (Klaus Hopt).

Однак і зарубіжні автори зауважують про нечисленність системних наукових досліджень з певних питань структури та функцій органів наднаціонального регулювання в ЄС з урахуванням основних принципів, завдань і цілей європейської економічної інтеграції. Ряд праць, авторами яких є практикуючі економісти і юристи, – це посібники для країн-членів Європейського Союзу.

Фундаментальність підходу, охоплення значної кількості норм і правил Європейського Співтовариства та інших документів, а також глибина європейської інтеграції визначили джерела і механізм реалізації євроінтеграційної макроекономічної політики в Україні.

Вивчення історії становлення основних принципів і механізму регулювання процесів економічної інтеграції Європейського Союзу, важливою складовою якої є формування спільних політик розвитку основних сфер виробництва і суспільного життя, не лише дає змогу краще зрозуміти сутність, предмет і способи відповідного регулювання на сучасному етапі, а й обґрунтовано висловити припущення щодо шляхів подальшого економічного розвитку в системі забезпечення європейських стратегічних потреб України.

Невирішені частини проблеми. Наприкінці ХХ ст. проблема європейської економічної інтеграції як історичного, суперечливого за змістом і перспективами явища перейшли зі сфери абстрактних теоретичних конструкцій у сферу цілеспрямованої економічної практики. Нині економічна інтеграція – це не певний набір вивірених шаблонів, а жива й рухлива субстанція, до процесу творення якої долучилися майже всі країни Європи. Вона передбачає постійний пошук гнучких, але водночас переконливих підстав, здатних переорієнтувати відносини між колишніми конкурентами зі стану конфлікту на лояльне, партнерське ставлення. Європейська економічна інтеграція розглядається як одна із сучасних загальних цінностей

інституційного або інституціонального економічного розвитку, що передбачає структурно-інноваційні зміни економічних систем.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад та розроблення пропозицій щодо формування цінностей в європейській економічній інтеграції та дослідження практичних аспектів інтеграції України до європейської структури.

Результати дослідження. Концептуальне обґрунтування європейської економічної інтеграції формує необхідні теоретико-методологічні передумови для аналізу різноманітних форм, типів та ефектів забезпечення реалізації макроекономічної стратегії європейського вектора економічного розвитку України. Встановити стратегічний пріоритет – значить отримати досить точну відповідь, як варто управляти розвитком до певного терміну і після нього. Цей інтервал зазвичай фіксується в ході планування необхідних економіко-політичних заходів, що стосуються перспектив повноцінного членства України в Європейському Союзі. Визначення пріоритетних напрямів економічного розвитку будь-якої держави, тим більше України, в якій відчутні прояви кризових явищ, не зважаючи на виявлені ознаки зростання, є нетривіальним завданням, яке передбачає вирішення низки досить складних теоретико-методологічних проблем, що вписуються в загальне русло розробки стратегії і тактики реалізації європейського вектора України.

Не викликає сумнівів, що в період кризи макроекономічна політика реалізації європейського вектора в Україні має бути спрямована на його подолання, при відставанні за певними параметрами від передових країн – на усунення такого відставання, в разі зростання економіки – на його підтримку і на запобігання можливій кризі (своєрідна політика профілактики).

При реалізації євроінтеграційної макроекономічної політики дуже важливі ціннісні орієнтири, особливо усвідомлення її інституціонального призначення. Якщо Україна в розробці заходів економічної стабілізації орієнтуватиметься на Аргентину, Бразилію, Чилі або Перу, то необхідно чітко розуміти, що їй навряд чи вдасться досягти вищих соціальних стандартів, ніж у цих країнах. Копіювати чийсь підходи в галузі євроінтеграційної макроекономічної політики або імпортувати інститути – рівнозначно несанкціонованому запозиченню досягнень у сфері техніки та технології. Для внутрішнього споживання їх використовувати можна, але вийти на світовий ринок не вдасться, оскільки до відповідних компаній в такому разі будуть вжиті досить жорсткі санкції й країна зазнає значних втрат. При запозиченні соціальних технологій жодних санкцій не застосовується, за винятком тих, які відчуває на собі держава внаслідок відторгнення імпортних інститутів і організаційних форм. Великі ризики виникають і при перенесенні способів макроекономічного регулювання економікою, не адаптованих до національних умов.

Вивчення досвіду макроекономічного регулювання інтеграційними процесами в Європейському Союзі надзвичайно актуально з огляду на специфіку цього інтегрального об'єднання. По-перше, Європейський Союз на сьогодні об'єднує більшість європейських держав (з населенням понад півмільярда осіб) і за обсягом ВВП посідає друге місце у світі. Він – колективний член Світової організації торгівлі, займає провідні позиції у світовій економіці та політиці і є найбільшим торговим партнером України. По-друге, незважаючи на ускладнення, пов'язані з Лісабонським договором, інститути ЄС продовжують успішно виконувати наднаціональні функції. По-

третє, ЄС є унікальним правовим утворенням, яке не має нині аналогів, а дослідження основних складових інституційного регулювання процесу європейської економічної інтеграції, в тому числі в умовах фінансової кризи, являє велику наукову цінність.

Процес європейської економічної інтеграції відбувається на тлі вибухового розвитку Європейського спільного ринку, більш ніж дворазового розширення ЄС і безперервної реформи його інститутів. Вивчення історії формування механізму регулювання європейської економічної інтеграції сприяє розвитку наукової економічної думки в пошуках відповідей на такі питання: як основні переваги і недоліки європейської економічної інтеграції впливають на економічний розвиток країн ЄС; як знайти компроміс між державами з різними інтересами, поглядами, економічними системами і створити дієвий механізм постійного регулятивного розвитку європейських економічних відносин, а мета інтеграції полягає у тому, щоб позбавити економіку тих чи інших форм дискримінації.

Головною константою ефективної європейської інтеграції є оптимальне поєднання політичного прогресу з прогресом економічним і соціальним – з урахуванням об'єктивних реалій. Це, з рештою, простежується як на першому етапі (домінування економічної складової) європейської інтеграції, так і визначення її органічної політичної складової, а саме – підписання Єдиного європейського акта 1986 року, Маастрихтської угоди 1992 року та Амстердамського договору 1997 року.

На сьогодні зроблено чимало теоретичних узагальнень стосовно процесу розвитку інтеграції суверенних держав ЄС, а також наукових розвідок щодо еволюції теоретичних основ євроінтеграційного процесу. Більше того, за істотної зміни ситуації на Євразійському континенті на зламі XX-XXI століть, а також внаслідок поступового формування нового суб'єкта міжнародних відносин у світі – Європейського Союзу, вчені прагнуть узагальнити існуючі теоретичні моделі інтеграції, а також розробити нові [1].

На їхню думку, економічна інтеграція можлива тільки на стадії економічного союзу, коли відбувається взаємопроникнення національних економік. А. Маршалл писав, що повне завершення інтеграції – це «простір солідарності», тобто так звана цілковита мережа економічних зв'язків між економіками, які раніше були відокремленими.

Теорія економічної інтеграції поширилися у світовій системі суспільних наук у середині XX ст. Найбільшої значущості вона набула в Європі, яка вже у 60-70-ті роки минулого століття досягла системної цілісності завдяки європейській політико-економічній інтеграції. До 90-х років XX ст. у теорії європейської інтеграції були поширені політичні та економічні моделі, що формують сучасні цінності європейської цивілізації, які, по суті, детермінують глибинні закономірності сучасного Європейського Союзу.

Формування ЄС як політико-економічного об'єднання країн має тривалу і досить суперечливу історію. Починаючи від Римських договорів 1957 р., європейська спільнота неодноразово змінювала механізми та принципи процесу європейської економічної інтеграції. Детальний аналіз євроінтеграції зробив Шарль де Сен-П'єр у трактаті під назвою «Проект вічного миру в Європі». Він детально обґрунтував витоки європейської цілісності та визначив Європу як справжню цілісну спільноту [2, с. 136–161].

Європейську інтеграцію започаткували політичні діячі, віддані ідеалу федерації. Однак їм довелося зробити «крок назад» для того, щоб у майбутньому спромогтися «на два кроки вперед». «Європа не буде створена миттєво, відповідно до єдиного плану. Вона буде побудована за допомогою конкретних досягнень, що спочатку створять солідарність де-факто», – зазначалося в декларації Шумена [3]. Досягнення цієї мети можливе лише у тому разі, якщо держави-учасниці стають «інтегрованими». Один із засновників цього напрямку – К. Дейч, розглядав інтеграцію як виникнення в межах визначеної території «почуття співтовариства», а також потужних інститутів і практичних інструментів, здатних забезпечити поширення серед населення очікування «мирних змін» на досить тривалу перспективу [4].

Подібні процеси, на його думку, показали найважливіші закономірності розвитку сучасних міжнародних відносин, без яких теоретичне пізнання європейської інтеграції було б неможливим. Однак концепція К. Дейча мала суттєві огріхи, на що, природно, зауважили критики.

Ця концепція передусім залишає без відповіді найважливіше питання – про форми переходу від плюралістичних до амальгамованих, інституціалізованих співтовариств, від психологічних і концептуальних змін на рівні народів і політичних еліт до перебудови владних повноважень держав. Другим недоліком є твердження, що зростання соціальної комунікації впливає на свідомість людей і опосередковано – на систему міжурядових відносин. Насправді, об'єктивний суспільний розвиток є суперечливим – із доцентровими та відцентровими тенденціями [5].

Для того щоб ці недоліки безболісно (безперешкодно) усунути, важливо розробити механізми прямої взаємодії транснаціональних інститутів і суспільства, відмовитися від монопольного права національної держави на представництво нації, в тому числі й груп інтересів на міжнародній політичній арені. Тобто інтеграційні інститути не можуть бути лише різновидом класичних міжнародних організацій, що створюються для співробітництва між урядами, а не суспільствами. Як стверджували Е. Хаас і його однодумці, європейська інтеграція – це якісно нове явище не лише у порівнянні з національною державою, а й з усіма попередніми видами взаємодії національних держав – міжурядовим співробітництвом, конфедерацією, федерацією [6].

У середині 60-х років XX ст. деякі європейські економісти критично сприйняли неоліберальні підходи до економічної інтеграції, запропонували інші моделі й назвали їх «структурною школою». Погляди представників цієї школи істотно різняться, однак є й об'єднувальні моменти: по-перше, надто критична позиція щодо традиційної теорії міжнародної торгівлі; по-друге, прагнення виявити структурний аспект інтеграційного процесу.

Цьому значною мірою сприяла діяльність західноєвропейського Спільного ринку. На той час практика будівництва ЄЕС нагромадила чималий досвід для аналізу і критики. Виявилося, що створення митного союзу аж ніяк не забезпечує «справедливої конкуренції», оскільки країни-члени підтримують національні монополістичні підприємства й розподіляють урядові замовлення лише між національними компаніями. Великі монополії, інвестуючи свої капітали лише в ті галузі й регіони, де можна отримати максимальний прибуток, поглиблюють нерівномірність розміщення продуктивних сил, збільшуючи розриви між розвинутими й підставними регіонами ЄЕС.

Інтеграція спричинила низку структурних проблем у національних економіках. Головною проблемою європейської економічної інтеграції є визначення оптимального співвідношення національних програм економічної політики із забезпеченням вигод, що є наслідком європейського співробітництва. На відміну від ринкових позицій акцент зроблено на «позитивній інтеграції», тобто на узгодженні галузей економічної й соціальної політики між урядами країн, що беруть участь в об'єднанні. «Під інтеграцією, – зазначає П. Стрітен, – розуміємо спільну політику зайнятості, спільну монетарну і фіскальну політику, а також спільну антимонопольну політику» [7].

Таким чином, для «справжньої інтеграції» важлива координація економічної політики держав, що мають за мету пом'якшити нерівномірність економічного розвитку країн європейського економічного союзу та регіонів усередині цих країн, а також забезпечення стійкості національних платіжних балансів. Головна проблема досягнення соціально-економічної ефективності європейської економічної інтеграції полягає в оптимальному поєднанні національних програм економічної політики з реалізацією інтересів, які забезпечує міжнародна інтеграція.

На думку американського економіста Р. Купера, існують два взаємозалежні напрями інтеграції: її економічні цілі й політичні методи, необхідні для досягнення цих цілей. Він вважає, що поняття «інтеграція» може стосуватися «правових та інституційних відносин усередині регіону, в якому відбуваються економічні трансакції, або ринкових відносин між товарами й факторами (виробництва) всередині цього регіону» [8]. При цьому перший аспект Р. Купер пов'язує, насамперед, з інтеграцією як процесом, а другий у нього асоціюється з інтеграцією як станом. Однак варто зазначити, що дослідник рішуче наполягає на першорядності першого аспекту: «Регіони можна вважати інтегрованими, – пише він, – лише в першому, тобто інституційно-правовому значенні, але не в другому» [8], за допомогою якого забезпечується вплив європейського інтеграційного утворення на відповідні соціально-економічні відносини. Причому, якщо для економічного співробітництва як методу правового регулювання характерний метод координації, то для регіональної інтеграції – метод субординації.

Очевидно, що регіональна інтеграція є своєрідним захисним механізмом від негативних наслідків (наприклад, світової фінансово-економічної кризи) шляхом запровадження преференціального економічного, торговельного і політичного режиму для держав-членів, який розвиває універсальні регуляторні інструменти. Головними інструментами такого відособлення виступає система цінностей (ст. 2 ДЕС), засновані на ній Копенгагенські критерії набуття членства в Союзі, право ЄС, Економічний і валютний союз, що передбачає проведення скоординованої економічної і валютної політики державами-членами ЄС, Шенгенська зона, митна та енергетична політика.

Не менш значущою характеристикою європейської інтеграції слід вважати наднаціональне за своєю природою право об'єднання, яке стало основою для формування регіональної правової системи. Право виступає основою міждержавних контактів, легалізує всі аспекти прояву функції міждержавної інтеграції, передбачає гарантії дотримання умов (передусім забезпечення суверенітету держав-членів; дотримання цілей інтеграції, нормативне визначення принципів, на яких вона здійснюватиметься; узгодження процедур прийняття спільних рішень і сфер їх застосування; визначення правових засобів, застосування яких сприяє розвиткові

інтеграційного процесу в одних сферах і перешкоджає в інших), на яких ґрунтується інтеграційний процес. Зазначимо, що формування цілісної правової системи можливе за сприятливих умов в окремих випадках і на певному етапі розвитку європейського інтеграційного утворення [9].

Повноваження європейського інтеграційного утворення, які традиційно поділяють на законодавчі, фінансові, виконавчо-розпорядчі, юрисдикційні, контрольні і зовнішньополітичні, а також повноваження щодо прийняття рекомендаційних і заохочувальних заходів, розглядаються через призму базових питань європейської економічної інтеграції. Компетенція європейського інтеграційного утворення щодо інституційно-правового регулювання єдиного економічного простору, в якому національні економіки країн-членів становили єдиний господарський механізм, ґрунтується, насамперед, на положеннях про свободи внутрішнього ринку: свободу руху капіталу, свободу установи, свободу надання послуг.

Рішення ЄС щодо Угоди про асоціацію з Україною, що набуде чинності 1-го вересня 2017 року, має на меті встановити тісні й тривалі стосунки між партнерами (ЄС і Україною) на основі загальних цінностей. З імплементацією Угоди про асоціацію Україна отримує вигідні можливості, пов'язані з вільним рухом товарів, послуг, людей і капіталу, в т. ч. збільшення іноземних інвестицій з країн ЄС із подальшим впливом на показники платіжного балансу і структурні зміни в економіці. Слід зауважити, що не всі зміни макроекономічних показників країни повинні бути результатом економічної інтеграції, але при цьому інтеграція з ЄС повинна стати складовою частиною розвитку економіки України, нарівні з іншими й не менш важливими світовими процесами, такими як глобалізація або фінансово-економічна криза. Угода про асоціацію свідчить про досягнення України у здійсненні реформ відповідно до європейських стандартів і, безперечно, повинна стати головною рушійною силою в процесі переходу України до класичної ринкової економіки європейського зразка.

Висновки. Серед основних ціннісних орієнтирів європейської економічної інтеграції можна виділити історичні, політичні, правові та соціально-економічні передумови, без яких інтеграційні процеси були б неможливими. Вже можна говорити лише про одне інтеграційне об'єднання, яке пройшло всі стадії економічної інтеграції, – це Європейський Союз.

Здійснюючи перетворення в правовій, економічній, фінансовій, соціальній і політичній сферах, Україна значною мірою досягла поставлених на початку інтеграційного шляху цілей. На сьогодні для нашої держави важливим є запозичення досвіду країн-членів ЄС як у досягненні ціннісних орієнтирів інституціоналізації соціально-економічного розвитку, так і в збільшенні європейських цінностей українського народу, що неминуче виникають у процесі європейської економічної інтеграції. Для розуміння суті, завдань і наслідків євроінтеграції необхідно постійно відстежувати інтеграційні процеси в країнах наших західних сусідів і робити відповідні висновки для забезпечення стійкості національної економіки в процесі інтеграції України до Європейського Союзу.

Перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин європейська економічна інтеграція стала основою створення єдиного ринкового простору в межах ЄС, де діють ринкові сили та вільна конкуренція. Аби уникнути підриву основ вільної або чесної конкуренції в ЄС, потрібно гармонізувати

національні політики і розробити спільний підхід, тобто здійснювати економічну інтеграцію під впливом динамічних ефектів, які виявилися нещодавно в результаті останніх змін, що формують світову економіку і до сьогодні.

Література.

1. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки) / [Манжол В.А.; Білоусов М.М., Гайдуков Л.Ф. та ін.]. – К., 1999. – С. 96.
2. Сен-Пьер Ш.И. (де) Избранные места из проекта вечного мира. В изложении Ж.-Ж. Руссо / Ж.-Ж. Руссо, Ш.И. де Сен Пьер // Трактаты о вечном мире ; сост. И.С. Андреева и А.В. Гулыга ; пер. с фр. – СПб. : Алетей. 2003. – С. 136-161.
3. Schuman, R. (1950). The Schuman Declaration – 9 May 1950 - European Union - European Commission. [online] European Union - European Commission. Available at: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en.
4. Deutsch Karl W. The analysis of international relations / Karl W. Deutsch. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1968.
5. Менеджмент європейської економічної інтеграції : підручник / С.М. Писаренко, Н.В. Горін, Л.А. Українець та ін. ; за ред. С.М. Писаренко. – К.: Знання, 2012. – 373 с.
6. Haas Ernst B. The uniting of Europe; political, social, and economic forces, 1950-1957 / Ernst B. Haas. – Stanford: Stanford University Press, 1968.
7. Streeten P. Economic Integration Aspects and Problems. Second Revised and Enlarged Edition / P. Streeten. – Leyden, 1964. – P. 16-17.
8. Cooper R.N. Worldwide versus Regional Integration: Is There is Optimum Size of Integrated Area? / R.N. Cooper // Economic Integration: Worldwide, Regional, Sectoral / R.N. Cooper ; ed. by F. Machlup. – New York ; London : Macmillan Press, 1976. – P. 42.
9. Яковчук І.В. Теоретичні основи європейської інтеграції / І.В. Яковчук // Теорія і практика правознавства. – Вип. 2 (6) / 2014. – С. 1-12.

References.

1. Mizhnarodni vidnosini ta zovnishnya politika (1945-70-ti roki) / [Manzhola V.A.; Bilousov M.M., Gaydukov L.F. ta in.]. – K., 1999. – S. 96.
2. Sen-P'yer SH.I. (de) Izbrannyye mesta iz proyekta vechnogo mira. V izlozhenii ZH.-ZH. Russo / ZH.-ZH. Russo, SH.I. de Sen P'yer // Traktaty o vechnom mire ; sost. I.S. Andreyeva i A.V. Gulyga ; per. s fr. – SPb. : Aleteya. 2003. – S. 136-161.
3. Schuman, R. (1950). The Schuman Declaration – 9 May 1950 - European Union - European Commission. [online] European Union – European Commission. Available at: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en.
4. Deutsch Karl W. The analysis of international relations / Karl W. Deutsch. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1968.
5. Menedzhment evropeys'koï yekonomichnoï integratsii : pidruchnik / S.M. Pisarenko, N.V. Gorin, L.A. Ukraïnets' ta in. ; za red. S.M. Pisarenko. – K.: Znannya, 2012. – 373 s.
6. Haas Ernst B. The uniting of Europe; political, social, and economic forces, 1950-1957 / Ernst B. Haas. – Stanford: Stanford University Press, 1968.
7. Streeten P. Economic Integration Aspects and Problems. Second Revised and Enlarged Edition / P. Streeten. – Leyden, 1964. – P. 16-17.
8. Cooper R.N. Worldwide versus Regional Integration: Is There is Optimum Size of Integrated Area? / R.N. Cooper // Economic Integration: Worldwide, Regional, Sectoral / R.N. Cooper ; ed. by F. Machlup. – New York ; London : Macmillan Press, 1976. – P. 42.
9. Yakovyuk I.V. Teoretichni osnovi evropeys'koï integratsii / I.V. Yakovyuk // Teoriya i praktika pravoznavstva. – Vip. 2 (6) / 2014. – S. 1-12.

Валерий Осецкий, д. э. н., профессор
КНУ имени Тараса Шевченко
Анатолий Маслов, д. э. н., доцент
КНУ имени Тараса Шевченко

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ЕВРОПЕЙСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Статья посвящена рассмотрению ценностных аспектов формирования и развития европейской экономической интеграции. Особое внимание уделено теории «европейской экономической интеграции» как политики, направленной на поиск новых форм интеграции, в частности механизмов, которые бы позволили регулировать интеграционный процесс, достичь оптимального соотношения государственного регулирования рыночных сил на основе ключевых принципов политики Европейского Союза. Проанализированы характерные особенности институционального устройства Европейского Союза и их ключевых институтов. Выявлено теоретико-экономические и институциональные детерминанты интеграции Украины в Европейский Союз.

Ключевые слова: интеграция; европейская экономическая интеграция; Европейский Союз.

Valerii Osetskyi, Doctor of Sciences (Economics), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Anatoly Maslov, Doctor of Sciences (Economics), Associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

VALUABLE INDICATORS OF THE EUROPEAN ECONOMIC INTEGRATION FOR UKRAINE

The article is devoted to the value aspects of the formation and development of European economic integration. Particular attention is paid to the theory of “European economic integration”, as a policy aimed at finding new forms of integration in particular mechanisms that would allow to regulate the integration process, to achieve an optimal correlation of state regulation of market forces on the basis of key principles of European Union policy. The paper examines the characteristic features of the institutional structure of the European Union and their key institutions. Authors have identified the theoretical, economic and institutional determinants of Ukraine's integration into the European Union.

Key words: integration; European and economic integration; European Union.

ЕФЕКТИ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Проаналізовано ефекти реалізації конкурентної політики держави в Україні у контексті поглиблення європейської інтеграції. Досліджено сучасну практику формування і реалізації державної конкурентної політики, з'ясовано наявні у цій сфері проблеми, запропоновано шляхи їх вирішення. Проведений аналіз дозволив зробити ряд висновків і рекомендацій щодо забезпечення розвитку ефективної конкуренції і підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: конкуренція, ефективна конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентна політика, ефекти конкурентної політики.

Постановка проблеми. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки, підпорядкування конкурентної політики держави завданням формування стратегічних конкурентних переваг національних товаровиробників – важливий процес, який має бути об'єктивно притаманний сучасному етапу розвитку економіки України в умовах її європейської інтеграції. В Україні, де інтенсивно відбуваються процеси трансформації внутрішнього ринку, потреба у формуванні і реалізації ефективної конкурентної політики в умовах євроінтеграційних процесів зростає. Проте, досягнення позитивних ефектів реалізації конкурентної політики держави в Україні залишається проблемою, яка далека від задовільного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш відомими у сфері дослідження проблем конкурентної політики є праці зарубіжних вчених В. Віскузі, Дж. Вернона, М. Мотта, Е. Мейсона, Б. Роджера; наукові роботи українських вчених З. Варналія, А. Герасименко, А. Ігнатюк, Т. Щербакової, Г. Филук та інших. Наукові дослідження ефектів економічної політики держави в цілому, здійснені, зокрема, у працях В. Ойкена, М. Фрідмана, а також у наукових розробках В. Гейця, А. Гриценка, Ю. Кіндзерського, Е. Лібанової та інших учених.

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на достатньо велику кількість наукових праць, які присвячені конкуренції і конкурентній політиці держави, у науковій літературі відчувається дефіцит досліджень, що розкривають зокрема проблему ефектів державної політики у сфері конкуренції. Цю прогалину певної мірою заповнює ця стаття.

Метою статті є розкриття економічної сутності та визначення факторів досягнення позитивних ефектів конкурентної політики держави із врахуванням особливостей сучасної економіки нашої країни, нинішнього стану та перспектив європейської інтеграції.

Результати дослідження. Ефект конкурентної політики держави – це результат, наслідок певних державних дій і заходів в сфері економічної конкуренції. Отримання соціально-економічного ефекту (впливу) пов'язано із ефективністю державної політики. Ефективність конкурентної політики – це властивість політичних дій і рішень уряду, а також діяльності державного регулятора (антимонопольного відомства), що

відображає міру того, наскільки ці дії, рішення та поведінка призводять до бажаних наслідків. Варіації ефектів державної конкурентної політики можуть бути досить широкі – від негативних, пов'язаних як із об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками до позитивних ефектів, які відображають результати дієвого державного регулювання внутрішнього ринку.

Соціально-економічні ефекти державної конкурентної політики (позитивні, нейтральні і негативні; очікувані і неочікувані; для держави, суб'єктів підприємницької діяльності і споживачів; короткострокові, середньострокові та довгострокові тощо) – важливий об'єкт наукового аналізу, який мотивований реальними практичними викликами. Чому фактичний ефект конкурентної політики, що реалізується на основі правозастосування, на практиці часто-густо не співпадає із очікуваним результатом? Чому позитивні очікування від правозастосовчої діяльності антимонопольного відомства (у сферах запобігання та припинення зловживань монопольним становищем, контролю за концентрацією та узгодженими діями суб'єктів господарювання, захисту від недобросовісної конкуренції, впливу на діяльність суб'єктів природних монополій, усунення антиконкурентних дій органів державної влади та ін.) не справджуються? Які причини таких розбіжностей? Відповідність між очікуваними і отриманими ефектами відображає рівень результативності державної конкурентної політики. Реальний вплив на кінцеві результати (ефекти) реалізації конкурентної політики – важливий критерій діяльності ефективного антимонопольного відомства. Причинами низьких ефектів реалізації конкурентної політики в Україні є загальна неефективність системи державного управління, відсутність довіри до державних інститутів, слабка нормативно-правова база, корупція, обмежений доступ до ресурсів та ін.

Суттєві особливості процесу досягнення ефектів конкурентної політики пов'язані із переважанням у діяльності антимонопольних відомств заходів "ex-post" регулювання (реагування на порушення конкурентного законодавства, що вже відбулися на ринку) і обмежене застосування заходів "ex-ante" регулювання (попереджувального, превентивного впливу на ринкову поведінку суб'єктів підприємництва, які лише збираються або починають здійснювати антиконкурентні дії).

Зміст конкурентної політики держави та її ефекти визначаються характером розвитку національної економіки в цілому, об'єктивним станом конкурентного середовища внутрішнього ринку, інтенсивністю конкурентної боротьби на ринку, структурними передумовами конкуренції, рівнем конкурентних форм інституційної взаємодії між ринковими суб'єктами.

У національній економіці об'єктивно присутній специфічний взаємозв'язок "конкуренція – конкурентоспроможність – ефекти конкурентної політики", що закономірно узгоджує реалізацію сукупності завдань державного регулювання внутрішнього ринку. Якщо національна економіка перебуває в стані рецесії, це не сприяє здійсненню реформ на внутрішньому ринку і досягненню позитивних ефектів конкурентної політики. Ймовірність успіху конкурентної політики вища тоді, коли національна економіка перебуває у висхідному тренді.

Один з найголовніших ефектів конкурентної політики полягає в поліпшенні підприємницького середовища і умов ведення бізнесу, створенні обстановки довіри між державою та бізнесом, що в свою чергу й здатне закласти основу для успішного

проведення перетворень усього внутрішнього ринку. Важливо рухатися у двох напрямках — позитивні реформи внутрішнього ринку, з одного боку, і ефективна конкурентна політика — з іншого (але це не взаємовиключні дії). Нагадаємо підхід Л. Ерхарда: "Конкуренція і обумовлені нею підвищення продуктивності і сприяння прогресу повинні бути забезпечені державними заходами і відгороджені від будь-яких посягань" [1, С. 165].

Розвиток конкурентного середовища є важливою умовою для прогресу підприємництва, де основна увага приділяється конкурентоспроможності національної економіки, новим технологіям, інноваціям тощо. Державне сприяння підвищенню рівня конкурентоспроможності та інноваційності українського підприємництва має важливе значення для внутрішнього ринку (завдяки стимулюванню суб'єктів підприємницької діяльності до виробництва високотехнологічних товарів, надання якісних послуг, впровадження інновацій), а також для виходу вітчизняних товаровиробників на європейський ринок, сприяючи суб'єктам господарювання в отриманні доступу до потенційних можливостей, що їх відкривають Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами (далі – Угода про асоціацію) та Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі – (ПВЗВТ).

Для досягнення вагомих позитивних ефектів реалізації конкурентної політики в Україні особливе значення мають стандарти конкурентної політики та управління в сфері економічної конкуренції ЄС. Єдиний європейський ринок базується на так званих чотирьох свободах: вільному пересуванні осіб, товарів, послуг та капіталу в межах країн-членів. Україна взяла на себе зобов'язання наблизити законодавство у пріоритетних сферах соціально-економічного розвитку до законодавства ЄС, і зокрема в сфері економічної конкуренції. Досягнення належного рівня узгодженості українського законодавства із правовими нормами ЄС є ключовим елементом успішної євроінтеграції України.

Загальні засади узгодження національних та європейських підходів конкурентної політики зафіксовано в Угоді про асоціацію (Глава 10 «Конкуренція»), де визначено важливість вільної та неспотвореної конкуренції у торговельних відносинах. Сторони Угоди про асоціацію визначили, що антиконкурентні господарські практики та операції потенційно можуть спотворити належне функціонування ринків та загалом зменшити позитивні наслідки лібералізації торгівлі. Значну увагу в Угоді про асоціацію приділено питанням, пов'язаним із наданням державної допомоги (ч. 2 гл. 10), на узгодження яких визначено п'ятирічний термін. Основними принципами у даному зв'язку проголошено подолання загроз конкуренції та прозорість [2].

Більша частина положень Угоди про асоціацію набрала чинності в листопаді 2014 р., положення про ПВЗВТ (розділ IV Угоди) - з січня 2016 р., а в повній мірі угода вступила в силу з 01.09.2017 р. Угода про асоціацію передбачає лібералізацію торгівлі і запровадження процесу широкомасштабної адаптації законодавства, що буде сприяти подальшій економічній інтеграції до внутрішнього ринку ЄС, як це передбачено після завершення перехідного періоду. Угода про асоціацію передбачає верховенство права як одного із найважливіших елементів, зобов'язуючи Україну провести масштабну реформу судової системи і правоохоронних органів та посилити боротьбу з корупцією.

ПВЗВТ з ЄС створює нові можливості для розвитку експортного потенціалу українського підприємництва шляхом забезпечення безмитних і низьких нетарифних бар'єрів до спільного ринку ЄС з понад 500 млн. споживачів. Важливо щоб все більша частка суб'єктів вітчизняного підприємництва могла реально скористатися преференційним доступом на ринки ЄС.

ПВЗВТ сприятиме створенню більш ефективного конкурентного середовища для провадження підприємницької діяльності всередині країни. Приведення законодавства у сфері конкуренції та конкурентної інституційної структури у відповідність з європейськими стандартами та практикою обумовлюватиме зниження рівня монополізації економіки та стимулюватиме розвиток малого і середнього підприємництва. Відповідно до Угоди про асоціацію повинно бути налагоджено тісне співробітництво між сторонами з метою покращення умов для провадження підприємницької діяльності, зокрема малими та середніми підприємствами (ст. 378), з урахуванням принципів Європейської хартії малих підприємств від 19.06.2000 р. Важливими є європейські стандарти захисту прав інтелектуальної власності, що стимулюватиме інновації та ефективну конкуренцію.

Завдання виходу на європейські ринки, безумовно, загострює проблему вжиття державних заходів для істотного підвищення конкурентоспроможності економіки та досягнення належних ефектів реалізації конкурентної політики. На розвиток конкуренції та рівень конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності в Україні негативно впливають надмірне регулювання, незахищеність прав власності, рейдерство, неефективні податкова й банківська системи тощо. Це істотно затрудняє перспективи діяльності українських товаровиробників на ринках країн-членів ЄС.

Отже, вже не можна применшувати значущість фундаментальних змін, продиктованих новими для нашої економіки євроінтеграційними викликами. У міру розгортання євроінтеграційних процесів українським товаровиробникам доведеться конкурувати не стільки між собою, скільки з більш ефективними європейськими конкурентами, в т.ч. й на внутрішньому ринку України. Негативні ефекти можуть проявитися тут, насамперед, в тому, що значна частка українського ринку буде зайнята іноземними конкурентами, їхньою продукцією та послугами. За умов євроінтеграційних процесів українські суб'єкти господарювання повинні постійно вдосконалюватися. Ефективність діяльності вітчизняних товаровиробників повинна бути така, щоб задовольняти потреби споживачів і на рівних конкурувати з іноземними компаніями як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Особливої уваги набуває залучення суб'єктів вітчизняного підприємництва до глобальних (насамперед, європейських) ланцюгів доданої вартості¹ шляхом заохочення розвитку ділових контактів і промислових кластерів. В сучасних умовах посилюється конкуренція за входження у глобальні ланцюги створення доданої вартості. Процес виробництва кінцевого продукту подрібнюється на все більш вузькі бізнес-функції і розосереджується за різними територіями у вигляді ланок глобальних

¹ Поняття "вартісного ланцюжка" було запропоновано М. Портером у ході аналізу конкурентних стратегій компаній [3]. В подальшому у зв'язку із глобалізацією, глобальною фрагментацією процесу виробництва і розвитком мережових зв'язків в економічній літературі почалися ґрунтовні розробки нового поняття – "глобальний вартісний ланцюжок". Ці розробки беруть початок в працях Г. Джерефі [4;5].

вартісних ланцюжків. Залученість у глобальні ланцюжки є необхідним засобом виходу вітчизняних суб'єктів господарювання на європейські експортні ринки. Питання вбудовування національних підприємств у такі ланцюжки стає важливим викликом для сучасної економіки України.

Міжнародні компанії прагнуть розміщати окремі ланки глобальних ланцюгів таким чином, щоб знижувати загальний рівень витрат і створювати продукти з найбільшою доданою вартістю. На жаль, максимум на що можуть сьогодні претендувати українські підприємства – це на використання такої найпростішої конкурентної переваги як дешева робоча сила. Типовим прикладом тут є аутсорсинг в автомобільній промисловості, зокрема створення складальних (конвеєрних) хабів в регіонах з дешевою робочою силою. Однак, внаслідок цього на таких виробництвах створюється і мала частка доданої вартості, тоді як основна частка вартості продукту формується у сферах досліджень і розробки, дизайну продукту, збуту і сервісної підтримки кінцевого споживача.

Для підвищення національної конкурентоспроможності необхідним є піднесення національних підприємств на більш високі стадії глобальних вартісних ланцюгів (інтеграція в ланцюжки із більшою доданою вартістю).

В основу сучасної державної конкурентної політики в Україні не може не бути покладена теорія ефективної конкуренції, що була розроблена Дж. М. Кларком ще у 1940 р., і яка по суті поєднувала неокласичний мікроекономічний підхід із кейнсіанським макроекономічним аналізом [6;7]. Йшлося про досягнення такого рівня конкуренції в кожній галузі і економіці в цілому, який би відповідав потребам економічного зростання, збалансованості національного господарства і підвищення економічної ефективності. Держава втручається в ринковий механізм з метою досягнення ефективної конкуренції.

Історично у розвинених європейських країнах конкурентне середовище формувалося від початку за підтримки держави, яка розуміла, що від ефективності конкуренції залежить успіх соціально-економічного розвитку Європи. Центральним пунктом було державне сприяння розвитку ринкових інститутів і підвищення ефективності товарних ринків. Для сучасних умов – це державна підтримка інформаційної економіки, сфери послуг та високотехнологічного інноваційного товарного виробництва. Щодо України, то у сучасній вітчизняній економіці переважає не економічне, а адміністративне регулювання ринково-конкурентних відносин. Це пов'язано з надмірно широкою регуляторною роллю держави.

В економіці України нині досить гостро проявились тенденції до монополістичної деформації інституту конкурентоспроможності, що істотно знижує рівень ефективної конкуренції, по суті, на усіх товарних ринках. Складність полягає в тому, що процес монополізації на українському адміністративному ринку внаслідок різноманітних політичних маніпуляцій виводиться за межі чисто ринкових процесів, а отже не виявляється шляхом звичайного мікроекономічного аналізу. Методика виявлення монополізації, яку застосовує АМК України (Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затверджена розпорядженням АМКУ ще від 05.03.2002 р.) [8] сьогодні морально застаріла і не дозволяє оцінити реальний стан панування монополії на ринку. Крім того регулярна

практика тінізації доходів монополій і олігархічних структур, приховує реальний стан ринково-конкурентних відносин.

Негативні ефекти реалізації конкурентної політики обумовлюють відсутність належної конкуренції і високий рівень монополізації, що прямо і безпосередньо позначається на підприємницькому середовищі в Україні, для якого характерні: низька якість продукції за її високої собівартості, низька продуктивність праці, проблеми тінізації, недобросовісність у комерційних відносинах, масове порушення прав споживачів та ін. Кардинально не змінила ситуації у конкурентному середовищі державна політика дерегуляції. Бізнес-клімат залишається несприятливим, а довіра потенційних інвесторів — низькою. Без кардинального поліпшення захисту прав власності й бізнес-клімату не можна побудувати платформу для динамічного економічного розвитку країни і ефективної реалізації конкурентної політики.

Важливим структурним показником стану конкуренції на товарному ринку є кількість підприємств (суб'єктів підприємництва) та їх концентрація. Йдеться, насамперед, про таку структурну характеристику внутрішнього ринку як співвідношення великих, середніх і малих суб'єктів підприємницької діяльності. В Україні кількість суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням суб'єктів мікропідприємництва) у 2015 р. становила 99,19%, що більше ніж в країнах ЄС – 98,80% (у Німеччині – 97,04%), середнього підприємництва – 0,79%, а великого підприємництва – 0,02% (значно менше, ніж в країнах ЄС – 0,20% і Німеччині – 0,48%). Європейський досвід показує, що національна економіка успішно розвивається, якщо частка великих компаній, які реалізують ефект економії на масштабі, поєднується із значною часткою середніх і малих фірм, які гнучко впроваджують нові ідеї і можливості [9]. Щодо кількості зайнятих працівників, то фактична ситуація інша: рівень концентрації виробництва в Європі вищий ніж в Україні – у великих компаніях в країнах ЄС зосереджено 33,10% (у Німеччині – 37,23%), а в Україні – 20,89%; на малих підприємствах – в Україні – 46,93%, а в країнах ЄС – 49,60% працівників. Щодо виробленої доданої вартості (за витратами виробництва), то в Україні на суб'єктів великого підприємництва приходилося 41,01% усієї доданої вартості, в країнах ЄС – 42,20%, у Німеччині – 46,86%, а у Польщі – 47,68%. Істотні відмінності в обсязі виробленої доданої вартості мають місце у суб'єктах малого підприємництва: в Україні лише – 19,59%, тоді як за країнами ЄС – 39,30% [10].

У березні 2017 р. Україна ратифікувала Угоду про участь України у програмі ЄС "Конкурентоспроможність підприємств малого і середнього бізнесу (COSME) (2014-2020)", що, зокрема, дає можливість суб'єктам малого і середнього підприємництва, більш активно долучатись до Європейської мережі підприємств. Ця програма на 2017 р. складається із 22 підпрограм, які класифіковано за трьома напрямками: полегшення виходу на зовнішній ринок; поліпшення умов для конкурентоспроможності; формування культури провадження підприємницької діяльності. На жаль, поки, що в Україні досить значна кількість малих підприємств має мало спільного із європейським малим бізнесом, адже більшість з них – це або самозайняті "базарні" торговці, або "фейкові" структури великих компаній, що створені для оптимізації сплати податків.

Ефекти конкурентної політики визначаються об'єктивними трендами трансформації ринково-конкурентних відносин. Конкуренція, як й внутрішній ринок в цілому, інтенсивно ускладнюється, набуваючи нового змісту і проявляючись через нові більш

складні форми. Розвиток конкуренції і конкурентних відносин визначається складною та суперечливою взаємозалежністю процесів саморозвитку ринку та його державного регулювання, домінантністю (в остаточному підсумку) принципів ринкового саморозвитку.

Взаємозалежність "монополія – ринкова влада – олігархія" повинна перетворитись в українській економіці на нову суспільно-економічну структуру "конкуренція – інновації – конкурентоспроможність – стабільність". Йдеться про логіку перспективи розвитку національної економіки. Перетворення ефективної конкуренції на основну домінантну розвитку внутрішнього ринку визначає специфіку принципових змін у змісті ринково-конкурентних відносин. На перший план все більше виходить проблема конкурентної самодостатності ринкових суб'єктів, як їх спроможності забезпечувати оптимальні параметри діяльності на ринку на основі власних конкурентних досягнень. В нових умовах також ускладнюється і поглиблюється соціально-економічний зміст конкурентоспроможності. Йдеться про посилення взаємної кореляції конкуренції і конкурентоспроможності, їхню зростаючу значущість в якісних економічних перетвореннях, формуванні нової моделі ринку. У конкурентів на внутрішньому ринку розширюються зони вибору, а отже, і й простір для стратегічних комунікацій.

В інноваційній сфері ефективна конкуренція створює своєрідні точки біфуркації, де оптимальним чином поєднується конкурентна боротьба і стратегічна взаємодія учасників. Формується відкритий тип стратегічної взаємодії між постачальником і замовниками. П. Марш, аналізуючи вільні асоціації і взаємопов'язане виробництво як специфічні складові нової промислової революції, характеризує відкритий тип взаємодій на прикладі електронної промисловості. Постачальник, який винайшов новий спосіб виробництва плат або розміщення на них компонентів, виграє від вільного використання цих технологій, постачаючи товари і послуги усім компаніям у своїй мережі поставок. Тим самим взаємозв'язок інновації і конкуренції (своєрідна "інноваційна конкуренція") розриває вузькі межі приватної власності і так званої патентної монополії [11, С.149-155].

В інноваційних точках біфуркації постійно формуються (і так само постійно зникають, уступаючи місце новим фірмам) так звані "приховані чемпіони" (за Г. Сімоном) – компанії, які раніше були невідомими, але швидко і неочікувано здобули вагомі конкурентні переваги і виграші [12].

В Україні необхідно істотно посилити ефекти конкурентної політики, особливо щодо обґрунтованості/необґрунтованості конкурентних переваг суб'єктів природних монополій і олігархічних фінансово-промислових структур. Кланово-олігархічна модель вітчизняної економіки зумовлює певний ступінь її закритості щодо впливу євроінтеграційних чинників. Олігархічність вітчизняних фінансово-промислових груп (ФПГ) породжує їх непрозорість і неефективність порівняно із аналогічними європейськими компаніями. Успішність українських ФПГ можлива лише в умовах монополії та підтримки державних органів влади. Без цього ФПГ не здатні конкурувати на міжнародних ринках і створювати інноваційний продукт на експорт.

Олігархічна модель економіки ґрунтується на створенні державних преференційних умов для випереджаючого розвитку великого бізнесу, при цьому втрати державного бюджету компенсуються за рахунок посилення фіскального навантаження на дрібний та середній бізнес. Такі державні преференції можуть формуватися лише на основі

поширення системної корупції. В сучасних умовах боротьба з корупцією стає вирішальним чинником для майбутнього посилення євроінтеграції України.

Сьогодні все більш важливим завданням, хоча воно і не завжди чітко формулюється, є досягнення ефектів конкурентної політики для кінцевих споживачів, захист їх прав. У цьому плані з метою сприяння реалізації інтересів споживачів на ринку потребує особливої уваги імплементація європейських стандартів для промислових, сільськогосподарських і харчових продуктів. У результаті неправильного розуміння сутності вдосконалення системи сертифікації і стандартизації, їхнє впровадження в Україні нині проводять, як правило, формально, часто тільки імітуючи вдосконалення. Крім того, технічні регламенти навіть якщо вони гармонізовані з європейськими, ще не гарантують повноцінного захисту прав споживачів на внутрішньому ринку, адже вони установлюють лише мінімальні для цього вимоги.

Слід розуміти, також, що наближення законодавства України до законодавства та стандартів ЄС у сфері якості та безпечності харчової та нехарчової продукції, охорони праці, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки потребує більших фінансових ресурсів для суб'єктів підприємництва через необхідність додаткових витрат на приведення їх діяльності у відповідність із стандартами ЄС. Фінансові інтереси суб'єктів підприємництва при цьому входять у суперечність із соціальними інтересами кінцевих споживачів.

На ефективному ринку конкуренція за споживачів спонукає суб'єктів підприємницької діяльності постійно та системно вдосконалюватися, щоб не бути витісненими з ринку. Конкурентоспроможність товаровиробника у цих умовах, насамперед, визначається рівнем задоволення попиту споживачів, соціально відповідальним ставленням до них.

Ефекти реалізації державної конкурентної політики у контексті розвитку ефективної конкуренції визначаються в Україні наявними ресурсами й управлінським мистецтвом державної влади і Антимонопольного комітету (АМК) використовувати в національних інтересах підписану країною Угоду про асоціацію із ЄС.

Мета діяльності АМК України за роки з моменту його утворення поступово трансформується від чисто антимонопольних дій і лише захисту конкуренції до корекції конкурентного середовища і сприяння розвитку конкурентних відносин. Важливим сьогодні є завдання – зосередитися на підвищенні ефективності правозастосування конкурентного законодавства на основі кращих європейських практик. Йдеться, насамперед, про забезпечення значущості і відповідних повноважень АМК України як противаги олігархічно-монопольному диктату, політико-економічному тиску корупційних сил, кримінальним формам вирішення суперечок у конкурентній боротьбі.

АМК України постійно стикається із серйозними проблемами у своїй діяльності у сфері публічних закупівель. Як відомо ще Законом України "Про здійснення державних закупівель" від 10.04.2014 р. № 1197-VII (втратив чинність 01.08.2016), на АМК України було покладено функції органу оскарження у сфері державних закупівель. Новий Закон України "Про публічні закупівлі" від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII, який відповідає директивам ЄС, підтвердив цю функцію.

Починаючи з квітня 2016 р. всі центральні органи виконавчої влади та державні підприємства проводять електронні закупівлі через систему "Прозоро", інші замовники,

у тому числі органи місцевого самоврядування, - з серпня 2016 р. Однак у сфері публічних закупівель в Україні, незважаючи на використання системи "Прозоро" залишається дуже багато антиконкурентних дій учасників. Забезпечення позитивних ефектів реалізації конкурентної політики у сфері публічних закупівель вимагає, насамперед, встановлення в ході конкурсних торгів дійсно конкурентних вимог, недопущення дискримінаційного підходу до розгляду та оцінки пропозицій конкурсних торгів учасників процедур публічних закупівель та ін.

Несистемно і дуже повільно в Україні відбувається процес розвитку конкуренції. Так і не була прийнята довгострокова Загальнодержавна програма розвитку конкуренції, яка б включала загальносистемні заходи щодо підтримки конкуренції у національній економіці. Відсутні відповідні програми як стандарти розвитку конкуренції в регіонах України. Вагомими і різноманітними є бар'єри для ефективної конкуренції – наявність картелів, вертикальних і горизонтальних обмежень на галузевих ринках, адміністративні бар'єри. Забезпечення сприятливого середовища для розвитку ефективної конкуренції значною мірою залежить від єдності і системності функціональної діяльності усіх органів законодавчої і виконавчої влади, а також професійних асоціацій на галузевих ринках.

Нинішня ситуація в економіці України така складна, що не передбачає настання безумовно позитивних ефектів реалізації державної конкурентної політики. Вихід на траєкторію формування засад ефективної конкуренції можливий лише у разі комбінації у оптимальних пропорціях інституційних і структурних інструментів сучасної конкурентної політики. Інструментарій і методи конкурентної політики мають змінюватися в міру реалізації державних соціально-економічних реформ.

Висновки. У системі позитивних ефектів конкурентної політики держави визначальну роль відіграють: забезпечення належної конкурентоспроможності національної економіки, формування ефективного конкурентного середовища підприємницької діяльності, захист прав кінцевих споживачів від недобросовісної конкуренції. Важливим ефектом є формування стратегічних конкурентних переваг національних підприємств, виходячи із необхідності досягнення цілісності та стабільного розвитку внутрішнього ринку. На сучасному етапі розвитку економіки України найсуттєвішими факторами негативних ефектів реалізації конкурентної політики є нестабільність політичної та економічної ситуації в країні, високий рівень корупції, надмірна олігархізація вітчизняної економіки. Формування політико-економічних, структурних та інституційних передумов для досягнення високих позитивних ефектів реалізації конкурентної політики держави повинно бути системним і пов'язаним із заходами щодо забезпечення скоординованих інтеграційних дій усіх державних органів влади.

Перспективи подальших досліджень. Підсумки проведеного аналізу, висновки і рекомендації, які отримані у ході дослідження, можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях, зокрема з проблем підвищення ефективності управління в сфері економічної конкуренції, координації конкурентної, промислової та інноваційної політики держави.

Література.

1. Эрхард Л. Благосостояние для всех: Репринт. воспроизведение / Л. Эрхард. – М.: Начала – Пресс, 1991. – 336 с.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011
3. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance/ M.E. Porter. – New York: Free Press, 1985. – 569 p.
4. Gereffi G. et al. Globalisation, Value Chains and Development / G. Gereffi // IDS Bulletin. - 2001. - Vol. 32. No. 3. - P. 1-8.
5. Gereffi G. Global Value Chains in a Post-Washington Consensus World / G. Gereffi // Review of International Political Economy. - 2014. - Vol. 21. No. 1. - P. 9-37.
6. Clark J.M. Toward a concept of workable competition / J.M. Clark // The American Economic Review. – 1940. – Vol. 30. June. – 241 p.
7. Clark J.M. Competition as a dynamic process / J.M. Clark . – Wash. , 1961. - 450 p.
8. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затверджена розпорядженням АМК України від 05.03.2002 р. №49-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133440&schema=main>
9. Albiol-Sanchez J., van Stel A. Investigating the impact of small versus large firms on economic performance of countries and industries. In: D. Bogenhold, J. Bonnet, M. Dejardin, D.G. Perez de Lema (eds.). Contemporary entrepreneurship: Multidisciplinary perspectives on innovation and growth. - Switzerland: Springer International Publishing, 2016. - P. 51-73.
10. Показники діяльності суб'єктів господарювання в Європейському Союзі та Україні наведено за: Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05. 2017 р. № 504 – р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80>.
11. Марш П. Новая промышленная революция. Потребители, глобализация и конец массового производства / П. Марш. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. – 420 с.
12. Simon H. Hidden Champions of the 21st Century: Success Strategies of Unknown World Market Leaders / H. Simon . – New York: Springer. 2009. - 158 p.

References.

1. Érkhard L. Blahosostoyanye dlya vsikh: Reprynt. vosproyzzvodstvo / L. Érkhard. - M .: Nachala - Pres, 1991. - 336 s.
2. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys kym Soyuzom, Yevropeys kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011
3. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance / M.E. Porter. – New York: Free Press, 1985. – 569 p.
4. Gereffi G. et al. Globalisation, Value Chains and Development / G. Gereffi// IDS Bulletin. - 2001. - Vol. 32. No. 3. - P. 1-8.
5. Gereffi G. Global Value Chains in a Post-Washington Consensus World / G. Gereffi// Review of International Political Economy. - 2014. - Vol. 21. No. 1. - P. 9-37.
6. Clark J.M. Toward a concept of workable competition / J.M. Clark // The American Economic Review. – 1940. – Vol. 30. June. – 241 p.
7. Clark J.M. Competition as a dynamic process / J.M. Clark . – Wash. , 1961. - 450 p.
8. Metodyka vyznachennya monopolnoho (dominuyuchoho) stanovyshcha subyektiv hospodaryuvannya na rynku, zatverdzhena rozporядzhenniam AMKU vid 05.03.2002 r. №49-r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133440&schema=main>
9. Albiol-Sanchez J., van Stel A. Investigating the impact of small versus large firms on economic performance of countries and industries. In: D. Bogenhold, J. Bonnet, M. Dejardin, D.G. Perez de Lema

(eds.). Contemporary entrepreneurship: Multidisciplinary perspectives on innovation and growth. - Switzerland: Springer International Publishing, 2016. - P. 51-73.

10. Pokaznyky diyalnosti subyektiv hospodaryuvannya v Yevropeyskomu Soyuzi ta Ukrayini navedeno za: Stratehiya rozvytku maloho i serednoho pidpryyemnytstva v Ukrayini na period 2020 roku. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 24.05. 2017 r. № 504 – r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80>.

11. March P. The New Industrial Revolution. Consumers, globalization and the end of mass production / P. March. - Moscow: Publishing House of the Gaidar Institute, 2015. - 420 p.

12. Simon H. Hidden Champions of the 21st Century: Success Strategies of Unknown World Market Leaders / H. Simon. – New York: Springer. 2009. - 158 p.

Лагутин В.Д., д.э.н., профессор

Киевский национальный торгово-экономический университет

ЭФФЕКТЫ КОНКУРЕНТНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Проанализированы эффекты реализации конкурентной политики государства в Украине в контексте углубления европейской интеграции. Исследовано современную практику формирования и реализации государственной конкурентной политики, выяснено имеющиеся в этой сфере проблемы, предложены пути их решения. Проведенный анализ позволил сделать ряд выводов и рекомендаций по обеспечению развития эффективной конкуренции и повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: конкуренция, эффективная конкуренция, конкурентоспособность, конкурентная политика, эффекты конкурентной политики.

Lagutin V.D., Doctor of Economics, Professor

Kyiv national university of trade and economics

EFFECTS OF COMPETITIVE POLICY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROINTEGRATION PROCESSES

The effects of implementing the competition policy of the state in Ukraine in the context of deepening European integration have been analyzed. The modern practice of formation and realization of the state competition policy is investigated, the problems found in this sphere are found out, ways of their solution are offered. Formulated the main components of the theory of socio-economic effects of state competition policy in the context of coordinated implementation of "ex-post" and "ex-ante" regulation. The four-dimensional approach to assessing effective competition is grounded, taking into account the unity of competition, innovation, competitiveness and stability. The institutional factors of achievement of positive effects of the fixed policy through the prism of the objective of the partitioning of the Antimonopoly Committee of Ukraine. The conducted analysis allowed to make a number of conclusions and recommendations to ensure the development of effective competition and increase the competitiveness of the national economy.

Keywords: competition, effective competition, competitiveness, competitive policy, effects of competition policy.

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто різні аспекти категорії «конкурентоспроможність», визначено взаємозв'язок між трудовим потенціалом та конкурентоспроможністю металургійних підприємств, проаналізовано підходи до оцінки системи показників трудового потенціалу підприємств.

Досліджено, що вагоме значення для металургійних підприємств має оптимальне використання трудових ресурсів. Тож раціонально сформований склад працівників і його ефективне використання дозволяє підвищити рівень продуктивності праці та сприяє більш ефективному веденню господарської діяльності підприємства, зростанню обсягів виробництва, зменшенню собівартості продукції, збільшенню прибутку.

Ключові слова: *трудова потенція, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, складові трудового потенціалу.*

Постановка проблеми. Зміни в економічних відносинах, які відбуваються на ринковій основі, передбачають формування у державі конкурентного середовища та потребують, відповідно, досягнення певного рівня конкурентоспроможності підприємствами. Не підлягає сумніву, що це можливе тільки за умови достатнього розвитку трудового потенціалу. Людський фактор визначають як важливий конкурентний резерв підприємства, який необхідно вдосконалювати разом з іншими ресурсами для підвищення конкурентоспроможності підприємства як системи. Проте у нашій країні в механізмі управління підприємством фактично дуже рідко враховуються конкурентні переваги професійно-кваліфікаційних та організаційних якостей працівників порівняно з персоналом конкуруючих підприємств. Таке становище можна пояснити розповсюдженою на українських підприємствах традиційною та звичною недооцінкою значення людського фактора у розвитку виробництва.

Аналіз останніх публікацій. Питаннями підвищення конкурентоспроможності та трудового потенціалу підприємства займалися багато зарубіжних та вітчизняних учених, таких як В.В. Апопій, Д.П. Богиня, І.О. Бланк, М.І. Долішній, Л.В. Балабанова, С.Г. Дзюба, П.Ю. Балабан, Л.З. Виготський, Н.С. Краснокутська, Г.Є. Борисов, Л.О. Лігоненко, А.В. Калінін, А.А. Мазаракі, О.В. Корнілова, М.В. Чорна, А.В. Данилюк та ін.

Невирішені частини проблеми. Особливістю досліджень останніх часів стало переміщення уваги науковців з уточнення поняття трудовий потенціал на інтегральне оцінювання його якісних та кількісних характеристик, пошук шляхів формування, ефективного використання та розвитку трудового потенціалу на різноманітних економічних рівнях.

Проте, недостатньо вивченими залишаються особливості формування конкурентних переваг трудового потенціалу промислового підприємства, їх вплив на конкурентоспроможність у цілому, методи оцінювання тощо.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні теоретико-методичних аспектів дослідження взаємозв'язку між трудовим потенціалом та конкурентоспроможністю металургійних підприємств.

Результати дослідження. За даними Державної служби статистики України за січень-липень 2017 року обсяги промислового виробництва в Запорізькій області порівняно з відповідним періодом попереднього року зросли на 7,8 %.

Металургійний комплекс Запорізької області залишається одним із найбільш розвинених та провідних у країні. Так, у Запоріжжі випускається 25% сталі, яка виробляється в Україні. Основу промисловості області складає металургійний комплекс, зокрема провідні підприємства галузі: ПАТ «Запоріжсталь», ПрАТ «Дніпроспецсталь», ПАТ «Запорізький завод феросплавів», ТОВ «Запорізький титано-магнієвий комбінат», ПрАТ «Запоріжжкокс». Цього року в металургійному виробництві намітилася тенденція зростання. Так, за підсумками січня-травня 2017 року індекс промислового виробництва у металургії склав 102,1 % до аналогічного періоду минулого року. У січні-березні 2017 року фінансовий результат до оподаткування великих і середніх підприємств області склав 5185,7 млн. грн. (у металургії 2346,3 млн. грн. прибутків отримали 60,7% підприємств).

Галузь забезпечує роботою кожного четвертого запоріжця: чисельність зайнятих у металургійному комплексі області становить 29,9 тис. осіб або 21,3 % від загальної чисельності працюючих у промисловості області. У металургійній галузі традиційно один із найвищих рівнів заробітної плати, зокрема у травні 2017 року – 8577 грн., що на 13,7% більше від середньомісячної зарплати у промисловості області [3].

Загальні причини, які заважають значному збільшенню обсягів виробництва є актуальними для більшості галузей промисловості: переорієнтація на інші ринки збуту, відсутність замовлень на внутрішньому ринку, високі тарифи на енергоресурси та залізничні перевезення, високі відсоткові ставки на кредитні ресурси, недостатній рівень трудового потенціалу.

В умовах конкурентного середовища трудовий потенціал персоналу викликає зацікавленість у керівництва металургійних підприємств саме своїми вагомими перевагами (професіоналізм, досвід роботи, працездатність тощо). Усвідомлення цих факторів в науковій літературі відображає новий підхід до визначення ролі працівника в процесі суспільного виробництва за умов конкуренції.

У загальному розумінні конкурентоспроможність трактується як наявність ознак, що формують переваги для кожного суб'єкта економічного суперництва; як спроможність конкурувати на певних ринках товарів та послуг; як здатність досягати успіху у економічному змаганні. Різноманітність підходу до тлумачення сутності конкурентоспроможності відображено в її визначеннях різними авторами. Дослідження змістовних критеріїв конкурентоспроможності дають можливість виділити декілька характеристик, що допомагають краще зрозуміти сутність цього поняття.

З одного боку, конкурентоспроможність розглядається як притаманна властивість учасника конкуренції, як критерій його ефективного функціонування. Дану концепцію конкурентоспроможності поєднують з ефективністю механізму функціонування окремого суб'єкта, спроможність до вдосконалення якого забезпечується існуючими конкурентними перевагами (базисними компетенціями).

З іншого боку конкурентоспроможність характеризується як відносний показник, що визначається в ході порівняння конкуруючих однорівневих суб'єктів і узагальнено відображає поведінку суб'єкта на ринку в межах наявної класифікації. Конкурентоспроможність не є притаманним будь-якому предмету явищем, що визначається його внутрішньою структурою, її може бути досліджено тільки в межах окремої групи (підприємства, галузі, держави). Це відносна оцінка здатності держави виживати і прогресувати у «агресивному оточенні». Це спроможність підприємства вистояти в умовах конкуренції в порівнянні з іншими об'єктами певного ринку. Це можливість суб'єкта ринкових відносин товару чи послуги змагатися на ринку поряд з іншими суб'єктами ринкових відносин, товарами чи послугами в умовах конкуренції.

Наступне визначення є наслідком узагальнення підходів до сутності конкурентоспроможності як притаманної властивості об'єкта, його спроможності до розвитку (перспективна або факторна конкурентоспроможність) та конкурентоспроможності як наслідку функціонування підприємства в конкурентному середовищі, його порівнювання зі схожими організаціями того ж рівня (дійсна конкурентоспроможність або конкурентоспроможність наслідків):

- розраховується на основі двох поглядів на одну модель: як спроможність організації, що виникає з його потенціалу (конкурентність факторного виду); як певна незмінна позиція, що відзначається реальною ситуацією (конкурентність наслідків);
- властивість організації, яка визначає міру фактичного і латентного задоволення певної потреби у зіставленні з аналогічними організаціями, що є на ринку;
- фактична і латентна можливість суб'єкта економіки за конкретних умов пропонувати на ринку товари, які за ціновими критеріями більш привабливі для споживачів, ніж конкурентні товари.

В інших формулюваннях конкурентоспроможність визначається з позицій спроможності збереження конкурентних переваг протягом деякого періоду часу, а притаманною властивістю конкурентоспроможної організації є її здібність до прогресу. Це тимчасове притаманне привілейоване становище об'єкта економіки: організації, галузі, держави, що забезпечується властивістю до найбільш ефективного використання основних компетенцій порівняно з іншими конкурентами і здатність підтримувати цю позицію протягом певного часу; механізм продуктивного розвитку; спроможність виробничо-економічних систем трансформувати вектор руху в ході пристосування до умов зовнішнього середовища задля збереження, акумуляції, розвитку існуючих та створення нових ефективних конкурентних переваг.

Особливістю наступного підходу є переміщення акцентів в дослідженні сутності конкурентоспроможності із наукової в практичну сферу. Послідовники даного підходу висловлюють думку, що дати універсальне визначення категорії конкурентоспроможності не можливо. Проте існують різні трактування конкурентоспроможності залежно від об'єкту, до якого застосовується дане поняття.

Виділяють конкурентоспроможність товару, підприємства, галузі, регіону, країни. Найлегшим для сприймання є визначення «конкурентоспроможність підприємства», яке визначається як здатність до реалізації своїх товарів та збереження за собою сегменту ринку, достатніх для розширення номенклатури і модернізації виробництва продукції. Сумарна оцінка категорії конкурентоспроможності підприємства характеризується як результат складових потенційної конкурентоспроможності

(техніко-економічних комплексних параметрів підприємства, можливостей його фінансового стану, стратегії виробництва і збуту), конкурентоспроможності наслідку (конкурентоспроможність товару чи послуги), та зовнішніх факторів, які є незалежними від виробника. Конкурентоспроможність підприємства вважається високодинамічною категорією: залежить не тільки від виробничо-фінансового стану певного підприємства, а й від відповідних економічних показників усіх інших підприємств-конкурентів; залежить від змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі діяльності підприємства; утворюється в межах існуючої ситуації на ринку і трансформується внаслідок появи нового підприємства на конкурентному ринку. Не можна вважати конкурентоспроможність підприємства абсолютною. Підприємство може бути конкурентоспроможним в своїй сфері на внутрішньому ринку й втрачати конкурентоспроможність на зовнішніх ринках. [6, с.20-21].

На відміну від категорії “трудові ресурси” поняття “трудовий потенціал” є більш ширшим та характеризує не лише загальну кількість працездатного населення, але й їх якісні та кількісні компоненти, такі як рівень освіти, професіоналізм, працездатність та ін., які формуються у конкретних виробничих відносинах та факторах відтворення. Трудовий потенціал необхідно характеризувати як сукупність наявних і резервних можливостей працівників досягати поставлених виробничих цілей і продуктивних результатів.

Людський капітал є реалізованою часткою трудового потенціалу, оскільки він відображає ті характеристики людини, які або приносять дохід, або ж ні. Взаємозв'язок між такими категоріями економічної науки як “трудовий потенціал” і “людський капітал”, можна розкрити так: достатньо високий рівень трудового потенціалу є чинником максимально ефективної активізації складових людського капіталу. Тобто, тільки за умови узгодженого і збалансованого розвитку складових людського капіталу з'являються перспективи для його практичного використання з метою повернення вкладених коштів та отримання найвищих доходів підприємством [2, с.33].

Продуктивне включення людини у трудовий процес залежить від різноманітних факторів, серед яких важливе місце посідає відчуття працівником себе у якості партнера у загальній системі трудових взаємозв'язків, які сформовані на окремому підприємстві. Тому значно зростає відповідальність керівництва за організацію виробничих трудових відносин, які покликані відповідати умовам, необхідним для співпраці у трудовому колективі. У зв'язку з цим предметом уваги сучасного керівника виступає не тільки інформація та мотивовані управлінські рішення, а й складна система персоніфікованих трудових відносин у колективі.

Безумовно, питання включення працівника в трудовий процес з метою налагодження та підтримки ефективного механізму трудових відносин виникло у керівництва із розвитком підприємств. Науковці вирізняють три основні періоди розвитку:

I період (поч. XX ст.) – підприємство розглядалось як машина, призначена для забезпечення повної віддачі вкладених грошей;

II період (кін. 40-х – поч. 90-х років) – підприємство ототожнювалось з самодостатньою організацією, якій властива певна система цілей та ресурсних принципів розвитку, що забезпечують її ефективне функціонування.

III період (поч. 90-х років – сучасний період) – підприємство виступає частиною однієї або декількох ціленаправлених механізмів, яка містить у собі таку вагому складову як люди з їх власними цілями.

Такий погляд на узгодженість цілей організації та людини вплинув на сприйняття моделі сучасного промислового підприємства. У наші часи це не лише сукупність капіталу, засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів тощо. Багато науковців вважають, що підприємство необхідно сприймати у вигляді збалансованої економіко-соціальної моделі. Це дозволяє розглядати його як виробничу організацію, що об'єднує працівників для сумісної діяльності та скеровує їх на досягнення певної мети. Фундаментом включення й консолідації людей в організації є сукупність трудових відносин у колективі. Остання не тільки продукує можливості для вдалого входження людини в колектив, об'єднання її потенціальних можливостей з іншими членами організації. Вона також визначає поведінку людей в умовах підприємства та поведінку організації як єдиної системи [4, с.43].

Оцінка трудового потенціалу передбачає необхідність зважати на вплив значної кількості факторів, що розглядаються з різних аспектів. У зв'язку з цим оцінка трудового потенціалу за допомогою одного показника майже неможлива, тому що чимало складових його якості на етапах формування і реалізації в цілому не підлягають кількісному виміру. Тому є можливість об'єктивно оцінити трудовий потенціал металургійного підприємства тільки за умови використання системи показників, яка об'єднує не лише кількісні, а також якісні показники. Для ґрунтовного аналізу трудового потенціалу потрібно дослідити його структуру, розглянути якісні та кількісні показники відтворення.

Таким чином, кількісно трудовий потенціал відображає здатність суспільства на достатньому рівні забезпечити роботою населення працездатного віку, а якісно – можливість максимально ефективного застосовування набутих за допомогою інвестицій у трудовий потенціал необхідних професійних знань, умінь і навичок. Дефіцит кількісних оцінок та їхня невисока ефективність під час управління трудовим потенціалом потребують використання якісних показників. Абсолютні та відносні кількісні показники застосовують для пошуку проблем, що мають якісні причини.

Застосовування якісних оцінок у межах проведення різних зіставлень кількісної інформації переносить результати аналізу кількісної інформації в категорію якісної. Якісні показники дозволяють виявити причини неефективності, що зводяться до недотримання якісних вимог. Слід наголосити, що в реальній ситуації на підприємствах застосовуються тільки окремі, визначальні для конкретних умов або найбільш доступні для оцінки показники, за якими можна дослідити фактичний стан трудового потенціалу підприємства.

Отже, для оцінки системи показників трудового потенціалу промислового підприємства слід використовувати такі підходи:

- комплексний, що передбачає врахування демографічної, особистісної, психофізіологічної грані трудового потенціалу. Якщо зігнорувати хоча б однією з обов'язкових граней системи показників, проблемне питання не буде розв'язано;
- динамічний, що передбачає проведення ретроспективного аналізу колишніх і теперішніх теоретичних і практичних досліджень, застосовуючи науково-дослідну літературу з певного питання і проведення перспективного аналізу (тобто прогнозу);

– кількісний (математичний), що передбачає можливість переміщення від якісних оцінок до кількісних із застосуванням математичних та статистичних методів. [1, с.108].

Висновки. Значна роль трудового потенціалу металургійних підприємств у формуванні їх конкурентоспроможності може бути пояснено такими факторами: визначальним впливом на досягнення цілей та результати господарської діяльності; вагомих значенням в інтегруванні, формуванні особливих рис та раціональному використанні усіх компонентів ресурсного потенціалу; здатністю до змін, адаптації та навчання згідно з потребами зовнішнього середовища; залученням до здійснення всіх бізнес процесів.

В наш час теоретичні знання, уміння та практичні навички стрімко втрачають свою актуальність, тож здатність металургійних підприємств безперервно підвищувати професійний рівень своїх працівників можна вважати запорукою забезпечення їх конкурентоспроможності на товарному ринку. Для цього потрібне залучення інвестицій, перш за все, в покращення умов праці, підвищення рівня соціального захисту та ефективність розвитку персоналу.

Перспективи подальших досліджень. Планування подальшого вивчення має бути пов'язане з систематизацією наукових поглядів на процес формування конкурентних переваг трудового потенціалу та пошук оптимальних методів управління цими перевагами в інтересах підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Література.

1. Вітюк Є.А., Грінка Т.І. Особливості використання трудового потенціалу на підприємстві / Є.А. Вітюк, Т.І. Грінка // Наукові записки. – 2012. - Вип. 12, Ч. 2. – С. 105–109.
2. Давидюк Т.В. Трудові ресурси, трудовий потенціал, робоча сила, людський капітал: взаємозв'язок категорій // Вісник Житомирського державного технологічного університету: Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2009. – № 1 (47). – С. 32–35.
3. Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Кот А.Є. Розвиток підходів до управління трудовим потенціалом виробничої організації // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки – 2012. – № 16 – С. 42–48.
5. Сідоренко В. В. Джерела формування трудового потенціалу підприємства / В. В. Сідоренко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 10. – С. 280–284.
6. Ходжаян А.О. Конкурентоспроможність як соціально-економічне поняття і категорія / А.О. Ходжаян // Економічний вісник НГУ. – 2008. – № 4. – С. 19–25.

References.

1. Vityuk Ye.A., Hrinka T.I. Osoblyvosti vykorystannya trudovoho potentsialu na pidpryyemstvi / Ye.A. Vityuk, T.I. Hrinka // Naukovi zapysky. – 2012. - Vyp. 12, Ch. 2. – S. 105–109.
2. Davydyuk T.V. Trudovi resursy, trudovyy potentsial, robocha syly, lyuds'kyi kapital: vzayemozv'yazok katehoriy // Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu: Ekonomichni nauky. – Zhytomyr: ZhDTU, 2009. – # 1 (47). – S. 32–35.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Kot A.Ye. Rozvytok pidkhodiv do upravlinnya trudovym potentsialom vyrobnychoyi orhanizatsiyi // Aktual'ni problemy sotsiolohiyi, psykhologiyi, pedahohiky – 2012. – # 16 – S. 42–48.
5. Sidorenko V. V. Dzherela formuvannya trudovoho potentsialu pidpryyemstva / V. V. Sidorenko // Biznes Inform. – 2012. – # 10. – S. 280–284.
6. Khodzhayan A.O. Konkurentospromozhnist' yak sotsial'no-ekonomichne ponyattya i katehoriya / A.O. Khodzhayan // Ekonomichnyy visnyk NHU. – 2008. – # 4. – S. 19–25.

А.М. Ткаченко, д.э.н., профессор
В.В. Сепетая, аспирант
Запорожский национальный технический университет

ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассмотрены различные аспекты категории «конкурентоспособность», определена взаимосвязь между трудовым потенциалом и конкурентоспособностью металлургических предприятий, проанализированы подходы к оценке системы показателей трудового потенциала предприятий.

Исследовано, что большое значение для металлургических предприятий имеет оптимальное использование трудовых ресурсов. Поэтому рационально сформированный состав работников и его эффективное использование позволяет повысить уровень производительности труда и способствует более эффективному ведению хозяйственной деятельности предприятия, росту объемов производства, уменьшению себестоимости продукции, увеличению прибыли

Ключевые слова: *трудовой потенциал, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, составляющие трудового потенциала.*

Alla Tkachenko, doctor of economic sciences, Professor
Vera Sepetaya, PhD Student
Zaporozhye National Technical University

LABOR POTENTIAL AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS OF METALLURGICAL ENTERPRISES

In the article various aspects of the category "competitiveness" are considered, the relationship between labor potential and competitiveness of metallurgical enterprises is determined, approaches to the evaluation of the system of indicators of labor potential of enterprises are analyzed.

It was investigated that the optimal use of labor resources is of great importance for metallurgical enterprises. Therefore, the composition of employees is rationally formed and its effective use allows to increase the level of labor productivity and contributes to a more efficient conduct of the enterprise's economic activity, to an increase in production volumes, to a reduction in the cost of production, to an increase in profits.

Changes in economic relations, which occur on a market basis, provide for the formation of a competitive environment in the state, which, accordingly, requires the achievement of a certain level of competitiveness by enterprises. There is no doubt that this is possible only if the labor potential is sufficiently developed. The human factor is defined as an important competitive reserve of the enterprise, it is necessary to improve together with other resources to increase the competitiveness of the enterprise as a system. However, in our country in the management of enterprises, in fact, the competitive advantages of the professional, qualification and organizational qualities of employees are very rarely taken into account in comparison with the personnel of competing enterprises. Such a situation can be explained by the traditional and customary underestimation of the importance of the human factor in the development of production prevalent in Ukrainian enterprises.

The structure of the economy in the developed countries of the world is characterized by social orientation, which is fixed in normative and legal acts at the highest state level. This orientation makes it possible to realize the importance of the human factor in production and economic activities at the microeconomic level and to stimulate the labor activity of workers. The study of these issues is necessary for the Ukrainian economy through the gradual transformation of it into a socially-directed type.

The modern high level of development of science and technology makes it possible to understand that to increase the efficiency of production and to achieve new competitive advantages, more attention must be paid to the perspective resource of the enterprise - to a person with his capabilities and abilities. An important category in assessing labor resources is the labor potential of the enterprise. It is a specific and at the same time a significant component of the enterprise's activities.

Keywords: *labor potential, competitiveness, competitive advantages, components of labor potential.*

Девадзе А.Х., к.э.н., профессор,
Батумский государственный университета им. Ш. Руставели,
руководитель департамента туризма

ПРОБЛЕМЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ ГРУЗИИ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

В статье отмечено, что последнее время в Грузии наблюдается резкое увеличение количества иностранных туристов и доходов от международного туризма. Одновременно, туристический потенциал страны используется недостаточно эффективно, и главная причина этого заключается в слабо развитой инфраструктуре туризма. Вместе с тем, Проведен анализ и определены актуальные проблемы, сдерживающие развитие туризма в стране. Обращено внимание на возрастающую роль туризма в повышении конкурентоспособности туристических регионов.

Для повышения конкурентоспособности туристической индустрии Грузии и достижения намеченных целей, разработаны стратегические задачи с учетом проведения необходимых активностей. Представляется так же необходимым формирование партнерских отношений между государством, представителями туристической индустрии, неправительственными организациями и местным населением.

Ключевые слова: туристический ресурс, туристическая индустрия, конкурентоспособность, международный туризм, туристический рынок, туристический поток.

Постановка проблемы. Грузия своим геополитическим расположением и существующими природными, историческими и культурными ресурсами располагает практически неограниченными ресурсами развития туризма.

Вместе с тем, в настоящее время, когда в условиях глобализации характер конкуренции приобретает международные масштабы, первоочередное значение приобретает обеспечение устойчивого роста экономики Грузии, что в значительной степени создает объективные предпосылки для поиска и формирования конкурентных преимуществ и наиболее совершенных путей создания конкурентоспособной туристической индустрии.

Исходя из вышеизложенного, актуальность исследования обоснована объективной необходимостью устойчивого развития и эффективного использования туристических ресурсов Грузии, что будет способствовать росту конкурентоспособности туристической индустрии страны в условиях глобализации.

Анализ последних публикации. Проблема повышения конкурентоспособности признается одной из важнейших в теории и практике экономической науки. Различные аспекты конкурентоспособности на различных уровнях активно обсуждаются и являются предметом изучения многих зарубежных и отечественных ученых теоретиков, и практиков.

При рассмотрении вопросов развития туризма в условиях глобальной конкуренции, управления и маркетинга в процессе создания и развития национальной туристской индустрии, в работе использованы труды таких зарубежных специалистов как М. Портера, М. Барлетта, Ф. Котлера, Т. Брауна, Д. Дирлава, Н. Кокерелла, Й. Кунде, С. Крейнера, К. Нордстрем, Й. Риддерстрале, Х. Смита, Д. Трю, Р. Флорида,

И. В. Зорина, Н. И. Кабушкина, В. А. Квартального, В. И. Криворучко, Л. В. Криворучко, В. Б. Сапруновой, и др. Среди отечественных ученых можно отметить Е. Бараташвили, Б. Гечбаия, М. Метревели и др.

Нерешенные части проблемы. Признавая значимость выполненных работ, все же часто проблемы повышения конкурентоспособности решались в рамках административного подхода и недостаточного анализа возможностей этого сектора экономики. Следует так же отметить, что отдельные теоретические аспекты управления конкурентоспособностью индустрии туризма и методический инструментарий ее дальнейшего совершенствования проработаны недостаточно и требуют своего дальнейшего развития.

Цель статьи. Целью работы является разработка комплекса мероприятий для повышения конкурентоспособности туристической индустрии Грузии на мировом рынке туристических услуг.

Результаты исследования. За последние годы в Грузии наблюдается резкое увеличение количества иностранных туристов и доходов от международного туризма [8]. В 2016 году количество международных туристов достигло 6 350 825 человек (рост по сравнению с 2015 годом составил 7.6%). Так же впервые за 2016 год доходы от международного туризма превысили 2 млрд. долларов США (см. таблицу 1).

Таблица 1.

Динамика количества международных туристов и доходов за 2011-2016 годы

Наименование показателя	Единица измерения	Год					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Международный въезд	тыс.чел.	2822,4	4428,2	5392,3	5515,6	5901,1	6350,8
Доходы	Млн. долл. США	954,9	1410,9	1719,7	1787,1	1935,9	2097,4

Источник [8].

По состоянию на 2016 год в базе национальной администрации зарегистрировано 1 765 средств размещения, с 57 049 спальными местами. За 2016 год открылись новые гостиницы: The biltmore hotel (Тбилиси), Art boutique hotel (Тбилиси), Museum hotel (Тбилиси), Euphoria (Батуми), Crowne plaza (Боржоми), Gino wellness (Мцхета), Castello mare (Цихисдзири) и Era palace (Квариати), в следствии чего численность средств размещения составил 1 765 единиц, а Castello mare (Цихисдзири) и Era palace (Квариати), в следствии чего численность средств размещения составил 1 765 единиц, а количество койко-мест составил 57 049 мест, т.е. выросла на 3100 койко-мест. Вместе с тем, следует отметить, что за 2017-2019 намечено строительство 28 новых брендовых гостиниц.

По данным МВД Грузии за 2016 год процентное соотношение международных въездов в Грузию по типам границ дал следующую картину: сухопутным транспортом въезд в Грузию составил 81%, воздушным транспортом 17%, а железнодорожным и морским по 1% соответственно.

Что касается рынка авиаперевозок, согласно сводным данным [8] за 2016 год, количество международных рейсов составило 15 318, рост по сравнению с 2015 годом 12%. Количество пассажиров составил 2 840 455 человек, рост по сравнению с

прошлым годом 26%. За 2016 год открыты авиарейсы по 19 новым международным направлениям.

Вместе с тем, необходимо отметить, что главная причина недостаточного использования туристского потенциала страны заключается в слабо развитой инфраструктуре туризма [1].

Среди первоочередных проблем, существенно снижающих на конкурентоспособность национального туристического продукта можно выделить:

- перманентный рост стоимости туристического продукта, вызываемый не ростом качества туристического обслуживания, а усиливающейся сезонностью, узостью туристического предложения, концентрацией внутренних и въездных туристических потоков на отдельных туристических центрах и курортах;

- неконкурентоспособное качество предлагаемых туристам услуг, прежде всего, гостиничных и транспортных;

- недостаточно эффективные меры (в том числе и осуществляемые со стороны государства) по продвижению национального туристического продукта на зарубежных и внутреннем рынках;

- отсутствие в стране единых стандартов и показателей статистического учета в сфере туризма;

- острая нехватка квалифицированных работников сферы туристического обслуживания;

При такой ситуации спрос на поездки в Грузию сохраняется главным образом благодаря действительно уникальному природному и культурному наследию.

Немаловажной проблемой, препятствующей увеличению въездных и внутренних турпотоков, является дефицит средств размещения, отвечающих современным стандартам гостиничного сервиса.

Повышение загрузки существующих гостиниц помимо собственно проблемы повышения качества обслуживания, расширения ассортимента услуг и обновления основных фондов требует новых маркетинговых подходов к формированию турпродукта с учетом сезонных колебаний спроса на услуги различных типов средств размещения, в частности, туристских гостиниц и отелей бизнес- класса. Речь идет о развитии инсентив - туризма, конгресс туризма и предложении привлекательного межсезонного турпродукта: зимнего, каникулярного - на дни весенних и осенних каникул, событийного, связанного с проведением популярных культурно массовых и спортивных мероприятий. Создание такого продукта - в первую очередь дело самих участников рынка и региональных органов управления, но без государственной поддержки новые продукты на рынок продвинуть будет трудно. Возможно это лишь при условии разработки и реализации более эффективной системы рекламно - информационного обеспечения развития внутреннего и въездного туризма [4].

Туристский продукт или услуга конкурентоспособны лишь тогда, когда происходит постоянный процесс повышения качества сервиса при предоставлении услуги, оптимизация цены услуги, ресурсов в сфере эксплуатации или потребления туристского продукта. Но конкурентоспособной услуга может быть лишь при условии эффективного управления персоналом, организации разработки и исполнения управленческих решений в рамках системы обеспечения конкурентоспособности, что позволит увеличить возможности выхода на внешний туристский рынок [2].

Конкурентоспособность туристской отрасли зависит, в частности, от государственной политики в сфере туризма. Конкурентоспособность туристической отрасли на туристической рынке является проявлением внутренних социально-экономических условий и возможностей сравнительных преимуществ международного разделения труда в этой сфере, которые реализуются в товарах и услугах, что позволяет успешно конкурировать с аналогичным продуктом других государств [5].

Для обеспечения высокой конкурентоспособности туристической индустрии представляется необходимым составление системы стратегических планов, в которых поступательно будут определены стратегические мероприятия и распределение соответствующих ресурсов.

Каждый из видов планов должен содержать цели, стратегии и мероприятия их достижения, основные этапы реализации достижения целей с указанием конкретного временного периода, оценку вероятности их реализации.

Весьма важную роль играет гибкость стратегических планов, т. е. возможность их адаптации к изменяющимся условиям социально-экономического развития страны. На основании таких планов должны разрабатываться тактические и целевые планы туристской индустрии [3].

Аспекты конкурентоспособности туристической индустрии страны на мировом туристическом рынке необходимо учитывать при разработке и реализации отраслевых программ и конкретных мер по повышению конкурентоспособности страны, ее интеграции в мировые туристические потоки. Исходные конкурентные позиции Грузии на мировом туристическом рынке, с одной стороны неблагоприятны из-за недостаточного уровня развития этой сферы, с другой - наша страна обладает значительным потенциалом и способна занять достойную позицию среди значительных туристических направлений.

Решение проблемы повышения конкурентоспособности грузинского туристического производства, по нашему мнению, должен предполагать совершенствование структуры туристической индустрии: преимущественное развитие менее известных в настоящий момент туристических дестинаций, повышение доли туров, обладающих максимальным мультиплицирующим эффектом; поощрение туристических взаимосвязей со странами – активными торговыми партнерами Грузии и приграничными государствами [6,7].

Участие Грузии в глобальной туристической политике, расширение ее международного сотрудничества в туристической сфере является важной тенденцией, поскольку в контексте общей национальной политики, в максимальной степени учитывает местную специфику туристической предложения и спроса, современный и планируемый уровень развития туризма в регионах и отдельных центрах [10].

В настоящее время существенно возрастает роль государства в повышении конкурентоспособности национального туристического комплекса путем косвенного воздействия. В этой связи важнейшим направлением деятельности туристической политики выступает повышение конкурентоспособности туристического комплекса путем стимулирования развития основных источников конкурентных преимуществ [11].

Совокупность основных приоритетных направлений национальной туристической политики по повышению уровня конкурентоспособности туристического комплекса за счет повышения статуса и расширения финансовых возможностей туристических организации является необходимым условием успешной реализации туристической политики и создания конкурентоспособного туристического комплекса [5].

Для повышения конкурентоспособности туристической индустрии Грузии и достижения намеченных целей, необходимо предложить путешественникам разнообразные туристические продукты высокого качества и наилучшие впечатления, которые в свою очередь, требуют обострение внимания на следующие аспекты:

- богатая и уникальная культура Грузии, множество памятников культурного наследия международного или местного значения, три из которых вошли в “список мирового наследия “ UNESCO, а два памятника – в “ список нематериального культурного наследия“;
- традиции и история виноделия – статус “родина вина“;
- 87 охраняемых территорий, в том числе 11 национальных парков, которые занимают 8,62% территории Грузии;
- хорошие климатические условия;
- привлекательный бизнес и инвестиционная среда;
- дружеское расположение и гостеприимство грузинского народа.

Для создания туристического продукта мирового уровня и стимулирования как международных, так и внутренних потребностей, страна должна решить следующие проблемы:

- углубление сотрудничества между государственными и частными секторами по разным направлениям;
- улучшение подъездных путей до самых значительных туристических дестинаций и совершенствование соответствующей инфраструктуры;
- сохранение памятников культурного наследия и других активов культурного значения; совершенствование их доступности, существующего обслуживания и интерпретационной инфраструктуры;
- повышение осведомленности о туристическом потенциале страны как на международных, так и на внутренних рынках;
- совершенствование системы просвещения в сфере туризма и обеспечение доступности просветительских программ в масштабе страны;
- предложение нового туристического продукта и диверсификация существующего.

С целью повышения конкурентоспособности туристической индустрии Грузии на мировом рынке, министерством экономики и устойчивого развития Грузии и национальным департаментом туризма Грузии на основе технической и финансовой помощи мирового банка и консультаций с различными заинтересованными сторонами, была разработана “стратегия туризма Грузии 2025“, которая представляет 10 - летний стратегический план для обеспечения устойчивого роста туристической отрасли Грузии и обеспечения роста возможностей создания новых рабочих мест [9].

Согласно “стратегия туризма Грузии 2025“, после консультации с заинтересованными сторонами, были определены следующие цели:

- из туристических рынков с высокой платежной способностью упрощение воздушных перевозок. Так же совершенствование внутренней транспортной сети с целью обеспечения сводного перемещения потоков визитеров по стране;

- создание для визитеров возможностей в получении уникальных и возвышенных впечатлении с использованием культурных и природных богатств страны, в чем и существуют все более возрастающие потребности на туристических рынках с высоко платежной способностью;

- совершенствование обслуживания визитеров (с точки зрения транспортировки, средств размещения и владения иностранными языками), с тем, что сформированные путем целевых маркетинговых активностей ожидания и представления визитеров оправдались, а приезжие визитеры распространяли позитивные информации о стране и у них возбудилось желание повторно посетить Грузию;

- совершенствование возможностей сбора данных и исследования рынков, с целью более квалифицированного изучения потребностей туристических рынков с высоко платежной способностью;

- использование отмеченных исследований и дополнительных маркетинговых ресурсов с целью более эффективного освоения туристических рынков с высоко платежной способностью, установления с ними прочных связей и повышения узнаваемости Грузии, как страны туристического назначения мирового уровня.

Для достижения отмеченных целей были разработаны следующие планы:

- увеличение доходов от туризма от существующего уровня (1,9 млрд долларов США) до 6,6 млрд долларов США;

- удельный вес туристической отрасли в ВВП страны должен составлять 7,9%;

- увеличение в среднем каждым визитером потраченной суммы с 328 долларов США до 600 долларов США;

- увеличение численности занятых в туризме приблизительно на 90%, с существующего 158 515 человек до 301 284 человек;

- увеличение средней продолжительности пребывания туриста в стране с 5 до 7 дней;

- увеличение прямых иностранных инвестиций в сфере туризма от существующего 723 млн долларов США до 1 178 млн долларов США;

- удвоение количества визитеров из туристических рынков с высоко платежной способностью (стран Западной Европы, Азии и Северной Америки).

Для достижения намеченных стратегической программой туризма Грузии показателей, а также для достижения мирового уровня конкурентоспособности туристической индустрией нашей страны, по нашему мнению, необходимо решение следующих стратегических задач:

- рост государственных и частных инвестиций в сфере туризма;

- совершенствование бизнес среды с целью увеличения иностранных и местных инвестиций;

- с помощью эффективного маркетинга и информационной компании привлечение визитеров с туристических рынков с высоко платежной способностью;

- рост конкурентоспособности с помощью предложения туристического обслуживания на мировом уровне;

- уважение, охрана и продвижение на мировых туристических рынках природного и культурного наследия Грузии;

Для решения перечисленных выше стратегических задач представляется целесообразным их решение осуществлять по пунктам через определенные активности, в частности:

Задача №1. Рост государственных и частных инвестиций в сфере туризма.

Активности:

- привлечение новых, частных инвестиций для туристического сектора;
- совершенствование инфраструктуры и коммуникации в местах туристического назначения с учетом принципов пространственного обустройства;
- совершенствование авиационной отрасли и рост осуществляющих рейсов в направлении Грузии;
- инвестирование портов и пристаней круизных лайнеров, установление определенных льгот для частного сектора и поощрение круизных лайнеров с целью увеличения времени стоянки;
- совершенствование инфраструктур железнодорожного и дорожного транспорта и качества обслуживания с учетом потребностей визитеров, особенно в городах и привлекательных для туристов местах;
- с целью поддержки индивидуального путешествия добавление информационных досок и указателей направления в масштабе всей страны (в соответствии с международными стандартами).

Задача №2. Совершенствование бизнес среды с целью увеличения иностранных и местных инвестиций.

Активности:

- с целью развития различных форм сотрудничества между государством и частными компаниями, установление различных льгот на земельные участки, находящихся в собственности государства или муниципальных образований, на объекты природного и культурного наследия;
- обновление правовой базы, регулирующей сферу туризма;
- установление льгот для развития транспортного сектора, так же для строительства новых объектов средств размещения, концертных залов и других необходимых объектов общественного назначения;
- обеспечение гибкости визового регулирования;

Задача №3. С помощью эффективного маркетинга и информационной компании привлечение визитеров с туристических рынков высоко платежной способностью;

Активности:

- формирование и осуществление детальной годовой стратегии маркетинга для мест туристического назначения с учетом приоритетности целевых рынков;
- создание широко узнаваемого и впечатляющего бренда для определенных мест туристического назначения;
- поддержка маркетинговых активностей конкретных регионов;
- использование взаимоотношения с общественностью и возможностей медиа средств;
- установление и дальнейшее сохранение взаимоотношений с международной туристической индустрией;

- совершенствование представления Грузии на международных ярмарках и выставках, с представлением культуры, вина, образцов искусства и других направлениях;

- включение маркетинговых агентств, дипломатов и представителей диаспоры в международные маркетинговые мероприятия и т.д.

Задача №4. Рост конкурентоспособности с помощью предложения туристического обслуживания на мировом уровне.

Активности:

- разработка программ по обеспечению качества, безопасности и устойчивого развития туристической индустрии и продвижение стандартизации;

- проведение тренингов по разработке туристических продуктов и маркетингу, а также тренинги персонала, занятого в сфере обслуживания и других смежных областях и работающих в частном или государственном секторе;

- разработка/совершенствование учебных программ высших учебных заведений и профессиональных училищ, связанных сферами туризма или гостеприимства;

- совершенствование обслуживания в информационных центрах туризма продвижением веб страниц и социальных медиа каналов;

- усиление мер по обеспечению охраны визитеров и общественной безопасности;

Задача №5. Уважение, охрана и продвижение на мировых туристических рынках природного и культурного наследия Грузии.

Активности:

- разработка планов по управлению памятниками культурного наследия и охраняемыми территориями (а также управления визитерами) с целью устойчивого использования природных ресурсов и культурного наследия Грузии;

- совершенствование координации между управляющими организациями культурного наследия, представителями сферы туризма и муниципальными органами;

- содействие совершенствованию взаимного сотрудничества между государственными и частными секторами, увеличение частных инвестиций на исторически значимых местах и/или на территориях, прилегающих к объектам культурного наследия;

- путем совершенствования инфраструктуры облегчения доступности к объектам природного и культурного наследия (дороги, горнолыжные трассы, зоны пикника, автомобильные стоянки и т.д.);

- уважение и поддержка культурного наследия других национальностей/этнических групп, существующих в Грузии, например, немецкие села в Квемо Картли, еврейское поселение в Рача, история исследования гор Кавказа европейскими и британскими альпинистами и т.д.

Выводы. Для решения перечисленных выше стратегических задач с учетом приведенных активностей представляется необходимым формирование партнерских взаимоотношений между государством, представителями туристической индустрии, неправительственными организациями и местным населением.

Успешное решение отмеченных выше стратегических задач будет способствовать резкому повышению узнаваемости Грузии на мировом туристическом рынке и

поднятию конкурентоспособности ее туристической индустрии на качественно новый уровень, что и определяет перспективы дальнейших исследований.

Литература.

1. Девадзе А.Х. Туризм в Грузии: существующее положение, проблемы, перспективы. Тбилиси, 2012 - 272с.
2. Еферин В.П., Мотин В.В. Оценка конкурентоспособности при маркетинговых исследованиях - М., 2010-125с.
3. Кавадзе М. И. Повышение конкурентоспособности Грузии в глобальной среде Кутаиси, 2010-175с.
4. Константинова Г. Л. Пути повышения конкурентоспособности организации на рынке на примере туристской фирмы «Браво» Санкт-Петербург 2013-205с.
5. Меладзе М. Особенности формирования туристического продукта в Грузии. Тбилиси, 2008-139с.
6. Нателаури И.В. Основные направления и пути повышения конкурентоспособности Грузии. Тбилиси, 2011-156с.
7. Омарова А.С. Совершенствование управления конкурентоспособностью туристской дестинации в индустрии туризма и гостеприимства. Караганда., 2009-225с.
8. Отчет за 2016 год. Национальная администрация туризма Грузии. Тбилиси, 2017-58с.
9. Стратегия туризма Грузии 2025. Министерство экономики и устойчивого развития. Тбилиси, 2015-82с.
10. Ушаков Д.С. Национальная туристическая индустрия: проблемы развития. М., 2005-98с.
11. Ушаков Д.С., Формирование местных туристических систем как основа системного подхода к развитию национального туризма. Ростов – н/Д., 2005-159с.
12. Фатхутдинов Р.А., Управление конкурентоспособностью организации, М., 2005-215с.

References.

1. Devadze A.H. Turizm v Gruzii: suschestvuyushee polozhenie, problemyi, perspektivy. Tbilisi, 2012 - 272s.
2. Eferin V.P., Motin V.V. Otsenka konkurentosposobnosti pri marketingovyih issledovaniyah - M., 2010-125s.
3. Kavadze M. I. Povyishenie konkurentosposobnosti Gruzii v globalnoy sredeyu Kutaisi, 2010-175s.
4. Konstantinova G. L. Puti povysheniya konkurentosposobnosti organizatsii na rynke na primere turistskoy firmy «Bravo» Sankt-Peterburg 2013-205s.
5. Meladze M. Osobennosti formirovaniya turisticheskogo produkta v Gruzii. Tbilisi, 2008-139s.
6. Natelaury I.V. Osnovnyie napravleniya i puti povysheniya konkurentosposobnosti Gruzii. Tbilisi, 2011-156s.
7. Omarova A.S. Sovershenstvovanie upravleniya konkurentosposobnostyu turistskoy destinatsii v industrii turizma i gostepriimstva. Karaganda., 2009-225s.
8. Otchet za 2016 god. Natsionalnaya administratsiya turizma Gruzii. Tbilisi, 2017-58s.
9. Strategiya turizma Gruzii 2025. Ministerstvo ekonomiki i ustoychivogo razvitiya. Tbilisi, 2015-82s.
10. Ushakov D.S. Natsionalnaya turisticheskaya industriya: problemyi razvitiya. M., 2005-98s.
11. Ushakov D.S., Formirovanie mestnyih turisticheskikh sistem kak osnova sistemnogo podhoda k razvitiyu natsionalnogo turizma. Rostov – n/D., 2005-159s.
12. Fathutdinov R.A., Upravlenie konkurentosposobnostyu organizatsii, M., 2005-215s.

Девадзе А.Х., к.е.н., професор
Батумський державний університет ім. Ш. Руставелі,
керівник департаменту туризму

ПРОБЛЕМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ГРУЗІЇ: ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ

У статті відмічено, що останнім часом у Грузії спостерігається різке збільшення кількості іноземних туристів та прибутку від міжнародного туризму. Водночас, туристичний потенціал країни використовується недостатньо ефективно, і головна причина цього полягає в слабо розвиненій інфраструктурі туризму. Разом з тим, був проведений аналіз та розкриті актуальні проблеми, які стримують розвиток туризму в країні. Звернено увагу на зростаючу роль туризму в підвищенні конкурентоспроможності туристичних регіонів.

Для підвищення конкурентоспроможності туристичної індустрії Грузії та досягнення поставлених цілей, були розроблені стратегічні задачі з урахуванням проведення необхідних активностей. Визначено також необхідність формування партнерських відносин між державою, представниками туристичної індустрії, недержавними організаціями та місцевим населенням.

Ключові слова: туристичний ресурс, туристична індустрія, конкурентоспроможність, міжнародний туризм, туристичний ринок, туристичний потік.

Devadze A. Kh., PhD, Professor,
Shota Rustaveli State University,
Head of the Department of Tourism

PROBLEMS OF GEORGIAN TOURISM INDUSTRY COMPETITIVENESS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

The article notes that recently there has been a high increase in the number of foreign tourists and incomes from international tourism in Georgia. At the same time, the country's tourism potential is not being used effectively enough and the main reason for this is poorly developed tourism infrastructure. At the same time, the analysis revealed actual problems that restrain the development of tourism in the country. It drew attention to the growing role of tourism in increasing competitiveness of tourist regions.

Aspects of the competitiveness of the tourism industry of Georgia in the world tourism market should be taken into account while developing and implementing sectoral programs and specific measures to improve the country's competitiveness, its integration into world tourist flows. The initial competitive positions of Georgia in the world tourism market, on the other hand, are unfavorable due to the lack of development of this sphere, however our country has a certain potential and is able to take a worthy position among significant tourist destinations.

In order to increase competitiveness of the tourism industry in Georgia and achieve certain goals, special strategic objectives with necessary activities have been developed. It also seems necessary to form partnership relations between the government representatives of the tourism industry, non-governmental organizations and local population.

Keywords: tourist resource, tourism industry, competitiveness, international tourism, tourist market, tourist flow.

ОСВІТНЯ МОБІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ: СУТНІСТЬ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті визначено сутність та складові освітньої мобільності, людський вимір якої торкається школярів і вчителів, студентів і викладачів, аспірантів, докторантів і науковців. Проаналізовано основні тенденції реалізації високого рівня освітньої мобільності українського суспільства у прив'язці до просторових переміщень. Розраховано процент вихідної і вхідної освітньої мобільності в Україні. З'ясовано рівень просторової мобільності молоді України за результатами соціологічних оцінок. Визначено основні виклики та сформульовано пріоритети регулювання освітніх детермінант просторової мобільності населення України.

Ключові слова: освітня мобільність, просторова мобільність, академічна мобільність, наукова мобільність, рівень мобільності.

Постановка проблеми. Високий рівень просторової мобільності населення є однією з трендових ознак сучасного суспільства. За своїм змістом просторова мобільність є такою властивістю населення, яка відображає його бажання, готовність і можливості до зміни місця перебування у визначених просторово-часових координатах, що в ході реалізації супроводжується процесами капіталізації людського потенціалу. Існують різні види мобільності: залежно від суб'єкта – людини, тварин, ресурсів; залежно від способу реалізації – реальна, віртуальна; залежно від мети – економічна, бізнесу, трудова, освітня, соціальна, культурна; залежно від просторової вимірності – географічна (територіальна), просторова. Дане дослідження проведене на стику просторового та освітнього виду мобільності. Воно передбачає з'ясування сутності та складових формування освітньої мобільності, аналіз окремих статистичних даних та соціологічних обстежень та формулювання на цій основі рекомендацій щодо регулювання освітньої мобільності населення України.

Аналіз останніх публікацій. Дане дослідження виконане на матеріалах учених з питань: освітньої та академічної мобільності, зокрема зарубіжних – С. Аведутто [2], Дж. Найт [5]; українських – Л. Безтелесна [4], І. Каленюк [1], І. Ключковська [14], Ю. Марусик [14], О. П'ятковська [14], Д. Свириденко [6], О. Слободян [10], Є. Стадний [10], В. Ямковий [1]; загальної сутності мобільності – С. Семеріков, А. Стрюк, М. Стрюк [3]; різних аспектів розвитку вітчизняної системи освіти – Т. Блискавка [8], С. Лондар [8], О. Мельничук [9], А. Печенюк [7] та ін.

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на здійснені напрацювання, дуже мало досліджень, які торкаються саме мобільних освітніх ознак українського суспільства та обґрунтовують пріоритети регулювання рівня мобільності молоді як передумови протидії демографічних та інтелектуальних втрат.

Мета статті. Метою статті є формулювання сутності й складових освітньої мобільності, а також обґрунтування пріоритетів її регулювання для українського суспільства.

Результати дослідження. Освітня мобільність є основним вимірником впливу потреб навчання й освіти на бажання до зміни місця перебування. Вона включає такі підвиди: 1) освітню мобільність школярів і вчителів; 2) академічну мобільність студентів і викладачів; 3) наукову мобільність аспірантів, докторантів, науковців (рис. 1).

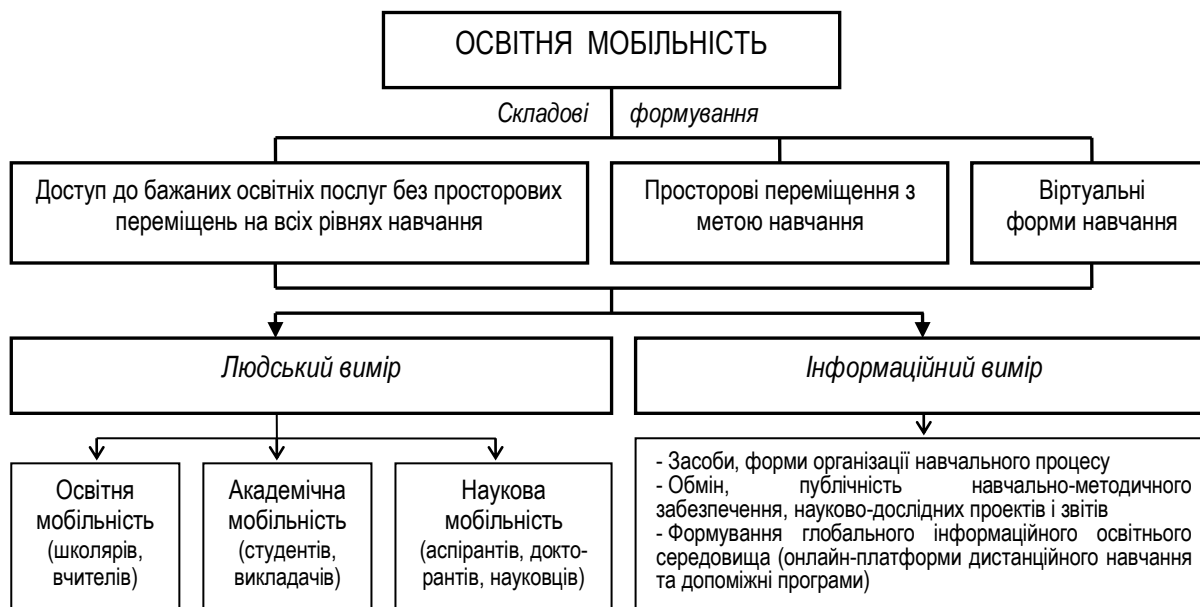

Рис. 1. Складові формування освітньої мобільності та їх характеристика

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень.

Між освітою і рівнем просторової мобільності існує тісний взаємозв'язок. Вагомість факторів освіти підтверджує їх значення для прогресивних змін людства. Як пишуть І. Каленюк та В. Ямковий, освіта виступає важливим каналом соціальних переміщень індивідів (як правило висхідних) до більш складних видів праці, вищих доходів та статусу [1, с. 91]. У прив'язці до просторово-часових координат, такі переміщення дозволяють особі не обмежуватись у територіальному плані, а обирати найкращі умови навчання та інтелектуального розвитку.

Незважаючи на позитивний вплив освітніх факторів на прогресивні зміни з одночасним підвищенням рівня просторової мобільності населення, існує інший бік взаємозв'язку. Для благополучних суспільств просторова мобільність осіб з високим рівнем освіти та з освітньою метою є ознакою розвитку. Відомо, що одним з базових принципів Болонського процесу є європейська мобільність. Однак для проблемних суспільств, які програють у конкурентоспроможності на міжнародному рівні, високий рівень просторової мобільності з освітньою метою є ризиком (рис. 2). У даному контексті варто процитувати італійського вченого С. Авведуту, який пише, що у глобалізованому суспільстві недоречно ототожнювати мобільність аспірантів і учених з їх прагненням вирватися з країни походження; швидше за все слід розуміти її як вільне пересування людей та ідей, а не як «перетікання» інтелекту [2, с. 286, 3, с. 46].

Незважаючи на відмінні наслідки високого рівня просторової мобільності населення з освітньою метою для різних суспільств, зберігається закономірність вищого рівня мобільності для розвинених держав. Щоб не допустити негативних наслідків такого

явища, влада докладає постійних зусиль щодо розвитку внутрішнього конкурентного середовища на ринку праці та освітніх систем, аби забезпечити циркулюючі міграції.

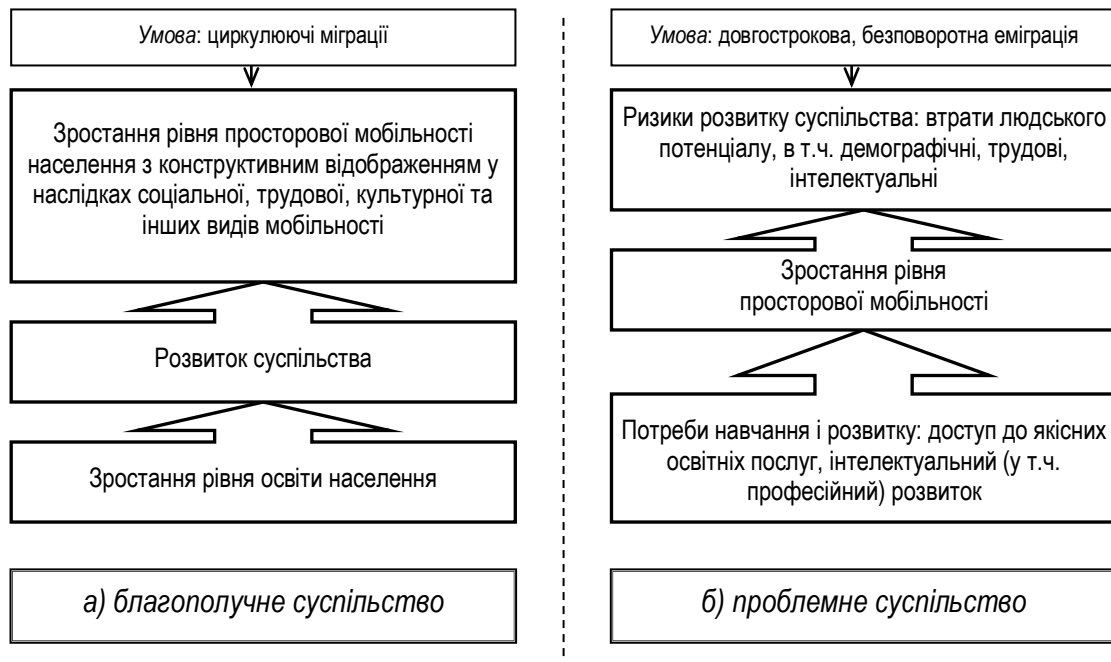

Рис. 2. Наслідки високого рівня просторової мобільності населення з освітньою метою для суспільств з різним рівнем розвитку

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень.

Освітня мобільність для різних сегментних груп (школярі, вчителі; студенти, викладачі; аспіранти, докторанти, науковці) для українського суспільства має відмінності у формуванні і реалізації.

Розглянемо підвиди мобільності більш детально, акцентуючи увагу на наслідках поширення для українського суспільства.

Перший підвид освітньої мобільності щодо школярів і вчителів має більшою мірою адаптаційний і внутрішній просторовий характер. Більш проблемними є інші підвиди освітньої мобільності. У прив'язці до просторових масштабів, особливо за зовнішнім вектором, усе більшої актуальності набуває академічна мобільність, яка є важливим індикатором середовищних можливостей людського розвитку певної країни. Як стверджують фахівці, академічна мобільність надає можливість отримати знання і досвід, що не доступні у вітчизняному університеті; найголовніша її перевага в тому, що вона передбачає повернення того, хто навчається, у свою країну [4, с. 24]. Такий ідеальний варіант дозволяють забезпечити програми академічної мобільності в розрізі внутрішнього та зовнішнього векторів, які в Україні на вищому законодавчому рівні поки не реалізуються. Також умовою ефективної академічної мобільності є підвищення якості освіти та розвитку людського потенціалу для обох країн [4, с. 14].

Популяризація концепції академічної мобільності у світі спричинила виділення різних її форм – франчайзинг, подвоєння, подвійні/спільні ступені, поєднання, нострифікація, віртуальна/дистанційна мобільність [5, с. 383; 3, с. 45]. Окрім того, практика академічної мобільності спричинила формування відповідної інституційної основи, основними суб'єктами якої є філія, автономна установа, придбання/злиття,

навчальний центр/навчальний сайт, аффіліація/мережі, віртуальний університет [5, с. 385; 3, с. 45-46].

Інституційна основа академічної мобільності постійно розвивається. З огляду на поширення віртуальних форм навчання і зайнятості, тренд «демаркації кордонів» в освіті (про що пише Д. Свириденко [6, с. 215]) набувають популяризації навчальні онлайн-платформи. Найбільш популярними у світі є «Coursera», «Udacity», «edX», «MIT OpenCourseWare», «Академія Хана» та ін. Деякі з них функціонують від імені рейтингових університетів, інші створені як некомерційні організації. Поруч з такими широкопрофільними web-ресурсами розвиваються онлайн-платформи навчання Інтернет-професіям. Зокрема, для українців найбільш доступні російські онлайн-платформи «Нетология» та «Intuit». Україномовних платформ такого типу поки немає.

В Україні навчальні онлайн-платформи наразі майже не розвинені, що розкриває значний потенціал даного виду діяльності. Прикладом початкових ініціатив є «Prometheus», який містить безкоштовні онлайн-курси від викладів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського політехнічного інституту та Києво-Могилянської академії. З огляду на стрімко зростаючий рівень освітньої, у тому числі академічної, мобільності населення України, до пріоритетів розвитку освіти слід включити стимулювання створення такого типу навчальних онлайн-платформ з об'єднанням в єдину контрольовану систему. Це б дозволяло частково переорієнтувати молодь з реальних освітніх міграцій на навчання з допомогою дистанційних онлайн-курсів. Також така віртуальна форма доповнює ефективність освітньої мобільності з погляду формування мережі комунікацій, можливостей доступу до різних інформаційних джерел.

Поширення академічної мобільності впливає на концепцію діяльності вищих навчальних закладів. Як пише Д. Свириденко, феномен академічної мобільності є одним із чинників, який активно впливає на оформлення сучасної моделі університету; аби залишитись в авангарді цивілізаційного поступу, університетам треба визнати існуючі виклики та позбутись, у необхідному обсязі, зачарованості академічними традиціями [6, с. 217]. Формулюючи ідею «університет майбутнього», низка дослідників висуває тезу, що він повинен бути доступним (знання в режимі онлайн), гнучким (без фіксованого розкладу), інноваційним та сприяти подальшому працевлаштуванню [6, с. 223]. У співставленні до нинішніх тенденцій зростання академічної мобільності, перед провайдерами вищої освіти стоїть завданням: пошук нових підходів до навчання з підвищенням якості освітніх послуг; впровадження віртуальних форм навчання як альтернативи реальним освітнім міграціям.

Отож, академічна мобільність є дуже специфічним підвидом освітньої мобільності. Її зростання за умов збереження принципу повернення є позитивною ознакою розвитку суспільства та його освітнього простору.

Ще один важливий підвид освітньої мобільності – наукова мобільність. У науковій літературі доволі часто мобільність аспірантів, докторантів, науковців відносять до академічної мобільності, адже в розвинених державах наука і вища освіта є нерозривними. Для українського суспільства тут є своя специфіка. Поки ще основними осередками наукової діяльності залишаються інститути в структурі Національної академії наук України. Явище високого рівня просторової мобільності для працівників даної сфери є більшою мірою негативним та свідчить про незадовільні умови науково-

дослідної діяльності на батьківщині. Тому наукову мобільність виділено окремо, щоб підкреслити особливості переміщень представників наукових професій.

Питання просторової мобільності зайнятих у науковій і освітній сферах є дуже актуальним та потребує уваги, адже, як пишуть А. Печенюк, С. Лондар і Т. Блискавка, науково-педагогічні кадри за сприятливих умов виступають одними з основних генераторів нововведень, а від результатів їхньої наукової і науково-технічної роботи значною мірою залежить соціальний та економічний добробут регіонів і країни зокрема [7, с. 22; 8, с. 95].

Розглянемо прикладні аспекти формування і реалізації освітньої мобільності населення України. Одразу зазначимо про парадокс вітчизняної сфери освіти. Він полягає в тому, що порівняно високі на сьогодні показники освіченості населення України відповідно до рейтингу Індексу людського розвитку не можуть засвідчувати високу якість вітчизняної освіти, яку отримують випускники навчальних закладів [9, с. 8].

Дані офіційної статистики вказують, що кількість громадян України, які навчаються за кордоном, у 2014/15 н.р. сягнула майже 60 тис. осіб, причому зростання за період 2009-2015 роки склало 129 % [10]. На рис. 3 відображено тенденції щодо кількості українських студентів за кордоном та кількості іноземних студентів в Україні у відношенні до загальної кількості студентів ВНЗ в Україні. За досліджуваний період темп зростання для кількості українських студентів, які навчались за кордоном, склав 2,3 рази, для кількості іноземних студентів, які навчались в Україні, – 1,8 рази, у той час як для загальної кількості студентів ВНЗ в Україні даний показник становив 0,6 рази. Отож, зростаюча освітня мобільність серед української молоді є викликом для вітчизняної системи вищої освіти, а пропозиція освітніх програм для іноземних студентів може бути частковим рішенням щодо підвищення попиту на освітні послуги в Україні.

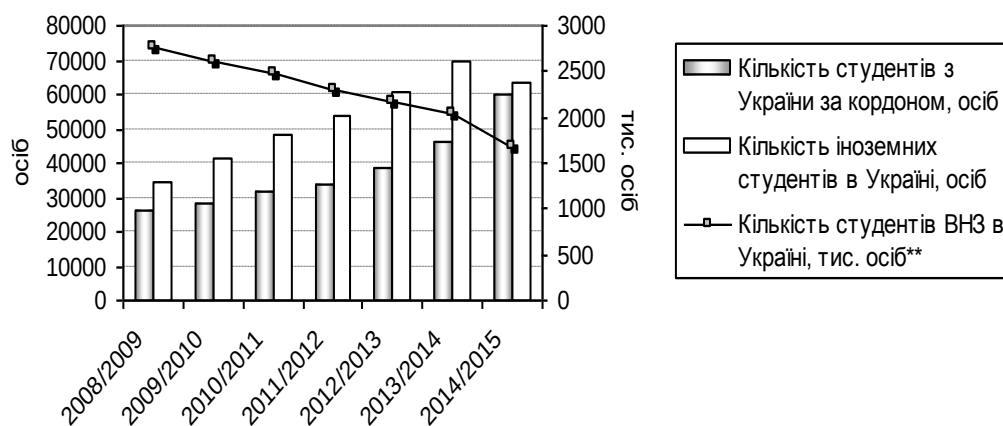

Рис. 3. Динаміка освітньої мобільності в Україні, 2008-2015 роки

Джерело: складено та розраховано автором за даними: [10; 11; 12, с. 23].

** По допоміжній осі – кількість студентів ВНЗ в Україні

На рис. 4 відображено процент вихідної і вхідної освітньої мобільності, який визначений як відношення кількості студентів, які навчаються за кордоном (або іноземних студентів в Україні), до загальної кількості студентів ВНЗ в Україні. Бачимо, наскільки стрімким є зростання показника за останні роки: для вхідної мобільності з 1,26 % у 2008/2009 н.р. до 3,74 % у 2014/2015 н.р.; для вихідної мобільності з 0,94 % у

2008/2009 н.р. до 3,55 % у 2014/2015 н.р. Така ситуація є доволі динамічною. Вітчизняна система освіти в умовах активного розвитку каналів мобільності з освітньою метою може не витримати конкурентних позицій. Тому врегулювання освітніх міграцій має стояти на порядку денному реалізації політики людського розвитку в Україні, причому не лише в плані стимулювання реєміграції осіб, які навчались за кордоном, але й впровадження заходів зниження рівня просторової мобільності української молоді з ризиком втрат їх людського потенціалу (неповернення на батьківщину).

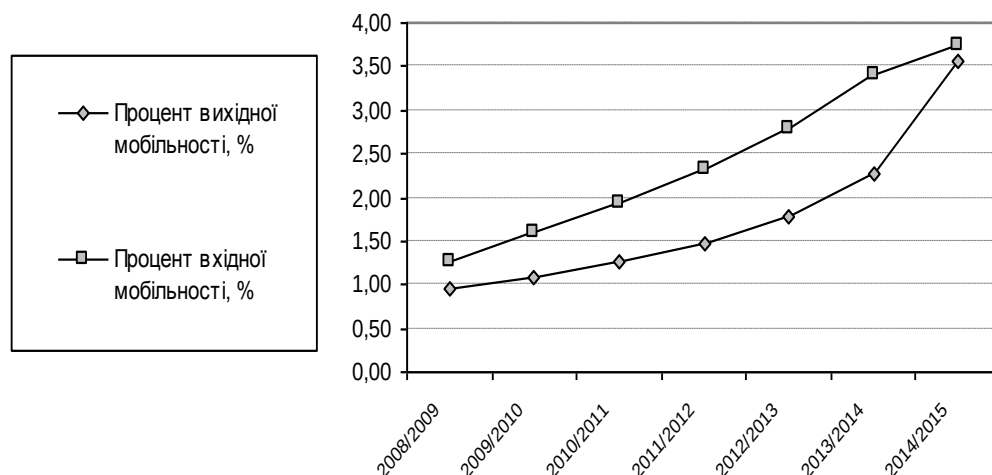

Рис. 4. Процент вихідної і вхідної освітньої мобільності в Україні, 2008-2015 роки, %
Джерело: складено та розраховано автором за даними: [10; 11; 12, с. 23].

Основною цільовою групою освітньої мобільності є молодь. У даному контексті актуально розглянути деякі соціологічні та експертні оцінки *рівня просторової мобільності молоді*, які розкривають особливості освітньої, у тому числі академічної, мобільності.

Авторитетним інформаційним джерелом щодо оцінки рівня просторової мобільності молоді є результати дослідження «Молодь України-2015», проведене компанією GfK Ukraine у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки ООН в Україні. Окремий розділ даного дослідження присвячений питанням міграції та мобільності молоді.

Згідно відповідей, більшості молоді властивий досвід реалізації просторової мобільності щонайменше у координатах регіону. Досвід переміщень за кордон виявлений для 37 % респондентів, при чому найбільше тих, хто їздив до Росії – 19 %, Польщі – 12 %, Туреччини – 7 % опитаних; загалом у країнах ЄС побували 23 %, в країнах СНД – 22 % [13, с. 39].

З огляду на специфіку категорії просторової мобільності, важливими є результати опитування щодо *бажання зміни місця проживання молоді*. Результати – на рис. 5, з яких слід звернути увагу на бажання 38 % респондентів вдатись до практики міграції з освітньою чи трудовою метою, однак з можливістю повернення. Це вказує на потребу цільового формування каналів мобільності з забезпеченням циркулюючих міграцій. Серед тих представників молоді України, хто хоче емігрувати, 58 % вважає, що в Україні зараз немає таких можливостей для роботи, як в інших країнах; ще 56 %

опитаних, які хочуть емігрувати, вважають, що в Україні немає реальної демократії і законності [13, с. 42].

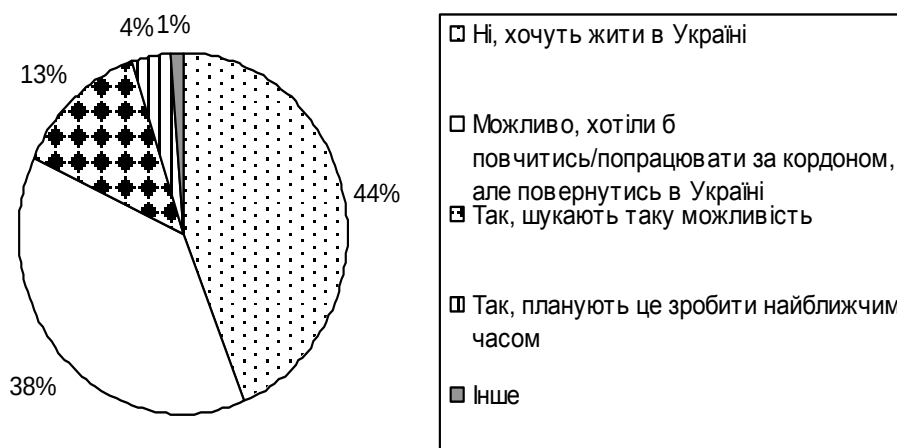

Рис. 5. Еміграційні наміри молоді України (згідно дослідження «Молодь України-2015»), %
Джерело: складено та розраховано автором за даними: [13, с. 42].

Цінність таких досліджень мобільності молоді – в їх систематичності. Дані дають більш повну картину для аналізу, якщо представлені у динаміці. Тому дослідження типу «Молодь України-2015» мають повторюватись щонайменше раз у декілька років.

Результати дослідження молоді дають змогу виявити фактори-стимулятори міграційної активності та вказати на їх територіальну специфіку. Таким способом можна розуміти ризики втрат людського потенціалу, які для сегментної групи молоді найперше проявляються у напрямках реалізації освітньої мобільності.

Ще одне актуальне з погляду виявлення освітніх детермінант просторової мобільності молоді соціологічне дослідження – з'ясування *міграційних настроїв студентів* на прикладі м. Львів, проведене у 2014 році Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка». У рамках даного дослідження було з'ясовано бажання і можливості українських студентів мігрувати. За результатами 81 % респондентів декларувати бажання мігрувати з метою працевлаштування, 72 % – навчання, 38 % – на постійне проживання. При цьому зберігаються достатні *розриви* з можливостями для перших двох цілей (рис. 6).

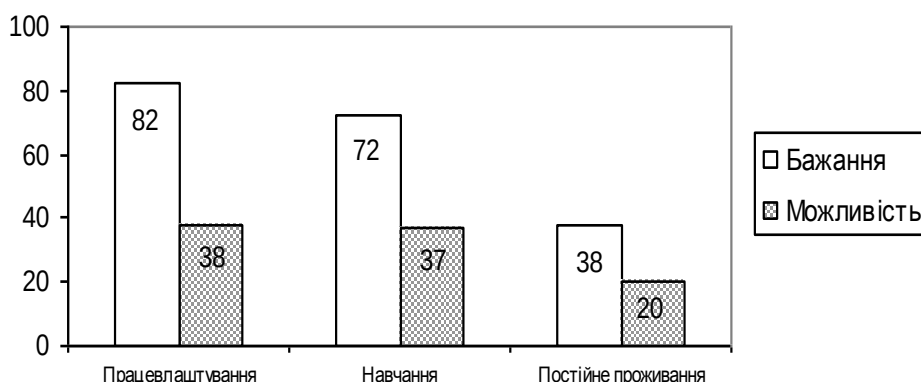

Рис. 6. Бажання та можливості студентської молоді м. Львів мігрувати (згідно дослідження міграційних настроїв студентів Львова, 2014 рік), %

Джерело: складено та розраховано автором за даними: [14, с. 11].

Показовим висновком з даного питання є те, що студенти останнього року навчання більше схильні до трудової міграції: 84,42 % мають бажання мігрувати, що на 4,82 % більше, ніж першокурсники, та 40,64 % мають реальну можливість для цього, що на 5,44 % більше, ніж студенти першого курсу; різниця за критерієм можливостей є ще більшою – 7,44 % [14, с. 11-12]. Пам'ятаючи про низький рівень бажання виїзду з опитування «Молодь України-2015», підтверджується вплив середовищних умов на рівень просторової мобільності населення.

Більшість респондентів схильні до терміну міграції 2-3 місяці (25,98 %), пів року (17,89 %), 1 року (16,79 %). Це знову ж таки доводить потребу розвитку каналів просторової мобільності, які через належну інфраструктуру сприятимуть поверненню молоді з набутим (капіталізованим) людським потенціалом. Основними причинами можливого виїзду респонденти декларують: відсутність роботи в Україні (81,19 %), можливість збільшення матеріального статку (77,89 %), бажання фахової самореалізації, надія на кращі умови роботи за межами України (74,81 %), бажання оволодіти знаннями і навичками, недоступними на батьківщині (65,50 %), професійна нереалізованість в Україні (61,92 %) [14, с. 16]. Бачимо, що найбільш вагомими мотиви лежать у площині матеріальних потреб та потреб професійного розвитку, що підвищує вагомість серед молоді факторів самореалізації, свободи і вибору. З іншого боку, виявлений деструктив системи цінностей за результатами відповідей респондентів: лише 23 % респондентів однозначно не погодяться працювати за кордоном не за фахом, 34 % – погодяться на такий вид зайнятості лише тимчасово, а 43 % однозначно готові виконувати роботу, що не відповідає отриманій спеціальності [14, с. 23].

Результати соціологічних досліджень, дані офіційної статистики підтверджують вагомість молодіжного сегменту в регулюванні просторової мобільності населення. Етапність вирішення проблеми надмірних втрат людського потенціалу України в умовах зростаючого рівня просторової мобільності скеровує до пріоритетної сегментної групи – молоді. Як узагальнення розглянутих тенденцій і проблем освітніх детермінант просторової мобільності населення України, у табл. 2 відобразимо основні виклики та пріоритети їх регулювання.

Таблиця 1.

Виклики та пріоритети регулювання освітніх детермінант просторової мобільності населення України

№ з/п	Напрямок	Основні виклики (загроза vs можливість)	Пріоритети регулювання
1	Концепція регулювання рівня просторової мобільності молоді	• Втрати людського потенціалу молоді України • Труднощі розвитку вітчизняної системи освіти та ринку праці в умовах низького демографічного навантаження, відсутності конкурентного середовища • Інституціоналізація каналів мобільності – освітніх та наукових мереж і систем	1) Моніторинг рівня мобільності з застосуванням непрямих методів впливу у випадку загрозливих тенденцій 2) Комплексний й уніфікований облік освітньої міграції за внутрішнім та зовнішнім вектором 3) Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної системи освіти та ринку праці 4) Процедурна узгодженість практики нострифікації вітчизняних дипломів про освіту як умова соціально-економічної захищеності громадян України 5) Забезпечення циркулюючих міграцій

Продовження табл. 1			
2	Регулювання практики освітньої (школярів вчителів) мобільності	• Демотивація педагогів до реальних практик обміну • Порівняно низький рівень бажання і готовності виїзду за кордон, що потребує збереження на подальших щаблях здобуття освіти	1) Оперативне покращення умов праці вчителів 2) Якісна профорієнтаційна робота серед школярів з метою їх подальшого навчання за затребуваними професіями (непряма протидія можливих еміграцій) 3) Підтримка програм обміну школярів різних областей у рамках формування соціальної єдності
3	Регулювання практики академічної (студентів, викладачів) мобільності	• Деформована академічна мобільність студентів з обмеженими можливостями рееміграції • Поширення практики зайнятості за кордоном викладачів в умовах значно нижчої оплати праці в Україні • Низька якість дистанційних форм навчання як альтернативи реальним освітнім міграціям	1) Оперативне покращення умов праці викладачів освітніх установ, зокрема ВНЗ 2) Міжнародна акредитація освітніх програм з визнанням українських дипломів 3) Цільова підтримка створення вітчизняних навчальних онлайн-платформ, у тому числі орієнтованих на Інтернет-професії 4) Державний патронаж реалізації програм академічної мобільності в розрізі внутрішнього та зовнішнього векторів з поєднанням різних форм та дотриманням умови повернення 5) Долання асиметрії в реалізації програм академічної мобільності з залученням науковців і вчених з інших країн у вітчизняну науково-освітню систему 6) Впровадження у вітчизняній системі вищої освіти концепції «університету майбутнього», викладання англійською мовою, поширення практики тьюторства
4	Регулювання практики наукової (аспірантів, докторантів, науковців) мобільності	• Поширення практики зайнятості за кордоном науковців і вчених з України, особливо в точних галузях знань, в умовах значно нижчої оплати праці та відсутності належного матеріально-технічного забезпечення в Україні	1) Оперативне покращення умов праці науковців і вчених 2) Цільова підтримка різних міжінституційних взаємодій у сфері наукових досліджень з можливістю мобілізації фінансових ресурсів та необхідного матеріально-технічного забезпечення 3) Цільова підтримка створення наукових парків

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень.

Висновки. Потреба навчання і розвитку для сучасного суспільства є дуже вагомою. Це підсилює її вплив на рівень просторової мобільності населення. Загроза криється у провідному людському потенціалі молоді, яка є основним суб'єктом переміщень з освітньою метою. Те суспільство, яке не здатне забезпечити повернення молоді після практики переміщень, втрачає колосальний потенціал розвитку. Україна поки належить до таких суспільств. Щоб не допустити безповоротних втрат людського потенціалу, влада мусить переключитись з вирішення гострих соціальних проблем на довгострокову стратегію людського розвитку. В іншому випадку наша держава залишиться в умовах інтелектуальної, трудової, демографічної кризи з сильними соціетальними розривами. У подальших дослідженнях автора будуть обґрунтовані стратегічні пріоритети регулювання просторової, у тому числі освітньої, мобільності населення України у координатах політики людського розвитку.

Література.

1. Каленюк І. С. Особливості впливу освіти на забезпечення соціальної мобільності в сучасних умовах / І. С. Каленюк, В. А. Ямковий // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2. – С. 88–102.
2. Avveduto S. Mobility of PhD Students and Scientists / S. Avveduto // International Encyclopedia of Education. Third Edition / Editors-in-Chief Penelope Peterson, Eva Baker, Barry McGaw. – Oxford: Elsevier – Academic Press, 2010. – Volume 4. – P. 286–293.
3. Стрюк М. І. Мобільність: системний підхід / М. І. Стрюк, С. О. Семеріков, А. М. Стрюк // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2015. – Т. 49, вип. 5. – С. 37–70.

4. Безтелесна Л. І. Академічна мобільність як механізм розвитку людських ресурсів / Л. І. Безтелесна // Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світовий інноваційних трансформацій : Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції викладачів і аспірантів 30 березня 2016 р. – К. : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2016. – 373 с. – С. 22–27.
5. Knight J. Crossborder Education: An Analytical Framework for Program and Provider Mobility / Jane Knight // Higher Education: Handbook of Theory and Research. Volume XXI / Edited by John C. Smart. – Dordrecht : Springer, 2006. – P. 345–395.
6. Свириденко Д. Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації : монографія / Д. Б. Свириденко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 279 с.
7. Печенюк А. Науково-педагогічний потенціал вищої освіти України: тенденції формування та ефективності використання / А. Печенюк // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 4. – С. 22–27.
8. Лондар С. Л. Вища освіта як фактор сприяння інноваційному розвитку національної економіки / С. Л. Лондар, Т. В. Блискавка // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія : Філософія. Політологія. – 2010. – № 95. – С. 93–98.
9. Мельничук О. П. Освітня складова розвитку трудового потенціалу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / О. П. Мельничук. – К., 2015. – 23 с.
10. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? / Олександра Слободян, Єгор Стадний (13.12.2016) : CEDOS. Аналітичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>
11. Вищі навчальні заклади : Освіта : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Міграція в Україні: факти і цифри / Упорядник О. Малиновська ; Представництво МОМ в Україні. – К., 2016. – 32 с.
13. Молодь України-2015 : результати дослідження / ООН в Україні, Міністерство молоді та спорту України, GfK Ukraine. – К., 2015. – 88 с.
14. Звіт про результати дослідження міграційних настроїв студентів Львова [Електронний ресурс]. / І. Ключковська, Ю. Марусик, О. П'ятовська. – Львів, 2014. – 107 с. – Режим доступу : <http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2015/03/zvitpj.pdf>

References.

1. Kalenyuk I.S., Yamkovyy V.A. (2015). Osoblyvosti vplyvu osvity na zabezpechennya sotsial'noyi mobil'nosti v suchasnykh umovakh [Features of the impact of education on ensuring social mobility in modern conditions]. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika, No. 2, 88–102. [in Ukrainian].
2. Avveduto S. (2010). Mobility of PhD Students and Scientists. International Encyclopedia of Education. Third Edition. Editors-in-Chief Penelope Peterson, Eva Baker, Barry McGaw. Oxford, Elsevier – Academic Press, No. 4. 286–293. [in English].
3. Stryuk M.I., Semerikov S.O., Stryuk A.M. (2015). Mobil'nist': systemnyy pidkhid [Mobility: Systemic Approach]. Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya, T. 49, vyp. 5, 37–70. [in Ukrainian].
4. Beztelesna L.I. (2016). Akademichna mobil'nist' yak mekhanizm rozvytku lyuds'kykh resursiv [Academic mobility as a mechanism for human resource development]. Sotsial'no-ekonomichni ta humanitarni aspekty svitovyy innovatsiynykh transformatsiy, Materialy I Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi vykladachiv i aspirantiv 30 bereznya 2016 r., Kyiv: DVNZ «Universytet menedzhmentu osvity», 22–27. [in Ukrainian].
5. Knight J. (2006). Crossborder Education: An Analytical Framework for Program and Provider Mobility. Higher Education: Handbook of Theory and Research, Vol. XXI, Edited by John C. Smart. Dordrecht : Springer, 345–395. [in English].
6. Svyrydenko D.B. (2014). Akademichna mobil'nist': vidpovid' na vyklyky hlobalizatsiyi [Academic Mobility: Answering the Challenges of Globalization]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 279 s. [in Ukrainian].

7. Pechenyuk A. (2013). Naukovo-pedahohichnyy potentsial vyshchoyi osvity Ukrayiny: tendentsiy formuvannya ta efektyvnosti vykorystannya [Scientific and pedagogical potential of higher education in Ukraine: trends of formation and efficiency of use]. Ukrayina: aspekty pratsi, No. 4, 22–27. [in Ukrainian].
8. Londar S.L., Blyskavka T.V. (2010). Vyshcha osvita yak faktor spriyannya innovatsynomu rozvytku natsional'noyi ekonomiky [Higher education as a factor in promoting the innovative development of the national economy]. Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu im. T. Shevchenka. Seriya Filosofiya. Politolohiya, No. 95, 93–98. [in Ukrainian].
9. Mel'nychuk O.P. (2015). Osvitnya skladova rozvytku trudovoho potentsialu [Educational component of labor potential development]. Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk, spets. 08.00.07, Kyiv, 23 s. [in Ukrainian].
10. Slobodyan O., Stadnyy Y. Ukrayins'ki studenty za kordonom: skil'ky ta chomu? [Ukrainian Students Abroad: How and Why?] (13.12.2016). CEDOS. Analitychnyy tsentr. Retrieved from :<https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu> [in Ukrainian].
11. Vyshchi navchal'ni zaklady [Higher educational institutions]. Statystychna informatsiya, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
12. Migrantsiya v Ukrayini: fakty i tsyfry [Migration in Ukraine: Facts and Figures]. Uporyadnyk O. Malynovs'ka. Predstavnytstvo MOM v Ukrayini, 2016, 32 s. [in Ukrainian].
13. Molod' Ukrayiny-2015: rezul'taty doslidzhennya [Youth of Ukraine-2015: results of research]. OON v Ukrayini, Ministerstvo molodi ta sportu Ukrayiny, GfK Ukraine, Kyiv, 2015, 88 s. [in Ukrainian].
14. Klyuchkovs'ka I., Marusyk Yu., P'yatkovs'ka O. (2014). Zvit pro rezul'taty doslidzhennya mihratsiynikh nastroyiv studentiv L'vova [Report on the results of the study of migratory sentiment of Lviv students]. L'viv, 107 s. [in Ukrainian].

Биль М.М., к.гос.упр., ст.науч.с., докторант

ГУ «Институт региональных исследований им. М.И. Долишнего НАН Украины»

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ: СУЩНОСТЬ И ВЫЗОВЫ ДЛЯ УКРАИНЫ

В статье определено сущность и составляющие образовательной мобильности, человеческое измерение которой касается школьников и учителей, студентов и преподавателей, аспирантов, докторантов и научных работников. Проанализированы основные тенденции реализации высокого уровня образовательной мобильности украинского общества в привязке к пространственным перемещениям. Рассчитан процент исходящей и входящей образовательной мобильности в Украине. Выяснен уровень пространственной мобильности молодежи Украины по результатам социологических оценок. Определены основные вызовы и сформулированы приоритеты регулирования образовательных детерминант пространственной мобильности населения Украины.

Ключевые слова: образовательная мобильность, пространственная мобильность, академическая мобильность, научная мобильность, уровень мобильности.

EDUCATIONAL MOBILITY OF THE POPULATION: THE ESSENCE AND CHALLENGES FOR UKRAINE

The essence and components of educational mobility in the article were determined. Educational mobility reflects the impact of people's education and training needs on desire to change place of residence. Educational mobility includes such subspecies as: educational mobility of schoolchildren and teachers; academic mobility of students and teachers; scientific mobility of postgraduate students, doctoral students, scientists. The consequences of the high level of spatial mobility of the population with educational goals for societies with different levels of development were substantiated. It is a factor of development for well-off societies and a risk of human potential losses for problem societies, which requires the ensuring circulating migrations. The main tendencies of implementing the high level of educational mobility of Ukrainian society in the context of spatial displacements were analyzed. The percentage of outgoing and incoming educational mobility in Ukraine was calculated. It showed the current compensation the growth of the number of Ukrainian youth studying abroad for the number of foreigners studying in Ukraine. However, the dynamics of the growth of the first indicator is much higher, which indicates the risks of maintaining such trends. The level of spatial mobility of young people in Ukraine according to sociological estimates was found. The main challenges and priorities of regulation of educational determinants of spatial mobility of the population of Ukraine were defined. The need to ensure the circulating migrations on the basis of the remuneration system reform was justified. Also, the relevance of the development of Ukrainian educational online platforms was noted.

Key words: educational mobility, spatial mobility, academic mobility, scientific mobility, level of mobility.

ГЛОБАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ БАНКІВСЬКОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Досліджується вплив сучасних глобальних економічних процесів на банківську діяльність. Виявлено основні глобальні та національні фактори, що впливають на банківські трансформації. Визначаються основні зміни в світовому економічному та фінансовому середовищі, що впливають на трансформацію міжнародної та національної банківської діяльності. Виявлено основні напрямки сучасної трансформації банківської системи України та її стабілізації. Розглядаються середовище та основні напрямки еволюції міжнародної банківської конкуренції на ринках банківських послуг. Визначено особливості діяльності банків з іноземним капіталом в сучасних умовах, причини проявів дивестицій, конкурентні позиції.

Ключові слова. Глобальні економічні процеси, зовнішнє середовище, міжнародна банківська діяльність, банки з іноземним капіталом, міжнародна банківська конкуренція.

Постановка проблеми. У глобальній економіці після кризи 2008 р. відбуваються складні процеси посткризового відновлення, структурної адаптації та секторальної трансформації.

Однією із складових глобальної кризи 2008 року була банківська криза, що обумовила необхідність рекапіталізації і трансформації банків, відновлення їх ліквідності. Посткризові зміни супроводжувалися суперечливими глобальними процесами, що поширилися на національні економіки та фінансові системи. Відбуваються системні зміни банківської діяльності, що вплинуло на зміст, основні форми та особливості міжнародної та національної банківської конкуренції. Їх необхідно розглядати з урахуванням суттєвих змін сучасного економічного середовища, суперечливих процесів і тенденцій глобальної економіки та світових фінансів, специфіки окремих країн.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичні та прикладні проблеми розвитку банківського сектору, природа банківської конкуренції досліджуються в працях Ф.Лейна, Д.Лувеліна, С.Макдоналда, Ф.Мішкіна, Ф.Моліно, К.Рейнхарт, Р.Тейлора, Ш.Хефернан. Міжнародна банківська діяльність, фактори розвитку банків з іноземним капіталом аналізуються в роботах Ф.Моліно, Ш.Хефернан. Особливості фінансових і банківських криз узагальнено в працях К.Рейнхарт, К.Рогофа. Аналітичні дослідження сучасних тенденцій глобальної фінансової інтеграції, міжнародної банківської діяльності представлені в чисельних публікаціях Міжнародного валютного фонду, Банку міжнародних розрахунків, Європейського центрального банку.

Особливості кризових явищ та шляхи розвитку банківського сектору в трансформаційній економіці України досліджуються в працях В.Базилевича, В.Геєця, В.Корнеєва, Д.Лук'яненка, І.Лютого, В.Міщенко, С.Науменкової, Р.Пікус, О.Рогача, А.Філіпенка, та інших.

Невирішені частини проблеми. Трансформація банківської діяльності відбувається значною мірою під впливом глобальних процесів та посткризових

стратегій міжнародних банківських інституцій. В той же час в наукових дослідженнях банківська конкуренція та її напрямки розглядаються переважно на рівні національної економіки. Недостатньо враховується вплив глобальних факторів, особливості їх взаємодії з національними банківськими ринками. Потребують осмислення сучасні процеси трансформації банківської системи України.

Вказані процеси відбуваються в умовах інтенсивного поширення інформаційних і нових фінансових технологій, «діджиталізації» економіки, що веде до суттєвих змін у банківській діяльності.

Мета статті. Виявити основні глобальні економічні та монетарні процеси, що впливають на сучасну трансформацію міжнародної банківської діяльності та конкуренції. Визначити еволюцію конкуренції на міжнародних та національних банківських ринках. Охарактеризувати сучасну трансформацію банківської системи України та особливості міжнародної конкуренції, адаптації та дивестицій банків з іноземним капіталом.

Результати дослідження. Глобалізація та міжнародна фінансова інтеграція, міжнародні банківські потоки, функціонування банків з іноземним капіталом суттєво впливають на національні банківські системи. В останні роки глобалізація супроводжується регіоналізацією та протекціонізмом, а фінансова інтеграція відбувається одночасно з дезінтеграцією, відтоком банківського капіталу, транскордонним поширенням фінансової нестабільності.

Середовище та фактори еволюції банківської конкуренції формуються на міжнародному, регіональному та національному рівнях.

Глобальні економічні та фінансові тенденції останньої декади були суперечливими, вони суттєво впливають на стан та перспективи банківської та фінансової діяльності як розвинутих, так і зростаючих економік. Світова економіка зараз знаходиться в стані переходу від стагнації темпів зростання та міжнародної торгівлі до їх поживавлення, в розвинутих країнах переважає низька інфляція, центральні банки довгий час підтримують мінімальні процентні ставки, постійно зростає надмірна зовнішня заборгованість, зберігається нестабільність банків в розвинутих та зростаючих економіках. Це призвело до низки дисбалансів та ризиків, певної системної еволюції міжнародної та національної банківської діяльності.

Регіональні економічні та фінансові процеси характеризуються суперечливим поєднанням інтеграції та дезінтеграції, проявами протекціонізму, періодичними регіональними та інтеграційними кризами, змінами напрямків глобального руху капіталу. Відповідно вказані процеси впливають на регіональну фінансову діяльність, зміну мотивів та форм міжнародної діяльності банків.

Національні економічні та фінансові процеси формуються під впливом ступеню інтеграції окремих країн у світову економіку та фінансові ринки, внутрішніх ресурсів та особливостей макроекономічної політики. Особливе значення набуває здатність та прогрес конкретної країни в інноваційному та технологічному розвитку, інформаційних технологіях та «діджиталізації» економіки та фінансів.

Основними міжнародними економічними процесами, що мають середньо- та довгостроковий вплив на світову та національні економіки, фінансові та банківські системи, доступ до фінансів, конкуренцію, зайнятість, інвестиції, виступають:

- суперечності економічної та фінансової глобалізації, прояви регіоналізації, дезінтеграції та протекціонізму;
- помірні темпи світового економічного зростання та міжнародної торгівлі, нестабільність світових ринків;
- нерівномірність та протиріччя міжнародних та регіональних інтеграційних процесів, зокрема невизначеність умов і наслідків можливого виходу Великої Британії з ЄС;
- значний період низьких процентних ставок центральних банків розвинутих країн та проведення ними політики «кількісного пом'якшення грошей», використання негативних процентних ставок обумовили зниження маржі банків та доходів від кредитування, послаблення мотивів кредитування;
- коливання курсу американського долару, волатильність валютних курсів зростаючих економік та країн, що розвиваються, обумовили посилення валютних ризиків банківської діяльності;
- періодичні міжнародні фінансові та валютні кризи, вплив глобальної фінансової кризи 2008 р. обумовлюють поширення зовнішніх шоків для національних економік і банківських систем. Наслідками криз є збільшення зовнішнього боргу та економічна стагнація, що негативно впливає на банківські системи та фінансову стабільність;
- окремі національні фінансові кризи мають міжнародне поширення, наприклад фінансова криза в Греції в 2012-2015 рр. мала негативний вплив на стабільність колективної валюти євро;
- нагромадження фінансових боргів у світі впливає на ліквідність позичальників і кредиторів, банківську діяльність. За даними МВФ, загальний обсяг боргів нефінансових корпорацій (держав, домогосподарств та компаній) у світі досяг 152 трлн.дол США у 2016 р., що складає 225 % світового ВВП, зросли суверенні та корпоративні борги розвинутих країн, рівень кредитної заборгованості в Китаї досяг критичної межі [7, р.12];
- європейська боргова криза 2011-2013 років, коли виник переддефолтний стан в Греції та під питанням стала стабільність євро, загострилися боргові проблеми Ірландії, Італії, Іспанії, Кіпру, Латвії, обумовили зниження ліквідності європейських банків, необхідність реструктуризації їх діяльності;
- банківська нестабільність або кризи в ряді європейських країн (Ісландія, Ірландія, Іспанія, Італія) в 2008 - 2015 рр. в силу нагромадження «токсичних» фінансових активів та втрати ліквідності спонукала раціоналізацію їх діяльності та концентрацію активів, дивестиції з проблемних ринків.

Наслідками вказаних процесів є зростання нестабільності та витрат багатьох міжнародних і європейських банків, втрата ліквідності, падіння вартості активів і капіталу. Це вплинуло на бізнес та результати банків – викликало нестабільність процентних ставок по кредитах, скорочення банківської маржі, збільшення прострочених кредитів, зростання ризиків, збільшення витрат банків на підтримання діяльності та додаткову капіталізацію відповідно до вимог Базелю III. Все це демотивує банки та фінансові інститути надавати кредити та інші форми фінансування тим позичальникам, які мають потенційні ризики. Це стосується перш за все приватних підприємців, малих та середніх фірм, інноваційних та соціально-орієнтованих проєктів.

Національне середовище та фактори банківської конкуренції формуються та охоплюють зовнішні, макроекономічні, мікроекономічні та структурні характеристики.

Економічне середовище міжнародної та національної конкуренції на банківському ринку можна охарактеризувати за основними параметрами:

- темпи зростання та структура економіки, зокрема частка експорту, послуг, окремих галузей, малого та середнього бізнесу у валовому внутрішньому продукті, що впливає на попит на банківські послуги;
- зростання зайнятості, в тому числі у малому та середньому бізнесі, інноваційних та інформаційних фірмах, приватних підприємців, що є важливими джерелами створення нових робочих місць, зростання доходів та заощаджень;
- зростання та диференціація середнього наявного доходу та середніх назаощаджень на душу населення;
- рівень доларизації економіки та фінансової сфери на зростаючих ринках;
- відмінності у поширенні банківських послуг у розвинутих та інших економіках: банківські кредити до ВВП, активи, кредити та депозити на душу населення, кількість відділень банків та банкоматів в розрахунку на 100 тис населення, частка банківських послуг з використанням Інтернету;
- рівень фінансової грамотності населення;
- ступінь поширення мобільного зв'язку та Інтернету.

Вказані параметри доцільно комплексно враховувати при оцінці економічних умов та середовища банківської конкуренції в країні. Ці параметри впливають на доступ до фінансів, формування попиту на банківські послуги з боку домогосподарств, корпорацій, малого та середнього бізнесу, інноваційних підприємців.

Міжнародні економічні процеси впливають на стан і поведінку міжнародних і європейських банків, експорт і імпорт, валютний курс і, відповідно, на стан банківської системи і конкуренцію. Найбільші європейські банки в останні роки провели оптимізацію своєї діяльності у Центральній та Східній Європі шляхом продажу бізнес-сегментів, скорочення філій або виходу з ринку.

Модифікація міжнародної конкуренції у національній банківській системі України також пов'язана з її структурною трансформацією у 2015-2017 роках, основними складовими якої були:

1) Припинення діяльності та закриття банків, основними причинами чого були регуляторні порушення, втрата ліквідності, банкрутство. В результаті цього відбулися структурні зміни у формах власності банків.

Таблиця 1.

Кількість діючих банків в Україні за формами власності, 2014-2017 рр.

	12.2014	12.2015	12.2016	03.2017
Діючі банків	147	117	96	90
Державні	7	7	6	6
З іноземн. капіталом	25	25	25	25
Приватні	115	85	65	59

Джерело: розрахунки автора на основі даних НБУ [3].

При цьому кількість і частка активів банків з іноземним капіталом залишається стабільною на рівні 32% активів банківської системи країни. Вони підтримують конкурентні позиції завдяки якості послуг, репутації та доступу до міжнародних фінансових ринків.

2) Націоналізація найбільшого приватного системного банку «Приватбанку», що мав 32% активів банківської системи та більше половини індивідуальних клієнтів, в результаті високої частки прострочених і пов'язаних кредитів, втрати ліквідності. Рекапіталізація банку та державні гарантії депозитів дозволили стабілізувати банк та зберегти конкурентні позиції.

3) Націоналізація та закриття проблемних приватних банків привели до зростання частки активів державних банків з 18,7% у 2015 р. до 55,1 % у 2017 р.[3]. Збільшення ролі державних банків та гарантії депозитів посилює їх конкурентні позиції на ринку. Банківська система залишається вразливою в силу надзвичайно високої частки прострочених кредитів у 55 % у 2017 р. [3] та відсутності економічних механізмів їх оздоровлення або вилучення.,

Трансформація банківської системи проявилась у скорочення кількості відділень та загальної чисельності зайнятих.

Таблиця 2
Кількість відділень та чисельність зайнятих в банках України, 2013-2017 рр.

	12.2013	03.2017
Відділення банків, тис	19,3	10.0
Працівників банків, тис	296,5	136,7

Джерело: розрахунки автора на основі даних НБУ [3].

Зменшення кількості відділень та чисельності зайнятих є закономірним результатом закриття банків та значного зменшення їх кількості. Одночасно це стимулює посилення конкуренції між банками та конкуренції на ринку праці банківських фахівців.

Наслідком зменшення кількості банків в процесі трансформації стало зростання рівня концентрації в банківській системі.

Таблиця 3.
Рівень концентрації банківської системи України, 2013-2017 рр.,%

	12.2013	04.2017
5 найбільших банків	40	61
20 найбільших банків	72	91

Джерело: розрахунки автора на основі даних НБУ [5, с.20]

Рівень концентрації у 5 найбільших банках зріс майже наполовину, що відображає масштаб структурної трансформації системи. Зростання рівня концентрації має суперечливий вплив на банківську діяльність. Це повинно супроводжуватися економією від масштабу діяльності, підвищенням стабільності за умови якісного управління та ефективного нагляду. Одночасно зростають ризики обмеження конкуренції. Разом із збільшенням частки державних банків це спричинило модифікацію структури ринку банківських послуг, він все більше набуває рис олігополістичного.

Розподіл чистих активів та депозитів між банками різних форм власності дає змогу оцінити зміни їх економічних позицій на ринку. Характерними є показники зростання чистих активів та депозитів державних банків та банків з іноземним капіталом.

Державні банки користуються можливостями капіталізації та повних гарантій депозитів, що передбачені згідно законодавства, та перевагами доступу до ресурсів капіталізації. Банки з іноземним капіталом мають достатню довіру позичальників і депозиторів в силу доступу до зовнішніх фінансових джерел, якості управління.

Таблиця 4.

Структура чистих активів та депозитів банків за формами власності, 2013-2017 рр., %

	Дата	Державні	Приватбанк	Банки з іноз. капіталом	Приватні
Чисті активи	12.2013	18	17	26	39
	04.2017	37	19	32	12
Роздрібні депозити	12.2013	13	24	22	40
	04.2017	26	36	26	13

Джерело: розрахунки автора на основі даних НБУ [5, с.8]

Зміни зовнішнього середовища та внутрішні фактори впливають на стан банківської системи України та її нестабільність. Неефективна економічна політика, непослідовність реформ та військова агресія на Сході дестабілізували економіку та фінансову сферу, обумовили поглиблення внутрішніх та зовнішніх дисбалансів, що привело, в тому числі, до кризових процесів у банківській системі. В результаті девальвації гривні зросли витрати на обслуговування зовнішнього боргу, посилились потреби у додатковій капіталізації банків.

Економічна депресія, інфляція та девальвація обумовили падіння довіри населення до банків, депозити населення відновлюються повільно. Повільно відновлюється кредитування бізнесу в силу значних ризиків. Умови кредитування не відповідають потребам економіки, недостатнім є фінансування сучасних технологій. Надання рефінансування проблемним банкам за відсутності макроекономічних умов для кредитної активності та дієвого пруденційного нагляду не приносили позитивних результатів.

Значним ризиком банківської системи є висока частка неякісних активів, перш за все проблемних та прострочених кредитів. Неякісні активи переважно складають незабезпечені кредити пов'язаним особам, заборгованість позичальників, що втратили платоспроможність в період економічної кризи, позики в іноземній валюті, які позичальники не в стані обслуговувати в результаті девальвації.

У банківській системі України частка проблемних кредитів на 01.06.2017 р. склала 57,7% [4, с. 12]. Такий показник значно перевищує аналогічні в інших країнах та є суттєвим чинником нестабільності. Для порівняння, середня частка проблемних кредитів у країнах ЄС становить 5%, МВФ вважає критичним не більше 10% [8, с.35]. Частково показник проблемних кредитів в Україні зріс внаслідок їх переоцінки на основі міжнародних стандартів фінансової звітності. Крім цього, відсутня державна політика реструктуризації проблемних кредитів та ринкові механізми вирішення цього питання. Розгляд можливостей передачі проблемних кредитів в один з банків або їх продажу на міжнародних фінансових ринках були недостатньо підготовленим та не мали необхідної підтримки.

Зміни зовнішнього середовища та трансформація банківської системи привели до модифікації конкуренції на ринку:

- домінування державних банків на ринку супроводжується їх конкурентними перевагами – державні гарантії депозитів, більша довіра населення у порівнянні з приватними банками, додаткова капіталізація за рахунок державних облігацій внутрішньої позики, доступ до рефінансування НБУ;
- зростає конкурентний вплив найбільших банків на ринок;
- відбувається посилення конкуренції за залучення депозитів в національній валюті, що сприяє відносно високим депозитним ставкам та диверсифікації пакетних пропозицій банківських послуг;
- посилюється диверсифікація конкуренції на ринку роздрібних послуг, зокрема серед пільгових пропозицій по депозитним ставкам та кредитним карткам з додатковими вигодами;
- поширюється роль пропозицій електронних банківських послуг у конкуренції;
- розширюється конкуренція з небанківськими інституціями, що надають альтернативні банківські послуги;
- збільшуються конкурентні пропозиції соціальних банківських послуг, зокрема для пенсіонерів та молоді;
- запроваджуються конкурентні програми кредитування малого та середнього бізнесу, стартапів.

Трансформація та модифікація конкуренції супроводжується значними змінами міжнародної діяльності банків в Україні.

Вплив зовнішнього середовища в період економічної невизначеності позначився на міжнародній банківській діяльності в Україні. Сукупність зовнішніх факторів і ризиків обумовили нерівномірність та коливання транскордонних банківських потоків:

- швидке зростання іноземного акціонерного та боргового капіталу у банківській системі України у 2005-2008 рр. змінилось відтоком боргового фінансування у 2013-2016 рр., в цей період зовнішнє фінансування банків надавалось в основному на цілі додаткової капіталізації банків з іноземним капіталом;
- зростання вартості обслуговування зовнішніх кредитів вплинуло на значне зменшення вартості валютних активів банків;
- зменшився попит на кредити в іноземних валютах, значно скоротилась дохідність валютних депозитів;
- проявились дивестиції іноземного банківського капіталу – продаж пакетів акцій провідних європейських банків;
- змінились позиції на ринку банків з державним російським капіталом в силу санкцій (заборона виводу капіталу), більшої частки проблемних кредитів, відсутності можливостей продажу.

Одним з актуальних проявів структурних змін міжнародної конкуренції у банківському секторі України є процес дивестицій великих міжнародних банківських груп, модифікація ролі банків з іноземним капіталом.

Основними причинами дивестицій іноземного капіталу в банківську секторі України, на наш погляд, є наступні:

- зниження кредитних рейтингів України до критичного рівня, що суттєво впливає на оцінку ризиків активів міжнародних банківських груп в Україні та приходить у суперечність з вимогами Базель III щодо ризиків на нормативів достатності капіталу;

- підвищення ризикованості активів веде до зниження їх вартості, що одночасно з обмеженням міжбанківського кредитування в рамках міжнародних груп значно ускладнює можливості рекапіталізації філій в Україні та підтримання їх ліквідності;

- банки з іноземним капіталом лідирували у найбільш привабливих послугах валютного кредитування іпотеки, автокредитів та споживчих. В результаті значної девальвації гривні та зростання вартості обслуговування кредитів відбулося нагромадження проблемних кредитів та втрат банків;

- продаж активів банків з іноземним капіталом відбувався за цінами, що були значно менше вартості придбання та подальших інвестицій, тому в більшості випадків це обумовлювало прямі втрати міжнародних банківських груп;

- посилились вимоги до економії витрат та переходу до стабільної прибутковості банків з іноземним капіталом;

- зростання ризиків і вартості кредитів на ринку України привело до стагнації кредитного ринку та обмежило можливості отримання прибутків.

Зниження кредитних рейтингів України, зростання вартості розміщення міжнародних облігацій та несприятлива кон'юнктура фінансових ринків практично зупинила можливості залучення зовнішнього фінансування.

Зміна власників банків з іноземним капіталом від міжнародних банківських груп, що працюють за європейськими ринковими критеріями, до українських промислово-фінансових груп, які використовують банки переважно для власних потреб, веде до додаткових ризиків фінансової стабільності.

Загалом в процесі трансформації ринкова частка банків з іноземним капіталом залишається стабільною, але при цьому частина формально іноземних акціонерів представляють українських та російських кінцевих власників через холдинги, зареєстровані в країнах ЄС. Такі банки по суті можна вважати «квазі іноземними» на відміну від філій найбільших європейських банків.

Висновки. Невизначеність глобальних економічних та фінансових процесів, можливості наступних міжнародних криз впливають на сучасні міжнародні банківські послуги та світові фінансові ринки, зорієнтовані, у першу чергу, на обслуговування корпорацій та інвестиційних операцій. Така діяльність не адекватна потребам розширення доступу до фінансів, забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку. Тому поряд з заходами щодо стабілізації банківських систем необхідно посилювати регуляторні стимули розвитку традиційних та інноваційних конкурентних форм фінансування, розширення ефективного доступу економічних агентів до національних і міжнародних банківських послуг.

Шляхи стабілізації ситуації в банківській системі, на наш погляд, такі:

- проведення капіталізації шляхом надання НБУ банкам середньострокового рефінансування (субординованих кредитів) у гривні;

- вирішення проблем нагромаджених прострочених кредитів шляхом їх зосередження у спеціальній фінансовій інституції та сек'ютеризації;

- збільшення максимального розміру депозиту, що підлягає гарантованому поверненню за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, з 200 тис до 400-500 тис гривень;
- проведення реформи валютного регулювання та поетапна лібералізація валютного інвестування в країні та за кордоном;
- запровадження заходів щодо стимулювання заощаджень населення та їх інвестування у банки та фінансові активи;
- розробка та запровадження гармонізованих з міжнародними стандартами форматів деривативів для управління валютними ризиками.

Стрибокподібність, нестійкість та неупорядкованість економічних та фінансових процесів звужують горизонт прогнозування, збільшують ризики банківського фінансування. Підтримання та посилення конкурентоспроможності українських підприємств потребує цільового банківського кредитування, проведення політики компенсації високих процентних ставок (пільгового рефінансування) в пріоритетних сферах (експорт, імпортозаміщення, енергозбереження, аграрний сектор), хеджування валютних ризиків.

Необхідне регулювання розвитку альтернативних банківських послуг у напрямку розвитку ринкової конкуренції, управління ризиками.

Перспективи подальших досліджень. В результаті реструктуризації системи змінився характер конкуренції у напрямку домінування державних та найбільших банків. Потребує дослідження міжнародний досвід реструктуризації та приватизації державних банків, розробка алгоритмів відповідних програм.

Актуальним є дослідження природи та управління зовнішніми та внутрішніми ризиками банківської системи, передбачення можливих криз.

В найближчі роки основними чинниками конкуренції можуть стати альтернативні та небанківські фінансові послуги, поширення електронних послуг та «оцифрування» фінансів, розвиток прямого доступу економічних агентів до міжнародних фінансових ринків. Ці проблеми вимагають теоретичних і прикладних досліджень.

Література.

1. Филюк Г. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації [Текст]: [монографія] / Г. Филюк. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009 – 404 с.
2. Банківська система 2015: виклики та перспективи. - Національний банк України, 2015 р., 48 с.
3. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс] / НБУ // . – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=58138777>
4. Огляд банківського сектору. 2017. [Текст] / - К., Національний банк України – 12 с.
5. Sologub D. Macroeconomic and Financial Sector Development and Outlook. [Текст] / - Natsionalny bank Ukrainy, 2017- 18 p.
6. Calvo G. Financial Crises and Liquidity Shocks; a Bank-run Perspective. [Текст] / - NBER Working paper 15425, 2009. 48 p.
7. Debt: Use it Wisely. Fiscal Monitor. October 2016. [Текст] / - Washington, International Monetary Fund – 111p. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2016/02/pdf/fm1602.pdf>
8. Global Financial Stability Report 2017 IMF [Текст] / - Washington, International Monetary Fund – Mode of access: <http://www.imf.org/imf/>
9. Laeven L., Valencia E. Systemic banking Crisis: A New Database [текст]: / L. Laeven, E. Valencia. – IMF Working Papers WP/08/224 – Washington, International Monetary Fund, 2008, 61 p.
10. Reinhart, C., and Rogoff, K. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. - Princeton, Princeton University Press, 2009, 512 p.

References.

1. Fyliuk G. Ronkyrentsija I monopolija v epokhu globalizatsiji. [monograph]. / G.Fyliuk . – Zhytomyr, 2009, 404 p.
2. Bankivska systema 2015: vyklyky ta perspektyvy. [text]/ - Natsionalny bank Ukrainy, 2015 - 48 s.
3. Hroshovo-kredytna ta finansova statystika. Natsionalny bank Ukrainy, 2017. [Electronic source] // Natsionalny bank Ukrainy,; [site]– 2017.– Mode of access: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=58138777>
4. Ohliad bankivskoho sektory. 2017. [text]/- Natsionalny bank Ukrainy,; 2017- 12 p.
5. Sologub D. Macroeconomic and Financial Sector Development and Outlook. [[text]/- Natsionalny bank Ukrainy,; 2017- 18 p.
6. Calvo G. Financial Crises and Liquidity Shocks; a Bank-run Perspective. [text]/- NBER Working paper 15425, 2009 - 48 p,
7. Debt: Use it Wisely. Fiscal Monitor. October 2016. [text]/ - Washington, International Monetary Fund – 111p. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2016/02/pdf/fm1602.pdf>
8. Global Financial Stability Report 2017 IMF [text]/ - Washington, International Monetary Fund – Mode of access: <http://www.imf.org/imf/>
9. Laeven L., Valencia E. Systemic banking Crisis: A New Database [text]/: L.Laeven, E.Valencia. – IMF Working Papers WP/08/224 – Washington, International Monetary Fund, 2008- 61 p.
10. Reinhart, C., and Rogoff, K. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. [text]/- Princeton, Princeton University Press, 2009 - 512 p.

Шевченко В.Ю.

К.э.н., доцент, КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

Глобальные экономические процессы и эволюция международной банковской конкуренции.

Исследуется влияние современных экономических процессов на банковскую деятельность. Выявлены основные глобальные и национальные факторы, которые влияют на банковские трансформации. Определены основные изменения в мировой экономической и финансовой среде, которые влияют на трансформацию международной и национальной банковской деятельности. Выявлены основные направления современной трансформации банковской системы Украины и ее стабилизации. Рассматриваются среда и основные направления эволюции международной банковской конкуренции на рынках банковских услуг. Определены особенности деятельности банков с иностранным капиталом в современных условиях, причины проявлений дивестиций, конкурентные позиции.

Ключевые слова: глобальные экономические процессы, внешняя среда, международная банковская деятельность, банки с иностранным капиталом, международная банковская конкуренция.

Shevchenko V. Associate Professor

National Taras Shevchenko University of Kyiv, Kyiv

GLOBAL ECONOMIC PROCESSES AND EVOLUTION OF INTERNATIONAL BANKING COMPETITION

An influence of the modern economic processes on banking are studied. The key modern global and national factors influencing on the banking transformation are discovered. The key changes in the global economic and financial environment are identified which influencing on transformation of international and national banking activities. The key trends of the modern transformation of the banking system of Ukraine and its stabilization are discovered. The environment and evolution directions of the international banking competition on the banking services markets are considering. The specifics of the foreign-owned banks activities under current conditions are discovered as well as their divestments, competitive position.

Key words: global economic processes, external environment, international banking, foreign-owned banks, international banking competition.

РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ СІМЕЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розроблено механізм підвищення якості сімейної освіти в Україні. Охарактеризовано сучасний стан сімейної освіти та сформульовані рекомендації щодо вдосконалення її якості. Розкрито необхідність удосконалення фінансування освіти на основі поєднання державних і приватних ресурсів. Наведені практики поєднання ринкових і державних механізмів регулювання. Визначено, що напрями і динаміка розвитку системи освіти у кожній країні визначаються державною регуляторною політикою, конкретними пріоритетами і цілями, які повинні бути пов'язані з освітою в сім'ї.

Ключові слова: освіта, сімейна освіта, якість освітніх послуг, освітні послуги, система освіти в Україні.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції світового суспільного розвитку, такі, як інтенсивна зміна традиційних моделей навчання, створення альтернативних навчальних закладів, а також орієнтація української освітньої політики на інтеграцію в європейський освітній простір, демократизація та вільний вибір програм навчання й освіти, створення системи безперервної освіти, її гуманізація, гуманітаризація, інформатизація і комп'ютеризація набувають надзвичайної актуальності.

Аналіз останніх публікацій. Звісно, існує безліч наукових освітянських розробок у педагогічній науці. Так, теоретико-методичні основи позашкільної освіти досліджували й розробляли у своїх педагогічних працях Л. Балясна, О. Биковська, В. Вербицький, Б. Кобзар, Г. Ковганич, М. Коваль, О. Литовченко, В. Мадзігон, І. Мельникова, Г. Пустовіт, О. Семенов, А. Сиротенко, Т. Сущенко та ін.

Значення і роль інформації в освіті постмодерного «суспільства знань» досліджені у працях З. Баумана, Д. Белла, П. Друкера, А. Турена, Е. Тоффлера, В. Колесова, Л. Мікешіної, А. Ракитова.

Проблема трансформацій просторовості інформаційного суспільства розглянута у роботах А. Гальчинського, Л. Мяснікової, Н. Носова, В. Розіна, С. Хоружого.

Дослідженням ринку освіти займалися такі відомі вчені-економісти, як О. Мартякова, С. Снігова, А. Румянцев, В. Шевчук, С. Благодетєлева-Вовк та інші.

Невирішені частини проблеми. Освіта як процес і результат оволодіння системою знань, пізнавальних умінь і навичок, а також формування на їхній основі світогляду, моральних і інших якостей особистості різнобічно й історично різнопланово досліджувалась у науці (табл.1).

Однак, спостерігається явна недостатність науково-теоретичних узагальнень, необхідність подальшої розробки науково-методичних елементів, спрямованих на практичне вирішення завдань підвищення якості сімейної освіти в сучасних умовах.

Таблиця 1.

Дослідження проблем освіти за історичними періодами розвитку людства

<i>Історичний період</i>	<i>Вчені, що досліджували проблем освіти</i>
<i>Філософський погляд на освіту</i>	
Давня Греція	Аристотель, Платон, Сократ
Давній Рим	Сенека, Цицерон
Середньовіччя	П'єр Абеляр, Фома Аквінський
Відродження (гуманізм)	У. фон Гутн, М. Монтень, Е. Роттердамський
Епоха Просвітлення	Д. Лок, В. фон Гумбольдт
Класична німецька філософія	І. Кант, А. Шопенгауер, І.Г. Фіхте, Г.В.Ф. Гегель
Сучасність	Х. Арендт, Х. Ортега-і-Гасет, М. Полані, М. Хайдегер, К. Ясперс, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Д. Д'юї, Г. Спенсер, Ф. Кумбс
<i>Дослідження проблем освіти в економічній теорії</i>	
Історичні корені дослідження освіти	У. Петі, А. Сміт
Участь освіти у формуванні вартості робочої сили	К. Маркс
Неокласицизм: концепції людського капіталу	Г. Бекер, Дж. Мінсер, Т. Шульц
Неокласицизм: виробнича функція освіти	У. Дойл, Д. Монк, Дж. Феріс
Інституціоналізм	Д. Норт, Т. Веблен, П. Дракер, Ф. Тейлор
Сучасність (теорія знання)	П.Девід, Г. Саймон, Д. Форє

На сьогодні можна виділити такі проблемні аспекти досліджень:

1) Комплексність та масштабність освіти як суспільного феномену неминує призводить до фрагментування її дослідження; аналіз виключно різних сторін об'єкту без усвідомлення внутрішніх взаємозв'язків та діалектики не призводить до досягнення його як цілісності. Через це в сучасних умовах особлива роль має бути відведена спробам гармонізації досліджень у сфері освіти та пошуку шляхів цілісного теоретичного відтворення освіти як комплексної суспільної категорії.

2) У світі відбуваються інформаційні, соціальні та інші зміни, які піднімають освіту на новий рівень і вимагають адекватних змін у системі її організації. Трансформація освіти призводить до її кризи, сутність якої полягає в невідповідності освітніх систем перспективам цивілізаційного розвитку. Подолання цієї кризи можливе за рахунок створення інноваційно відкритої, індивідуально орієнтованої освіти, моделі якої були б пристосовані до сучасного суспільства.

3) *Віртуалізація освіти може приводити до виникнення позатериторіальних центрів продукування знань, осередків теоретично-творчого мислення, що змінюватиме систему ціннісних орієнтацій. Отож, саме в цей час людство повинно бути готовим для навчання «суспільства Інтернету».*

4) Сьогодні все більший розвиток отримує сімейна освіта. В сучасній науці, зокрема, в наукових працях з економіки, сімейна освіта практично не розглядається. Крім того, як свідчить проведене в результаті досліджування опитування, більшість респондентів вважають традиційну освіту окремою ланкою освітнього процесу і взагалі не пов'язують традиційну (шкільну) освіту з сімейною. Майже в усіх країнах світу набувають поширення такі форми сімейної освіти, як хоумскулінг та анскулінг, які

призводять до низки питань у багатьох українських респондентів. Отож, доконче потрібна сімейна освітня грамотність для батьків та суспільства взагалі.

Метою дослідження є розробка механізму підвищення якості сімейної освіти в Україні.

Результати дослідження. У процесі даного дослідження було проведено опитування й отримано наступні результати:

1) учні традиційних шкіл у більшості випадків (75 %) не бачать практичного застосування отриманим знанням; наголошують на відсутності механізму вибору професії (діти схильні обирати професію за улюбленим предметом у школі, улюблений предмет ототожнювати з улюбленим вчителем); діти хочуть нових знань і бажають урізноманітнити процес їх отримання в школі;

2) батьки вважають, що знань традиційна школа надає набагато менше, ніж за часів СРСР, але діти перевантажені підготовкою до ДПА та ЗНО; діти живуть в іншому інформаційному середовищі, яке є комфортним для них та не дуже комфортним для вчителів; є певні труднощі з логістикою додаткової освіти у великих містах (дитина їздить на додаткові заняття в інший кінець міста);

3) з точки зору вчителів великою проблемою є низький рівень заробітної плати, і, як наслідок, мотивації; велика кількість паперів та бюрократичних процедур, що гальмує якісну підготовку до уроків.

Під час руйнування стереотипів, зміни підходів як до методів наукового пізнання, так і знання в цілому, неможливо сприймати світ як єдину цілісну систему, а функціонування її складових частин – як чітку реалізацію соціального замовлення. Безсумнівним є постійне поширення нових ідей і альтернативного характеру знання, які створили можливості нових форм працевлаштування і життєвих можливостей. Знання і, як наслідок, зміст освіти випробували поступову трансформацію в засіб обміну, тобто товар. Власне освіта стає свого роду об'єктом ринкового обміну. Знання стає відокремленим від людини, її особистої заангажованості в процес продукування. Сьогодні існує розрив, який привів до існування двох окремих ринків: одного для знань, іншого – для тих, хто ними володіє.

Супроводжуючи та перетворюючи життя людини, освіта постає однією з головних системних ознак суспільства, інтелекту і творчості в просторі стрімкого зростання інфотехносфери.

Поєднання цих елементів актуалізує наукове завдання дослідження інформатизації, віртуалізації і технологізації освіти в контексті становлення інфогнозису та осмислення інновації як умови розвитку креативної особистості [1]. Формування «суспільства Інтернету» веде до прискорення розвитку інтелектуального процесу. Адже можливості отримувати і обмінюватися інформацією виросли в багато разів. У результаті різко інтенсифікувалася інтелектуальна взаємодія між індивідами, що перебувають у різних регіонах земної кулі. Це обумовило більш сприятливі умови для креативної діяльності, розвитку науки і техніки, тобто інфотехносфери.

Отож, існування мережі закладів альтернативної освіти є підтвердженням необхідності реформування системи освіти.

Кількість предметів, які цікавлять науку, обмежена лише її парадигмою. Якщо ж виходити з теорії парадигм, то альтернативна наука - це зовсім не альтернатива науці, а лише альтернатива тому підходу, який на цей момент часу в науці за якимись

певними причинами переважає. І це не означає, що такі підходи є аномальними, вони просто інші. Так само, й альтернативна школа використовує інші методи навчання [2-7], які не є традиційними для загальноосвітніх закладів. Отже, перша ознака, за якою альтернативна освіта відрізняється від традиційної, - це застосування авторських методів та методик навчання.

Друга ознака: в альтернативних школах чільне місце у переліку форм навчання займає саме ігрова діяльність. Вчитель повинен установити характер і кінцеву мету запропонованої гри, яка б розвивала певний вид діяльності. На кожному рівні розвитку учні повинні вміти спостерігати, осмислювати, уявляти, тренувати пам'ять, розробляти певні проекти та запроваджувати їх у дію. Простір, час, ситуативність — все організовується для того, щоб дитина діяла. Школа пропонує їй такий спосіб життя, який відповідає біологічним, емоційним, інтелектуальним потребам і дозволяє знайти своє місце у будь-якому шкільному середовищі. Клас і школа повинні бути облаштовані таким чином, щоб дозволити дітям численні дії, передбачені педагогікою цього рівня. Обладнання (інструменти, картини, книги тощо) повинне відповідати розміру і баченню речей дитиною. Клас — це місце, де вона може вільно почуватися та отримувати задоволення від оточення. Усі складники цього оточення повинні відповідати поставленій меті, адже не лише матеріальний достаток та оснащення є підґрунтям педагогічного успіху. Наприклад, школа-парк чи освітній парк відкритих студій – це вільні освітні простори, де учні різного віку навчаються за власним бажанням та без обмежень у часі.

Третя ознака: в альтернативних школах широко застосовується бриколаж. Цей термін набув поширення в освітній теорії і практиці за останні роки й вживається для позначення певної освітньої стратегії. Він пов'язаний з передачею прихованих (альтернативних) культурних кодів, поширення яких активізує окремих людей і суспільство в цілому. Чеський дослідник С. Губик, який вважає бриколаж джерелом альтернативної освіти, вважає бриколаж процесом розшифрування прихованих культурних кодів, які, зазнавши відповідне зовнішнє втручання, перетворюються на альтернативний освітній процес і можуть ініціювати бажані імпульси до соціальної та культурної мобілізації особистості, суспільства, регіону [8]. Бриколаж базується на двох взаємопов'язаних принципах, визначених К. Леві-Стросом і Ж. Деріда [9]. Бриколаж передбачає: по-перше, дивергенцію; по-друге, використання будь-яких речей за різним призначенням; по-третє, у бриколажі інструментом є не термін, а знак. Четверте – запам'ятовування здійснюється через реконструкцію. П'яте – центральне місце займає не система, а гра. Шосте – окремі ігрові елементи стають ритуалом.

Четверта ознака: традиційна школа не може приділяти багато уваги тим дітям, які цього **дуже** потребують – це неформатні альтернативні особистості, для яких найкращим вирішенням питання освіти є індивідуалізованість підходу до кожного окремого випадку. Для кожної альтернативної дитини необхідно добирати методи навчання, спираючись на її потреби, психологічні та фізіологічні характеристики. Зараз у світі загалом і в Україні зокрема простежується зростання уваги до індивідуальної освіти дітей. Універсалізація програм є тою слабкою ланкою, де починає створюватися феномен, який в психології називають «дискримінацією обдарованої дитини». За принципом індивідуального підходу для кожного учня функціонують,

наприклад, всесвітньо відомі математична School of One та школа Big Picture, яка була створена декількома ентузіастами, а в 2015 році відкрила 90 шкіл у всьому світі.

Індивідуальний підхід найкраще реалізується через домашнє навчання.

Аналіз літератури [1-7] дозволив виявити, що сьогодні існує ототожнення сімейної освіти та домашнього навчання. Сімейна освіта не являє собою навчання вдома, хоча така форма сімейної освіти існує, але це – тільки одна з декількох форм. Варто зазначити, що й основи успішності вищої освіти також закладаються в системі сімейної освіти. На наш погляд, сімейна освіта – це система формування основних життєвих орієнтирів людини, її мислення, особистісних переваг, поглядів, переконань та позицій, в якій активним учасником є сім'я, що визначає цілі, завдання й зміст освітнього процесу, приймає рішення свідомо, враховуючи думку дитини, а батьки мають міцний зв'язок з дитиною на протязі всього навчання.

У сім'ї батьки будують свою освітньо-виховну систему. Така система формується на основі особистого досвіду батьків, отриманих у своїх родин, збагаченого прочитаною літературою і порадами консультантів – вихователів, учителів, психологів. По своїй суті будь-яка система сімейної освіти є не що інше, як прояв суб'єктивності батьків у її розумінні і реалізації. Від системи сімейної освіти багато в чому залежить, якою дитина виросте, які цінності, норми і правила будуть передані. Під впливом батьків формуються основи соціальності людини, становлення її як особистості.

Термінами homeschooling (home school, home education або home learning) називають навчання дітей вдома, здебільшого силами батьків. У хоумскулінгу існує безліч філософій, методик, стилів навчання, однак, в межах цього дослідження зосередимось на найпоширеніших з них (рис. 1).

Розглянемо виділені в межах цього дослідження форми більш детально. Домашня школа спирається на традиційний (The Traditional Approach) або структурований підхід (The Structured Approach), у будь-якому випадку домашня школа найбільш близька за своєю філософією до традиційної школи (використовуються шкільні підручники, є домашні завдання та атестації, тобто у навчанні сім'я прямує за встановленою шкільною програмою. Систему дистанційної освіти в нашій країні досить жваво стали застосовувати в період вимушеного карантину.

До того ж, немає сьогодні, мабуть, такого мешканця України, хто не чув би про ЄШКО. Зонтичні школи створюються державними чи приватними школами; це альтернативні програми, які допомагають хоумскул-сім'ям виконувати встановлені державою освітні стандарти. Класична освіта базується на традиційній для Західної культури філософії освіти та передбачає викладання трівіуму (граматика, логіка, риторика) та квадрівіуму (астрономія, алгебра, геометрія, музика) на наступному рівні. Освіта за методами Мейсон, Монтесорі, Вальдорф дуже поширена сьогодні, і про ці методи можна писати окремі наукові праці, отож, якщо коротко, то метод Шарлотти Мейсон є десь посередині між класичною освітою та анскулінгом. Метод Марії Монтесорі ґрунтується на спостереженні за дитиною та створенні середовища, що розвиває; девізом методу є «самовиховання, самоосвіта, саморозвиток». Вальдорфська освіта орієнтується на духовні потреби кожної вікової категорії; заснована на принципі «вчитель важливіший за предмет, який викладає»; спирається на традиції усної народної творчості та художньо-естетичне виховання. Unit study являє собою такий підхід до навчання, коли вивчення більшості предметів ґрунтується

навколо однієї теми. Навчання юнітами з легкістю підлаштовується під різні рівні підготовки дітей та дозволяє одночасно навчати дітей різного віку, що особливо актуально, коли в родині є декілька різновікових дітей. Школа в коробці передбачає придбання (розробку) батьками підручників, робочих зошитів, інструкцій, хрестоматій, наборів для малювання, рукоділля та проведення експериментів.

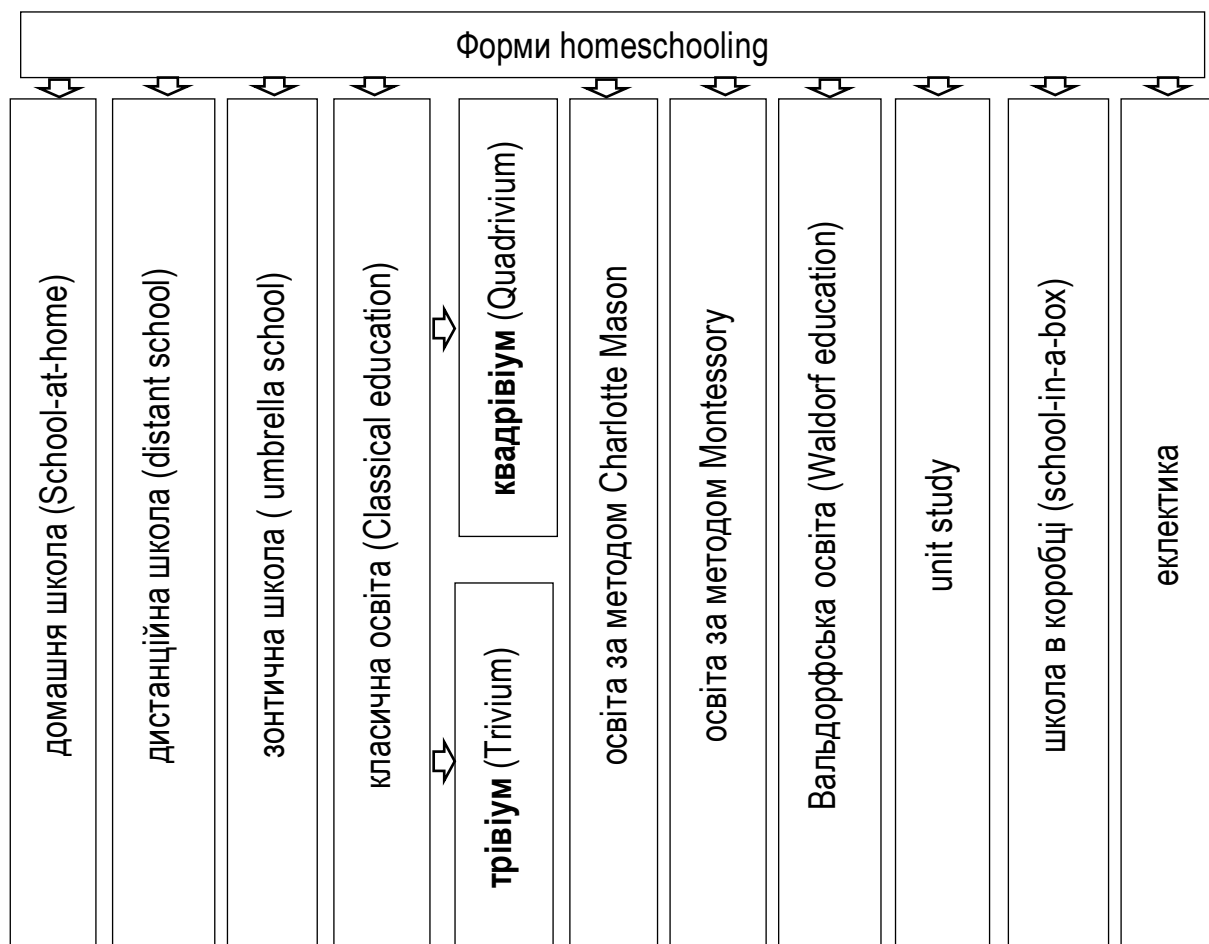

Рис. 1. Основні форми homeschooling, найпоширеніші в світі

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень.

Згідно з проведеним у процесі дослідження опитуванням 12 батьків хоумскулерів отримані наступні висновки відносно причин переводу дітей на домашню форму навчання (табл. 2).

В таблиці на перетині причин та балів наведено кількість відповідних відповідей батьків. Основними причинами серед відповідей даних респондентів є необхідність врахування психологічних та фізичних особливостей розвитку дитини, створення навчального середовища, що максимізує можливості розвитку дитини та формування гнучкого графіку.

Якщо розглянути досвід домашнього навчання у світі, можна спостерігати наступне: домашня освіта набирає все більшої популярності у США, Канаді, Франції, Росії, Україні. Якщо у 1994 році дітей, які отримували освіту в індивідуальному порядку, в усьому світі було лише 345 тисяч, то в 2001 році - біля мільйона, зараз – практично 5 млн. осіб. Беручи свій початок у маленьких громадах 80-х, домашня освіта швидко здобула популярність у 90-х роках XX століття [10].

Таблиця 2.

**Найпоширеніші причини переходу на домашню форму навчання
(за результатами опитування батьків)**

Причини	Кількість балів				
	1	2	3	4	5
Надати дитині більш якісну освіту, передати певні духовні та моральні цінності	2	2	4	2	2
Врахувати психологічні та фізичні особливості розвитку дитини			5	4	3
Визволити від негативного впливу однокласників (насильства) у традиційній школі	10			1	1
Створити навчальне середовище для дитини, в якому вона зможе максимально реалізувати свої можливості розвитку		1	3	5	3
Сформувати гнучкий графік / парне навчання дітей		9			3

Джерело: складено та розраховано автором.

Термін *unschooling* було введено у 1977 р. педагогом Джоном Холтом. Це філософія і практика освіти дітей без відриву від сім'ї через природний життєвий досвід дітей без будь-яких систематичних індивідуальних або колективних занять з вчителями або особами, що їх замінюють, і без заздалегідь спланованої програми навчання. Завдяки діто-центрованості анскулінг ще називають природним навчанням (*natural learning*) або навчанням за інтересами дитини (*child-led education, interest-led education*). Існує також радикальний анскулінг без підручників та деяких шкільних предметів, при якому діти, як правило, отримують атестат екстерном.

Основна думка анскулінга полягає в тому, що допитливість притаманна всім дітям і вони хочуть навчатися, тому для навчання існує набагато більше можливостей, ніж передбачає традиційна шкільна система.

До того ж, існують певні відмінності у розвитку дітей та різні стилі навчання, оскільки діти по-різному запам'ятовують інформацію. Акцент робиться також на те, що головне – навчити тому, як навчатися, а не вивчити певний предмет. Отож, якщо дитині допомогти полюбити процес навчання, діти будуть завжди в змозі пізнати все необхідне, коли їм це знадобиться. Філософія анскулінгу передбачає використання в навчанні реальних ситуацій та побудову навчання дітей на тих інтересах, які виникають в них на певний момент часу. Слід зауважити, що якщо школа не має примусового характеру і заснована на етиці співпраці, вона може відповідати філософії анскулінгу (наприклад, модель шкіл Садбері).

Не слід ототожнювати такі поняття, як анскулінг, нонскулінг та дескулінг. Нонскулінг є деяким радикальним явищем, коли сім'я взагалі не втручається у процес навчання дитини, яка може сидіти по 10-12 годин за комп'ютерними іграми чи переглядом кінофільмів. Дескулінг є процесом відходження від традиційної школи та полягає в комплексі зусиль сім'ї на пошук оптимальних методів і засобів навчання.

Під час дослідження було проведено опитування «Чи може дитина отримувати освіту в сім'ї, не відвідуючи школу?», в якому приймали участь 100 осіб, сегментованих на 3 групи.

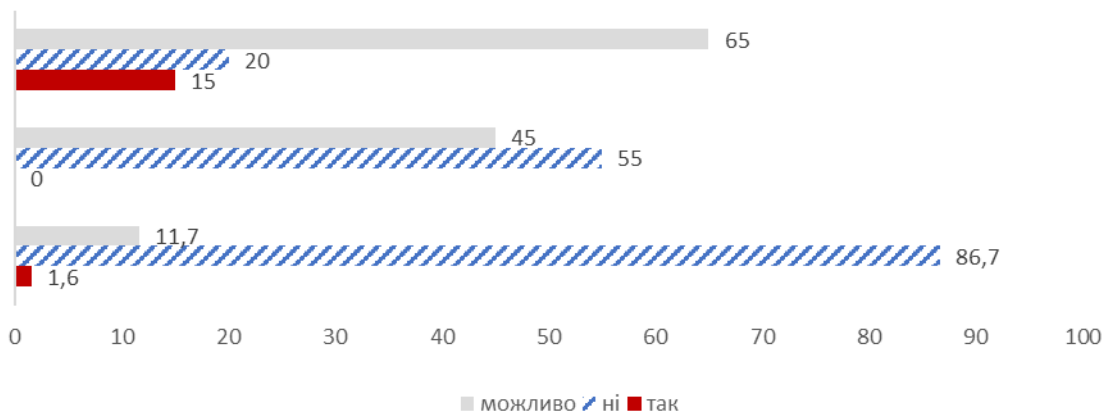

Рис. 3. Результати опитування респондентів «Чи може дитина отримувати освіту в сім'ї, не відвідуючи школу?», у % до загальної кількості респондентів по кожній групі

Джерело: складено та розраховано автором.

I група - 20 батьків однієї дитини дошкільного віку; II група - 20 батьків дитини-школяра (або декількох дітей шкільного віку); III група - 60 осіб – студенти українських вишів та школярі традиційних українських шкіл. Результати опитування наведено на рис. 3. Так, тільки 1,6 % студентів і школярів вважають, що освіта без школи можлива; 11,7 % з них припускають таку можливість і 86,7 % впевнені, що це неможливо. Серед батьків однієї дитини дошкільного віку практично половина з них (45 %) вважає таку освіту можливою і 55 % - однозначно впевнені, що традиційна освіта в школі набагато більше дає дитині, ніж освіта в сім'ї. Результат змінюється в наступній групі респондентів – батьків, що мають одну і більше дітей, а дитина навчається в традиційній школі. 20 % з них вважають освіту в сім'ї без школи неможливою; 65 % - цілком можливою та 15 % впевнені, що освіта в сім'ї рівноцінна або краща за традиційну шкільну. Таким чином, можна зробити висновок, що ті особи, які вже є батьками школярів, не зовсім задоволені організацією процесу навчання їх дітей або результатом навчання (мова йде не про оцінки, яких взагалі немає в альтернативних школах, наприклад).

Дослідження проблем сім'ї та сімейного виховання також показують, що батьки все більше потребують допомоги спеціалістів. Консультації та рекомендації потрібні не тільки батькам дітей групи ризику чи проблемним сім'ям – вони необхідні кожній родині на певному етапі її розвитку в силу внутрішніх потреб та зростаючих вимог суспільства до родини як соціального інституту. У кінцевому рахунку йдеться про право дитини на таких батьків, які здатні забезпечити їй всебічний розвиток та добробут. У такому вигляді виховання батьків складає частину соціальної політики сучасного суспільства.

Отже, для підвищення якості освіти необхідна низка заходів, яку для зручності розподілимо на окремі рівні (рис. 4).

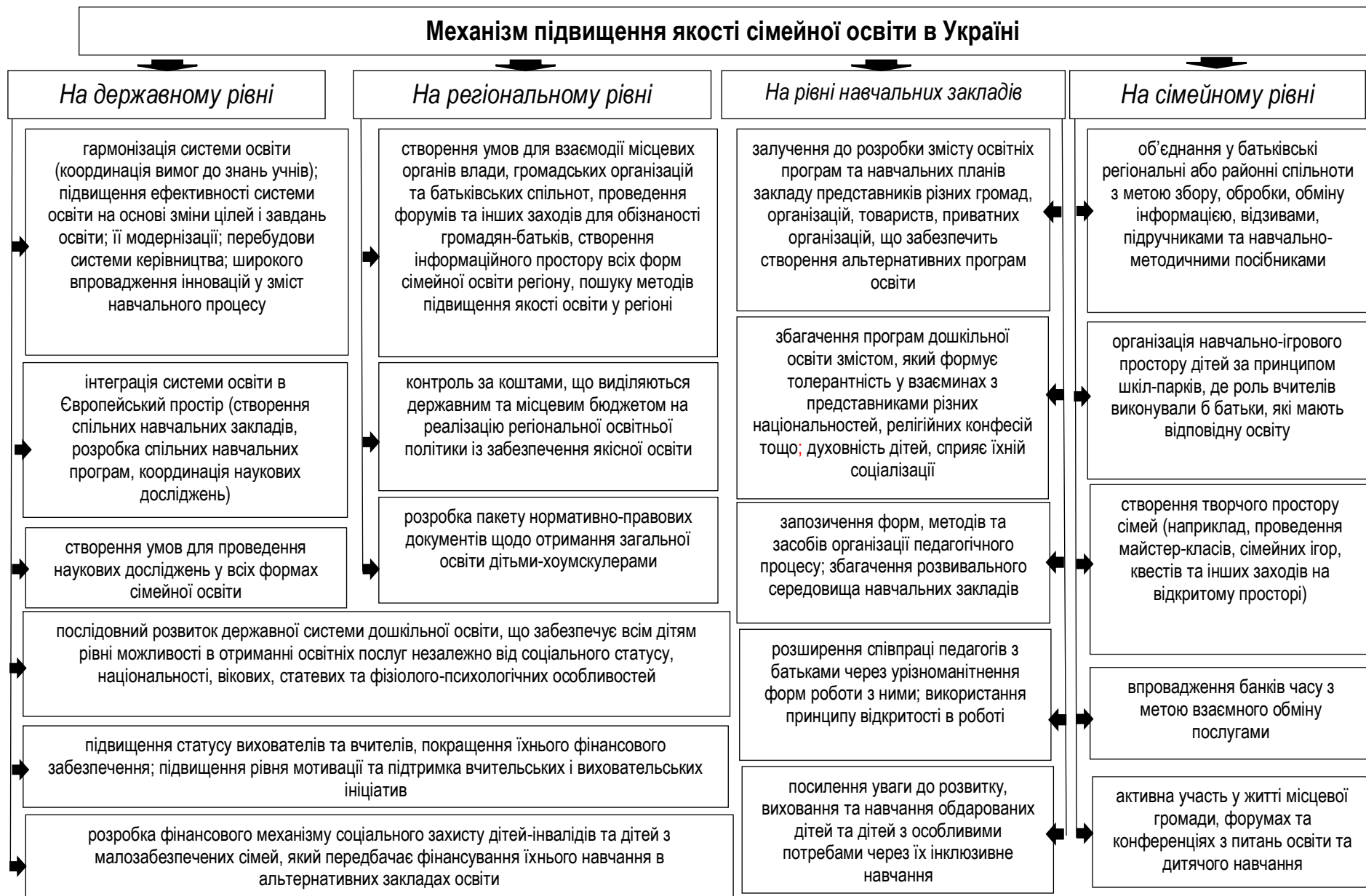

Рис. 4. Механізм підвищення якості сімейної освіти в Україні

Висновки. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів організації сімейної освіти, але воно є певною спробою розпочати низку розробок в галузі дослідження ринку сімейної освіти; форм сімейної освіти, хоумскулінгу та анскулінгу; ринку альтернативних, і, зокрема, демократичних шкіл тощо. Наведений комплекс заходів за державним, регіональним, сімейним та рівнем закладів освіти допоможе чітко сфокусуватися на нормативно-правових, економічних, технологічних та соціальних пріоритетах. І першими кроками на шляху до підвищення якості сімейної освіти в Україні можуть стати дерегуляція освіти (державний рівень), створення депозитарію ідей та проектів (регіональний рівень), і, головне – ініціація активної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу (сімейний рівень).

Література.

1. Єлісєєва О. К. Оцінка якості розвитку освітніх послуг в Україні / О.К. Єлісєєва, Т.В. Тарасенко // Бізнесінформ. – 2012. - №5. – С.241-245.
2. Ловінська Л. Г. Визначення вартості освітніх послуг / Л.Г. Ловінська // Фінанси України. – 2017. - №2. – С. 12-26.
3. Малюкіна А.О. Обґрунтування особливостей ринку освітніх послуг / А.О. Малюкіна // Технологический аудит и резервы производства —2014. - № 4/2(18). – С. 36-39.
4. Ольшанцева Т.О. Прогнозування тенденцій розвитку ринку освітніх послуг України / Т.О. Ольшанцева, І.Г. Брітченко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. - №3(23). – С.146-151.
5. Семчук Ж.В. Инструментарий социально-экономического развития образовательных услуг предприятий в условиях повышенного риска в системе обеспечения высокого качества жизни / Ж.В. Семчук // Проблемы економіки. – 2016. - №2. – С. 117-122.
6. Титарь О.А. Факторы формирования институциональной специфики образовательной сферы Украины / О.А. Титарь // Економічний простір: Збірка наукових праць, Дніпропетровськ, ПДАБА, 2009. – Випуск 25. – С. 305-316.
7. Про загальну середню освіту: Закон України. - № 1114-VIII. – зі змінами від 19.04.2016 // Відомості Верховної Ради України. - № 22. – 2016.
8. Hubík, S. Mass Bricolage as a Source of Alternative Education / Stanislav Hubík // Czech Sociological Review. – 1997. № 1. – P. 57 – 71.
9. Levi-Strauss, C. The Savage Mind / Claude Lévi Strauss. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1968. – p. 53.
10. Єсьман І. В. Педагогічна освіта батьків як складова науки про сімейне виховання / І. В. Єсьман // Педагогічний альманах. – вип. 21. – 2014. – С. 32-36.

References.

1. Yelisyyeva, O. K., & Tarasenko T.V. (2012). Otsinka yakosti rozvytku osvitnikh posluh v Ukrayini [Assessment of the quality of development of educational services in Ukraine]. *Biznesinform*, 5, 241-245 [in Ukrainian].
2. Lovins'ka L.H. (2017). Vyznachennya vartosti osvitnikh posluh [Determination of the Value of Educational Services]. *Finansy Ukrayiny*, 2, 12-26 [in Ukrainian].
3. Malyukina A.O. (2014). Obhruntuvannya osoblyvostey rynku osvitnikh posluh [Justification of the peculiarities of the market of educational services]. *Tekhnolohycheskyy audyt y rezervy proyzvodstva*, 4(2), 36-39 [in Ukrainian].
4. Ol'shantseva T.O., & Britchenko I.H. (2013). Prohnozuvannya tendentsiy rozvytku rynku osvitnikh posluh Ukrayiny [Forecasting trends in the development of the Ukrainian educational services market]. *Zbirnyk naukovykh prats' Tavriys'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, 3(23), 146-151 [in Ukrainian].
5. Semchuk ZH.V. (2016). Instrumentariy sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya obrazovatel'nykh uslug predpriyatiy v usloviyakh povyshennogo riska v sisteme obespecheniya vysokogo kachestva zhizni [The

toolkit of social and economic development of educational services of the enterprises in the conditions of the raised risk in system of maintenance of a high quality of life]. *Problemi yekonomiki*, 2, 117-122 [in Russian].

6. Titar O.A. (2009). Faktory formirovaniya institutsional'noy spetsifiki obrazovatel'noy sfery Ukrainy [Factors shaping the institutional specifics of the educational sphere in Ukraine]. *Yekonomichniy prostir: Zbirka naukovikh prats'*, 25, 305-316 [in Russian].

7. Pro zahal'nu serednyu osvitu: Zakon Ukrayiny zi zminamy vid 19.04.2016 [About general secondary education: Law of Ukraine of 19.04.2016] (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Supreme Council of Ukraine*, 22 [in Ukrainian].

8. Hubík, S. (1997). Mass Bricolage as a Source of Alternative Education. *Czech Sociological Review*, 1, 57 – 71. [in English].

9. Levi-Strauss, C. (1968). *The Savage Mind*. London: Weidenfeld and Nicolson, 53. [in English].

10. Yes'man I. V. (2014). Pedahohichna osvita bat'kiv yak skladova nauky pro simeyne vykhovannya [Pedagogical education of parents as a component of the science of family education]. *Pedahohichnyy al'manakh*, 21, 32-36 [in Ukrainian].

И.А. Ахновская, доцент
ДонНУ имени Василя Стуса

РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА СЕМЕЙНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье разработан механизм повышения качества семейного образования в Украине. Охарактеризовано современное состояние семейного образования и сформулированы рекомендации по совершенствованию его качества. Раскрыта необходимость совершенствования финансирования образования на основе сочетания государственных и частных ресурсов. Приведены практики сочетания рыночных и государственных механизмов регулирования. Определено, что направления и динамика развития системы образования в каждой стране определяются государственной регуляторной политикой, конкретными приоритетами и целями, которые должны быть связаны с образованием в семье.

Ключевые слова: образование, семейное образование, качество образовательных услуг, образовательные услуги, система образования в Украине.

Akhnovska Inna, PhD in Economy, Associate Professor
Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

IMPROVING THE MARKET OF FAMILY EDUCATION IN UKRAINE

In the article the mechanism of improvement of quality of family education is developed. The basic trends in the education market of Ukraine are considered and studied the problems of its operation investigated. The main function of education is to produce appropriate educational services, which in turn will create a unique labor resource of relevant specialization. Therefore, the study of issues related to the development and implementation of new systems or technology makes learning relevant. The current state of education is characterized and recommendations for its improvement are formulated. There are considered the place regulation of the main functions of management education system. There are revealed the need to improve education funding through a combination of public and private resources. There are the existing practices and the market value of government regulatory mechanisms. There are considered determined that the trends and dynamics of the education system in each country are determined by state regulatory policy, priorities and specific objectives, which in turn should be connected with the family education. The article uses such methods of study as methods of analysis and synthesis, induction and deduction, dialectical method of study and method of quantitative analysis.

Key words: education, family education, quality of educational services, educational services, system of education in Ukraine.

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК РУШІЙНА СИЛА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано теоретико-методологічні основи теорії людського капіталу. Охарактеризовано сучасні тенденції впливу людського капіталу на соціально-економічний розвиток національної економіки в умовах формування постіндустріального суспільства. Обґрунтовано те, що людський капітал є вагомим рушійною силою конкурентоспроможності та розвитку національної економіки.

Ключові слова: людський капітал; соціально-економічний розвиток; конкурентоспроможність національної економіки.

Постановка проблеми. За індексом людського капіталу (Human Capital Index) у 2016 р. розвинуті країни займали високі місця у міжнародному рейтингу. До десятки країн з найвищим рівнем цього індикатора увійшли: Фінляндія, Норвегія, Швейцарія, Японія, Швеція, Нова Зеландія, Данія, Нідерланди, Канада, Бельгія [29, с.4]. Високий рівень соціально-економічного розвитку цих країн забезпечується завдяки активному інвестуванню у розвиток людського капіталу та розробку і впровадження нових технологій. Розвинуті країни використовують новітні знання, досягнення науки і техніки, розвивають систему освіти та охорони здоров'я. Це дозволило їм не лише підвищити рівень людського капіталу та конкурентоспроможності національної економіки, а й вийти на вищий щабель цивілізаційного розвитку – формування постіндустріального суспільства.

Успішна реалізація положень теорії людського капіталу практично втілюється в економічній політиці та досягненні високого рівня соціально-економічного розвитку США і провідних країн ЄС. Так Фінляндія зуміла швидко перейти від переважно сировинної до інноваційної економіки, створивши власні високі технології, зуміла вийти на перше місце в рейтингу не лише за індексом людського капіталу, а й увійти в десятку країн лідерів за індексом глобальної конкурентоспроможності.

Україна за індексом людського капіталу на рівні 78,42 займала порівняно високе 26 місце серед 130 країн [29, с.4], піднявшись на 5 позицій порівняно з попереднім роком. За цим показником наша країна обігнала навіть Латвію, Російську Федерацію, Польщу, Угорщину, Італію, Грецію, Іспанію та ін. Незважаючи на це, головними проблемами економіки України є низький рівень оплати праці, міграція висококваліфікованих працівників за кордон, недостатнє фінансування системи освіти, науки, охорони здоров'я та культури.

Аналіз сучасних тенденцій зміни рівня людського капіталу в економіці розвинутих країн та України, дозволить з'ясувати наявні проблеми в економіці нашої країни і визначити шляхи їх подолання для забезпечення високого рівня соціально-економічного розвитку національної економіки.

Аналіз останніх публікацій. Теоретико-методологічні та практичні основи дослідження проблем розвитку людського капіталу у національній економіці в умовах

формування постіндустріального суспільства відображені в працях відомих зарубіжних та вітчизняних вчених: Г. Беккера [1; 22-24], Д. Белла [2], А. Гальчинського [4], В. Гейця [8; 19], О. Грішнєвої [6], Е. Денісона [27; 28], Дж. Кендрика [9; 10], Ю. Корчагіна [11; 12], С. Кузнеця [31], Р. Лукаса [32], П. Ромера [33; 34], В. Семиноженка [19], А. Чухна [21], Т. Шульца [35; 36] та ін.

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на глибину та різноплановість проведених досліджень, у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених недостатньо приділяється уваги аналізу людського капіталу як рушійної сили підвищення рівня конкурентоспроможності та розвитку національної економіки. Також необхідно проаналізувати сучасні тенденції розвитку людського капіталу в економіці розвинутих країн та України.

Метою дослідження є аналіз теоретико-методологічних засад теорії людського капіталу, характеристика сучасних тенденцій впливу людського капіталу на конкурентоспроможність та соціально-економічний розвиток національної економіки в умовах формування постіндустріального суспільства.

Результати дослідження. За розрахунками Світового банку, в складі національного багатства США основні виробничі фонди складають лише 19%, природні ресурси – 5%, а людський капітал – 76% [14, с.8]. Тоді як в Україні частка людського капіталу у національному багатстві за різними оцінками становить 40–55% [13, с.12]. Е. Денісон у своїх дослідженнях доводить, що інвестиції в людський капітал в 5–6 разів дають більшу віддачу, ніж вкладення у матеріальні засоби виробництва [27; 28].

Знання та інформація, які є атрибутами людського капіталу, зменшують потребу в сировині, фізичному капіталі, часі, просторі та інших ресурсах, стаючи незамінним засобом – основною рушійною силою розвитку сучасної економіки. Все більше дослідників вважає людський капітал найвагомим фактором конкурентоспроможності та соціально-економічного розвитку. Відповідно, посилюється увага суспільства до системи освіти, науки, охорони здоров'я, культури інвестиції до яких сприяють нагромадженню людського капіталу.

В. Петті в праці «Політична арифметика» (1676) першим оцінив внесок людського капіталу у забезпечення розвитку суспільства. Наукове обґрунтування теорії людського капіталу було здійснено у 60-х рр. XX ст. американськими економістами Т. Шульцем і Г. Беккером. Пізніше цю теорію розвивали Дж. Кендрик, Ц. Гріліхес, Б. Денісон та ін.

Поняття людського капіталу (Human Capital) з'явилося в публікаціях другої половини XX ст. в працях Т. Шульца [35] та його послідовника Г. Беккера [24]. За розробку основ теорії людського капіталу їм були присуджені Нобелівські премії з економіки – Т. Шульцу (1979), Г. Беккеру (1992). Значний внесок у розвиток теорії людського капіталу також зробив С. Кузнець, який отримав Нобелівську премію з економіки у 1971 р.

Т. Шульц під людським капіталом розумів знання, навички та здібності людини, які сприяють зростанню продуктивної сили її праці. Тобто людський капітал є продуктивним фактором розвитку, який здатний нагромаджуватися і відтворюватися. Він стверджував, що людський капітал – це форма капіталу, тому що служить джерелом майбутніх заробітків та задоволень. Зі зростанням витрат на поліпшення

якості робочої сили, вона перетворюється у людський капітал. Економіст наголошував на проблемах оцінки внеску освіти в соціально-економічний розвиток, економічної ефективності інвестицій у людський капітал.

За Г. Беккером, людський капітал – це сукупність набутих знань, навичок і мотивацій, доцільне використання яких призводить до відтворення та кумулятивного нагромадження доходів і перетворює людські здібності на особливу форму капіталу. Інвестуючи в освіту учні та їхні батьки порівнюють очікувану граничну норму віддачі з дохідністю альтернативних інвестицій. Таким чином, норми віддачі регулюють розподіл приватних інвестицій між різними рівнями освіти, а також між сферою освіти загалом та іншими галузями економіки [1].

Важливим здобутком Г. Беккера є те, що він оцінив економічну ефективність освіти, порівнявши пожиттєві доходи тих, хто закінчив ВНЗ, і тих, хто отримав лише загальну середню освіту. Віддачу від інвестицій в освіту Г. Беккер оцінив як відношення доходів до витрат (у т.ч. альтернативні витрати – втрачений дохід за час навчання), отримавши приблизно 12–14% рентабельності [22].

Людський капітал (англ. Human Capital) – це сформований в результаті інвестицій та нагромаджений людиною певний запас знань, здоров'я, сформованих і розвинутих продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що використовуються у економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на збільшення доходів власника та національного доходу [6].

Людський капітал є міра втіленої у людині здатності приносити дохід. Він включає вроджені здібності і талант, а також освіту й набуту кваліфікацію [20]. Інвестиції в людський капітал – це витрати на здобуття освіти і підвищення кваліфікації, на охорону здоров'я і культуру тощо. Його величину оцінюють за рівнем потенційного доходу, який він здатний принести.

А.С. Гальчинський зазначає, що «Людський капітал акумулює в собі сумарні суспільні витрати (держави, фірми та безпосередньо індивіда) на накопичення знань та навиків упродовж усього життя особи. В широкому розумінні цього поняття йдеться про інвестиції в людину (освіту, перепідготовку кадрів, науку, здоров'я, екологію, духовний розвиток, фізичну культуру, мобільність, формування інтелектуальної власності) і їх суспільно значущу (у тому числі й економічну) відтворну віддачу» [4, с.431].

Як зауважує І. Ф. Радіонова, сьогодні можна виокремити низку загальновизнаних положень щодо сутності поняття «людський капітал». «По-перше, людський капітал є віддзеркаленням запасу знань, навичок, здатностей і мотивів працівників до продуктивної діяльності. По-друге, він може нагромаджуватися внаслідок інвестування в певні сфери. Зокрема, до таких сфер належать фундаментальна освіта (навчання, що передує трудовій діяльності), система підвищення кваліфікації, медицина, виробнича інфраструктура в тій її частині, що забезпечує рух робочої сили, інформаційна інфраструктура, завдяки якій ринкові суб'єкти орієнтуються в цінах та доходах. По-третє, мотивом інвестування в людський капітал, як для уряду (держави), так і для окремих осіб, слугує очікувана віддача – додатковий дохід або інші вигоди в майбутніх періодах. По-четверте, серед інших вигод від нагромадження людського капіталу присутні такі зовнішні ефекти, як оволодіння новим знанням у процесі

діяльності, швидке його поширення в усій економіці, створення сприятливих умов для приросту знань та їхнього застосування» [16, с.19].

С. Кузнець серед факторів розвитку поставив на перше місце достатність стартового набутого людського капіталу. Адже високий рівень і якість нагромадженого людського капіталу, необхідні для прискорення інституційних реформ, технологічного оновлення виробництва тощо. Саме високі рівень і якість людського капіталу країни, що успішно розвивається, забезпечують її стабільний тем економічного зростання та підвищення рівня і якості життя населення [31].

Е. Денісон розробив класифікацію факторів економічного зростання, зокрема, 4 характеризують внесок праці, 4 – капіталу, 1 – землі і 14 – НТП [15]. На думку Е. Денісона [28], економічне зростання визначається не стільки кількістю витрачених факторів, скільки їх якістю та зростанням цієї якості. На перше місце він поставив якість робочої сили [27]. Проаналізувавши великий масив статистичних даних, що характеризують економічне зростання США за 1929–1982 рр., Е. Денісон емпірично довів, що визначальним фактором зростання випуску на одного працівника (суспільна продуктивність праці) є освіта, яка є важливою складовою людського капіталу [27; 28].

Дж.К. Грейсон та К. О'Делл зазначають, що в постіндустріальній економіці людський капітал є найціннішим ресурсом, значно важливішим, ніж природні ресурси чи нагромаджене багатство. Саме людський капітал, а не заводи, обладнання і виробничі запаси, є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання й ефективності [5, с. 196, 267].

Як стверджує Д. Белл, прогрес суспільства залежить від успіхів у сфері знань, тобто від прискореного розвитку науки та освіти [2, с.288]. Частка цих технологічно і соціально важливих сфер (у т.ч. охорони здоров'я) в ЄС у 2016 р. досягла рівня 26,8% [37], а в Україні лише 9,6% ВВП [7]. Про значний рівень розвитку людського капіталу і соціальну спрямованість країн ЄС свідчить те, що однією з найбільших серед видів економічної діяльності є частка сфери обов'язкового соціального страхування, освіти та охорони здоров'я (17,0% ВВП [37]).

Низький рівень людського капіталу в Україні також зумовлений недостатнім фінансуванням зі зведеного бюджету освіти (у 2016 р. 5,4% ВВП), охорони здоров'я (3,2% ВВП), духовного та фізичного розвитку (0,7% ВВП), охорони навколишнього природного середовища (0,3% ВВП) [7]. Крім цього, рівень середньомісячної заробітної плати в Україні у 2014 р. становив 292,7 дол США, що у 16 разів менше ніж у США, у 14 разів – ніж у Німеччині, у 4 рази – ніж у Польщі, у 3 рази – ніж у Російській Федерації [18, с.555–556]. Серед видів економічної діяльності в Україні у 2016 р. однією з найнижчих є заробітна плата в сфері охорони здоров'я (3400 грн.), освіти (3769 грн.), культури та спорту (4844 грн.). Позитивним є зростання зарплати у професійній, науковій та технічній діяльності до рівня 8060 грн./міс. [7].

Для аналізу рівня людського капіталу Бюро статистики праці США використовує такий показник, як індекс людського капіталу у розрахунку на одну особу (виражає середньодушовий рівень затрат держави, підприємств і громадян на освіту, охорону здоров'я та інші галузі соціальної сфери).

Для оцінки рівня розвитку людського капіталу також використовують методика, запропоновану Організацією економічного співробітництва та розвитку. За цією методикою розраховується три суб-фактори: інвестиції в людський капітал (включає

поточний рівень інвестицій в людський капітал); якість управління та регулювання цих інвестицій через міжнародне порівняння академічних досягнень; ефективність використання інвестицій у вищу освіту [26].

Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum) з 2013 р. здійснюється рейтингування країн світу за оцінкою розвитку людського капіталу. На жаль, Державна служба статистики України не надає необхідної інформації, що унеможливлює глибокий аналіз рівня людського капіталу в нашій країні за вищезазначеною методикою та коректне співставлення з міжнародними статистичними даними.

Для визначення місця України у міжнародних координатах розвитку людського капіталу проаналізуємо її рейтинг за індексом людського капіталу (Human Capital Index). При його розрахунку враховуються складові, які, зокрема, характеризують рівень освіти в країні, професійної підготовки, тривалості життя, працевлаштування і зайнятості [29].

Зауважимо, що дана методика оцінювання рівня людського капіталу має ряд недоліків. Зокрема, вона не враховує такі важливі показники, як: частка видатків на освіту, науку, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП; рівень середньої заробітної плати; приріст заробітної плати за кожен додатковий рік здобуття освіти; частка трудових мігрантів; частка виконавців наукових та науково-технічних робіт тощо.

У 2016 р. в Україні чисельність населення працездатного віку скоротилася до 30,9 млн. осіб, частка зайнятих склала 60,3%, рівень безробіття – 7,2%, середній вік населення – 40 років, рівень витрат на освіту з держбюджету – 6,7% ВВП. Методика дослідження дозволяє оцінити рівень розвитку людського капіталу за п'ятьма віковими групами: (до 15 років; від 15 до 24; від 25 до 54; від 55 до 64; 65 і більше років) та визначити сильні і слабкі сторони в кожній з них [29]. Рейтингові позиції України за різними віковими групами різняться.

За кількома параметрами у вищезазначених вікових групах Україна має високі показники у рейтингу. Сильні позиції нашої країни пов'язані з освітнім напрямом: 100% населення України здобуває початкову освіту (1 місце), рівень здобуття середньої освіти (9 місце), рівень охоплення вищою освітою (9 місце). Крім цього, в Україні відповідність між кваліфікаційними вимогами робочих місць, які займають працівники, та кваліфікацією цих працівників становить 91,4% (4 місце) [29].

У той же час, Україна значно відстає за важливими якісними складовими, що характеризують рівень розвитку людського капіталу: рівень грамотності молоді (37 місце), якість початкової школи (40 місце), якість системи освіти (49 місце), рівень безробіття осіб у віці 25–54 роки (69 місце), рівень безробіття серед молоді (97 місце). Крім цього, рівень інвестування компаній у навчання і розвиток своїх співробітників досить слабкий, про що свідчить 68 позиція рейтингу [29].

Україна також значно відстає за складовими, що характеризують реалізацію людського капіталу та очікуваною тривалістю здорового життя. Відповідно до даних дослідження, для українців після 65 років не характерне здорове, активне і продуктивне життя. Здорове життя в Україні – коли людина здатна працювати фізично і розумово – продовжується 63 роки (у Фінляндії – 71, США – 69, Китаї – 68, Росії – 61) [29].

А.Ю. Васіна вказує на наявність цілої низки причин, що зумовлюють неефективне

використання людського капіталу в Україні: посилення соціальних ризиків; деформація в оплаті праці; слабка мотивація до високопродуктивної праці; довготривалий характер безробіття; повільні темпи адаптації ринку праці до змін економічної кон'юнктури; низький рівень соціального захисту працівників; недосконалість механізмів соціального діалогу; вимушена трудова міграція; недостатня адаптація системи освіти до вимог ринку праці; низький рівень інноваційності вітчизняних підприємств; неузгодженість економічної і соціальної політики держави [3, с.256].

Як зазначає Д.О. Седляр, в Україні спостерігаються негативні тенденції розвитку людського капіталу: 1) низька частка людей, охоплених підготовкою за новими професіями або перепідготовкою; 2) скорочується чисельність виконавців наукових і науково-технічних робіт; 3) набуває загрозливих масштабів старіння наукових кадрів; 4) посилюються міграційні процеси науковців за кордон; 5) низький рівень витрат на охорону здоров'я та на освіту на душу населення [17, с.237].

Що стосується міграції робочої сили за кордон, то цей процес має глибокі і довгострокові негативні наслідки, оскільки країна в таких умовах втрачає значною мірою людський капітал, а в недалекому майбутньому відчує фізичну втрату кількості населення. В сучасних умовах це має першочергове значення для розвитку економіки, оскільки Україна втрачає відтворювальні можливості населення і людський капітал [19, с.47].

Середній індекс людського капіталу 28 країн-членів ЄС у 2016 р. становив 78,48. Лідерами за цим показником є скандинавські країни, країни Бенілюксу, Німеччина (11) і Австрія (12). Найвищих результатів у розвитку людського капіталу досягли такі нові країни-члени ЄС, як Естонія (15) і Словенія (16), які залишили позаду Францію (17), Грецію (44) та Іспанію (45). Незважаючи на зазвичай сильні позиції у розвитку людського капіталу, багато країн ЄС мають структурні труднощі пов'язані з високим рівнем безробіття серед молоді, погіршенням якості системи освіти, підготовки кадрів і ускладненням знаходження кваліфікованих співробітників. У середньому майже 35% потенціалу людського капіталу у світі (22% в Україні) залишаються невикористаними внаслідок відсутності можливості навчатися або працевлаштуватися [29].

Індекс людського капіталу дозволяє виявити наявні проблеми в кожній країні і вказує на майбутні перспективи для підвищення рівня соціально-економічного розвитку. Однією з гострих проблем є те, що у багатьох країнах система освіти не забезпечує формування компетентностей (особливо практичних умінь) які необхідні для успішної професійної діяльності. У багатьох країнах інвестиції в освіту не призвели до повернення на ринок праці окремих осіб, внаслідок безробіття, неповної зайнятості або економічної неактивності. У інших, незалежно від рівнів освіти, робота може бути малопривабливою, рівень кваліфікації особи може не відповідати займаній посаді, недостатньо здійснюються інвестиції в навчання впродовж усього життя і перекваліфікацію.

Нова хвиля технологічних інновацій (четверта промислова революція) призвела до глибоких змін в усіх галузях економіки, змінюючи виробництво, обмін, розподіл, споживання і систему логістики. Внаслідок впровадження нових виробничих та інформаційно-комунікативних технологій одночасно змінюється і сама природа праці людини. Розвинуті країни активно використовують нові можливості, інвестуючи та

ефективно використовуючи фактор людського капіталу для підвищення рівня інноваційного соціально-економічного розвитку. Це забезпечується внаслідок активного інвестування у систему освіти та науки, охорони здоров'я та довкілля.

Четверта промислова революція призвела до радикальних змін в економіці у всьому світі. Наприклад, Республіка Корея і Китай, швидкими темпами впроваджуючи робототехніку та нові автоматизовані технології виробництва з 24-годинним робочим днем, забезпечили період окупності інвестицій лише за 1,5 роки порівняно з 10 роками до недавнього часу [25]. Крім цього, це дозволило цим країнам зайняти високі місця у рейтингу за індексом глобальної конкурентоспроможності у 2016–2017 рр. (26 і 28 відповідно). Тоді як Україна за цим індикатором займає лише 85 місце серед 138 країн [38, с.7].

Глобальне середовище людського капіталу стає ще складнішим і розвивається ще швидше. Розвиток всесвітньої мережі Інтернет та використання її можливостей на комп'ютерах, ноутбуках, телефонах та різноманітних гаджетах, призводить до розвитку глобального ринку праці. Цифрові Інтернет-платформи (LinkedIn, Njorku, Care.com, Uber, Upwork тощо) незалежно від місця проживання дозволяють здійснювати швидкий пошук роботи, отримувати замовлення від роботодавців, оперативно їх виконувати, швидко надсилати результати роботи та отримувати заробітну плату на особистий рахунок в банку. Тобто попит і пропозиція робочої сили можуть мігрувати у глобальному цифровому інформаційному середовищі. Використання цих можливостей може забезпечити мільйонам безробітних і малозабезпеченим доступ до глобального ринку праці як ніколи раніше. Молоде освічене працездатне населення, озброєне умінням використовувати інформаційні Інтернет-платформи, бажаючи реалізувати свої здібності, талант та отримувати пристойну заробітну плату, буде активно використовувати нові можливості глобального ринку праці.

Зауважимо, що вищезазначені можливості породжують такі проблеми XXI ст., як глобальна мобільність таланту і міграція трудових ресурсів. Це збільшує ризики інвестування у людський капітал, оскільки держава може не отримати у майбутньому віддачу від витрат на освіту та підвищення кваліфікації, оскільки окремі особи які навчалися за рахунок державного бюджету, мігруючи будуть робити вклад не у національну економіку, а у розвиток економік інших країн. Переважно розвинуті країни (у яких рівень заробітної плати є порівняно вищим) підвищують рівень конкурентоспроможності за рахунок «готових» висококваліфікованих кадрів.

Для комплексної характеристики впливу людського капіталу на рівень соціально-економічного розвитку країни, проаналізуємо залежність між індексом людського капіталу та індексами людського розвитку і глобальної конкурентоспроможності.

Методика визначення індексу людського розвитку дозволяє оцінити розвиток країни за можливістю населення реалізувати такі головні цілі людського розвитку: прожити довге та здорове життя; отримати знання та реалізувати власні здібності; мати гідний рівень життя та забезпечувати свої фізіологічні, соціальні та духовні потреби [30].

Підвищення рівня і якості людського капіталу є важливим фактором досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку країни. Зокрема, високий рівень людського капіталу в провідних країнах ЄС сприяє розвитку людського потенціалу. Так, у 2016 р. Фінляндія з найвищим індексом людського капіталу на рівні 85,86 має

високий індекс людського розвитку на рівні 0,895, в Норвегії показники відповідно становили – 84,64 і 0,949, в Швеції – 83,29 і 0,913, а в Україні – 78,42 і 0,743 [29, с.4; 30, с.198–199].

Про наявність суттєвого зв'язку між індексом людського капіталу та індексом людського розвитку (рис. 1) свідчать такі дані однофакторного дисперсійного аналізу: коефіцієнт кореляції становив 0,905, коефіцієнт детермінації – 0,819, значення F-критерію Фішера – 7767,6 (при критичному значенні 3,9), Р-значення близьке до 0. Це емпірично підтверджує, що одним з визначальних факторів підвищення рівня людського розвитку країни є забезпечення високого рівня людського капіталу. Тому в Україні необхідно активно інвестувати у розвиток людського капіталу, щоб піднятися на вищий щабель соціально-економічного розвитку.

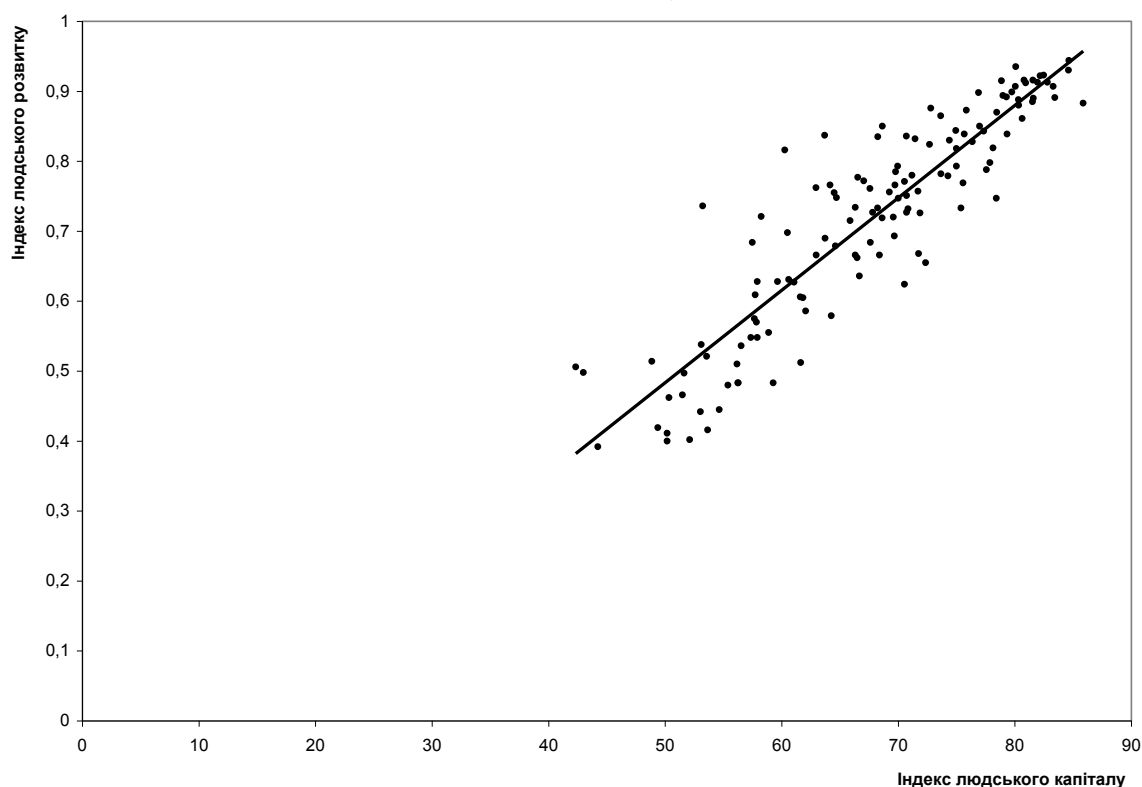

Рис. 1. Залежність між індексом людського капіталу та індексом людського розвитку країн світу у 2016 р.

Джерело: розроблено автором за [29, с.4–5; 30, с.198–201].

Розвиток людського капіталу є також потужною рушійною силою досягнення високого рівня конкурентоспроможності національної економіки. Так, у 2016 р. Швейцарія з найвищим індексом глобальної конкурентоспроможності на рівні 5,81 займала третє місце за індексом людського капіталу на рівні 84,61, в Сінгапурі показники відповідно становили – 5,72 і 80,94, в США – 5,70 і 78,86, а в Україні – 4,00 (85 місце серед 138 країн) і 78,42 [29, с.4; 38, с.44–45].

Завдяки високому рівню людського капіталу розвинуті країни утримують стійкі позиції на світовому ринку, забезпечують економічне зростання на інноваційній основі, відстоюють національні інтереси в глобальному середовищі та забезпечують досягнення високих стандартів життя населення.

Про наявність суттєвого зв'язку між індексом людського капіталу та індексом

глобальної конкурентоспроможності (рис. 2) свідчать такі дані однофакторного дисперсійного аналізу: коефіцієнт кореляції становив 0,806, коефіцієнт детермінації – 0,650, значення F-критерію Фішера – 4637,0 (при критичному значенні 3,9), Р-значення близьке до 0.

Зауважимо, що на відміну від лінійної залежності, відображеної на рис. 1, на рис. 2 наявна експоненціальна залежність. Особливість конфігурації кривої тренду на рис. 2 доводить, що людський капітал є одним з визначальних факторів прискореного підвищення рівня конкурентоспроможності країни. Тому в Україні необхідно активно інвестувати у розвиток людського капіталу, розробляти і впроваджувати інновації у високотехнологічні галузі та сферу послуг.

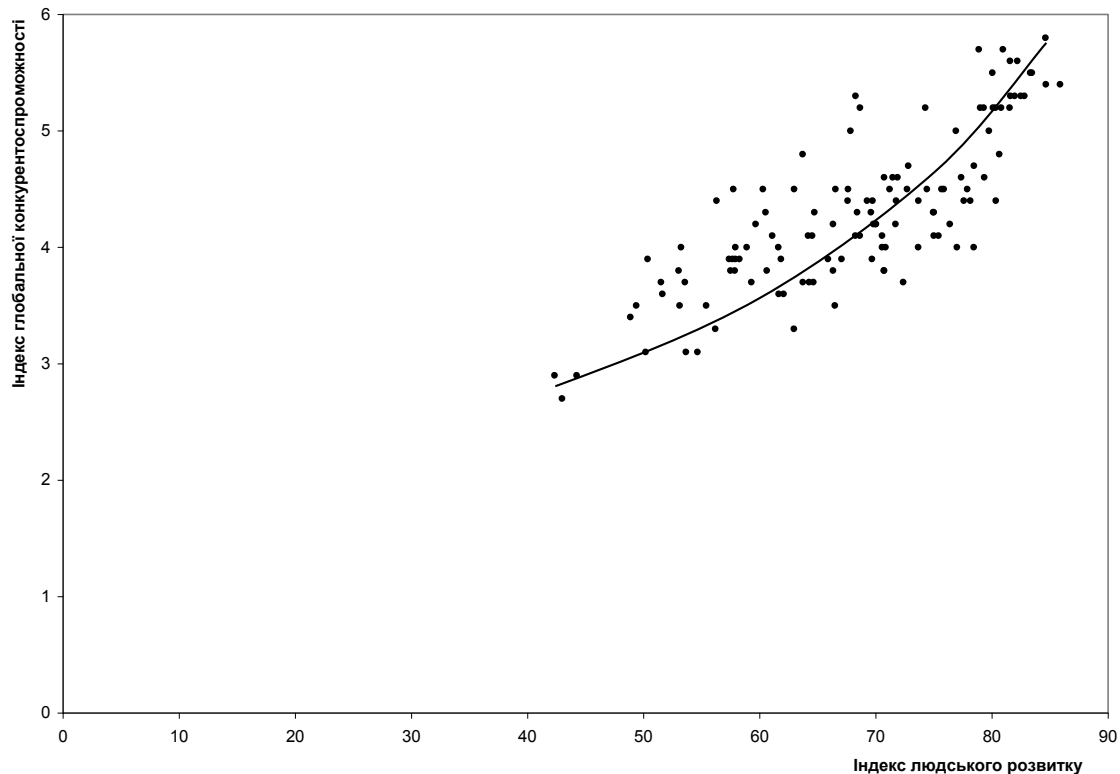

Рис. 2. Залежність між індексом людського капіталу та індексом глобальної конкурентоспроможності країн світу у 2016 р.

Джерело: розроблено автором за [29, с.4–5; 38, с.44–45].

Висновки. Поява теорії людського капіталу стала відповіддю економічної науки на проблему необхідності поглибленого розуміння ролі людини і нагромаджених інвестицій в її освіту, здоров'я та культуру. Теорія людського капіталу пояснила структуру розподілу особистих доходів, вікову динаміку доходів тощо. Уряди країн стали розглядати інвестиції у людський капітал як фактор підвищення соціально-економічного розвитку держави. Рівень людського капіталу враховують в статистиці як вагомий елемент національного багатства.

Аналіз рівня розвитку людського капіталу в Україні показав, що сильні позиції нашої країни пов'язані з освітнім напрямом: 100% населення України здобуває початкову освіту, рівень здобуття середньої освіти 98,2%, рівень охоплення вищою освітою 82,3%. Крім цього, в Україні відповідність між кваліфікаційними вимогами робочих місць, які займають працівники, та кваліфікацією цих працівників становить

91,4% [29]. У той же час, Україна значно відстає за такими важливими індикаторами: якість системи освіти, рівень грамотності молоді, рівень безробіття серед молоді, рівень інвестування компаній у навчання і розвиток своїх співробітників.

Аналіз теоретичних положень та емпіричних даних показав, що людський капітал є визначальною рушійною силою підвищення рівня соціально-економічного розвитку та ознакою ступеня сформованості постіндустріального суспільства. Інвестиції в людський капітал дають досить значний інтегральний соціально-економічний ефект. Одним з найвагоміших факторів підвищення рівня людського розвитку країни є забезпечення високого рівня і якості людського капіталу. Він також є одним з визначальних факторів прискореного підвищення рівня конкурентоспроможності країни.

Значні переваги у створенні умов для зростання якості життя, конкурентоспроможності національної економіки та соціально-економічного розвитку суспільства мають країни з високим рівнем людського капіталу. Тобто країни, що дбають про розвиток освіти, науки, охорони здоров'я та культури.

Науково-технічний прогрес, з одного боку, може посилювати деякі проблеми (зростання безробіття, загострення конкуренції на ринку праці й відповідне зменшення рівня оплати праці, міграція висококваліфікованої робочої сили тощо), але він також надає унікальні нові можливості для розвитку освіти та вирішення проблем зайнятості. Його переваги проявляються у формі гнучкості, доступності, прозорості і масштабності, забезпечуються новими форматами зайнятості. Для роботодавців інформаційно-цифрові ринки праці розширюють доступ до нових талантів. Урядам країн, підприємцям, навчальним закладам і окремим особам необхідно ефективно реалізувати можливості цифрових інформаційних платформ для розвитку людського капіталу та підвищення добробуту суспільства в цілому.

Приватні компанії мають бути частиною проектування нового громадського договору, включаючи переосмислення колишніх уявлень про їх роль як споживача «готового» людського капіталу. Соціально-відповідальні компанії повинні усвідомити, що вони можуть бути успішними на ринку лише якщо інвестуватимуть у навчання свого персоналу впродовж усього життя. Для цього їм необхідно бути у тісній співпраці з навчальними закладами для підтримки розвитку загальних і спеціалізованих компетентностей своїх і потенційних співробітників. Приватний сектор і державний сектор, разом з іншими зацікавленими сторонами, повинні співпрацювати для адаптації системи освіти і науки до нових викликів сучасності, для ефективного використання нових можливостей глобального ринку праці і пом'якшення ризиків.

Література.

1. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; Перевод с англ. Изд. 2-ое, испр. и доп. – М.: Academia, 2004. – 788 с.
3. Васіна А.Ю. Розвиток людського капіталу в контексті забезпечення структурного оновлення економіки / А.Ю. Васіна // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 1(1). – С. 255–258.
4. Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / А.С. Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.

5. Грейсон Дж.К. Американский менеджмент на пороге XXI века / Дж.К. Грейсон, К. О'Делл. – М.: Экономика, 1991. – 319 с.
6. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку / О. А. Грішнова // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 1 (7). – С. 34–40.
7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Капіталізація економіки України / за ред. В.М. Гейця і А.А. Гриценка. – К.: Ін-т екон. та прогноз., 2006. – 199 с.
9. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование / Дж. Кендрик. – М.: Прогресс, 1978. – 275 с.
10. Кендрик Дж. Экономический рост и формирование капитала / Дж. Кендрик // Вопросы экономики. – 1976. – № 11. – С. 54–56.
11. Корчагин Ю.А. Российский человеческий капитал: фактор развития или деградации? – Воронеж: ЦИРЭ, 2005. – 252 с.
12. Корчагин Ю.А. Эффективность и качество национальных человеческих капиталов стран мира. – Воронеж: ЦИРЭ. Вестник 38, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=38&page=1>.
13. Ларіна Я. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації: монографія / Я.Ларіна, О.Брацлавська. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 248 с.
14. Майбуров И. А. Эффективность инвестирования и человеческий капитал в США и России / И. А. Майбуров // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №4. – С. 3–13.
15. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: Учебник / Р.М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2008. – 640 с.
16. Радіонова І.Ф. Економічне зростання з участю людського капіталу / І.Ф. Радіонова // Економіка України. – 2009. – №1. – С.19–30.
17. Седляр Д.О. Людський капітал в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Д.О. Седляр // Бізнес Інформ. – 2015. – №5. – С. 232–237.
18. Статистичний щорічник України за 2015 рік / Держ. служба статистики України; [за ред. І.М. Жук]. – К.: Держ. служба статистики України, 2016. – 574 с.
19. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України. Т. 1: Економіка знань – модернізаційний проект України / за ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 541 с.
20. Фішер С. Економічна теорія / С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі. – М.: Юніті, 2002. – 420 с.
21. Чухно А.А. Твори: У 3-х т. Т. 2. Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика / А.А. Чухно; НАН України. Київ: нац. ун-т ім. Т.Шевченка, Н.-д. фін. ін-т при М-ві фінансів України. – К., 2006. – 512 с.
22. Becker, Gary S. Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education (3rd ed.). Chicago: The University of Chicago Press, 1993.
23. Becker, Gary S. The economics of discrimination. Chicago: University of Chicago Press, 1971.
24. Becker, Gary S. Human Capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
25. Citi GPS: Global Perspectives & Solutions, Technology at Work 2.0: The Future Is Not What It Used to Be, January 2016.
26. Dae-Bong Kwon. Human capital and its measurement [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/site/progresskorea/44109779.pdf>
27. Denison, Edward F. Accounting For Slower Economic Growth: The United States in the 1970s, Washington D.C.: Brookings Institution. 1979.
28. Denison, Edward F. Accounting For United States Economic Growth 1929–69, Washington D.C.: Brookings Institution. 1974.
29. Human Capital Report 2016 / World economic forum. – Geneva, 2016. – 39 p.
30. Human Development Report 2016 / United Nations Development Programme. – New York, 2017. – 271 p.

31. Kuznets S. Population, Capital and Growth, NY: W.W. Norton, 1973.
32. Lucas R. On the mechanism of Economic Development // Journal of Monetary Economics. – 1988. – Vol. 22. – July. – pp. 3–42.
33. Romer P. Endogenous Technical Change // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98.
34. Romer P. Increasing Returns and Long Run Growth // Journal of Political Economy. – 1986. – Vol. 94.
35. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1968. – Vol. 6.
36. Shultz T. Investment in Human Capital. N.Y., London, 1971, pp. 26–28.
37. Statistics Directorate Organisation for Economic Co-operation and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/std>.
38. The Global Competitiveness Report 2016–2017 / World economic forum. – Geneva, 2016. – 382 p.

References.

1. Bekker G.S. Chelovecheskoe povedenie: jekonomicheskij podhod. Izbrannye trudy po jekonomicheskoy teorii [Human behavior: economic approach. The chosen works according to the economic theory]. Moscow, GU VSE, 2003, 672 p. [in Russian].
2. Bell D. Grjadushhee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya [The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting]. Moscow, Academia, 2004, 788 p. [in Russian].
3. Vasina A.Y. Rozvytok of lyuds'koho kapitalu v konteksti zabezpechennya strukturnoho onovlennya ekonomiky [Development of human capital is in the context of providing of the structural updating of economy]. Naukovyy visnyk Uzhhorod'skoho universytetu. Seriya: Ekonomika. – The Scientific announcer of the Uzhhorod university. Series: Economy, 2015. – Vol. 1(1)98, pp. 255–258 [in Ukrainian].
4. Hal'chyn's'kyi A.S. Politychna of nooekonomika: nachala onovlenoyi paradyhmy ekonomichnykh znan' [Political nooeconomy: beginning of the renewed paradigm of economic knowledge]. Kyiv, Lybid', 2013, 472 p. [in Ukrainian].
5. Grejson D.K., O'Dell K. Amerikanskij menedzhment na poroge XXI veka [The American management on the dawn of 21 centuries]. Moscow, Jekonomika, 1991, 319 p. [in Russian].
6. Grishnova O.A. Lyuds'kyi, intelektual'nyy i sotsial'nyy kapital Ukrayiny: sutnist', vzayemozv'yazok, otsinka, napryamy rozvytku / O. A. Hrishnova // Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka. – 2014. – № 1 (7). – S. 34–40. [in Ukrainian].
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Heyets' V.M., Hrytsenko A.A. Kapitalizatsiya of ekonomiky of Ukrayiny [Capitalization of economy of Ukraine]. Kyiv, Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya, 2006, 199 p. [in Ukrainian].
9. Kendrik D. Sovokupnyj kapital SShA i ego formirovanie [Aggregate capital of the USA and its forming]. Moscow, Progress, 1978, 275 p. [in Russian].
10. Kendrik D. Jekonomicheskij rost i formirovanie kapitala [Economy growing and forming of capital]. Voprosy jekonomiki. – Economy questions, 1976, No.11, pp. 54–56 [in Russian].
11. Korchagin Ju.A. Rossijskij chelovecheskij kapital: faktor razvitija ili degradacii? [Russian human capital: factor of development or degradation?]. Voronezh, CIRJe, 2005, 252 p. [in Russian].
12. Korchagin Ju.A. Jefferktivnost' i kachestvo nacional'nyh chelovecheskih kapitalov stran mira [Efficiency and quality of national human capitals of the countries of the world]. Voronezh, CIRJe, Vestnik 38, 2011 [in Russian], available at: <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=38&page=1>.
13. Larina Ya., Bratslavs'ka O. Rozvytok of lyuds'koho kapitalu v umovakh hlobalizatsiyi: monohrafiya [Development of human capital in the conditions of globalization: monograph]. Kyiv, VTs «Akademiya», 2012, 248 p. [in Ukrainian].
14. Majburow I.A. Jefferktivnost' investirovaniya i chelovecheskij kapital v SShA i Rossii [Efficiency of investment and human capital in the USA and Russia]. Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. – World economy and international relations, 2004, No.4, pp. 3–13 [in Russian].

15. Nureev R.M. Jekonomika razvitija: modeli stanovlenija rynochnoj jekonomiki: Uchebnik [Development economy: models of formation of market economy: Textbook]. Moscow, NORMA, 2008, 640 p. [in Russian].
16. Radionova I.F. Ekonomichne zrostannya z uchastyu lyuds'koho kapitalu [Economy growing with participation of human capital]. Ekonomika Ukrayiny. – Economy of Ukraine, 2009, No.1, pp. 19-30 [in Ukrainian].
17. Sedlyar D.O. Lyuds'kyy kapital v Ukrayini: suchasnyy stan i tendentsiyi rozvytku [Human capital in Ukraine: the modern state and progress]. Biznes Inform. – Business Inform, 2015, No.5, pp. 232-237 [in Ukrainian].
18. Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2015 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. – State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny, 2016, 574 p. [in Ukrainian].
19. Heyets' V.M., Semynozhenko V.P., Kvasnyuk B.Y. Stratehichni of vyklyky of XXI of stolittya suspil'stvu ta ekonomitsi of Ukrayiny. T. 1: of Ekonomika of znan' - modernizatsiynnyy proekt of Ukrayiny [Strategic calls of XXI of century to the company and economy of Ukraine. – Vol. 1: Economy of knowledge is a modernisation project of Ukraine]. Kyiv, Feniks, 2007, 541 p. [in Ukrainian].
20. Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. Ekonomichna teoriya [Economic theory]. Moscow, Yuniti, 2002, 420 p. [in Ukrainian].
21. Chukhno A.A. Tvory. Informatsiyna of postindustrial'na ekonomika: teoriya i praktyka [Works. Informative post-industrial economy: theory and practice]. Kyiv, NAN Ukrayiny, 2006, Volume 2, 512 p. [in Ukrainian].
22. Becker, Gary S. Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education (3rd ed.). Chicago: The University of Chicago Press, 1993.
23. Becker, Gary S. The economics of discrimination. Chicago: University of Chicago Press, 1971.
24. Becker, Gary S. Human Capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
25. Citi GPS: Global Perspectives & Solutions, Technology at Work 2.0: The Future Is Not What It Used to Be, January 2016.
26. Dae-Bong Kwon. Human capital and its measurement, available at: <http://www.oecd.org/site/progresskorea/44109779.pdf>
27. Denison, Edward F. Accounting For Slower Economic Growth: The United States in the 1970s, Washington D.C.: Brooking Institution. 1979.
28. Denison, Edward F. Accounting For United States Economic Growth 1929–69, Washington D.C.: Brooking Institution. 1974.
29. Human Capital Report 2016 / World economic forum. – Geneva, 2016. – 39 p.
30. Human Development Report 2016 / United Nations Development Programme. – New York, 2017. – 271 p.
31. Kuznets S. Population, Capital and Growth, NY: W.W. Norton, 1973.
32. Lucas R. On the mechanism of Economic Development // Journal of Monetary Economics. – 1988. – Vol. 22. – July. – pp. 3–42.
33. Romer P. Endogenous Technical Change // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98.
34. Romer P. Increasing Returns and Long Run Growth // Journal of Political Economy. – 1986. – Vol. 94.
35. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1968. – Vol. 6.
36. Shultz T. Investment in Human Capital. N.Y., London, 1971, pp. 26–28.
37. Statistics Directorate Organisation for Economic Co-operation and Development, available at: <http://www.oecd.org/std>.
38. The Global Competitiveness Report 2016–2017 / World economic forum. – Geneva, 2016. – 382 p.

Бицюра Ю.В., канд. экон. наук, доц.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК ДВИЖУЩАЯ СИЛА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ И РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Проанализированы теоретико-методологические основы теории человеческого капитала. Охарактеризованы современные тенденции влияния человеческого капитала на социально-экономическое развитие национальной экономики в условиях формирования постиндустриального общества. Обоснованно то, что человеческий капитал является весомой движущей силой конкурентоспособности и развития национальной экономики.

Ключевые слова: человеческий капитал; социально-экономическое развитие; конкурентоспособность национальной экономики.

Bitsyura Y.V., PhD, Associate Professor

National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv

HUMAN CAPITAL AS DRIVING FORCE OF COMPETITIVENESS AND DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

Theoretical and methodological bases of the theory of a human capital are analyzed. Current trends of influence of a human capital on social and economic development of national economy in the conditions of forming of post-industrial society are characterized. The analysis of a level of development of the human capital in Ukraine showed that strong positions of our country are connected with the educational direction. At the same time, Ukraine considerably lags behind after such indicators: quality of an education system, level of literacy of youth, unemployment rate among youth, the level of investment of the companies into study and development of the employees. Current trends of influence of the human capital on social and economic development of national economy in the conditions of formation of post-industrial society are characterized. Reasonable the fact that the human capital is a powerful driving force of competitiveness and development of national economy. The analysis of theoretical provisions and empirical data showed that the human capital is the defining driving force of increase of level of social and economic development and a sign of degree of formation of post-industrial society. Ensuring high level and quality of the human capital is one of the most powerful factors of increase of level of human development of the country. It is also one of the defining factors of the accelerated increase of level of competitiveness of the country. Low level of the human capital in Ukraine is predetermined by insufficient financing from the state budget of education, health care, spiritual and physical development, protection of surrounding habitat.

Keywords: human capital; social and economic development; competitiveness of national economy.

THEORETICAL ASPECTS OF CLUSTER AS INNOVATIVE MODELS OF DEVELOPMENT OF TOURISM INDUSTRY

We can boldly say that tourism on the modern level is a significant indicator of civilisation development. It is a uniform method of perceiving outer world, cultural growth and health recreation.

According to the reality, competitiveness of the region is connected directly with the effective usage of its resources and welfare growth of the population. It defines the place of the region in the economy of the country, due to which cluster approach can become effective means for stimulating economic development of the region as well as of the whole country. It naturally requires the provision of theoretical and methodological proof to create innovative tourist cluster in economics.

Of course it would be reasonable to try to understand cluster from the position of the whole theory of the system, which is used by several scientists in their conclusions. It is important that in all the researches, where they give detailed discussions of the cluster structure and contents, there is an unambiguous definition that it represents an open, complex self-organized and not linear system. Its separate elements are united by material, informational and financial flows. Systemic approach means to perceive it as a whole systemic formation, which for its part consists of many interactive elements and sub-systems. Alongside, one of the main issues is the analysis of organization mechanisms, which conditions new integration processes in the whole system.

A kind of a result of integration processes going on in economics is the formation of synergetic interaction of cluster systems, the aim of which is to develop connection among economic entities in order to realize personal and common interests.

From this point, researches that take into account cluster approaches of economic development, are gaining special scientific and practical importance.

The study of cluster approaches is focused on practical aspects of its collaboration or/and on the examples of success factors, which is a guarantee of economic development. In the conditions of nonexistence of complete explanation and existence of multiple interpretations, cluster policy has caused diversity of understanding. The problem of actuality of each of them, in specific conditions of Georgia, from scientific point of view, has not been discussed yet.

In separate works or articles, significant attention is paid to the issues concerning the influence of clusterisation. Herewith, up to date, the study of specific issues of cluster policy stays beyond the attention of scientific circles, especially nonproductive, among them in tourism sphere.

The aim of the article is to analyze theoretical base of cluster researches in tourism industry and collaboration/preparation of individual, appropriate for the region basis.

Key Words: *tourism, regional development, cluster, products.*

Setting the problem. In special and economic literature specialists define cluster as complex capacity notion and means “the group of industrial companies and other organizations geographically interconnected with each other, which act in a definite field and are characterized by the unity of work or/and mutual supplement”, or even more, it is “a group of companies and organizations working on common issues” [Porter 2008:602].

According to the acknowledged classification, tourist, tourist-recreational cluster belongs to industrial (branch) that is why it represents traditional sphere in economics [1].

Key elements of a cluster are:

- Geographical concentration;
- Specialization;
- Abundance of active actors;
- Rivalry and cooperation;
- Critical mass;
- Life cycle of a cluster;
- Innovation ability.

Analysis of recent publications. Essential basics of economic cluster formation and development was prepared and implemented by foreign authors (mainly European and American). The given issue was studied from different angles and it was studied by E. Dahmann, E. Limerom, M. Porter, I. Tolenado, P. Fisher and others. In Georgia increasing interest towards cluster is also expressed in the number of scientific articles, among them are L. Korganashvili, E. Baratashvili, N. Nadareishvili, I. Gagnidze, B. Gechbaia and others. It is possible to look up the information on the given topic in the separate reports of World Tourism Organization as well as of different scientific centers.

On the basis of studies and conclusions of leading authors, who focus mainly on separate aspects of essence tourist-recreational clusters, it is possible to speak about the eminency approach for the field of tourism, which, on the one hand, is explained by the specific peculiarities of tourist activity and its result (tourist product, service), and on the other hand, by effective positive results, which also is gained by the implementation of cluster projects. Consequently, it gives us possibility to speak about several main factors contributing to cluster system formation in the given sphere, among them are:

- Technological specifics of formation and realization of the tourist product, which is conditioned by specially complement character of tourist activity;
- By space localization of a tourist product;
- By organization of tourist route territory;
- By the share of small and medium business involved in the formation and service sphere of tourist flows.

Unsolved parts of the problem is defined by the study of theoretical and methodical character problematic in tourism cluster development.

Aim of the article represents generalisation of theoretical basis and collaboration of methodic recommendations.

To reach the goal we have tried to analyse such an important issue as:

- To study the formation of cluster policy and its western experience as theoretical and methodical basis of innovative development;
- In 1890, while studying British industry, English scientist Alfred Marshal described the so called "industrial zones" which are in direct correspondence with the modern cluster according to their structure. Its characteristic features are:
 - Access to qualified labor;
 - Assisting and growth of supporting and helpful fields;

- In production process, specialization according to different stages and segments of separate firms.

Marshall's contemporary "Filler" theory, which was collaborated in France, was considerably close to the cluster approach. Roelandt, outstanding theoretician and practitioner of cluster approach of economic development, notes that industrial agglomerates and clusters are exactly of the same age as industrial economics [5].

Cluster policy can be understood as the support of governing bodies to collaborate and develop interrelation especially among clusters at regional as well as at inter-regional level. For cluster formation cluster policy should have definite resources that belong to such elements of innovative infrastructure as:

- Innovative institutions (techno parks, innovative technological centres, business incubators);
- Informational institutions (informational and technological centres);
- Financing institutions (funds, investment centres, and insurance companies).

Let us discuss the essence of innovative development. The definition given by I. Karmishev discusses the essence of "innovative development" more or less thoroughly. According to the author, it is a special innovative direction of "aims, ways and achievement. Or furthermore, it is a government mechanism having influence on economics and market self-organization, which itself is conditioned by advantageous orientation in producing goods and services in economics itself" [6].

In order to understand social and economic essence of "innovative development", it is necessary to reveal the principles of its organization that above all create pre-condition of its realization (such as innovative environment and innovative system).

It is possible to achieve the effectiveness of innovative development only in definite conditions that are generally created by innovative environment. Right this latter represents the pre-condition of the innovative system. Thus, it is necessary to discuss the essence of the mentioned category even in more details.

According to Michael Porter theory, cluster is geographically close interrelated companies (suppliers, producers, mediators) and organizations (educational, government, infrastructural companies) that work in the definite sphere filling each other with individual specializations. Thus, cluster means the network of industrial and service firms in order to form united chain of pricing with participation of suppliers, technologies and now how creators (universities, scientific-research institutions, engineering companies), market institutions (brokers, consultants) and consumers [4].

Porter reckons that prospective, rival advantages of the country are created in the inner markets, and only afterwards is formed national rivalry. According to Porter's analysis that was based on 100 enterprises of ten countries, it is clear, that more or less rival companies are located in definite countries as after succeeding big transnational firm spreads its influence around throughout the region. Densely connected firms that increase mutual rivalry, are called clusters. The direction of the mentioned union through which cluster profit is spread, consists of:

- New producers from other branches;
- Swapping information, accordingly, swapping novelties in a cluster;
- New opportunities for rivalry and development;

- New combinations of people and resources.

The main idea of cluster formation is to create conditions for re-equipment of high conversion enterprises (collaboration of new generation equipment, mechanical engineering, new materials-polymer, nano-technologies) and prepare industrial and technological package of profitable investment [4].

Alongside with “the cluster” it is possible to separate out other terms that will be used to mean geographical connection of enterprises, among them:

- Industrial region;
- New industrial place;
- Territorial industrial complex;
- New Marshal knots;
- Regional innovative environment;
- Network districts;
- Educational regions.

In special scientific literature the mentioned terms are often used as words containing each other, apart from this, in the science, there are several forms of defining cluster that are given in appendix 1, where we can single out common methods of approach:

- The existence of connection among firms in the cluster;
- Joint location of companies in the cluster;
- Functional specialization.

Georgian scientist L. Korganashvili explains clusterization and its profit in the following way: “Sectoral approach of management of economic development on the modern stage, that causes isolation and resistance interests of different sectors and segments of the market economy lost its actuality. The management of business units got network character. Accordingly, on the modern stage the effectiveness of business development is connected with the usage of clusters and other network enterprise systems.

Cluster as a network organization form of intercompany relationship, creates possibility for urgent reaction on changes that occur in the environment. It takes into account the inion of creative, technological and financial resources by grouping territorially localized but interconnected enterprises and institutions and on the basis of rivalry they strengthen their rivalry advantages as well as of the whole cluster. The main peculiarity of the cluster is to create a completely dynamic system (without unification), in order to achieve maximum effectiveness and competitiveness.

Territorial scale of the cluster is quite different – starting with the local and finishing with the whole country or several countries located geographically close. Also the number of enterprises entering in the cluster is different, correlation of small and medium companies, the levels of relationship of firma, organizations and institutions”. “... We think, on the modern stage, in Georgia, it is advisable to use dirigisme cluster policy. Alongside, significant attention must be paid to the selection and formation of prospective clusters for development of Georgia and its regions. Collaborate adequate strategies for regional development. Furthermore, we have to internalize that the cluster is the means of business development and not the aim. Focusing on the latter can lead to negative results” [8].

I. Gagnidze notes: “In the modern world, cluster based rivalry project or Cluster Initiatives – CI has become widespread means of defining economic policy and assisting economic

development. In the middle of 90-s of the last century, cluster initiatives was associated with the economy of only developed countries, but afterwards was started the usage of cluster theory in economic policy in developing and transitive countries” and concludes that “it is effective to plan clusters of economic activity in prism and is especially profitable in case of several countries as here the possibilities are wide and the synergetic effect is bigger. As for the development of the region, the effort to this direction is given great importance. We believe that appropriate action coordination of government and educational institutions and establishment of modern teaching standards, collaboration of united investment policy and union of other efforts, will also regulate complicated political processes among Caucasian peoples” [7].

According to L. Korganashvili, in the economics of Georgia, it is possible to develop clusters in the following directions: “realization of cluster policy must firstly occur in strategic fields of the country. One of such fields is agriculture that plays a significant role in the sustainable development of the country as well as of its separate regions and in the formation of socially oriented market economics. Apart from this, here exist special pre-conditions of realizing cluster policy: some features of the cluster are characterized to the agro-industrial complex and its transformation is needs to develop market economy principles and new vision” [8].

L. Chagelishvili notes that for integration in tourism field it is important to join the country’s tourist system and participate in international activities. If we take into account that cluster represents the group of economic entities and institutions functionally connected with each other, which are territorially located near each other and create specific advantages, subsequent to their closeness and contacts. Its development potential and integration in Euro space is diverse. Namely, it is possible to develop and integrate cultural tourism (archaeology, history, agriculture, and ethnography), adventure tourism (travelling, mountain hiking, skiing, horse racing etc.), eco-tourism (observing birds, active eco tours), agro-tourism, special interest tourism (for wine lovers and gourmets, photo-session), resort and recreational tourism as well as meeting and conference tourism[9].

Professor O. Solvel developed M. Porter’s cluster theory with his work “cluster – balancing means of evolutionary and constructional powers” and singled out actors influencing on cluster level:

1. Industry (consumers, suppliers, connected sectors, small and medium enterprises, service);
2. Government institutions, local authority (self-governments), agencies;
3. Finances (banks, venture capital);
4. University (colleges, technology transferring offices, laboratories, technological parks);
5. Media;
6. Collaborative organizations (formal and informal nets, trade organizations, cluster organizations) [2].

Result: In order to form tourist cluster in Georgia, it is necessary to collect together all the abovementioned subjects, unite their efforts and coordinate joint activity. The reason of the mentioned is that the quality of impressions of tourist business visitors depends not only the places they are offered (e.g. beach or historical sightseeing) but on the level of comfort received from the service of regional hotels, restaurant service, safety, training and rescue

service, medical and insurance service, infrastructure conditions of airports and transport, the level of preparation of educational institutions, availability and quality of souvenirs and so on.

On the basis of the analysis of the existing explanations, we can conclude that Georgian researchers discuss tourism as a primary field of clusterization. Accordingly, cluster approach, particularly in tourism, which initially was used for competitiveness studies, gradually widened its area and covered such issues as:

- The analysis of rivalry of the state, region, field;
- Basis of general state industry policy;
- Collaboration of regional development programs;
- Stimulation of innovative activity;
- Assisting cohabitation of big and small business.

Reference.

1. Bergman E.M., Feser E.J. National industry cluster emulates: a framework for applied regional cluster analysis // Regional studies. – 2000. 34(1).
2. Orjan Solvell, Clusters - Balancing Evolutionary and Constructive Forces; ISBN 978-91-974783-3-5. <http://www.cluster-research.org/redbook.htm>.
3. Porter, M.E. "Clusters and the New Economics of Competition", Harvard Business Review, Vol. 76, Issue 6, Nov/Dec 1998.
4. Porter, M.E. The Competitive Advantage of Nations, New York: The Free Press. (1990)
5. Roelandt Theo, Pim den Hertog, Jacobs Dany, «Nederlandse clusters in beeld» // ESB, 1997. -V.12, N2.
6. Karmishev Y. A. Innovative Type of Development as a Factor of Dynamization of Social and Economic Processes / Y. A. Karmishev Collection of Proceedings of the Department of Economic Theory of TSU G. R. Dzerzhavin, TSU Publishing, 2002.
7. Gagnidze Ineza Tourism Cluster – The Main Part of Tourism Policy, Tourism: Economics and Business, 2011 (Translated from Georgian).
8. Korganashvili L. Clusters – The means of Rivalry of Georgian Business. Business and Law, 2008, №13-14 (Translated from Georgian).
9. Chagelishvili L. Clusters in Tourism Industry. Tourism: Economics and Business. Batumi, 2011 (Translated from Georgian).

Мераб Діасамідзе, доцент

Батумський державний університет
ім. Шота Руставелі

Кордзаиа Ираклий, доцент,

Батумський державний університет
ім. Шота Руставелі

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КЛАСТЕРУ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

Можна стверджувати, що на сучасному етапі туризм являє собою важливий показник розвитку цивілізації. Він є своєрідним методом сприйняття світу, підвищення рівня культури та відновлення здоров'я. Безсумнівно, конкурентоспроможність регіону безперечно пов'язана з ефективним використанням його ресурсів та підвищенням добробуту населення. Вона визначає місце регіону в економіці країни, внаслідок чого кластерний підхід може стати ефективним засобом стимулювання економічного розвитку не лише регіону, а й країни в цілому. Це, природньо, потребує теоретичного обґрунтування та методичного забезпечення створення системи інноваційного туристичного кластеру.

Звичайно ж, було б доцільно оцінити кожен туристичний кластер з точки зору позиції

єдиної теорії системи, як це роблять більшість вчених. Важливо, що в кожному дослідженні, у якому детально вивчені структура та склад кластеру, однозначно відмічено, що він являє собою відкриту, складну, самоорганізовану, а не лінійну систему, окремі елементи якої, об'єднані матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками. Системний підхід має на увазі його сприйняття, як єдиного системного утворення, що складається з багатьох елементів та підсистем, які взаємодіють між собою. Разом з тим, одним з найважливіших постає питання аналізу механізмів організації, який визначає нові інтеграційні процеси в єдиній системі. Своєрідним підсумком інтеграційних процесів, що мають своє місце в економіці, є формування синергетичних взаємодій кластерних систем, ціллю яких є розвиток зв'язків між економічними суб'єктами для реалізації приватних та загальних інтересів.

Ключові слова: туризм, регіональний розвиток, кластер, продукція.

Мераб Диасамидзе, доцент,
Батумский государственный университет
имени Шота Руставели

Кордзаиа Ираклий, доцент
Батумский государственный университет
имени Шота Руставели

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КЛАСТЕРА КАК ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ

Можно утверждать, что на современном этапе туризм представляет собой важный показатель развития цивилизации. Он является своеобразным методом восприятия мира, повышения уровня культуры и восстановления здоровья. Несомненно, конкурентоспособность региона непосредственно связана с эффективным использованием его ресурсов и повышением благосостояния населения. Она определяет место региона в экономике страны, вследствие чего кластерный подход может стать эффективным средством стимулирования экономического развития не только региона, но и страны в целом. Это, естественно, требует теоретического обоснования и методического обеспечения создания системы инновационного туристического кластера.

Конечно, было бы разумным понять туристический кластер с точки зрения позиции единой теории системы, как это делают многие ученые. Важно, что в каждом исследовании, в котором детально исследованы структура и состав кластера, однозначно отмечается, что он представляет собой открытую, сложную, самоорганизующуюся, а не линейную систему, отдельные элементы которой объединены материальными, информационными и финансовыми потоками. Системный подход подразумевает его восприятие, как единого системного образования, состоящего из многих взаимодействующих элементов и подсистем. Вместе с тем, одним из важнейших является вопрос анализа механизмов организации, который предопределяет новые интеграционные процессы в единой системе. Своеобразным итогом интеграционных процессов, имеющих место в экономике, является формирование синергетических взаимодействий кластерных систем, целью которых является развитие связей между экономическими субъектами для реализации частных и общих интересов.

Ключевые слова: туризм, региональное развитие, кластер, продукция.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

В статті досліджено та проаналізовано теоретичні підходи до визначення елементів системи економічної безпеки підприємства. Визначено, що система економічної безпеки, як і будь-яка система, має свою структуру, яка розглядається у розрізі окремих змістових елементів такої системи. Структура, елементи визначається метою побудови та функціонування системи економічної безпеки підприємства, оскільки зміна або її перегляд під впливом трансформаційних процесів може призвести до зміни структури самої системи. Виділення елементів системи економічної безпеки підприємства є необхідним як для розуміння системотворення, так і для забезпечення.

Ключові слова: система, безпека, економічна безпека, система економічної безпеки підприємства, елемент, мета, ресурси.

Постановка проблеми. Важливість аналізу питань економічної безпеки на рівні підприємства зумовлена тим, що вона як соціально-економічна система має виключну роль у забезпеченні сталого розвитку та є передумовою досягнення, збереження сталих фінансових результатів діяльності підприємства. У тому числі актуалізація категорії економічної безпеки підприємства зумовлена тим, що новий характер економічних відносин в умовах глобалізації розвиває межі ринку, на яких діє підприємство. Перед вітчизняними підприємствами виникають нові виклики, які потребують значних зусиль та адаптації. Суб'єктом таких зусиль виступає система економічної безпеки підприємства, оскільки вона здійснює вплив на елементи внутрішнього середовища підприємства, процес прийняття рішень, формує певну управлінську реакцію підприємства на певні ризики та загрози. Її вивчення є необхідним як для розуміння системотворення, так і для дослідження об'єктивних закономірностей організації та функціонування, закономірностей та наявних зв'язків в системі економічної безпеки підприємства. Мінливість та непередбачуваність середовища діяльності підприємства, загрози зовнішнього та внутрішнього порядку потребують впровадження сучасних методів і підходів діагностики та моделювання трансформаційних процесів в системі економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження систем та їх властивостей викликає зацікавленість багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: Л. Берталанфі, С. Л. Оптнер, В. Н. Садовський, В. А. Рач, Г. П. Щедровицький, А. І. Уємов та ін. Актуальність дослідження системи економічної безпеки підприємства викликає зацікавленість багатьох вітчизняних науковців, зокрема це Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, Є. І. Овчаренко, А. М. Гуменюк, О. В. Ілляшенко, С. В. Кавун.

Невирішені частини проблеми. Сьогодні економічна безпека підприємства входить до сфери інтересів декількох наук, а міждисциплінарні запозичення тільки

збагачують категоріально-понятійний апарат економічної безпеки. В сучасній економічній науці постійно вирішуються зазначене питання та триває створення теоретичного базису, що стосуються системотворення. Але в економічній літературі, як іноземній, так і вітчизняній, відсутня єдність поглядів вчених щодо підходів до виділення елементів системи економічної безпеки підприємства.

Мета статті - дослідження та аналіз теоретичних підходів до виділення елементів системи економічної безпеки підприємства.

Результати дослідження. Розуміння системи економічної безпеки підприємства базується на загальнонауковому розумінні поняття «система» й має відштовхуватися від нього. Сьогодні поняття системи є одним з найбільш складних та багато змістовних у науці. Втім, вбачається доцільним навести точки зору щодо його розуміння (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до розуміння поняття системи

Автор	Розуміння поняття системи
Д. Клир, [1]	Система є певною безліччю взаємозв'язаних елементів, що утворюють стійку єдність і цілісність, що має інтегральні властивості і закономірності.
Л. Берталанфи [22]	Система – це комплекс взаємодіючих елементів.
О. І. Аршинова [2, с. 11]	Система – це комплекс елементів та їх властивостей, взаємодія між якими породжує нову цілісність.
В. Н. Садовский [3]	Система – це впорядкована певним чином безліч елементів, взаємозалежних між собою, які утворюють деяку цілісну єдність.
В. А. Рач [4]	Система – це структурована частина середовища цілого, поява і прояв якої обумовлений зовнішньою затребуваністю результату його діяльності, отриманого у процесі взаємодії компонентів цієї частини.

Джерело: складено автором за даними: [1-4, 22]

Дослідження підходів до розуміння поняття система вказує на той факт, що навіть в даний час немає єдиного тлумачення. В роботі [5, 6] всі підходи до трактувань поняття система умовно поділено на три групи: як комплекс процесів та явищ (як об'єкта управління); як засіб дослідження процесів та явищ (не як об'єкт управління); як штучно створений комплекс елементів (системотехніка). Таким чином, виділено ключові денотати, які пояснюють сутність системи. Слід погодитись із Г. П. Щедровицьким [7], який пропонує розглядати систему з використанням системних категорій «єдності», «елементів» та «структури», додаючи згодом категорію «процес». Отже, незважаючи на наявність різних змістовних точок зору щодо розуміння поняття системи, ключовими денотатами у її визначенні є такі: елементи, зв'язки, процес, явища, взаємодія, структура, властивості, цілісність.

Економічна безпека підприємства з позицій системного підходу розглядається як самостійна система, що має структуру, сукупність елементів, зв'язки, взаємодію із зовнішнім та внутрішнім середовищем. Але за зв'язками завжди стоять процеси, які є причинною розвитку та функціонування як системи економічної безпеки підприємства, так і систем взагалі [8]. Наявність багатьох точок зору щодо розуміння поняття системи економічної безпеки підприємства, по-перше, свідчить про її складність як

об'єкту вивчення та формування, по-друге, потребує певного узагальнення таких підходів. Таке узагальнення із формуванням синтетичного конвергентного підходу до розуміння системи економічної безпеки підприємства проведене в роботі Є. І. Овчаренка [5,], який поділив підходи до тлумачення поняття «системи економічної безпеки» на такі групи:

підходи які не відштовхуються від будь-яких системологічних постулатів, тобто мають конотативний сенс і не мають ознак системності при розгляді зазначеного поняття;

підходи, у яких поняття «система економічної безпеки» використано у відповідності до теорії систем та їх різновидів;

підходи у межах так званої теорії безпеки соціальних систем [5, с. 95].

Так за Є. І. Овчаренком система економічної безпеки підприємства представляє собою сукупність вибірково залучених до соціально-економічної взаємодії суб'єктів і об'єктів економічної безпеки підприємства; правил, принципів та процедур такої взаємодії, що визначаються безпекою забезпечувальними потребами, здібностями та функціями суб'єктів безпеки [5, с. 119]. У своїх дослідженнях А. М. Гуменюк [9, с. 49] визначає систему економічної безпеки як сукупність елементів, їхніх властивостей, взаємозв'язків і взаємовідносин, що складають єдиний комплекс і функціонують відповідно до певних об'єктивних закономірностей, що проявляються в конкретних історичних умовах.

Структура системи економічної безпеки підприємства, за О. В. Ілляшенко [6] являє собою стійку упорядкованість елементів, зв'язків та відносин між ними, які визначаються метою функціонування системи та виконуваними нею функціями і залишаються незмінними при виконанні системою її функції у різних режимах функціонування [6, с. 102]. Отже, система економічної безпеки підприємства, як і будь-яка система має свою структуру, яка розглядається у розрізі окремих змістових елементів такої системи. А елементом системи може вважатися її складова або самостійна частина, яка являє собою єдине ціле і не підлягає подальшому поділу в межах певного дослідницького завдання та виконує певні функції, взаємодіє з іншими частинами системи [2]. Тому виділення елементів системи економічної безпеки підприємства є необхідним як для розуміння системотворення так і для її забезпечення (табл.2).

Таблиця 2

Підходи до визначення елементів системи економічної безпеки підприємства

Автор	Елементи системи економічної безпеки підприємства
Є. І. Овчаренко [5, с. 318]	Аналізатор входу, процесор, аналізатор виходу, виконавчий елемент (ефектор), управляючий елемент
І. П. Шульга [10]	Об'єкти, суб'єкти, нормативно-правове регулювання діяльності, принципи побудови системи, функціональні складові системи, методики оцінки стану системи економічної безпеки
З. Якубович [11, с. 81–86]	Вхід системи, суб'єкти системи, мета, цілі, завдання, принципи та інструменти
С. О. Грунін [12]	Об'єкт безпеки, об'єкт загроз, джерела загроз, загрози та засоби захисту тощо

<i>Продовження таблиці 2</i>	
С. М. Шкарлет [13]	Захист комерційної таємниці та конфіденційності інформації; комп'ютерна безпека; внутрішня безпека; безпека будинків та споруд; фізична безпека; технічна безпека; безпека зв'язку; безпека господарсько-договірної діяльності; безпека перевезень вантажів та осіб; безпека рекламних, культурних, масових заходів, ділових зустрічей та переговорів; протипожежна безпека; екологічна безпека; радіаційно-хімічна безпека; конкурентна розвідка; інформаційно-аналітична робота; експертна перевірка механізму системи забезпечення
О. В. Ілляшенко [6, с. 106]	Об'єкт безпеки, суб'єкт безпеки, спосіб захисту.
С.В. Кавун [14, с. 34]	Майно, фінансові ресурси, кадрові ресурси, технології, інновації та інформаційне середовище, організаційно-штатна структура, виробництво
Л. Донець [15, с. 51]	Об'єкт і суб'єкт безпеки, механізм забезпечення безпеки, практичні дії щодо забезпечення безпеки
Л. М. Худолій [16]	Суб'єкти, об'єкти та механізм реалізації безпеки, складові (фінансова, інформаційна, техніко-технологічна, кадрова, правова).
Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський [17, с. 25]	Об'єкт та суб'єкт безпеки, функції, принципи, механізм забезпечення безпеки, а також політика безпеки.
О. С. Хринюк [18]	Об'єкти, суб'єкти, принципи, механізм економічної безпеки
М. І. Копитько [19]	Політика діяльності підприємства, концепція, цільові орієнтири економічної безпеки, суб'єкти, механізм забезпечення, принципи, засоби, заходи, об'єкти, функціональні підсистеми

Джерело: складено автором за даними: [5, 6, 10-19]

Одним з підходів до виділення складників системи економічної безпеки підприємства є ресурсний підхід [14, 16, 20]. Такий погляд є цілком логічним, адже для результативного функціонування будь-якої системи потрібні певні ресурси. З цього приводу Г. А. Пастернак-Таранушенко [20], розглядаючи категорійний апарат економічної безпеки, зазначає, що своєчасне надання необхідної кількості матеріальних, фінансових, трудових ресурсів є запорукою формування системи стабільного розвитку людини та суспільства.

В межах ресурсного підходу різні вчені акцентують увагу на різних ресурсах ключового характеру. Так, С.В. Кавун [14] при побудові системи економічної безпеки підприємства називає кадрові ресурси однією із основних функціональних складових економічної безпеки суб'єктів господарювання. Він справедливо вважає, що професійна команда менеджерів здатна реорганізувати збитковий суб'єкт господарювання і вивести його в лідери і, навпаки, безграмотне керування, халатне виконання обов'язків, відсутність трудової дисципліни можуть призвести прибуткове підприємство до банкрутства. Погоджуючись із такою точкою зору і визнаючи ключову роль персоналу підприємства у формуванні результатів його діяльності, втім, зазначимо, що повністю абсолютизувати персонал підприємства як його ресурс у системі економічної безпеки не варто, оскільки й інші ресурси – матеріальні, інформаційні, фінансові – теж мають свою цінність та заслуговують на увагу під час побудови системи економічної безпеки підприємства.

Подібну точку зору щодо ключових ресурсів під час побудови системи економічної безпеки підприємства пропонує Л. М. Худолій [16], який до складу відносить суб'єкти, об'єкти, механізм реалізації безпеки на підприємств та складові (фінансова, інформаційна, техніко-технологічна, кадрова, правова). Причому фінансову складову науковець вважає найбільш важливою, оскільки фінансова стабільність свідчить про забезпеченість підприємства власними фінансовими ресурсами.

Виділення складників системи економічної безпеки підприємства за функціональними ознаками системи запропоновано у роботах [5, 11]. Необхідно зазначити, що функціональний підхід до виділення складників системи економічної безпеки підприємства є найпопулярнішим. Досліджуючи аспекти побудови та представлення системи економічної безпеки підприємства Є. І. Овчаренко [5] пропонує три абстрактні моделі, система у яких збудована на основі трьох різних системотворчих факторів з мінімально необхідною кількістю традиційних елементів та взаємозв'язків. До таких системотворчих факторів науковець відносить ціль, функцію та поведінковий стереотип. Спираючись на постулати теорії функціональних систем у побудові системи економічної безпеки підприємства Є. І. Овчаренко [5] припускає наявність певного поведінкового стереотипу, а значить і людини, у складі кожного з елементів системи. У свою чергу, на його думку, кожен з елементів системи, основою будови якого є людина з певним поведінковим стереотипом, здатний до рефлексії та усвідомленої самостійної діяльності з організації та управління у системі економічної безпеки підприємства. Він вважає, що ядром функціонування цих елементів є виключно розумова діяльність людей. Але на думку Є. І. Овчаренка [5] створення системи економічної безпеки підприємства на основі поведінкового стереотипу як системотворного фактору найбільш доцільне тоді, коли на підприємстві превалює найбільш складний з організаційної точки зору захисний тип розуміння економічної безпеки.

Ресурсно-функціонального підходу дотримується Н. П. Сисоліна [21, с. 37], яка пропонує певний склад елементів системи економічної безпеки при проведенні оцінки та аналізу її рівня. Погоджуючись із функціональним підходом до виділення складників системи економічної безпеки, О. В. Ілляшенко [6] пропонує об'єктно-суб'єктний підхід до виділення складників. На її думку об'єктно-суб'єктний підхід у структуруванні системи економічної безпеки збільшує конкретику безпеко забезпечувальної діяльності підприємства, створює когнітивне підґрунтя для побудови системи і має яскраво виражений прагматичний аспект [6, с. 106]. Схожої точки зору дотримуються О. С. Хринюк [18], Л. М. Худолій [16], С. О. Грунін [12], І. П. Шульга [10].

Таким чином, аналіз наукових джерел дозволяє виділити елементи системи економічної безпеки підприємства, які можна згрупувати за наступними ознаками:

- за видами ресурсів [14, 16];
- за компонентами економічної безпеки [12, 13, 19, 21];
- за поєднанням об'єктів та суб'єктів [6, 15, 18];
- за функціональними ознаками системи [5, 11].

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження та узагальнення великої кількості підходів до виділення елементів та побудови системи економічної безпеки підприємства, показано, що всі підходи так чи інакше пов'язані з такими підходами класичними підходами, як ресурсний, функціональний, процесний. Причому

аналіз елементів дає нам привід виділити функціональний підхід як найпопулярніший. Але слід зазначити, що серед дослідників немає єдиних поглядів на структуру системи економічної безпеки підприємства. Це зумовлене тим, що по-різному розуміються елементи системи економічної безпеки підприємства. Різне розуміння складових як елементів при структурній побудові системи економічної безпеки підприємства деякими науковцями призводить до поширення кількості підходів до декомпозиції змісту системи економічної безпеки підприємства. В першу чергу, це визначається метою побудови та функціонування системи економічної безпеки підприємства. Метою визначається структура, елементи, зв'язки, оскільки зміна або її перегляд під впливом трансформаційних процесів може призвести до зміни структури самої системи, та у кінцевому випадку до появи якісно нової, або її загибелі. Тому трансформаційні процеси в системі економічної безпеки підприємства та їх вплив потребує подальших досліджень.

Література.

1. Клиз, Д. Системология / Д. Клиз. – М. : Радио и связь, 1973. – 262 с.
2. Аршинова О.І. Системний аналіз: навч. посібник / О.І. Аршинова, А.В. Шевченко. – К.: НАУ, 2008. – 128 с.
3. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. М., 1974, с. 93–99
4. Рач В. А. Экономическая безопасность и пространство проекта организации в аспекте целостной системности / В. А. Рач, О. В. Россошанская, Е. М. Медведева // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ: СНУ ім. Даля, 2010. – №4(36). – С.62-74.
5. Овчаренко Є.І. Методологія формування та узгодження цілей у системі економічної безпеки підприємства : дис. ... доктора екон. наук : 08.00.04, 21.04.02 / Овчаренко Євген Іванович. — Северодонецьк, 2015. — 631 с.
6. Ілляшенко О. В. Механізми системи економічної безпеки підприємства [Текст] : [монографія] / Ілляшенко О. В. - Харків : Мачулін, 2016. - 503 с.
7. Щедровицкий Г. П. Путеводитель по методологии организации, руководства и управления. Хрестоматия. — М., «Дело», 2003. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 20.08.2008. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3344>
8. Івченко Є. А. Оцінювання використання трудового потенціалу в системі економічної безпеки [Електронний ресурс] / Є. А. Івченко, О. М. Серікова // Ефективна економіка. — 2016. — №6. — Режим доступ до журналу:<http://www.economy.nayka.com.ua>
9. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія / Анатолій Маркович Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.
10. Шульга І. П. Формування системи економічної безпеки емісійної діяльності акціонерних товариств : дис. ... доктора екон. наук : 21.04.02 / Шульга Ірина Петрівна. — Київ, 2011. — 455 с.
11. Якубович З. Формування системи економічної безпеки машинобудівного підприємства / Зоряна Якубович // Вісник ТНЕУ. — 2010. — № 1. — С. 81–86.
12. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. — СПб.: Питер, 2002. — 160 с.
13. Шкарлет С. М. Роль і місце категорії "економічна безпека" у глобальній моделі національної безпеки держави / С. М. Шкарлет // Формування ринкових відносин в Україні. — 2007. — № 8. — С. 107–116.
14. Кавун С. В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади : монографія / С. В. Кавун. - Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. - 300 с.

15. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. — К.: Центр учбової літ., 2008. — 240 с.
16. Худолій Л. М. Складові економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності [Електронний ресурс] / Л. М. Худолій // Ефективна економіка. — 2011. — №1. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=455&p=1>
17. Іванюта Т. М., Заїчковський А. О. Економічна безпека підприємства – К.: Центр учбової літератури, 2009. — 256 с.
18. Хринюк О. С. Система забезпечення економічної безпеки підприємства: основні елементи [Електронний ресурс] / О. С. Хринюк, М. Р. Корчовна // Ефективна економіка. — 2015. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3927>.
19. Копитько М. І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємств транспортного машинобудування : дис. ... доктора екон. наук : 21.04.02 / Копитько Марта Іванівна — Київ, 2015. — 401 с.
20. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / Г. А. Пастернак-Таранушенко ; за ред. проф. Б. Кравченка. — К. : Кондор, 2002. — 302 с.
21. Сисоліна Н. П. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / укл. Н. П. Сисоліна. — Кіровоград: КНТУ, 2014 — 226с.
22. Bertalanffy L. von. General System Theory – A Critical Review // General Systems. Vol. VII. 1962. P. 1–20.

References.

1. Klir, D. Sistemologija / D. Klir. — M. : Radio i svjaz', 1973. — 262 s.
2. Arshinova O.I. Sistemnij analiz: navch. posibnik / O.I. Arshinova, A.V. Shevchenko. — K.: NAU, 2008. — 128 s.
3. Sadovskij V. N. Osnovaniya obshhej teorii sistem. M., 1974, s. 93–99
4. Rach V. A. Jekonomicheskaja bezopasnost' i prostranstvo proekta organizacii v aspekte celostnoj sistemnosti / V. A. Rach, O. V. Rossoshanskaja, E. M. Medvedeva // Upravlinnja proektami ta rozvitok virobництва: zb. nauk. prac' Shidnoukrai'ns'kogo nacional'nogo universitetu imeni Volodimira Dalja. — Lugans'k: SNU im. Dalja, 2010. — №4(36). — S.62-74.
5. Ovcharenko Je.I. Metodologija formuvannja ta uzgodzhennja cilej u sistemi ekonomichnoi' bezpeki pidprijemstva : dis. ... doktora ekon. nauk : 08.00.04, 21.04.02 / Ovcharenko Jevgen Ivanovich. — Sjevjerodonec'k, 2015. — 631 s.
6. Illjashenko O. V. Mehanizmi sistemi ekonomichnoi' bezpeki pidprijemstva [Tekst] : [monografija] / Illjashenko O. V. - Harkiv : Machulin, 2016. - 503 s.
7. Shhedrovickij G. P. Putevoditel' po metodologii organizacii, rukovodstva i upravlennja. Hrestomatija. — M., «Delo», 2003. // Jelektronnaja publikacija: Centr humanitarnyh tehnologij. — 20.08.2008. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3344>
8. Ivchenko Ye. A. Ocinnjuvannja vikoristannja trudovogo potencijalu v sistemi ekonomichnoi' bezpeki [Elektronnij resurs] / Ye. A. Ivchenko, O. M. Serikova // Efektivna ekonomika. — 2016. — №6. — Rezhim dostup do zhurnalu:<http://www.economy.nayka.com.ua>
9. Gumenjuk A. M. Bezpeka strukturno-institucional'noi' transformacii' ekonomiki regionu: teoretichni osnovi ta prikladni aspekti : monografija / Anatolij Markovich Gumenjuk. — K. : NISD, 2014. — 468 s.
10. Shul'ga I. P. Formuvannja sistemi ekonomichnoi' bezpeki emisijnoi' dijal'nosti akcionernih tovaristv : dis. ... doktora ekon. nauk : 21.04.02 / Shul'ga Irina Petrivna. — Kii'v, 2011. — 455 s.
11. Jakubovich Z. Formuvannja sistemi ekonomichnoi' bezpeki mashinobudivnogo pidprijemstva / Zorjana Jakubovich // Visnik TNEU. — 2010. — № 1. — S. 81–86.
12. Grunin O. A. Jekonomicheskaja bezopasnost' organizacii / O. A. Grunin, S. O. Grunin. — SPb.: Piter, 2002. — 160 s.

13. Shkarlet S. M. Rol' i misce kategorii "ekonomichna bezpeka" u global'nij modeli nacional'noi' bezpeki derzhavi / S. M. Shkarlet // Formuvannja rinkovih vidnosin v Ukraïni. — 2007. — № 8. — S. 107–116.
14. Kavun S. V. Sistema ekonomichnoi' bezpeki: metodologichni ta metodichni zasadi : monografija / S. V. Kavun. - Harkiv : Vid. HNEU, 2009. - 300 s.
15. Donec' L. I. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva : navch. posib. / L. I. Donec', N. V. Vashhenko. — K.: Centr uchbovoi' lit., 2008. — 240 s.
16. Hudolij L. M. Skladovi ekonomichnoi' bezpeki sub'ektiv gospodars'koi' dijal'nosti [Elektronnij resurs] / L. M. Hudolij // Efektivna ekonomika. — 2011. — №1. — Rezhim dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=455&p=1>
17. Ivanjuta T. M., Zai'chkovs'kij A. O. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva – K.: Centr uchbovoi' literaturi, 2009. – 256 s.
18. Hrinjuk O. S. Sistema zabezpechennja ekonomichnoi' bezpeki pidpriemstva: osnovni elementi [Elektronnij resurs] / O. S. Hrinjuk, M. R. Korchovna // Efektivna ekonomika. – 2015. – Rezhim dostupu do resursu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3927>.
19. Kopit'ko M. I. Kompleksne zabezpechennja ekonomichnoi' bezpeki pidpriemstv (na materialah pidpriemstv transportnogo mashinobuduvannja : dis. ... doktora ekon. nauk : 21.04.02 / Kopit'ko Marta Ivanivna — Kii'v, 2015. — 401 s.
20. Pasternak-Taranushenko G. A. Ekonomichna bezpeka derzhavi. Statika procesu zabezpechennja / G. Pasternak- Taranushenko ; za red. prof. B. Kravchenka. – K. : Kondor, 2002. – 302 s.
21. Sisolina N. P. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva : navchal'nij posibnik / ukl. N. P. Sisolina. – Kirovograd: KNTU, 2014 – 226s.
22. Bertalanffy L. von. General System Theory – A Critical Review // General Systems. Vol. VII. 1962. P. 1–20.

Евгений Ивченко, к.э.н., доцент
Восточноукраинский национальный университет
имени Владимира Даля

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОДХОДОВ ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЭЛЕМЕНТОВ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье исследованы и проанализированы теоретические подходы к определению элементов системы экономической безопасности предприятия. Определено, что система экономической безопасности как и любая система имеет свою структуру, которая рассматривается в разрезе отдельных содержательных элементов такой системы. Структура, элементы определяются целью построения и функционирования системы экономической безопасности предприятия, поскольку изменение или пересмотре под влиянием трансформационных процессов может привести к изменению структуры самой системы. Выделение элементов системы экономической безопасности предприятия необходимо как для понимания системообразования так и для обеспечения.

Ключевые слова: система, безопасность, экономическая безопасность, система экономической безопасности предприятия, элемент, цель, ресурсы.

STUDY OF THE APPROACHES TO THE DEFINITION OF ELEMENTS OF THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF THE ENTERPRISE

Based on the research carried out and the synthesis of a large number of approaches to the allocation of elements and the construction of the enterprise's economic security system, it has been shown that all approaches in one way or another are associated with such classical approaches as resource, functional, and process. It has been defined that the study of the elements of the system of economic security of the enterprise is necessary for both: understanding the system development, and studying the objective patterns of organization, its functioning and existing relationships. It has been set that different understanding of the constituents as elements in the structural construction of the system of economic security of the enterprise by some scholars leads to the expansion of the number of approaches to decomposition of the content of the system of economic security of the enterprise. It has been determined that as any system the economic security system has its own structure, which is examined in the context of individual semantic elements of such a system. Structure and elements are determined by the purpose of construction and functioning of the enterprise's economic security system, since its change or revision under the influence of transformation processes can lead to changes in the structure of the system. Selecting the elements of the economic security system of the enterprise is essential for both understanding of the system formation and its support. The characteristics of classification of elements of the system of economic security of the enterprise are suggested in the article.

Keywords: system, security, economic security, economic security system, element, purpose, resources

МІСЦЕ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ РЕЙТИНГАХ

У статті розглянуто місце України у міжнародних економічних рейтингах. Досліджено місце України у восьми найбільших міжнародних економічних рейтингах. Визначено негативні фактори для ведення бізнесу в Україні серед яких: інфляція, корупція, політична нестабільність, бюрократія, регулювання валютного ринку, недостатня освіченість працівників, невідповідна якість інфраструктури, злочинність тощо.

Виявлено основні причини зниження позицій країни в міжнародних економічних рейтингах, які насамперед, пов'язані із нестабільним законодавством, невдалим економічними реформами, що проводяться Урядом країни, проявом корупції на всіх рівнях управління.

Ключові слова: міжнародний рейтинг, індекс, інновації, конкурентоспроможність, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Важливим показником стану економіки країни є визначення міжнародного економічного рейтингу, тобто позиції у світі щодо рівня інноваційного потенціалу, конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості, економічної свободи, людського капіталу, загального економічного потенціалу тощо. Аналіз динаміки показників міжнародних економічних рейтингів виявляє економічні зміни в країні з погляду незалежного оцінювання та дає змогу визначити певні закономірності, а також проблеми у сучасному стані економіки країни.

Рейтинги є корисними для оцінювання розвитку країни, виявлення перспективності її економіки, що дає можливість вирішити першочергові проблеми.

Аналіз останніх публікацій. Проблематикою місця України в міжнародних рейтингах займалися такі науковці, як Л. Антонюк, Б. Данилишин, Ю. Дудка, О. Костюк, Д. Лук'яненко, В. Мунтіян, Н. Писаренко, Д. Сакс, В. Шевчук, тощо. Проте більшість вчених досліджували положення України з окремо виділених позицій: глобального інноваційного індексу, індексу глобальної конкурентоспроможності, індекс легкості ведення бізнесу, індексу податкового навантаження тощо. Тоді як побачити повноцінний та комплексний стан справ в економіці країни дозволяє лише системний підхід до дослідження вказаних показників.

Невирішені частини проблеми. Враховуючи постійну динамічну зміну зовнішнього та внутрішнього стану України необхідно постійно досліджувати місце України у міжнародних рейтингах і робити комплексну оцінку, оскільки відповідні рейтингові місця, якими відзначають Україну різноманітні світові організації, хоча і носять суто інформаційний характер, але є індикаторами її розвитку.

Метою статті є аналіз позиціювання України у світовому економічному просторі, визначення макроекономічних, інституційних факторів розвитку країни та підвищення її конкурентних позицій.

Результати дослідження. Міжнародні рейтинги України відображають її позиції серед інших країн світу за загальними статистичними показниками, а також спеціальними соціальними, економічними та політичними індексами й рейтингами.

Існує декілька найбільш відомих міжнародних рейтингів, які відображають економічні позиції України порівняно з іншими країнами, а саме: Innovation Index Bloomberg (Індекс інновацій Bloomberg), The Global Innovation Index (Глобальний інноваційний індекс), The Global Competitiveness Index (WEF) (Індекс глобальної конкурентоспроможності), Easy of Doing Business (Індекс легкості ведення бізнесу), Index of Economy Freedom (Індекс економічної свободи), Human Capital Index (Індекс людського капіталу), The Legatum Prosperity Index (Індекс процвітання), Paying taxes ranking (Рейтинг податкового навантаження).

Місце України у вище зазначених восьми міжнародних економічних рейтингах представлено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Місце України у найбільших міжнародних економічних рейтингах

№	Назва рейтингу	Організація чи джерело	Місце / серед	Показник	Рік	Коментар
1	Індекс інновацій Bloomberg	Bloomberg	▼ 42/50	-	2017	Україна втратила одну позицію
2	Глобальний інноваційний індекс	Міжнародна школа бізнесу «Insead» та BOIB	▲ 50/127	37,6	2017	Україна піднялася на 6 позицій (з 56)
3	Індекс глобальної конкурентоспроможності	Всесвітній економічний форум	▲ 81/137	-	2017	За рік Україна піднялася на 4 позиції
4	Індекс легкості ведення бізнесу	Світовий банк	▲ 80/190	-	2017	Україна піднялась на 4 позиції
5	Індекс економічної свободи	The Heritage Foundation.	▼ 166/180	48,1	2017	Україна опустилася на 4 позиції зі 162-го на 166-те місце.
6	Індекс людського капіталу	Всесвітній економічний форум	▲ 24/130	71,27	2017	Україна піднялася на 2 сходинки
7	Індекс процвітання	аналітичний центр Legatum Institute	▼ 107/149	52,59	2016	Україна опустилася на 37 позицій
8	Рейтинг податкового навантаження	Група Світового банку	▼ 84/190	51,9	2016	Україна втратила 1 позиції

Примітка: ▲ Україна покращила свій рейтинг; ▼ Україна погіршила свій рейтинг

Джерело: складено автором за даними [1].

Індекс інновацій Bloomberg. Україна у рейтингу 2017 року країн з найбільш інноваційною економікою посіла 42-ге місце (всього у рейтингу 50 позицій), втративши одну позицію порівняно з 2016 роком. Даний рейтинг має назву Індекс інновацій Bloomberg, який складається на основі оцінок семи показників: витрати на НДДКР,

продуктивність, присутність в економіці високотехнологічних підприємств, поширеність вищої освіти, додана вартість товарів, кількість зареєстрованих патентів і кількість дослідників [2].

Згідно з даним рейтингом, обсяг коштів у відсотковому відношенні до ВВП, який Україна витрачає на дослідження і розробки має коефіцієнт 44; продуктивність 50; присутність в економіці високотехнологічних компаній 34; кількість зареєстрованих патентів і число дослідників – 27.

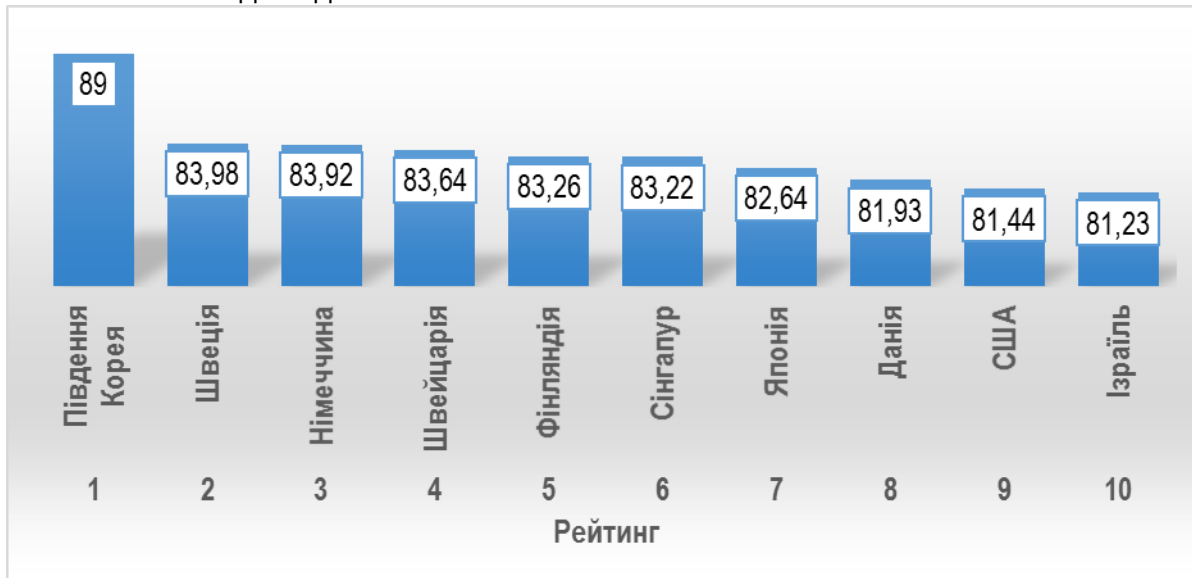

Рис. 1. Рейтинг десяти країн з найбільш інноваційною економікою.

Джерело: складено автором за даними [2].

У 2017 році, на першому місці незмінно залишається Південна Корея, Швеція піднялася на другу позицію, третє місце посіла Німеччина (2016-го року була на другому місці), четверте – Швейцарія, Фінляндія закрила першу п'ятірку 2017 року [1].

Південна Корея очолює рейтинг завдяки найбільшим витратам на наукові дослідження і розробки, патентній активності, виробництву з доданою вартістю і рівню вищої освіти.

Швеція та Фінляндія піднялися вгору завдяки значному зростанню високотехнологічних підприємств у країні.

До десятки країн з найбільш інноваційною економікою також потрапили Сінгапур (6 місце), Японія (7), Данія (8), США (9) та Ізраїль (10). При цьому Сінгапур не змінив рейтинг порівняно з минулим роком. Японія втратила три сходинки у рейтингу порівняно з 2016 роком, а США – 1. Данія та Ізраїль піднялися на одну сходинку у рейтингу [3].

Польща за рік піднялася з 23 на 22 сходинку, а Угорщина з 30 позиції піднялася на 27. Також, Естонія – на 33 місці, Словаччина – 36, Латвія – 39, Мальта – 40, а Казахстан з 50 сходинки піднявся на 48.

Росія втратила відразу 14 позицій у рейтингу і посіла 26 місце. Це більше, ніж будь-яка інша країна. Автори рейтингу вважають, що таке стрімке падіння Російської Федерації пов'язане з санкціями і наслідками падіння цін на енергоносії.

Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index) складений спільно виданням Корнельського університету, міжнародною школою бізнесу «Insead» та

Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ – спеціалізована установа системи Організації Об'єднаних Націй).

Даний індекс становить рейтинг країн світу за потенціалом інноваційної діяльності та її результатів. Включає показники, які виходять за рамки традиційних індикаторів інноваційної діяльності, таких як рівень НДДКР, що служить визнанням тієї важливої ролі, яку відіграють інновації в якості рушійної сили економічного зростання і процвітання, а також відображає необхідність формування широкого бачення інноваційних процесів в державі. Є орієнтиром для керівництва компаній, директивних органів та інших бажаючих отримати уявлення про інноваційні процеси, що протікають в світі.

Глобальний інноваційний індекс складається з двох підгрупи (вхідний під-індекс і вихідний під-індекс). Ці підгрупи охоплюють 7 ключових елементів дослідження: інститути, людський капітал і дослідження, інфраструктура, ринковий досвід, досвід з ведення бізнесу (бізнесовий досвід), отриманні знання та технології (науково-практичні результати), результати творчої діяльності. Ключові елементи поділяються на окремі показники.

Рейтинг глобального інноваційного індексу у 2017 році представлено 127 країнами світу. Україна зайняла 50 місце, набравши 37,6 балів із 100 можливих, покращивши свої позиції на 6 сходинок порівняно з 2016 роком (56 місце) [4].

Лідерами «Глобального індексу інновацій – 2017» стали Швейцарія (сьомий рік поспіль очолює даний рейтинг), Швеція та Нідерланди. У першу десятку також змогли потрапити США (4 місце), Велика Британія (5), Данія (6), Сінгапур (7), Фінляндія (8), Німеччина (10). Польща знаходиться на 38-й позиції, Росія – 45, Молдова – 54, Білорусь – на 88 місці [4].

Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) – це глобальне дослідження і супроводжуючий його рейтинг країн світу за показником економічної конкурентоспроможності. Розрахований за методикою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), заснований на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній. Дослідження проводиться з 1979 року і в цей час представляє найповніший комплекс показників конкурентоспроможності по різних країнах світу.

Індекс глобальної конкурентоспроможності складається з більш ніж 100 змінних, що згруповані у 12 контрольних показників, розділених на 3 категорії.

Згідно з даними дослідження, Україна зайняла 81 місце серед 137 і піднялася на 4 сходинки, при цьому погіршила свої позиції у 4 з 12 основних показників. Найбільше втрачено (мінус 13 пунктів) за складовою «Ефективність ринку праці». Тенденція до погіршення цього показника спостерігалася і в минулорічних дослідженнях, при чому в торішньому Україні погіршила за ним свої позиції на 17 пунктів [5].

Також, Україна зазнала втрат за оцінкою інноваційної складової Індексу – («мінус» 9 пунктів), інфраструктурної («мінус» 3 пункти) та за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку («мінус» 2 пункти).

Незважаючи на те, що Україна покращила свої позиції у даному рейтингу, але у 2017 році у нас все ще найгірші позиції за оцінкою міцності банків (130 місце), за регулюванням фондових бірж (134 місце), за якістю доріг (130 місце), за інфляційними

змінами та за здатністю країни утримувати таланти (129 місце), за захистом права власності (128 місце) [5].

Отже, фактори, що знижують рейтинг України – це низька ефективність ринків, погано розвинена інфраструктура та не ефективні органи державного управління.

У переліку основних причин, що знижують конкурентоспроможність це: корупція, політична нестабільність, інфляція, неефективність державних органів та інші.

Вже традиційно, рейтинг індексу глобальної конкурентоспроможності очолила Швейцарія. До десятки найконкурентоспроможніших країн світу увійшли: США, Сінгапур, Нідерланди, Німеччина, Гонконг, Швеція, Великобританія, Японія та Фінляндія.

Індекс легкості ведення бізнесу (Easy of Doing Business Index) – індекс для порівняння простоти підприємницької діяльності між країнами світу (у 2017 році – 190 країн), що укладається Світовим банком на основі річних даних за показником створення сприятливих умов ведення бізнесу та оцінює регуляторний клімат в країні або як впроваджуються зміни у законодавство з метою покращення умов для підприємницької діяльності.

Рейтинг складається на підставі 10 індикаторів регулювання підприємницької діяльності, що враховують час і вартість виконання підприємцем вимог держави, які представлено на рис. 2. Кожен індикатор має рівну вагу. При цьому не враховуються такі змінні, як макроекономічна політика, якість інфраструктури, кваліфікація робочої сили, коливання валютних курсів, думки інвесторів, безпека і рівень корупції. Таким чином, умови організації та ведення бізнесу розглядаються без урахування політичних аспектів, винятково на рівні державного регулювання. У підсумковому рейтингу всі країни ранжуються за рівнем сприятливих умов ведення бізнесу, де висока позиція країни означає, що її регуляторний клімат сприяє веденню бізнесу.

Рис. 2. Позиції України за основними індикаторами Індексу легкості ведення бізнесу у 2017 році
Джерело: складено автором за даними [6].

У 2017 році Світовим банком дещо змінено методологію складання рейтингу. Зокрема, враховано гендерні аспекти за деякими індикаторами індексу. Крім того, розширено індикатор «Оподаткування». Тепер він охоплює процеси після подачі звітності та сплати податків, включаючи повернення податків, податковий аудит і апеляцію за адміністративними податками.

Україна за минулий рік піднялася у рейтингу на 3 пункти з 83 до 80 місця. За ступенем сприятливості умов для підприємницької діяльності країна займає місце між Сан-Маріно та Боснією і Герцеговиною. Однак слід зазначити, що в поточному році автори дослідження змінили методологію, перерахувавши по ній і минулорічні показники. У результаті виявилось, що Україна займала в 2016 році не 83, а 81 місце, тому з урахуванням нових даних загальний рейтинг країни покращився лише на одну позицію (з 81 до 80 місця). За минулий рік Україна покращила умови ведення бізнесу лише за чотирма з десяти показників, що розглядаються в дослідженні [6].

Ключові показники України є наступними. За показником легкості реєстрації бізнесу країна займає 20 місце в світі (в 2016 році – 24 місце); за показником легкості отримання дозволів на будівництво – 140 місце (в 2016 році – 137 місце); можливістю підключення до системи електропостачання – 130 місце (в 2016 році – 140 місце); простотою реєстрації прав власності – 63 місце (в 2016 році – 62 місце); можливістю кредитування – 20 місце (в 2016 році – 19 місце); за рівнем захисту міжнародних інвесторів – 70 місце (в 2016 році – 101 місце); за рівнем оподаткування – 84 місце (в 2016 році – 83 місце); за рівнем ведення міжнародної торгівлі – 115 місце (в 2016 році – 110 місце); за рівнем забезпечення виконання контрактів – 81 місце (в 2016 році – 93 місце); за показником простоти ліквідації підприємств – 150 місце (в 2016 році – 148 місце) [6].

Отже, враховуючи, ретроспективне застосування, наша країна за рік покращила свою позицію в рейтингу легкості ведення бізнесу лише на 1 позицію, піднявшись з 81 місяця на 80 місце. Позитивні зрушення експертами відзначено лише в 2 з 10 основних компонентів дослідження – «Захист прав міноритарних інвесторів» та «Забезпечення виконання контрактів». Всі інші зміни фактично відбулися за рахунок зміни методології та динаміки інших країн.

Парадоксальним залишається той факт, що зазначені експертами Світового банку нібито поліпшення у рейтингу Doing Business-2017, жодним чином не відчували самі підприємці. При складанні рейтингу враховуються регуляторні поліпшення, які в Україні далеко не завжди означають реальні зміни. Так, експерти точно не враховували складності взаємодії підприємців з податківцями, кількість планових, а особливо позапланових перевірок і масштаби корупції. Тому поліпшення позицій України не відзначиться і на інвестиційній привабливості країни, адже інвестори в першу чергу будуть враховувати реальну ситуацію, а не місце країни в топ-100. Інвестори не готові працювати в Україні, поки держава не зможе гарантувати їм повний захист їх власності і капіталів.

Негативними факторами для ведення бізнесу у нашій країні визначено (у порядку зменшення): інфляцію, корупцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, нестабільність уряду, ускладнений доступ до фінансів, неефективну державну бюрократію, регулювання валютного ринку, недостатню освіченість працівників, погану етику робочої сили, недостатню здатність до інновацій, обмежувальне регулювання ринку праці, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони здоров'я.

Індекс економічної свободи (Index of Economy Freedom) – показник, який щорічно розраховується Wall Street Journal і Heritage Foundation, всебічно висвітлює

економічну ситуацію у різних країнах світу та дає загальне уявлення того, з якою країною варто співпрацювати інвестору.

Індекс економічної свободи базується на десяти компонентах, що формуються у чотири групи: верховенство права (права власності, свобода від корупції), обмежений уряд (фіскальна свобода, державні витрати), регуляторна ефективність

(свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода) і відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода) [7].

Україна в рейтингу Індексу економічної свободи (Index of Economic Freedom) 2017 року збільшила свій показник із 46,8 до 48,1 бали зі 100 можливих, але загалом опустилася зі 162-го на 166-те місце серед 180 країн-учасниць.

Згідно з ним, індекс фінансової свободи оцінено у 30 балів, сумлінності влади – у 29,2, інвестиційної свободи – в 25, а судової ефективності – в 22,6 бали [7].

Краще за все, на думку укладачів індексу, в Україні з торговельною свободою – 85,9 бали та податковим тягарем – 78,6.

Через дерегуляцію Україна принципово покращила позиції в напрямку відкриття бізнесу.

Першу п'ятірку індексу і групу вільних економік із показниками від 89,8 до 81 бали сформували у 2017 році Гонконг, Сінгапур, Нова Зеландія, Швейцарія та Австралія.

У Білорусії – 104-те місце (58,6 бали), Молдови – 110-те місце (58 балів), Росії – 114-те місце (57,1 бали). Показники західних сусідів значно кращі: Румунія – 39-те місце (69,7 бали), Польща – 45-те місце (68,3 бали), Угорщина – 56-те місце (65,8 бали), Словаччина – 57-ме місце (65,7 бали) [7].

Низький рейтинг України в Індексі економічної свободи зумовлено, насамперед, недосконалим законодавством, високим рівнем корупції в країні, низьким рівнем суспільної недовіри до судів, неефективними економічними реформами, які розпочав Уряд для відновлення зростання економіки тощо.

Індекс людського капіталу (Human Capital Index) у 2017 році охоплював 130 країн. Згідно зі звітом, людський капітал – це люди, що володіють знаннями і навичками, які дозволяють створювати цінність в глобальній економічній системі. Кожній країні виставлялися оцінки за шкалою від 0 (найгірший) до 100 (найкращий) балів за чотирма тематичними вимірами і п'яти різних вікових груп. Індекс покликаний забезпечити цілісну оцінку людського капіталу країни – як поточну, так і очікувану.

Україна у рейтингу 2017 року зайняла 24-у позицію з 130 країн, обігнавши всіх сусідів, крім Росії, яка виявилася вище на 8 позицій. При цьому різниця в оцінці – менше 1 балу (у України 71,27, у РФ – 72,16) [1].

Першість у розвитку кадрового потенціалу і людського капіталу утримують Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, США, Данія, Німеччина та Нова Зеландія. Вони отримали більше 84 балів зі 100 можливих. П'ять останніх позицій в рейтингу розподілилися між Малі, Ефіопією, Сенегалом, Мавританією і Єменом.

Якщо подивитися на основні критерії оцінки, можна відзначити високий результат України у грамотності, освіченості кадрів (99,98 і 100 балів) і можливостей для їх розвитку. Гірше, ніж у сусідів, у нашій країні складається ситуація з безробіттям і якістю підготовки персоналу. При цьому Україна увійшла в першу десятку за такими показниками, як рівень поширення середньої освіти, а також кількість працівників з неповною зайнятістю.

Найнижчі оцінки Україна отримала за критеріями: рівень зайнятості у високотехнологічних виробництвах, кількість людей, які здобувають професійно-технічну освіту та високий рівень безробіття. Отже, саме ці критерії перешкоджають розвитку людського потенціалу в Україні.

Індекс процвітання (The legatum prosperity Index) – є оцінкою світового багатства і благополуччя. Складається аналітичним центром зі штаб-квартирою в Лондоні Legatum Institute з 2006 року. Країни оцінюють на основі результатів опитувань громадян цих країн у восьми категоріях: стан економіки, соціальної сфери, підприємництва, освіти, влади, екології, охорони здоров'я та персональної свободи громадян у їхніх державах.

У 2016 році країни порівнювалися по 104 показниках, включаючи традиційні, такі як ВВП і кількість людей, що працюють повний день, і досить незвичайні – число безпечних інтернет-серверів і то, наскільки втомлюються люди в повсякденному житті. Також враховувалися стан навколишнього середовища, безпека життя, особиста свобода, освіта, розвиненість бізнесу та інші порівняльні характеристики (суб-індекси), за якими зі 149 країн з відкритими даними і був складений рейтинг. Протягом останніх семи років в ньому лідирувала Норвегія, але в 2016 році вона поступилася першим місцем Новій Зеландії [8].

Україна у 2016 році втратила 37 позицій порівняно з 2015 роком і опинилася на 107 місці. Причини такого стрімкого спаду, насамперед, пов'язані зі збройним конфліктом на Донбасі, погіршенням економічної ситуації і зубожіння населення. Із суб'єктивних критеріїв найгіршими виявилися показники свободи життєвого вибору і сприйняття корупції.

Після стрімкого спаду у 2014-2015 роках в економіці України повільно відбуваються процеси відновлення. ВВП на душу населення залишається дуже низьким – лише 20% від середнього показника для ЄС і другим найнижчим показником серед країн Центральної та Східної Європи. У 2016 році ВВП на душу населення в Україні склав \$8305, у Білорусі – \$18000, у Росії – \$26490, у Польщі – \$27764.

За останній рік відбулося безпрецедентне зубожіння населення. Згідно з доповіддю Програми розвитку ООН, сьогодні в Україні за межею бідності опинилося понад 60% громадян. Третина (30,0%) опитаних громадян вказали, що коштів їм вистачає тільки на продукти харчування, а для 8,8% респондентів грошей не вистачає навіть на їжу [8].

Рівень корупції в Україні – найвищий в Європі. У світовому рейтингу сприйняття корупції (CPI) у 2016 році Україна посіла 131 місце зі 176 країн, в яких проводилося опитування [9]. Її сусідками за рейтингом виявилися Росія, Непал та Іран. Дослідження виявило основні причини високої корупції в Україні, зокрема: неефективність установ, що покликані забезпечити верховенство права та неупередженість під час розподілу державних коштів, надмірна зарегульованість економіки та зосередження влади в руках олігархічних кланів.

Рейтинг податкового навантаження (Paying taxes ranking). У листопаді 2016 року Група Світового банку опублікувала результати дослідження «Оподаткування 2017» (Paying Taxes 2017), в якому оцінюється рейтинг простоти сплати податків.

Рейтинг враховує величину податків, кількість платежів і час, який бізнес витрачає на заповнення податкової звітності та ефективність роботи податкових органів.

Ідеальній податковій системі, з точки зору будь-якого підприємця, відповідають нуль відсотків, нуль платежів і нуль часу. Ідеальна країна з точки зору рейтингу буде саме такою. Звичайно ж, ідеал недосяжний навіть у лідера (Катар) податкова ставка, якого становить 11,3 %. Бізнесу потрібно здійснити чотири банківські операції і щороку витратити 41 годину на заповнення податкових форм.

У даному рейтингу Україна зайняла 84-е місце, втративши за рік одну позицію через збільшення часу на заповнення звітності з податків [1]. Податкова ставка становить 51,9 %, бізнесу потрібно здійснити п'ять платежів і витратити 356 годин на заповнення податкових форм. Україна знаходиться трохи вище середини списку, між Болгарією і Барбадосом.

У світі останнім часом спостерігається тренд – тенденція до зниження податкового навантаження на бізнес. При цьому найкращі результати за всіма трьома показниками традиційно демонструють більш розвинені економіки.

Світовим і регіональним трендом сьогодні є перетворення сплати податків на необтяжливу і швидку процедуру.

Необхідно відзначити, що в Україні реформаційні процеси в перебудові податкової системи за останні роки не мають сталого характеру, безсистемно врегульовуються окремі питання та зміни орієнтовані на нетривалі терміни часу.

На жаль, на сьогодні, незважаючи на внесення суттєвих змін кожного року до Податкового кодексу України, діюча податкова система не забезпечує збалансованого з реальними можливостями економіки податкового навантаження на суб'єктів господарювання, її реформування викликано необхідністю невідкладної стабілізації фінансової ситуації, стимулювання процесів економічного зростання та підвищення інвестиційної привабливості України на міжнародній арені в цілому.

Висновки. Рейтинги є дуже важливим чинником формування іміджу України у світі, а також важливими індикаторами для наших міжнародних партнерів та стратегічних інвесторів, тому потрібно ставитися до них належним чином.

Резюмуючи все вищевикладене потрібно відзначити, що в різних міжнародних рейтингах Україна, незважаючи на різну методологію і систему розрахунків, показана як держава з високим рівнем освіти, простотою запуску нового бізнесу, свободою торгівлі, при цьому з практичною відсутністю верховенства права, малоефективною інфраструктурою і високим рівнем корупції.

Усі наведені індекси свідчать про те, що Україна тривалий час перебуває у стані економічної, політичної та соціальної нестабільності, і дії влади, з року в рік спрямовані на подолання негативу, є недостатньо ефективними.

Низькі позиції України у міжнародних економічних рейтингах зумовлені, насамперед, відсутністю єдиної довгострокової економічної стратегії розвитку держави, дієвої судової системи та системних зрушень в економіці; проявом корупції на всіх рівнях управління; бюрократією; неефективним державним управлінням та використанням адміністративних методів в економіці.

Різне зниження інвестиційної активності в Україні безпосередньо пов'язане з нестабільністю українського законодавства щодо оподаткування, відсутністю реальних, а не декларативних норм права про гарантії стабільності у сфері оподаткування з боку держави.

Просування України у міжнародних економічних рейтингах можливо лише за умов проведення цілеспрямованої державної політики, приведення у відповідність законодавства, формування сприятливого бізнес середовища, ефективної антикорупційної політики, здійснення реальних кроків у напрямі реалізації необхідних структурних змін в економіці та технологічної модернізації виробництва, що у перспективі дозволить зайняти гідні позиції на міжнародних ринках.

Перспективи подальших досліджень. Україна не змогла значно покращити свої позиції в економічних рейтингах. Це збігається з висновками багатьох аналітиків, що економічні реформи в Україні, на жаль, відбуваються занадто повільно.

Подальші дослідження позиції нашої держави у різних міжнародних економічних рейтингах необхідні для того щоб привернути увагу уряду до проблем, які існують в Україні, показуючи її рейтинг серед інших країн світу. Що дозволить, у свою чергу, стабілізувати фінансово-економічну ситуацію у країні, лібералізувати податкове законодавство, стимулювати процеси економічного зростання вітчизняного виробництва та підвищити конкурентоспроможність України на міжнародній арені.

Але просування України у міжнародних рейтингах не повинно стати самоціллю для влади, а лише додатковою опцією для її позиціювання у світі та покращення інвестиційної привабливості. А для цього потрібно лише бажання та вміння долати корупцію і проводити реформи.

Література.

1. Міжнародні рейтинги України. [сайт]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Економіка України опустилася у глобальному рейтингу інновацій Bloomberg. Інфографіка. [сайт]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/groshi/ekonomika-ukrayini-opustilasya-u-globalnomu-reytingu-innovatsiy-bloomberg-infografika-864394.html>
3. These Are the World's Most Innovative Economies. [сайт]. – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-01-17/sweden-gains-south-korea-reigns-as-world-s-most-innovative-economies>
4. Explore the interactive database of the GII 2017 indicators. [сайт]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>
5. The 2017 IMD World Competitiveness Ranking. [сайт]. – Режим доступу: https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2017/2017-world_competitiveness_ranking.pdf
6. Doing business. Measuring Business Regulations. [сайт]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/rankings>
7. The Heritage Foundation 214 Massachusetts Avenue, NE Washington, 2017. – [сайт]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/download>
8. Рейтинг стран мира по уровню процветания. Гуманитарная энциклопедия [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2017. <http://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info>
9. Индекс корупції CPI-2016 // Transparency International Ukraine. – [сайт]. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/index-korupsiyi-cpi-2016/>

References.

1. Mizhnarodni reytynhy Ukrayiny. [сайт]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Ekonomika Ukrayiny opustylasya u hlobal'nomu reytynhu innovatsiy Bloomberg. Infografika. [сайт]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/groshi/ekonomika-ukrayini-opustilasya-u-globalnomu-reytingu-innovatsiy-bloomberg-infografika-864394.html>
3. These Are the World's Most Innovative Economies. [сайт]. – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-01-17/sweden-gains-south-korea-reigns-as-world-s-most-innovative-economies>

4. Explore the interactive database of the GII 2017 indicators. [сайт]. – Режим доступа: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>
5. The 2017 IMD World Competitiveness Ranking. [сайт]. – Режим доступа: https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2017/2017-world_competitiveness_ranking.pdf
6. Doing business. Measuring Business Regulations. [сайт]. – Режим доступа: <http://www.doingbusiness.org/rankings>
7. The Heritage Foundation 214 Massachusetts Avenue, NE Washington, 2017. – [сайт]. – Режим доступа: <http://www.heritage.org/index/download>
8. Reyting stran mira po urovnyu protsvetaniya. Gumanitarnaya entsiklopediya [Elektronnyy resurs] // Tsentр gumanitarnykh tekhnologiy, 2006–2017. [сайт]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info>
9. Indeks koruptsiyi CPI-2016 // Transparency International Ukraine. – [сайт]. – Режим доступа: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/>

Юлия Левченко, доцент
Национального университета пищевых технологий

МЕСТО УКРАИНЫ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕЙТИНГАХ

В статье исследовано место Украины в восьми крупнейших международных экономических рейтингах. Определены негативные факторы для ведения бизнеса в Украине, среди которых: инфляция, коррупция, политическая нестабильность, бюрократия, регулирование валютного рынка, недостаточная образованность работников, неподходящая качество инфраструктуры, преступность и т.

Выявлены основные причины снижения позиций страны в международных экономических рейтингах, прежде всего, связанные с нестабильным законодательством, неудачными экономическими реформами, проводимые правительством страны, проявлением коррупции на всех уровнях управления.

Ключевые слова: международный рейтинг, индекс, инновации, конкурентоспособность, экономическое развитие.

Levchenko Y., candidate of economic sciences, associate professor
National University of Food Technology

PLACE OF UKRAINE IN INTERNATIONAL ECONOMIC RATINGS

The article analyzes the place of Ukraine in the eight largest international economic rankings, namely: Innovation Index Bloomberg, The Global Innovations Index, The Global Competitiveness Index (WEF), Easy of Doing Business, Index of Economic Freedom, Human Capital Index, The Legatum Prosperity Index, Paying taxes ranking.

The negative factors for conducting business in Ukraine are identified: inflation, corruption, political instability, bureaucracy, currency market regulation, insufficient education of employees, inadequate quality of infrastructure, crime, etc.

The main reasons for the decline of the country's position in international economic ratings are found out, first of all, due to unstable legislation, unsuccessful economic reforms carried out by the Government of the country, manifestation of corruption at all levels of government, bureaucracy.

The main directions of increasing the position of Ukraine in international economic ratings are determined, namely, the pursuit of purposeful state policy, bringing it into business, creating a favorable business environment, effective anti-corruption policy, etc.

Key words: international rating, index, innovation, competitiveness, economic development.

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВ ІТ-СЕКТОРУ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ

У статті розкрито підходи до формування конкурентних переваг підприємств на міжнародних ринках. Виявлено переваги та проблеми міжнародної конкурентоспроможності підприємств ІТ-сектору України. Автором сформульовані пропозиції щодо напрямків державної політики сприяння розвитку вітчизняного ІТ-сектору. Запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення конкурентних переваг ІТ-підприємств України на міжнародних ринках.

Ключові слова: конкурентні переваги, міжнародні ринки, міжнародна конкурентоспроможність, міжнародні конкурентні позиції, інформатизація, ІТ-сектор, ІТ-ринок, стратегічні конкурентні переваги, ІТ-аутсорсинг, фрілансер, ІТ-стартап, державна політика сприяння розвитку ІТ-сектору, напрямки підвищення конкурентних переваг.

Постановка проблеми. В умовах посилення конкуренції на міжнародних ринках актуальною проблемою є формування та зміцнення конкурентних позицій національних підприємств, особливо в динамічно зростаючих секторах, частка яких збільшується в структурі показників світового та національного економічного добробуту. Формування конкурентних переваг підприємств певного сектора чи галузі кумулятивно впливає на зростання міжнародної конкурентоспроможності галузі в цілому. На сьогодні перспективним є ІТ-сектор української економіки, що за останні роки продемонстрував здатність стати драйвером її розвитку. Проте, діяльність підприємств цього експортноорієнтованого сектору економіки відбувається в конкурентнонапруженому та динамічному глобальному бізнес-середовищі, що вимагає актуальних наукових та прикладних досліджень.

Українські ІТ-компанії зіштовхуються з конкурентним тиском зі сторони не тільки підприємств країн з розвинутою інформаційною економікою, а й країн перехідної економіки. Загострення конкуренції актуалізує питання пошуку шляхів та інструментів формування та зростання конкурентних переваг вітчизняних підприємств ІТ-сектору на міжнародних ринках для забезпечення їх економічної ефективності та зростання частки на світових ринках, що в свою чергу дозволить збільшити внесок ІТ-індустрії в показники економічний добробуту України.

Аналіз наукових досліджень. Проблематиці міжнародної конкурентоспроможності підприємств присвячені праці таких зарубіжних вчених таких як М.Портер, Ф.Котлер, Р. Каулі, Д.Хосперз, Р. Манселл, П.Готшальк, Д.Тапскотт, Ж.Ламбен, К.Макконелл, Й.Шумпетер та інших. Теоретичні та практичні аспекти проблеми формування конкурентних переваг вітчизняних підприємств на внутрішньому та міжнародному ринках присвячені праці А.Старостіної, О.Каніщенко, О.Пригари, О.Білоруса, І.Бураковського, В.Вергуна, О.Гребельника, М.Дудченка, В.Діленко, В.Іноземцева, А.Кредісова, Д.Лук'яненка, С.Мочерного, О.Рогача, А.Румянцева, А.Філіпенка, Т.Циганкової, О.Шниркова, та інших вчених.

Невирішені частини проблеми. Питання удосконалення практичних механізмів формування та реалізації конкурентних переваг вітчизняних підприємств ІТ-сектору на міжнародних ринках потребує подальшого вирішення в умовах динамічного розвитку міжнародного конкурентного та бізнес-середовища.

Метою статті є визначення підходів до формування конкурентних переваг суб'єктів підприємництва на міжнародних ринках та розробка практичних рекомендацій на макро- та мікрорівні щодо напрямків підвищення стратегічних конкурентних переваг підприємств ІТ-сектору України на міжнародних ринках.

Результати дослідження. Конкурентні переваги М.Портер визначає як сукупність факторів, які формують успіх або неуспіх підприємства в конкуренції, продуктивність використання ресурсів, використання унікальних відмінних від конкурентів способів конкуренції, які можуть зберігатися деякий час. На думку Ф.Котлера це перевага над конкурентами що досягається пропозицією споживачам більшої цінності за рахунок більш низьких цін або за рахунок надання більших вигод, що виправдовують вищу ціну. Отже, конкурентні переваги - це сукупність факторів за якими підприємство має перевагу над своїми конкурентами в забезпеченні найбільш повного задоволення потреб споживачів та реалізації власних економічних інтересів.

Формування конкурентних переваг передбачає визначення способів досягнення конкурентних переваг, джерел конкурентних переваг та інструментів їх реалізації.

В науковій літературі визначається два підходи до формування конкурентних переваг: підхід, акцентований на споживачах; підхід, акцентований на конкурентах.

Перший підхід передбачає, що підприємство формує конкурентні переваги орієнтуючись на те, що його товари/послуги мають задовольняти потреби споживачів краще, ніж товари/послуги конкурентів. Основним методом посилення конкурентних позицій, який застосовується в межах даного підходу є диференціація товару/послуги. Диференціація може базуватися на об'єктивних чи суб'єктивних властивостях товару/послуги. В залежності від цього вибирається стратегія і тактика позиціонування. При цьому підході джерелами конкурентної переваги є особливі властивості товару/послуги/марки, а інструментами реалізації є позиціонування шляхом застосування ефективного комплексу маркетингових заходів та продуктів інновації. Диференціація забезпечує тривалу і більш прибуткову конкурентну перевагу, коли вона базується на науково-технічній досконалості, якості, високому рівні обслуговування клієнтів.

Підхід формування конкурентних переваг акцентований на конкурентах, зосереджується на стратегії та тактиці протидії конкурентам. В межах даного підходу використовується два способи досягнення конкурентних переваг: лідерство за витратами та сукупність дій по погіршенню якості конкурентного середовища. При цьому, перший спосіб передбачає, що джерелами конкурентної переваги є формування нижчих у порівнянні з конкурентами витрат, а інструментами реалізації є постійний аналіз та корегування витрат на основі удосконалення технологій виробництва/надання послуг (технологічні інновації), проведення НДДКР, запровадження нових логістичних рішень, ефективні зміни організаційної структури та управління бізнес-процесами, зміни в менеджменті персоналу та ін. За другим способом джерелами конкурентної переваги є внесення змін в законодавчі та нормативні акти, що модифікує регуляторне середовище, обмеження монопольного

становища конкурентів, а інструментами реалізації є лобіювання власних інтересів в органах державної влади, встановлення вхідних бар'єрів, злиття та поглинання фірм-конкурентів та ін.

Важливим управлінським завданням для підприємств ІТ-сектору є формування конкурентних переваг на довгостроковий період, формування стратегічних конкурентних переваг. Конкурентні переваги стають стратегічними факторами успіху, якщо вони відповідають таким вимогам:

1) мають базуватись на можливостях і ресурсах підприємства, які повинні бути оригінальнішими у порівнянні з конкурентами і які важко чи неможливо імітувати;

2) забезпечувати протягом тривалого часу унікальність торгової марки у порівнянні з конкурентами;

3) задовольняти специфічні потреби клієнтів, тобто давати релевантну вигоду для даної цільової групи споживачів.

Одним із найперспективніших для України є ІТ-сектор, який вийшов на третє місце за обсягом експорту та формує 3-4% ВВП України. ІТ-сектор демонструє високі темпи зростання та стає двигуном розвитку економіки України. Так, в 2016 р. обсяг реалізованої промислової продукції за видом діяльності «Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції» склав 9,64 млрд. грн., що на 37% більше ніж в 2015 р.; обсяг реалізованих послуг у сфері інформатизації склав 34,08 млрд. грн., що на 38% більше ніж в 2015р. [1].

Вартісний обсяг ІТ-ринку України складає 2,5 млрд. дол. США, а його потреба в капіталі оцінюється експертами в більш ніж 6 млрд. дол. США [2]. В Україні працює близько 100 глобальних R&D центрів, 8500 ІТ-компаній, 1000 компаній ІТ-послуг, запущено понад 2000 ІТ-стартапів, понад 120 тис. українських фрілансерів заробляють 60 млн. дол. США в рік. Українські ІТ-аутсорсингові компанії працюють на міжнародних ринках та обслуговують клієнтів по всьому світу. Україна має найбільшу кількість ІТ-фахівців серед країн Центральної та Східної Європи, очікується їх зростання удвічі до більш ніж 200 тис. чол. до 2020 р. [3]. За даними експертів PwC один ІТ-спеціаліст створює 3,6 робочих місць у суміжних галузях української економіки, що засвідчує роль ІТ-сектору в її розвитку.

Обсяг українського експорту програмного забезпечення та ІТ-послуг досяг 2,5 млрд. дол. США. За даними Держстату України обсяг експорту комп'ютерних послуг склав 1105,5 млн. дол. США та зріс на 10,9% в 2016 р., а експорт інформаційних послуг знизився на 20,8% та склав 210,2 млн. дол. США [4]. Близько 80% обсягу експортованих послуг зорієнтовано на американський ринок. За даними International Trade Centre Україна входить в топ-20 країн-експортерів ІТ-послуг, а за даними PwC в топ-20.

Український ІТ-сектор в 2016 р. демонструє високі темпи зростання обсягу капітальних інвестицій: у програмне забезпечення та бази даних на суму 5,91 млрд. грн., що на 39% більше ніж за 2015р.; обсяг інвестицій за видом економічної діяльності «Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг» склав 1,75 млрд. грн., що на 60,2% більше ніж за 2015 р.; обсяг інвестицій за видом промислової діяльності «Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції» склав 0,62 млрд. грн., що на 52,9% більше ніж за 2015 р. [1].

Вітчизняні ІТ-компанії мають успішно реалізовані стартапи на міжнародній арені, найбільша угода одеського стартапу Looksery і Snapchat з рекордною сумою в 150 млн. дол. США. Ряд провайдерів завоювали репутацію компаній, що спроможні на високому рівні вирішувати складні інженерні завдання. В 2016 р. з українськими інноваційними компаніями було укладено 87 інвестиційних угод на суму \$88 млн., що на 32% більше, ніж в 2015 р. Але великі інвестиції в ІТ-проекти, над якими працюють українці, заходять в країни, де знаходяться замовники коду і власники авторських прав [2].

Український ІТ-сектор, незважаючи на високі темпи зростання доходів, експорту та інвестицій, займає незначну частку (0,35%) на світовому ринку ІТ-послуг, обсяг якого оцінюється в \$900 млрд. Експортний потенціал українського ІТ-сектору не в повній мірі реалізований, крім того українська ІТ-індустрія має переважно сировинний характер.

За Індексом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) відповідно до Звіту Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) «Вимірювання інформаційного суспільства 2016» Україна посіла 76 місце з 175 країн [6] (відповідно до Звіту МСЕ за 2015 рік - 79 місце з 167 країн світу). Індекс обраховується на основі таких складових: доступність ІКТ для населення, інтенсивність їх використання, рівень комп'ютерної грамотності у суспільстві. За цим Індексом Україна входить до групи економік з рівнем розвитку ІКТ вище середнього (upper-middle).

За даними Всесвітнього економічного форуму в Глобальному звіті про розвиток інформаційних технологій-2016 за Індексом мережевої готовності (WEF NetworkedReadinessIndex) Україна посіла 64 місце з 139 країн світу [7], піднявшись на 7 позицій (у 2015 році – 71 з 143 країн). Позитивна динаміка за останні роки зумовлена: впровадженням стратегії дерегуляції, спрощення правил та процедур щодо експорту ІТ-послуг, посиленням конкурентних переваг на світовому ринку ІТ-аутсорсингу, спрощенням процедур співпраці українських фрілансерів з іноземними замовниками, зростанням обсягу державного замовлення на випускників ІТ-фаху та зростання кількості кваліфікованих ІТ-фахівців, формування ІТ-кластерів, підтримкою ІТ-розробників, які беруть участь в державних тендерах інших країн завдяки приєднанню України до угоди GPA, розвиток електронного урядування та електронної комерції та ін. Так, певна дерегуляція експорту послуг запроваджена Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення адміністративних бар'єрів для експорту послуг»: надання права укладення договорів в електронній формі, спрощення процедури отримання експортних доходів з-за кордону, обмеження отримання валютної виручки, спрощення формування фінансової звітності діяльності з експорту послуг та ін.

Найвищі позиції за Індексом мережевої готовності (ІМГ) Україна займає за субіндексом готовності ІТ (30-е місце в 2016 р.), що включає в себе такі складові:

1) рівень розвитку ІТ-інфраструктури (високі показники по обсягу покриття мобільним зв'язком та якості Інтернет-зв'язку);

2) ІТ-спроможність (6-е місце серед 137 країн світу) (високий показник за тарифами на широкосмуговий Інтернет);

3) людський капітал та вміння (високі показники грамотності дорослого населення та якості математичної освіти) (див. Табл.1).

Найнижчі позиції за ІМГ Україна займає за такими складовими як попит з боку держави на ІТ (114 місце), політичне та регулятивне середовище (113 місце). Разом з тим, Україна продемонструвала позитивну динаміку або стабільний рівень показників за всіма складовими даного Індексу в 2016 р.

Таблиця 1.

**Міжнародні конкурентні позиції ІТ-сектору України за
Індексом мережевої готовності в 2015-2016 рр.**

Субіндекс ІМК	Складові субіндексу	Місце в рейтингу 2015 р.	Значення (max.6) 2015 р.	Місце в рейтингу 2016 р.	Значення (max.6) 2016 р.
Субіндекс середовища		104	3,6	94	3,8
	Політичне та регулятивне середовище	122	3	113	3,2
	Бізнес та інновації	77	4,2	67	4,3
Субіндекс готовності ІТ		28	5,6	30	5,7
	ІТ-інфраструктура	46	4,7	51	4,7
	ІТ-спроможність	10	6,6	6	6,6
	Наявність людського капіталу, вміння	36	5,6	33	5,6
Субіндекс використання ІТ		94	3,4	88	3,6
	Попит з боку домашніх господарств на ІТ	78	3,7	76	3,9
	Попит з боку бізнесу на ІТ	78	3,5	63	3,6
	Попит з боку держави на ІТ	124	2,9	114	3,1
Субіндекс впливу ІТ		82	3,5	69	3,7
	Економічний вплив ІТ	67	3,3	59	3,4
	Соціальний вплив ІТ	89	3,7	75	4,0

Джерело: складено автором за даними [7].

На ринку ІТ-послуг України працює значна кількість як глобальних компаній, так і національних підприємств, що надають послуги широкому колу переважно закордонних замовників. Вагомим свідченням досягнень гравців українського ІТ-ринку є щорічне покращення позицій в рейтингу найкращих у світі постачальників послуг аутсорсингу The Global Outsourcing 100, що публікується міжнародною асоціацією IAOP. У 2017 р. в цей рейтинг потрапили 13 українських компаній, серед яких міжнародні бізнеси з великими представництвами в Україні та місцеві ІТ-підприємства [5]. У топ-100 кращих аутсорсерів в 2017 р. увійшли: EPAM, Ciklum, ELEKS, Luxoft, N-iX, Miratech, Intetics, SoftServe, Softjourn, Sigma Software, TEAM International Services, Softengi, Program-Ace.

Для оцінки конкурентних переваг важливо взяти до уваги критерії за якими формується вищевказаний рейтинг: розмір і зростання компанії, прибутковість, зростання команди, відгуки клієнтів та рекомендації замовників, нагороди та сертифікати за кращі проекти, інновації в схемі постачання послуг замовнику, рівень корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Потрапляння ІТ-компанії в даний

рейтинг дозволяє підняти її ділову репутацію на ринку як надійного постачальника ІТ-послуг.

Оцінка конкурентних позицій топових українських аутсорсингових компаній в цьому рейтингу дозволяє зробити висновки, що вони мають кращі позиції за факторами «рекомендації замовників» та «інновації», і найслабші позиції за фактором «розмір і зростання». Також, слід працювати над отриманням нагород і сертифікатів, підвищувати рівень корпоративної соціальної відповідальності (див. табл. 2). Тільки 4 із 13 підприємств мають статус «лідера», інші 9 – статус «висхідної зірки». Разом з тим, серед 100 компаній світового рейтингу тільки 15 мають позитивну оцінку за всіма критеріями і серед них тільки одна українська компанія EPAM Systems.

Таблиця 2.

Конкурентні позиції українських ІТ-компаній на міжнародних ринках

	розмір і зростання	рекомендації замовників	нагороди та сертифікати	інновації	рівень КСВ	
Ciklum		+	+	+	+	Лідер
EPAM Systems	+	+	+	+	+	Лідер
ELEKS		+	+	+		висхідна зірка
Intetecs		+	+	+		висхідна зірка
Luxoft	+	+	+	+		Лідер
Miratech		+	+	+		висхідна зірка
N-iX		+		+	+	висхідна зірка
Program-Ace		+			+	висхідна зірка
SoftServe		+	+	+		Лідер
Softjourn		+		+	+	висхідна зірка
Sigma Software		+			+	висхідна зірка
Softengi		+				висхідна зірка
TEAM International Services		+		+	+	висхідна зірка
ВСЬОГО	2	13	7	10	7	4 лідера 9 висхідних зірки

Джерело: складено автором за даними [5].

Головна конкурентна перевага підприємств ІТ-сектору України на світовій арені це наявність висококваліфікованих фахівців та нижча вартість праці ІТ-спеціалістів, орієнтовно в 4 разів нижча ніж в Західній Європі та США. За рівнем погодинної ставки оплати ІТ-спеціалістів Україна займає 5-е місце на ринку ІТ-фріланс-аутсорсингу серед 10 країн Східної Європи після Польщі, Росії, Болгарії, Білорусі [8]. Це формує конкурентну перевагу за факторами вартості та якості на ІТ-ринках товарів та послуг. Україна займає лідируюче становище з часткою 33% на ринку ІТ-фріланс-аутсорсингу Східної Європи в 2016 р. [8].

Рівень володіння англійською мовою серед ІТ-спеціалістів за останні роки значно зріс, але залишається нижче, ніж у деяких інших країнах ЦСЄ. Крім того, загрозою є можливість виїзду ІТ-кадрів за кордон.

Фахівці компанії PricewaterhouseCoopers на базі аналізу структури зайнятості ІТ-спеціалістів та структури створюваної ними вартості прийшли до висновку, що конкурентні переваги підприємств ІТ-сектору на міжнародних ринках послуг

забезпечують ІТ-спеціалісти із досвідом 7 та більше років, частка яких складає 19% від загальної кількості ІТ-зайнятих (91,7 тис. чол.), і які формують 41% вартості ІТ-послуг України, що складає 2,7 млрд. дол. в 2015 р. [9]. Отже, конкурентною перевагою, яку слід надалі посилювати, є високий рівень кваліфікації ІТ-спеціалістів, широкий спектр та високий рівень технологічних компетенцій, що дає змогу гнучко реалізовувати ІТ-проекти підвищеної складності.

Також, слід виділити такі конкурентні переваги ІТ-сектору України: креативність, здатність створювати інноваційні та складні продукти; широкий спектр інженерних можливостей та послуг; відносно невисокі витрати для започаткування та ведення бізнесу; достатній рівень розвитку інфраструктури для забезпечення потреб бізнесу в ІТ сфері; мережа закладів та компаній, що здатні власними силами виконувати НДДКР; матеріально-технічне забезпечення для виконання наукоємних проектів; мережа вигідне географічне розташування України; стратегічне партнерство України в торговій та інвестиційній сфері з країнами Євросоюзу, США, Канадою та ін. Україна має високі перспективи розвитку та залучення іноземних інвестицій в створення R&D-центрів, датацентрів, збірку гаджетів та інші проекти з високим експортним потенціалом.

Разом з тим, українські ІТ-компанії зіштовхуються з наростаючим конкурентним тиском, причому не тільки зі сторони підприємств країн з розвинутою інформаційною економікою, а й країн перехідної економіки. Основними конкурентами вітчизняних компаній на ІТ-ринку є підприємства таких країн як Китай, Індія, Польща, Ізраїль, Чехія, Румунія, Росія, Білорусія, Болгарія, Сербія, Хорватія, Македонія та ін. Загострення конкуренції актуалізує питання пошуку шляхів та інструментів формування та зростання конкурентних переваг вітчизняних підприємств ІТ-сектору на міжнародних ринках, в тому числі на макrorівні. Адже, у всіх країнах-конкурентах задіяні методи стимулювання ІТ-сектора. Це особливо актуально в умовах коли наші країни-сусіди Польща, Румунія, Білорусь випереджають нас за темпами зростання. Якщо динаміка розвитку ІТ в Україні склала 7% (в 2015р.), то в Польщі - 22%, Румунії - 19%, Білорусі - 17% [9].

Отже, важливим напрямком зростання міжнародної конкурентоспроможності ІТ-підприємств України є вдосконалення *державної політики сприяння розвитку ІТ-сектору*, зокрема необхідно:

- Надалі продовжити дерегуляцію та прогресивні законодавчі зміни, забезпечити мінімальний рівень втручання контролюючих органів в діяльність ІТ-компаній, створити прозорі та стабільні правила ведення ІТ-бізнесу, продовжити практику спрощення експорту ІТ-послуг.

- Покращення захисту прав інтелектуальної власності розробників ІТ-продуктів та послуг.

- Забезпечити зростання рівня освітньої підготовки ІТ-фахівців. Рівень та динаміка вдосконалення інженерної освіти має йти в ногу зі світовими темпами розвитку освіти та технологій.

- В рамках податкової реформи підтримати для ІТ-сектору м'який режим оподаткування, запровадити законодавче стимулювання НДДКР в ІТ-сфері.

- Необхідна активізація переговорів та залучення європейських та міжнародних інвесторів в ІТ-сектор України, розробка спільних міжурядових програм, проведення

інвестиційних та бізнес-форумів в галузі ІТ. Вдосконалити систему державної підтримки венчурного інвестування в ІТ-сектор, який за своїм характером є високоризиковим.

- Розглянути можливість створення спільного державно-приватного фонду для фінансування стратегічних ІТ-проектів.

- Сприяння створенню наукових та технопарків, інкубаторів бізнесу, технополісів; співфінансування проектів розбудови інноваційної та ІТ-інфраструктури.

- Розробити та запровадити механізми державного або державно-приватного фінансування проектів забезпечення кібербезпеки, імплементувати європейську Конвенцію про кіберзлочини.

- Посилити моніторинг виконання цілей та завдань Програми інформатизації України. Запровадити визнання європейських цифрових підписів та норм європейського права в ІТ-сфері. Прискорити реалізацію програми формування е-уряду.

- Розробити фінансові та організаційно-економічні механізми реалізації Експортної стратегії України в частині ІТ-сектору, як одного із пріоритетних експортноорієнтованих галузей української економіки.

- Також, держава має вжити заходів в напрямку формування позитивного ІТ-іміджу України, залучати дипломатичні структури та українську діаспору для іміджевого просування українських ІТ-компаній.

Отже, успішні регулятивні реформи та механізми стимулювання можуть сприяти стрімкому розвитку ІТ-сектору, розкриттю його експортного та інвестиційного потенціалу, трансформації сировинного обслуговуючого характеру у індустрію товарів та послуг з високою доданою вартістю, набуття ним інноваційного характеру.

В науковій літературі виділяється дві основних стратегічні моделі економічного зростання конкурентоспроможності: орієнтації на вищий рівень конкурентоспроможності (high road to competitiveness) та орієнтації на нижчий рівень конкурентоспроможності (low road to competitiveness). Стратегія орієнтації на нижчий рівень конкурентоспроможності є найбільш поширеною моделлю виходу країн, що розвиваються на міжнародні ринки шляхом залучення іноземних інвестицій в обмін на надання якомога більш дешевих природних і трудових ресурсів. Оцінка стану ІТ-сектору України дозволяє зробити висновок, що сьогодні його розвиток та формування міжнародної конкурентоспроможності відбувається саме таким шляхом і потребує переорієнтації на «high road to competitiveness».

Для ІТ-сектору України рекомендується стратегія орієнтації на вищий рівень конкурентоспроможності, що передбачає розвиток на основі прискореного освоєння найсучасніших світових технологій і знань в сукупності з проведенням власних НДДКР і розвитком власного інноваційного виробництва. В цьому контексті необхідно покращити бізнес-клімат в галузі та стимулювання розвитку НДДКР та інновацій в ІТ сфері.

Рекомендуються наступні *напрямки підвищення конкурентних переваг* ІТ-підприємств України на міжнародних ринках:

- Генерувати технологічні та інші інновації, здійснювати ефективне управління інноваціями виходячи із світових трендів розвитку;

- Посилити ринкову орієнтацію на сегмент товарів та послуг високої якості, вартості та складності. Відмовлятися від низьковартісних аутсорсингових проектів та проектів адаптації зарубіжного ПЗ до реалізації інноваційних наукоємних проектів;
- Застосовувати стратегію ніші на глобальному ринку - високотехнологічні та комплексні рішення на основі R&D;
- Розробити ефективну політику позиціонування на міжнародних ринках;
- Диверсифікація діяльності IT-компаній, формування збалансованого галузевого портфелю, розширення діяльності в перспективних високотехнологічних галузях та секторах;
- Стратегічна орієнтація на синергію та інтеграцію, реалізація міжгалузевих технологічних інноваційних проектів;
- Активізувати участь в міжнародних тендерах та Інтернет-біржах;
- Залучати іноземні кредити та інвестиції, в т.ч. венчурне фінансування, кошти фондів прямих інвестицій та інших міжнародних інвесторів;
- Розвивати спільну підприємницьку та інноваційну діяльність з іноземними фірмами, ініціювати міжнародні наукоємні проекти;
- Здійснювати ефективне управління людськими ресурсами розширюючи співпрацю з провідними національними та зарубіжними університетами;
- Розробити та запровадити систему навчання і підвищення кваліфікації персоналу. Створити при компаніях навчальні центри, в які залучати провідних фахівців світового рівня в сфері IT;
- Підвищити рівень володіння англійською мовою спеціалістів з IT;
- Залучати іноземних IT-спеціалістів на посади топ-менеджерів українських компаній;
- Створювати та розвивати IT-кластери, включатися в роботу європейських та інших трансграничних кластерів;
- Вступати в партнерство та кооперацію із іноземними компаніями в конкурентній боротьбі за споживача та крупні замовлення;
- Розробка та запровадження ринкових маркетингових стратегій, запровадження ефективного комплексу маркетингових заходів 4P (товарна політика, цінова політика, збутова та просування);
- Просувати і популяризувати компанію і її бренд в інформаційних та бізнес-мережах, залучити досвідчених PR-менеджерів, приймати участь в міжнародних форумах в Україні та за її межами;
- Впроваджувати новітні технології управління бізнес-процесами та ведення бізнесу;
- Включатися в діяльність галузових та професійних асоціацій, в т.ч. міжнародних, використовувати їх для спільного вирішення проблем розвитку та співпраці із державними структурами;
- Налагодити співпрацю із дипломатичними структурами та використовувати інструменти комерційної дипломатії для просування вітчизняних товарів та послуг на міжнародних ринках, для презентації інвестиційних пропозицій, вжиття інформаційних заходів для сприяння залученню бізнес-партнерів та іноземних інвесторів в IT-проекти.

Висновки. Отже, проведений аналіз дає змогу зробити наступні висновки. Вітчизняний ІТ-сектор демонструє позитивну динаміку і має значні перспективи. Зростаючий конкурентний тиск вимагає зміцнення та розвитку конкурентних переваг ІТ-підприємств, що потребує реалізації стратегічних заходів на рівні державних органів та на рівні ІТ-компаній. Реалізація запропонованих заходів дозволить підвищити конкурентні переваги підприємств та збільшити частку вітчизняного ІТ-сектору на міжнародних ринках.

Перспективи подальших наукових досліджень з даної проблематики полягають в поглибленому дослідженні євроінтеграційних можливостей для розвитку міжнародної конкурентоспроможності українського ІТ-сектору та розробці практичних механізмів їх реалізації підприємствами української ІТ-індустрії.

Література.

1. Звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сфері зв'язку та інформатизації України за 2016 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/6852/Zvit_NCCIR_2016.pdf
2. Проект Украина: что прорастет. Десятка самых привлекательных отраслей украинской экономики для инвестиций. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liga.net/projects/ukraine_investment/
3. IT Ukraine / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uadn.net/files/ukraine_it.pdf
4. Зовнішня торгівля України послугами у 2016 році. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. 2017 Global Outsourcing 100/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iaop.org/Content/19/165/4701>
6. Measuring the Information Society Report 2016. International Telecommunication Union. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2016/MISR2016-w4.pdf>
7. The Global Information Technology Report 2016. World Economic Forum. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-information-technology-report-2016>
8. Рынок ИТ-фриланс-аутсорса Восточной Европы в 2016 году. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://topsdev.org/blog/obzor-rinka-freelance-2016.htm>
9. Украинская ИТ-отрасль в цифрах и фактах. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://itc.ua/news/ukrainskaya-it-otrasl-v-tsifrah-i-faktah/>
10. Розвиток інформаційного суспільства в Україні у 2016 році: основні тенденції, фактори впливу та стан ІТ-індустрії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/infor_suspil-6d51e.pdf
11. Нагачевська Т.В., Феліксова Л.Ю. Напрямки формування міжнародної конкурентоспроможності ІТ-сектору України // Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni wyzwaniem XXI wieku, red. nauk. dr hab. Tomasz R. Dębowski.// Uniwersytet Wrocławski - Wrocław, 2016. - 12 с.

References.

1. Zvit pro robotu Natsionalnoyi komisiyi, scho zdiysnyue derzhavne reguluyvannya v sferi zvyazku ta informatyzatsiyi Ukrainy za 2016 rik. – Retrieved from: http://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/6852/Zvit_NCCIR_2016.pdf
2. Proyeckt Ukraina: chto prorastet. Desyatka samykh privlekatel'nykh otrasley ukrainskoy ekonomiki dlya investitsiy. - Retrieved from: http://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/6852/Zvit_NCCIR_2016.pdf
3. IT Ukraine. - Retrieved from: http://www.uadn.net/files/ukraine_it.pdf
4. Zovnishnya torhivlya Ukrayiny posluhamy u 2016 rotsi. - Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. 2017 Global Outsourcing 100. - Retrieved from: <https://www.iaop.org/Content/19/165/4701>
6. Measuring the Information Society Report 2016. International Telecommunication Union. - Retrieved from: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2016/MISR2016-w4.pdf>

7. The Global Information Technology Report 2016. World Economic Forum. – Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/the-global-information-technology-report-2016>
8. Rynok IT-frilans-autsorsa Vostochnoy Yevropy v 2016 godu. – Retrieved from: <https://topsdev.org/blog/obzor-rinka-freelance-2016.htm>
9. Ukrainskaya IT-otrasl' v tsifrakh i faktakh. [Ukrainian IT-industry in figures and facts.– Retrieved from: <https://itc.ua/news/ukrainskaya-it-otrasl-v-tsifrah-i-faktah/>
10. Rozvytok informatsiynoho suspil'stva v Ukrayini u 2016 rotsi: osnovni tendentsiyi, faktory vplyvu ta stan IT-industriyi. - Retrieved from: www.niss.gov.ua/content/articles/files/infor_suspil-6d51e.pdf
11. Nahachevska T.V., Feliksova L.Yu. Napryamky formuvannya mizhnarodnoyi konkurentospromozhnosti IT-sektoru Ukrayiny. // Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni wyzwaniem XXI wieku, red. nauk. dr hab. Tomasz R. Dębowski.// Uniwersytet Wrocławski - Wrocław, 2016. - 12 s.

Т.В. Нагачевская, к.э.н., доцент,
КНУ имени Тараса Шевченко

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ПРЕДПРИЯТИЙ ИТ-СЕКТОРА УКРАИНЫ НА МЕЖДУНАРОДНЫХ РЫНКАХ

В статье раскрыты подходы к формированию конкурентных преимуществ предприятий на международных рынках. Приведен анализ состояния и проблем развития экспортноориентированного ИТ-сектора Украины, экономическая оценка его значения в развитии национальной экономики. Выявлено динамику позиций сектора информационных технологий Украины на глобальном рынке согласно Индекса сетевой готовности.

Выявлены преимущества и проблемы международной конкурентоспособности предприятий ИТ-сектора Украины в условиях роста конкуренции в динамической глобальной бизнес-среде. Представлена оценка конкурентных позиций украинских аутсорсинговых компаний в глобальном рейтинге.

Обоснованно стратегическую модель экономического роста международной конкурентоспособности ИТ-сектора Украины. Автором сформулированы направления государственной политики содействия развитию отечественного ИТ-сектора. Предложены практические рекомендации для повышения конкурентных преимуществ ИТ-предприятий Украины на международных рынках.

Ключевые слова: конкурентные преимущества, международные рынки, международная конкурентоспособность, международные конкурентные позиции, информатизация, ИТ-сектор, ИТ-рынок, стратегические конкурентные преимущества, ИТ-аутсорсинг, фрилансер, ИТ-стартап, государственная политика содействия развитию ИТ-сектора, направления повышения конкурентных преимуществ.

FORMATION OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF ENTERPRISES OF THE UKRAINIAN IT-SECTOR IN INTERNATIONAL MARKETS

Approaches to the process of development of competitive advantages of an enterprise on international markets are viewed in the article.

The analysis of the state and problems of the development of the export-oriented IT sector of Ukraine, economic evaluation of its importance in the development of the national economy is provided in the article. The dynamics of positions of the information technology sector of Ukraine in the global market by the Network Readiness Index is viewed.

Advantages and problems of international competitiveness of enterprises of IT-sector of Ukraine are revealed under the conditions of growing competition in a dynamic global business environment. The estimation of competitive positions of Ukrainian outsourcing companies in the global rating is presented.

The strategic model of economic growth of international competitiveness of the IT sector of Ukraine is substantiated. The author forms suggestions concerning government policy of development of ukrainian IT-sector. Practical recommendations are offered in relation to increase competitive advantages of Ukrainian enterprises of IT-sector on international markets.

Key words: *competitive advantages, international markets, international competitiveness, international competitive positions, informatization, IT-sector, IT-market, strategic competitive advantages, IT-outsourcing, freelancer, IT-startup, government policy of development of IT-sector, directions of increasing of competitive advantages.*

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуті питання формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств, систематизовані теоретичні підходи, запропоновано комплексний підхід до формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, формування та використання інтелектуального капіталу, будівельні підприємства, комплексний підхід.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічних перетворень інтелектуальний капітал (ІК) є важливим стратегічним ресурсом, який впливає на розвиток держави, у цілому та будівельних підприємств, зокрема. Для розробки стратегії управління інтелектуальним капіталом на будівельних підприємствах особливого значення набувають процеси його формування та використання.

У цьому контексті слід вказати на різноаспектність теоретичних положень, оскільки вони обумовлені сучасним станом та особливостями функціонування економіки держави.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження щодо формування та використання інтелектуального капіталу розвиваються на основі різних теоретичних підходів, зокрема: Е. Брукінга [1], О. Бутнік-Сіверського [2], О. Кендюхова [3], К. Мамонова [4], В. Платонова [5] та ін.

Невирішені частини проблеми. У сучасних умовах на будівельних підприємствах спостерігається низький рівень формування та використання інтелектуального капіталу. Тому, особливого значення має створення теоретичного підґрунтя та розробка механізмів управління інтелектуальним капіталом для зростання ефективності функціонування будівельних підприємств. Невирішеними залишаються проблеми розробки та впровадження стратегії управління інтелектуальним капіталом будівельних підприємств.

Мета статті полягає у розробці підходу до формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств на основі узагальнення існуючих теоретичних підходів.

Результати дослідження. У контексті формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств заслуговує на увагу точка зору К. Мамонова, який характеризує цей процес шляхом:

- удосконалення напрямів визначення інтелектуального капіталу;
- характеристика компонентів ІК, враховуючи особливості його формування та використання на будівельних підприємствах;
- формування інформаційно-аналітичного забезпечення щодо оцінки ІК;

- розробка та реалізації механізмів управління інтелектуального капіталу будівельних підприємств;
- формування стратегії розвитку ІК;
- визначення напрямів зростання ефективності формування та використання інтелектуального капіталу на будівельних підприємствах [4].

Формування та використання інтелектуального капіталу на будівельних підприємствах Ю. Юрченко пропонує здійснювати у процесі стратегічного управління за рахунок створення конкурентних переваг шляхом здійснення його оцінки та виявлення математико-логічних зв'язків [6]. Поряд з цим, знижує результативність дослідження низький рівень обґрунтування інформаційно-аналітичного забезпечення оцінки компонентів, які формують інтелектуальний капітал.

Є. Тарасевич процес формування та використання інтелектуального капіталу на будівельних підприємствах пропонує розглядати через призму створення:

- людського капіталу, який виступає джерелом оновлення і прогресу для створення й розповсюдження інновацій;
- організаційного капіталу, який дозволяє реалізувати інновації шляхом розробки відповідної стратегії та впровадження організаційної культури й місії;
- клієнтського капіталу, який включає технології організації по залученню замовників, розширенню продажу будівельної продукції, виконання гарантій виробника та продавця [7].

На основі представленого підходу визначаються компоненти інтелектуального капіталу будівельних підприємств, що дозволяє приймати відповідні управлінські рішення на кожному етапі його формування та використання. Поряд з цим, не враховуються деякі елементи ІК, які впливають на результативність його формування та використання, а саме: стейкхолдерний, брендовий капітали.

Для формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств Н. Кузьміч пропонує здійснювати через напрями застосування людського та структурного капіталів [8]. Причому автор фокусує увагу на людському капіталі, як основного елементу реалізації інноваційного потенціалу будівельних підприємств, що створює умови для розвитку інтелектуального капіталу. Представлений підхід є обмеженим, оскільки враховує інші елементи інтелектуального капіталу, що знижує результативність проведеного дослідження.

Подібна точка зору представлена у роботах О. Побегайлова, Е. Голотайстрової [9], А. Вороніна [10], П. Черкасова та В. Ложко [11].

Як важлива компонента зростання результативності діяльності будівельного підприємства, на думку групи авторів, виступає інтелектуальний капітал [12]. Вони вказують, що головною функцією формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств є значне прискорення їх прибутку за рахунок створення й реалізації системи знань, відношень, що забезпечує високоефективну господарську діяльність. У цьому контексті слід вказати, що подібний підхід дозволяє створити умови для визначення напрямів підвищення ефективності функціонування будівельних підприємств шляхом використання інтелектуального капіталу, проте на низькому рівні розглянуто та обґрунтовані його структурні елементи. Такий підхід не дозволяє побудувати комплексну систему для управління інтелектуальним капіталом на будівельних підприємствах.

Для забезпечення управління напрямками формування та використання інтелектуальним капіталом будівельних підприємств С. Деркач та В. Баранов вказують на необхідність врахування всіх бізнес процесів, що здійснюються на генпідрядному підприємстві та можливостях застосування автоматизованих систем [13]. Автори запропонували комплексний підхід для управління формуванням та використанням інтелектуальним капіталом будівельних підприємств. Проте у представленому дослідженні не приділяється особливої уваги інформаційно-аналітичному забезпеченню процесів формування та використання інтелектуальним капіталом, враховуючи особливості функціонування генпідрядної організації.

На структурних компонентах інтелектуального капіталу будівельних підприємств фокусує увагу Т. Графова, яка визначає напрями та особливості обліку:

- структурного капіталу;
- гудвілу;
- споживчого капіталу;
- людського капіталу [14].

Визначаються напрями формування та використання інтелектуального капіталу на будівельних підприємствах відповідно його компонентів:

- характеристика планів інвестиційних програм і локальних рішень;
- визначення етапів інвестиційної діяльності;
- аналіз результатів топографії та геологорозвідки;
- характеристика проектно-конструкторських робіт;
- визначення напрямів оптимізації проектних рішень;
- розробка організаційних та технологічних рішень будівництва;
- організація матеріально-технічного забезпечення;
- характеристика напрямів створення нових матеріалів, конструкцій, методів розрахунку [15].

У контексті формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств заслуговує на увагу точка зору Е. Єрмолаєва, який визначає важливий інструмент зростання ефективності даного процесу – створення й застосування інформаційно-аналітичного забезпечення шляхом:

- професійної підготовки і перепідготовки персоналу для отримання робітниками нових знань і компетенцій;
- систематизації досвіду при виконанні інвестиційно-будівельних проектів;
- цілеспрямованої розробки власних стандартів, нормативів, регламентів для виконання інвестиційно-будівельних проектів [16].

У рамках запропонованого підходу важливого значення має розробка та використання інформаційно-аналітичного забезпечення для формування й використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств. Проте не розроблено механізмів реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення, враховуючи особливості створення та виконання інвестиційно-будівельних проектів.

Узагальнюючи вищенаведене, визначені наступні підходи до формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств:

1. Функціональний: полягає у визначенні напрямів формування та використання інтелектуального капіталу, враховуючи функціональні аспекти діяльності підприємств.

Дозволяє побудувати систему управління інтелектуальним капіталом на основі функціональних напрямів його формування та використання.

2. Результативний: визначається показниками результативності формування та використання інтелектуального капіталу. Створює кількісне підґрунтя для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, проте виникають проблеми щодо визначення компонентів інтелектуального капіталу внаслідок низького рівня інформаційно-аналітичного забезпечення.

3. Знанієвий: характеризується напрямками формування та використання знань як важливого елементу інтелектуального капіталу. Дозволяє охарактеризувати напрями та особливості формування та використання знань, які впливають на інтелектуальний капітал, проте існують проблеми щодо оцінки рівня їх застосування.

4. Структурний: визначається напрямками та особливостями формування й використання структурних елементів інтелектуального капіталу. Дозволяє розробити напрями управління процесами формування та використання інтелектуального капіталу, враховуючи особливості застосування його структурних елементів. Поряд з цим, виникають проблеми щодо їх визначення та кількісної оцінки внаслідок низького інформаційно-аналітичного забезпечення.

5. Факторний: визначається впливом факторів на формування та використання інтелектуальним капіталом. Дозволяє визначити рівень впливу факторів на формування та використання інтелектуальним капіталом, розробити відповідні управлінські рішення. Поряд з цим, потребує здійснення заходів щодо визначення факторів, удосконалення їх інформаційно-аналітичного забезпечення. Крім того, характеризується проблемними аспектами відносно повноти й достовірності нормативно-правової, технологічної, економічної, фінансової та ін. Інформації щодо факторів формування та використання інтелектуального капіталу на підприємствах.

6. Інтегральний: передбачає розробку та застосування інтегрального критерію щодо формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств. У рамках представленого підходу визначається рівень використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств, враховуючи напрями формування його структурних елементів, що дозволяє обґрунтувати управлінські рішення, забезпечити їх повноту та комплексність. Поряд з цим, виникають проблеми застосування методичного інструментарію щодо оцінки інтегрального критерію, внаслідок низького рівня обґрунтування критичних значень інтегрального критерію (дорівнює 0). Крім того, знижує результативність застосування представленого підходу скорочення рівня повноти інформаційно-аналітичного забезпечення факторів й показників, що впливають на інтегральний критерій формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств.

7. Комплексний: визначається розробкою та застосуванням комплексу взаємопов'язаних дій, спрямованих на зростання ефективності формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств, забезпечення їх конкурентних переваг. Дозволяє удосконалити напрями визначення інтелектуального капіталу; охарактеризувати структурні елементи інтелектуального капіталу, враховуючи особливості його формування та використання на будівельних підприємствах; розробити формування інформаційно-аналітичного забезпечення щодо оцінки інтелектуального капіталу; розробити та реалізувати механізми

управління інтелектуального капіталу будівельних підприємств; сформувані стратегію розвитку ІК; визначити напрями зростання ефективності формування та використання інтелектуального капіталу на будівельних підприємствах. Поряд з цим, виникають проблеми щодо визначення елементів інтелектуального капіталу внаслідок низького рівня інформаційно-аналітичного забезпечення.

8. Підхід, що базується на напрямках формування та удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення використання інтелектуального капіталу на будівельних підприємствах: передбачає розробку та впровадження на будівельних підприємствах інформаційно-аналітичного забезпечення використання інтелектуального капіталу, застосовуючи відповідні інструменти. Дозволяє визначити та застосувати сучасні інструменти щодо формування інформаційно-аналітичного забезпечення використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств. Поряд з цим виникає необхідність професійної підготовки і перепідготовки персоналу для отримання робітниками нових знань і компетенцій, систематизації досвіду при виконанні інвестиційно-будівельних проектів, цілеспрямованої розробки власних стандартів, нормативів, регламентів для виконання інвестиційно-будівельних проектів.

Висновки. У результаті дослідження автором запропоновано використовувати комплексний підхід для забезпечення формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств.

У рамках представленого підходу здійснюються взаємопов'язані дії, які спрямовані на оцінку формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств, розробку стратегії його розвитку, врахування структурних елементів ІК шляхом застосування відповідних механізмів.

На основі дослідження, дістав подальшого розвитку комплексний підхід до формування та використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств, який на відміну від існуючих, базується на узагальненні існуючих теоретичних положень, що дозволяє поєднати сучасні інструменти створення інформаційно-аналітичного забезпечення для прийняття обґрунтованих рішень щодо управління інтелектуальним капіталом.

Перспективами подальших досліджень є розробка та реалізація стратегії управління інтелектуальним капіталом, враховуючи особливості функціонування будівельних підприємств.

Література.

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг. – СПб.: Питер, 2001. – 128 с.
2. Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал : теоретичний аспект / О. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. - № 1. – С. 16 – 27.
3. Кендюхов О. В. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства. [Електронний варіант] / О. В. Кендюхов. Режим доступу : www.lib.ua-ru.net/diss/cont/349143.html.
4. Мамонов К.А. Характеристика напрямів формування капітальних інвестицій для забезпечення ефективності використання інтелектуального капіталу будівельних підприємств / К.А. Мамонов, Д.О. Пруненко. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Вип. 1. Т.1. – С. 182 – 187.
5. Платонов В. В. Системы управления интеллектуальным капиталом на новом этапе технико-экономического развития: методологический аспект. [Электронный ресурс] / В. В. Платонов, В. П.

- Воробьев, Н. Н. Тихомиров. – Режим доступа: http://innovations2005.narod.ru/papers/management_systems_sf.pdf.
6. Юрченко Ю. Управление интеллектуальным капиталом строительных предприятий в условиях инновационного развития / Ю. Юрченко. Диссертация на получение научного степени кандидата экономических наук за спец. 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (за видами экономической деятельности). – К.: Киевский национальный университет строительства и архитектуры, 2012. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/45/769/13731.html>.
7. Тарасевич Е.А. Интеллектуальный капитал строительной организации в обеспечении ее конкурентоспособности / Е.А. Тарасевич. [Электронный вариант]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/intellektualnyy-kapital-stroitelnoy-organizatsii-v-obespechenii-ee-konkurentosposobnosti>.
8. Кузьмич Н.П. Развитие человеческого капитала как условие реализации инновационного потенциала строительных предприятий / Н.П. Кузьмич. Экономические науки. Теория и практика общественного развития, №6. 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-chelovecheskogo-kapitala-kak-uslovie-realizatsii-innovatsionnogo-potentsiala-stroitelnyh-predpriyatiy>.
9. Побегайлов О.А. Инновационное развитие строительного производства и его риски / О.А. Побегайлов, Е.Ю. Голотайстровая. [Электронный ресурс] // Инженерный вестник Дона, 2013. № 2. Режим доступа: <http://ivdon.ru/magazine/archive/n2y2013>.
10. Воронин А.А. Инвестирование в человеческий капитал как условие в развитие инноваций в строительстве / А.А. Воронин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/investirovanie-v-chelovecheskiy-kapital-kak-uslovie-razvitiya-innovatsiy-v-stroitelstve>.
11. Черкасов П.С. Формирование человеческого капитала и качества жизни населения как приоритеты реализации региональной жилищно-строительной политики / П.С. Черкасов, В.В. Ложко. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-chelovecheskogo-kapitala-i-kachestva-zhizni-naseleniya-kak-prioritety-realizatsii-regionalnoy-zhilishno-stroitelnoy>.
12. Устинова Л.Н. Анализ интеллектуального капитала на предприятиях строительной отрасли Российской Федерации / Л.Н. Устинова, А.Ш. Низамова, М.Ю. Вирцев. Экономический анализ: теория и практика. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-intellektualnogo-kapitala-na-predpriyatiyah-stroitelnoy-otrasli-rossiyskoy-federatsii>.
13. Деркач С.В. Стратегия управления интеллектуальным капиталом генподрядного предприятия в условиях глобализации экономики / С.В. Деркач, В.В. Баранов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-upravleniya-intellektualnym-kapitalom-genpodryadnogo-predpriyatiya-v-usloviyah-globalizatsii-ekonomiki>.
14. Графова Т.О. Методология учета чистого интеллектуального капитала / Т.О. Графова. Бухгалтерский учет и статистика. Актуальные проблемы экономики и права, №1. 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-ucheta-chistogo-intellektualnogo-kapitala>.
15. Харитонов В.А. Оценка интеллектуальной собственности в строительстве / В.А. Харитонов. Экономика, управление и организация строительства, №2. 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-intellektualnoy-sobstvennosti-v-stroitelstve>.
16. Ермолаев Е.Е. Управление интеллектуальным капиталом в строительстве / Е.Е. Ермолаев. Вестник Университета, № 10, 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-intellektualnym-kapitalom-v-stroitelstve>.

References.

1. Brooking, E. (2001). Intellectual`nuj kapital [Intellectual Capital]. - SPb: Piter [in Russian].
2. Butnik-Seversky, A. (2002). Intellectual`nuj kapital: teoretichnij aspekt [Intellectual capital: a theoretical aspect]. Intellectualnuj kapital, 1, 16 – 27 [in Ukrainian].

3. Kendyukhov, O.V. Organizachijno-economicheskij mechanism upravlinnia kapitalom pidpruemstva [Organizational-economic mechanism of intellectual capital management company]. (n.d.). Retrieved from: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/349143.html> [in Ukrainian].
4. Mamonov, K.A. & Prunenکو, D.O. Harakteristika naprjamiv formuvannja kapital'nih investicij dlja zabezpechennja efektyvnosti vikoristannja intelektual'nogo kapitalu budivel'nih pidpriemstv [Characteristics of the directions of formation of capital investments to ensure the efficiency of the use of intellectual capital of construction enterprises]. Naukovij visnik Uzhgorods'kogo universitetu. Serija Ekonomika, 1. 182–187 [in Ukrainian].
5. Platonov, V.V., Vorob'ev, V.P. & Tyhomirov, N.N. Sistemy upravlennja intelektual'nym kapitalom na novom jetape tehniko-jekonomicheskogo razvitija: metodologicheskij aspekt [Intellectual capital management systems at the new stage of technical and economic development: the methodological aspect]. (n.d.). Retrieved from: http://innovations2005.narod.ru/papers/management_systems_sf.pdf [in Russian].
6. Jurchenko, Ju. (2012). Upravlinnja intelektual'nim kapitalom budivel'nih pidpriemstv v umovah innovacijnogo rozvitku [Management of intellectual capital of construction enterprises in conditions of innovative development]. Candidate's thesis - Kyiv: Kiivs'kij nacional'nij universitet budivnictva ta arhitekturi. Retrieved from: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/45/769/13731.html> [in Ukrainian].
7. Tarasevich, E.A. Intellektual'nyj kapital stroitel'noj organizacii v obespechenii ee konkurentosposobnosti [Intellectual capital of a construction organization in ensuring its competitiveness]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/v/intellektualnyy-kapital-stroitelnoy-organizatsii-v-obespechenii-ee-konkurentosposobnosti> [in Russian].
8. Kuz'mich, N.P. Razvitie chelovecheskogo kapitala kak uslovie realizacii innovacionnogo potentsiala stroitel'nyh predpriyatij [Development of human capital as a condition for realizing the innovative potential of construction companies]. Jekonomicheskie nauki. Teorija i praktika obshhestvennogo razvitija, 6. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-chelovecheskogo-kapitala-kak-uslovie-realizatsii-innovatsionnogo-potentsiala-stroitelnyh-predpriyatij> [in Russian].
9. Pobegajlov, O.A. & Golotajstrovaja, E.Ju. (2013) Innovacionnoe razvitie stroitel'nogo proizvodstva i ego riski [Innovative development of construction and its risks]. Inzhenernyj vestnik Dona, 2. Retrieved from: <http://ivdon.ru/magazine/archive/n2y2013> [in Russian].
10. Voronin, A.A. Investirovanie v chelovecheskij kapital kak uslovie v razvitie innovacij v stroitel'stve [Investing in human capital as a condition for the development of innovations in construction]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/investirovanie-v-chelovecheskij-kapital-kak-uslovie-razvitiya-innovatsiy-v-stroitel'stve> [in Russian].
11. Cherkasov, P.S. & Lozhko, V.V. Formirovanie chelovecheskogo kapitala i kachestva zhizni naselenija kak priority realizacii regional'noj zhilishhno-stroitel'noj politiki [Formation of human capital and quality of life of the population as priorities for the implementation of the regional housing policy]. Jekonomicheskie problemy regionov i otraslevykh kompleksov. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-chelovecheskogo-kapitala-i-kachestva-zhizni-naseleniya-kak-priority-realizatsii-regionalnoj-zhilishhno-stroitel'noj> [in Russian].
12. Ustinova, L.N., Nizamova, A.Sh. & Vircev, M.Ju. Analiz intelektual'nogo kapitala na predpriyatijah stroitel'noj otrasli Rossijskoj Federacii [Analysis of intellectual capital at enterprises of the construction industry of the Russian Federation]. Jekonomicheskij analiz: teorija i praktika. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-intellektualnogo-kapitala-na-predpriyatijah-stroitelnoy-otrasli-rossijskoj-federatsii> [in Russian].
13. Derkach, S.V. & Baranov, V.V. Strategija upravlennja intelektual'nym kapitalom genpodryadnogo predpriyatija v uslovijah globalizacii jekonomiki [The strategy for managing the intellectual capital of a general contractor in the context of the globalization of the economy]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-upravleniya-intellektualnym-kapitalom-genpodryadnogo-predpriyatija-v-uslovijah-globalizatsii-ekonomiki> [in Russian].
14. Grafova, T.O. (2011) Metodologija ucheta chistogo intelektual'nogo kapitala [Methodology of accounting for net intellectual capital]. Buhgalterskij uchet i statistika. Aktual'nye problemy jekonomiki i prava, 1. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-ucheta-chistogo-intellektualnogo>

kapitala [in Russian].

15. Haritonov, V.A. (2012) Ocenka intellektual'noj sobstvennosti v stroitel'stve [Evaluation of intellectual property in construction]. Jekonomika, upravlenie i organizacija stroitel'stva, 2. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-intellektualnoy-sobstvennosti-v-stroitel'stve> [in Russian].

16. Ermolaev, E.E. (2013) Upravlenie intellektual'nym kapitalom v stroitel'stve [Management of intellectual capital in construction]. Vestnik Universiteta, 10. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-intellektualnym-kapitalom-v-stroitel'stve> [in Russian].

Дмитрий Пруненко, к.э.н., доцент,
Харьковский национальный университет
городского хозяйства имени А. Н. Бекетова

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА СТРОИТЕЛЬНЫХ КОМПАНИЙ

В статье рассмотрены вопросы формирования и использования интеллектуального капитала строительных предприятий, систематизированы теоретические подходы. Предложен комплексный подход к формированию и использованию интеллектуального капитала строительных предприятий, который определяется разработкой и применением комплекса взаимосвязанных действий, направленных на рост эффективности формирования и использования интеллектуального капитала строительных предприятий, обеспечения их конкурентных преимуществ. Позволяет усовершенствовать направления определения интеллектуального капитала; охарактеризовать структурные элементы интеллектуального капитала, учитывая особенности его формирования и использования на строительных предприятиях; разработать направления формирования информационно-аналитического обеспечения к оценке интеллектуального капитала; разработать и реализовать механизмы управления интеллектуального капитала строительных предприятий; сформировать стратегию развития интеллектуального капитала; определить направления роста эффективности формирования и использования интеллектуального капитала на строительных предприятиях.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, формирования и использования интеллектуального капитала, строительные предприятия, комплексный подход.

Dmitriy Prunencko, Ph.D

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

FORMATION AND USE OF INTELLECTUAL CAPITAL OF BUILDING COMPANIES

The questions of formation and use of intellectual capital of building enterprises are considered, theoretical approaches are systematized. An integrated approach to the formation and use of the intellectual capital of building enterprises is proposed, which is determined by the development and application of a set of interrelated actions aimed at increasing the efficiency of the formation and use of the intellectual capital of building enterprises and ensuring their competitive advantages. Allows you to improve the direction of determining intellectual capital; to characterize the structural elements of intellectual capital, taking into account the peculiarities of its formation and use in building enterprises; to develop directions of formation of information and analytical support to the evaluation of intellectual capital; to develop and implement mechanisms for managing the intellectual capital of building enterprises; formulate a strategy for the development of intellectual capital; determine the direction of growth in the efficiency of the formation and use of intellectual capital in building enterprises.

Key words: intellectual capital, the formation and use of intellectual capital, building companies, an integrated approach.

СУБ'ЄКТИВНА ОЦІНКА ПОДАТКОВОГО НАВАНТЖЕННЯ, ЯК ФАКТОР РИЗИКУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Однією з основних складових економічної безпеки держави є фінансова безпека, базою для якої в Україні є податкові надходження. У роботі розглянуто вплив на економічну безпеку України суб'єктивного сприйняття платниками рівня ставок оподаткування, як одного із факторів ризику втрати податкових надходжень. Висвітлено результати досліджень залежності показників економічної безпеки України від показників тіньової економіки та суб'єктивних оцінок платниками податків рівня оподаткування їх діяльності, приведені результати побудови кореляційних залежностей між рівнем економічної безпеки держави, обсягами податкових втрат, рівнем тіньової економіки та показником добровільності виконання податкових зобов'язань. Виявлена суттєва статистично значима кореляція оцінок платниками податків рівня оптимальності оподаткування їх діяльності із базовими показниками економічної безпеки України, що вказує на важливість незалежних механізмів регулювання податкових відносин у суспільстві при формуванні податкової політики держави.

Ключові слова: державний податковий ризик-менеджмент, моделювання податкових ризиків, податкові втрати, податкові ставки, тіньова економіка.

Постановка проблеми. Спроможність держави виконувати свої функції значною мірою залежить від податкових надходжень, що поряд з іншими чинниками, впливають на розміри ВВП та макроекономічну стабільність. Відповідно, податкові втрати негативно впливають як на економічну безпеку України, так і загалом на національну безпеку держави, від якої залежить загальна динаміка розвитку країни. Одними із найважливіших чинників податкових втрат є неефективне адміністрування податків, криміналізація економічних відносин, які загалом призводять до росту тіньової економіки. У контексті зазначеного вище важливим є дослідження чинників, що призводять до податкових втрат, їх взаємозв'язку з рівнем фінансової та економічної безпеки. Отримані результати можуть бути використані для подальшого кількісного вимірювання ризиків фінансової безпеки держави, побудови ефективної ризик-орієнтованої системи адміністрування податками.

Аналіз останніх публікацій. Результати досліджень проблем економічної та фінансової безпеки держави висвітлені такими вченими як В. В. Мартиненко і Н.П. Мацелюх [1], Н. І. Михальчук [2], В. О. Бараннік [3], О. С. Власюк [4]. Питанням ідентифікації податкових втрат та податкових розривів приділяли свою увагу вчені З. С. Варналій, З. Б. Живко [5], М. М. Фільо [6] та ін. Питанням податкових ризиків присвячені роботи вчених В. В. Вітлінського, В. В. Тимченко, О. В. Редича, В. В. Романенка. [7-10] та ін. Аналіз наукових джерел показує, що в Україні є значні напрацювання теоретико-методологічної бази з проблематики тіньової економіки, яка є явищем, тісно пов'язаним з податковими ризиками та економічною безпекою. Науковцями систематизовані причини виникнення порушень у сфері оподаткування,

розроблені основи податкового ризик-менеджменту, відповідними нормативними документами і методиками Міністерства економіки України [11] впроваджена практика обчислення рівня економічної безпеки держави [12].

Невирішені частини проблеми. З погляду держави проблема забезпечення економічної безпеки полягає, зокрема, у необхідності розуміння причинно-наслідкових зв'язків між результатами здійснення податкової політики, якістю адміністрування податків, їх впливом на формування сприятливого середовища для бізнесу. Для розробки методологічної бази кількісної оцінки податкових ризиків держави важливим є дослідження впливу результатів здійснення податкової політики на показники економічної безпеки, оцінка параметрів отриманих математичних моделей. Зокрема, аналіз наукових джерел показує відсутність досліджень суб'єктивного сприйняття підприємцями рівня податкових ставок та їх вплив на економічну безпеку України.

Метою статті є дослідження кореляційних залежностей між макроекономічними показниками, зокрема діяльності фіскальних органів і показниками, що визначають рівень економічної безпеки держави. Формування висновків і пропозицій щодо підходів кількісного оцінювання податкових ризиків з метою врахування їх при формуванні заходів щодо забезпечення відповідного рівня економічної безпеки.

Результати дослідження. З метою зниження вартості та підвищення ефективності адміністрування податків, створення стабільної системи державних доходів на основі добровільного виконання вимог податкового законодавства платниками податків, податковим відомством упродовж 2001–2011 років здійснювався «Проект модернізації операційної діяльності, реорганізація інформаційної та організаційної інфраструктури». Зазначений Проект містив, зокрема, завдання щодо забезпечення умов для добровільного виконання вимог податкового законодавства платниками податків та забезпечення повного, своєчасного надходження законодавчо встановлених в Україні податків та зборів, впровадження в практичну діяльність ризик-орієнтованої системи та стандартних процедур перевірок до всіх платників податків [13].

Моніторинг проекту здійснювався на підставі Контракту укладеного між Державною податковою адміністрацією України та Іноземним підприємством „ГФК ЮКРЕЙН” щодо проведення опитування платників податків. Авторами використано дані Проміжного звіту підприємством „ГФК ЮКРЕЙН” у якому приведені результати опитування платників податків за 2001-2010 роки [14].

Визначення наслідків впровадження Проекту ґрунтувались на обчисленні та аналізі значень ключових показників діяльності за 2001 рік з подальшим щорічним проведенням розрахунків нових значень та аналізом тенденцій їх змінювання до завершення проекту. З цією метою ТОВ «Міжнародний центр розвитку підприємництва та менеджменту» на основі даних проведеного в ряді міст України опитування репрезентативної вибірки платників податків, даних статистичного щорічника за 2000 рік, статистичних бюлетенів за 2001 рік та бюлетенів «Діяльність податкової служби України» за 2002 та 2001 рік були розраховані базові ключові показники, на основі яких були встановлені планові і контрольні значення, визначені Міжнародним банком реконструкції та розвитку як обов'язкові до відстеження Проекту [13]. Зокрема такі показники:

- 1.Добровільність виконання платниками податків своїх податкових зобов'язань;

2. Витрати по виконанню вимог податкового законодавства платниками податків;
3. Ймовірність виявлення випадків ухилення від сплати податків та неплатежів;
4. Якість функціонування ДПС з адміністрування податків та надання послуг ;
5. Показник ділової активності;
6. Добросовісність платників [14].

Вищезазначені показники можна розглядати, як фактори податкових ризиків держави. Для дослідження був обраний показник, що відображає суб'єктивне сприйняття підприємцями рівня податкового навантаження і характеризує величину сукупної ставки оподаткування діяльності підприємців, а саме показник «Добровільність виконання податкових зобов'язань», що розраховувався ГФК Юкрейн за результатами опитування платників податків [14, с. 6]. Значення показника обчислювалось як відсоток відповідей «оптимальний» на питання: «Візьміть до уваги всі податки і збори, які сплачує Ваше підприємство. На Вашу думку, яким є чинний рівень податкового навантаження Вашого підприємства порівняно до оптимального (прийнятного для Вашого підприємства)?». База для розрахунку – всі відповіді за винятком «важко сказати»

Як фактор ризику авторами обчислювався, також, обсяг податкових втрат (податковий розрив, («tax gap»)), як сума обсягів податкового боргу (нарахованих, узгоджених, але не сплачених податкових зобов'язань) та податкових втрат від тіньового сектору економіки (1).

$$ПВ = ПБ + ПВ_{ТЕ}, \quad (1)$$

де:

ПВ – податкові втрати держави;

ПБ – податковий борг платників, що подають звіти;

$ПВ_{ТЕ}$ – податкові втрати держави від неоподаткованого ВВП (тіньовий сектор економіки).

Податковий борг звітуючих платників розраховувався на основі даних, приведених в [13] за формулою (2).

$$ПБ = НП - СП, \quad (2)$$

де:

НП - сума нарахованих податків ;

СП – сплачені податки та збори до державних цільових фондів.

Податкові втрати від тіньової економіки розраховувались за формулою (3):

$$ПВ_{ТЕ} = ПТЕ * ВВП * ЕС, \quad (3)$$

де:

ПТЕ – показник тіньової економіки у % ВВП;

ВВП – обсяг валового внутрішнього продукту України;

$ЕС_{ВВП}$ - ефективна ставка оподаткування ВВП.

Дані, що використовувались для регресійно-кореляційного аналізу у 2001-2010 рр. подані у таблиці 1. У зв'язку із відсутністю офіційних даних по тіньовій економіці України з 2001 по 2007 роки для аналізу використовувались дані експерта Світового Банку доктора Шнайдера [16] та дані Visegrad Fund [15].

Таблиця 1

Показники для регресійно-кореляційного аналізу економічної безпеки держави та податкових втрат у 2001-2010 рр.

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ВВП ¹ , млрд. грн	204,2	225,8	267,3	345,1	441,5	544,2	720,7	948,1	913,4	1082,6
ЕСВВП ² , %	0,18	0,20	0,20	0,18	0,22	0,23	0,22	0,24	0,23	0,22
ДВПЗ ³ , %	54,5	59,5	66	69,2	74,7	86,8	88,9	81,6	90,6	91,8
ПТЕ ⁴ , %	51,4	50,8	49,7	49	48	47	47	46	46	45
ІЕБУ ⁵	0,49	0,48	0,49	0,48	0,49	0,51	0,52	0,48	0,47	0,48
ПВВВП ⁶ , %	23,6	22,4	19	15,7	16,5	13,6	12,6	14,56	12,04	11,25

Джерела: ^{1,2}Держстат України; ³ДВПЗ – показник добровільності виконання податкових зобов'язань (дані ГФК Юкрейн) [14, 15, 16, 17]; ⁶Розраховано авторами;

Результати побудови кореляційних залежностей для 2001 -2010 рр. показано на рис. 1-2.

Аналізуючи кореляційну залежність питомої ваги податкових втрат у ВВП (далі – ПВВВП) та показника добровільності виконання податкових зобов'язань (далі – ДВПЗ), можна побачити тісний, майже функціональний зв'язок (рис.1.). Коефіцієнт детермінації 0,94 означає, що варіація питомої ваги податкових втрат у ВВП на 94% визначається варіацією показника «Добровільності виконання податкових зобов'язань», а лише на 6 % – варіацією інших факторів. Зв'язок, і це цілком логічно, є обернено пропорційним. Відповідно до оцінених коефіцієнтів лінійної залежності можна зробити узагальнені висновки щодо стану податкових втрат при рості показника ДВПЗ. А саме ріст показника ДВПЗ на 10% приведе у середньому до зменшення питомої ваги податкових втрат у ВВП на 3,1%.

Аналізуючи кореляційну залежність відношення обсягів тіньової економіки до ВВП (далі – ТЕВ) та ДВПЗ, також можна побачити тісний, майже функціональний зв'язок: коефіцієнт детермінації, який дорівнює 0,92 (рис.2.). Зв'язок обернено пропорційний: ріст показника ДВПЗ на 10% може привести до зменшення рівня тіньової економіки (ТЕВВВП) у середньому на 1,5%.

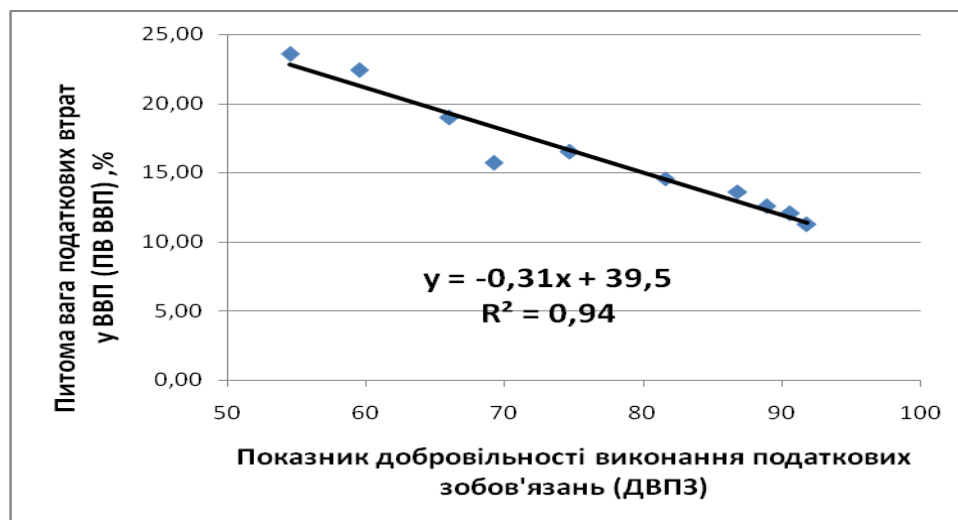

Рис. 1. Кореляція між показником добровільності виконання податкових зобов'язань і питомою вагою податкових втрат у ВВП у 2001-2010 рр.

Джерело: розраховано авторами

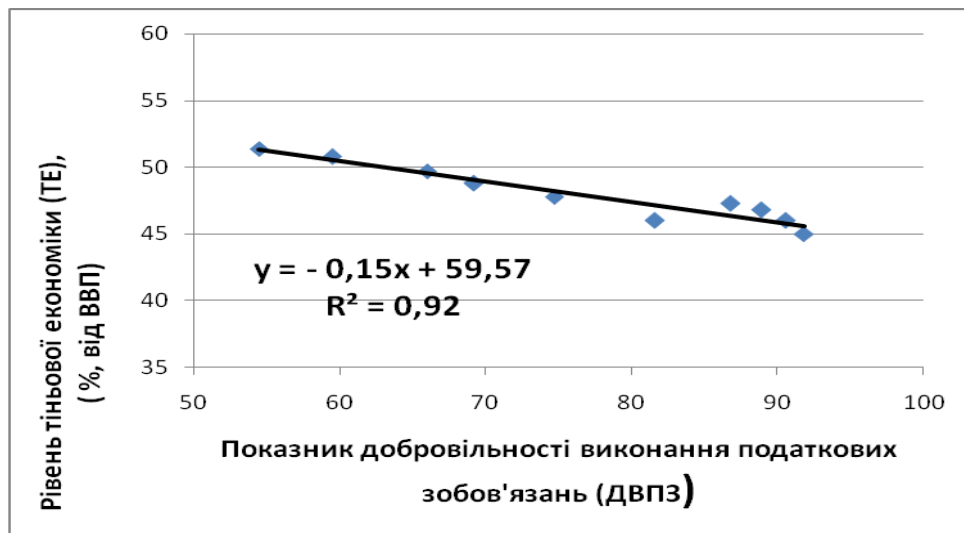

Рис. 2. Кореляція між показником добровільності виконання податкових зобов'язань і рівнем тіньової економіки України у 2001 -2010 рр.

Джерело: розраховано авторами

Для аналізу кореляційної залежності інтегрального індексу економічної безпеки України від обсягів тіньової економіки у 2007 -2014 роках використовувались дані наведені у [5] та звіту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України про Стан економічної безпеки України станом на 2014 рік [12] (таблиця 2).

Таблиця 2.

Динаміка середньої ставки оподаткування по Україні (ССО), обсягів тіньової економіки та інтегрального індексу економічної безпеки України у 2007-2014 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ЕСВВП ¹ , %	22	24	23	22	26	25	23	23
ПТЕ ² , %	29	35	40	38	34	34	35	43
ІЕБУ ³	52	48	47	48	50	48	49	46

Джерела: ¹Держстат України; ²[5]; ³ [12]

Кореляційна залежність (рис. 3) Інтегрального індексу економічної безпеки України (далі – ІЕБУ) та показника тіньової економіки (ПТЕ) вказує на тісний лінійний зв'язок зазначених показників. Коефіцієнт детермінації 0,85 означає, що варіація ІЕБУ на 85 % визначається варіацією показника ПТЕ, і лише на 15 % – варіацією інших факторів. Зв'язок є обернено пропорційним: ріст показника тіньової економіки ПТЕ на 10% погіршує інтегральний показник економічної безпеки держави (ІЕБУ) на 4%.

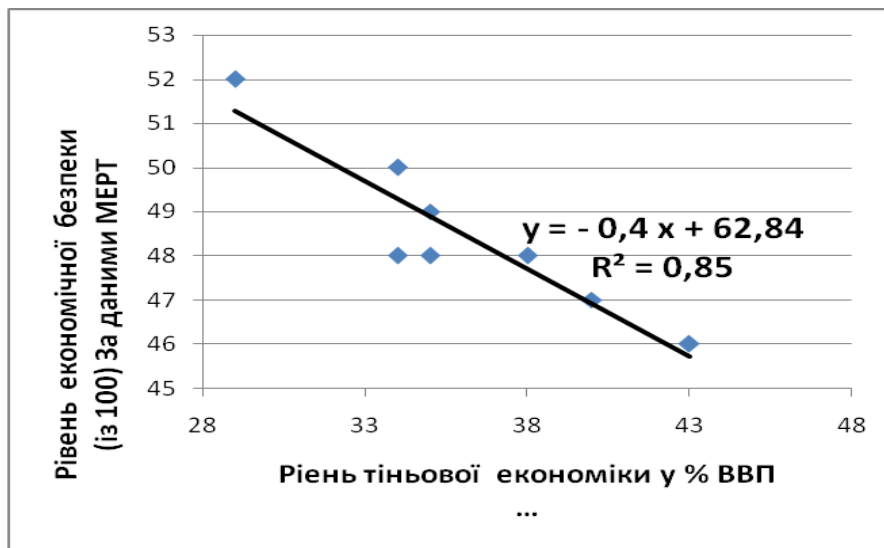

Рис. 3. Результати регресійно-кореляційного аналізу зв'язку рівня економічної безпеки (ІЕБУ) та рівня тіньової економіки (ПТЕ) у 2007-2014 рр.

Джерело: розраховано авторами

Перевірка статистичної значимості приведених вище кореляцій (рис.1-3) за критерієм Фішера дала наступні результати:

1. Для кореляції рис.1.

$$ПВ_{ВВП} = 39,5 - 0,31 * ДВПЗ, R^2 = 0,94 \quad (4)$$

модель адекватна для рівня значущості 0,00001 (99,999%) – для такого рівня значущості табличне значення критерію Фішера дорівнює 8,827, а розрахункове значення дорівнює 122,876, що значно вище табличного.

2. Для кореляції рис.2.

$$ПТЕ = 59,6 - 0,15 * ДВПЗ, R^2 = 0,92 \quad (5)$$

модель адекватна для рівня значущості 0,00001 (99,999%) – для такого рівня значущості табличне значення критерію Фішера дорівнює 8,827, а розрахункове значення дорівнює 426,776, що значно вище табличного.

3. Для кореляції рис 3.

$$ІПЕБ = 62,8 - 0,4 * ПТЕ \quad (6)$$

модель адекватна для рівня значущості 0,00001 (99,999%) – для такого рівня значущості табличне значення критерію Фішера дорівнює 11,215, а розрахункове значення дорівнює 33,132, що значно вище табличного.

Перевірка статистичних гіпотез вказує, що отримані кореляційні залежності не є випадковими і що існує тісний лінійний зв'язок між розглянутими показниками.

За даними дослідження міжнародної Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА) у 2016 році в Україні обсяг економіки, з якої не сплачуються податки, тобто "тіньової", склав 1,1 трильйона гривень. Це при обсягах ВВП у 2016 2,38 трлн грн, і дохідній частині держбюджету - 595 млрд грн. Відповідно до даних АССА [18], рівень тіньової економіки (ПТЕ) у 2016 році має значення 46%,. Використовуючи отримані авторами лінійні залежності (4-6) та значення тіньової економіки у 2016 році (АССА) можемо оцінити очікуване значення Інтегрального показника економічної безпеки, добровільності виконання податкових зобов'язань та питомої ваги податкових втрат у ВВП для того ж 2016 року.

Так очікуване значення інтегрального показника економічної безпеки ІПЕБ₂₀₁₆ на основі розрахунків за формулою (6) має значення ~44,4, що вказує на незначне погіршення ситуації у порівнянні з 2014 роком, де він мав значення 46;

Очікуване значення показника «Добровільність виконання податкових зобов'язань платниками податків» у 2016 році на основі розрахунків за формулою (5) показує його фактичну стабільність - 93,3, (у 2010 році мав значення 91,2).

Очікуване значення питомої ваги податкових втрат у ВВП, розраховане на основі формули (4) має значення 10,6%, що дещо гірше значення для 2014 році, де мав значення 9,3% (розрахунки автора).

При використанні отриманих кореляційних залежностей необхідно приймати до уваги той факт, що розрахунки рівня тіньової економіки наведені у таблицях 1,2 здійснювались за різними методиками і мають різні діапазони значень. Проте вони демонструють загальну тенденцію для досліджуваного періоду. На сьогодні можна констатувати, що очікування бізнесу щодо спрощення системи оподаткування, зниження податкового тиску не виправдались. За даними АССА, Україна в 2016 році посіла третє місце (46%) у списку країн із найбільшою тіньовою економікою, яку обігнали лише Нігерія з показником 48,37% та Азербайджан (67,04%). За підсумками шести місяців 2017 року інвестиції в Україну впали майже вдвічі - до 2,34 млрд. гривень.

Висновки. Для зниження податкових втрат, як фактора ризику економічної безпеки держави, необхідною є співпраця Державної фіскальної служби України із законодавчою гілкою влади та незалежним громадським сектором. Як показали результати проведених досліджень, суб'єктивна оцінка платниками податків рівня оптимальності оподаткування їх діяльності тісно корелює з базовими показниками економічної безпеки України. Здійснення кроків щодо досягнення оптимальності податкового навантаження на бізнес є одним із визначальних факторів фіскального ризику держави, підвищення економічної безпеки держави.

Участь Державної фіскальної служби України у даному процесі полягає у підвищенні якості процесів адміністрування податків, зниженні рівня операційних ризиків шляхом впровадження сучасних технологій та засобів аналітичної роботи. Актуальним завданням, також, є впровадження ризик-орієнтованого адміністрування податків та державного податкового ризик менеджменту, що повинен базуватись на сучасних методах кількісного оцінювання ризиків, на експертних підходах і методах інтелектуального аналізу даних та управління знаннями. Важливим є оновлення сутності податків, надання більшої ваги їх регулюючій та стимулюючій функціям, надання платникам податків широкого спектру послуг для об'єктивного оцінювання рівня податкового навантаження. Важливим є розробка системи оперативного регулювання податкового навантаження там і тоді, де це необхідно, динамічна зміна ставок оподаткування з метою зниження податкових ризиків та тіньової економіки, що підвищить рівень економічної безпеки України. Проведені дослідження дозволяють погодитися з висновками П. В. Пірникози, що оздоровлення української економіки можливо лише у випадку її детінізації, це і повинно стати пріоритетним завданням для нашої держави.

Перспективи подальших досліджень. Отримані статистично значимі кореляційні залежності дозволяють розширити напрями досліджень взаємозалежностей

показників і факторів економічної безпеки держави та обсягів тіньової економіки, результатів діяльності податкового та митного відомств на основі застосування методології управління ризиками, методів багатофакторного аналізу, штучного інтелекту, засобів Data Mining .

Література.

1. Мартиненко В.В. Зміцнення економічної безпеки України в умовах глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія / В.В. Мартиненко, Н.П. Мацелюх. – Київ: Центр учбової літератури, 2015. – 240 с.
2. Михальчук Н.І. Податковий борг, як загроза фінансовій безпеці держави. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Тернопільський національний університет. Тернопіль, 2015. – 257 с.
3. Бараннік В.О. Концептуальні підходи до кількісної оцінки рівня економічної та енергетичної безпеки держави / Бараннік В.О., Бараннік О.В. // Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її реалізації: Праці IV міжнар. наук.-практ. сем., 23 – 26 жовтня 2012 р. / відпов. ред. Є.М. Письменний, В.М. Шаповал. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 205 с. С. 13 – 16
4. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Національний інститут проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с. – Бібліогр.: с.43 – 46.
5. Варналій З. С., Живко З. Б. Детінізація економіки як чинник розвитку підприємництва. Стратегічні пріоритети, №4 (29), 2013 р., с. 29.
6. Фільо М.М. Податкові втрати та податкові розриви: можливості ідентифікації. Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова 2014. Т.19. Вип. 5-6.
7. Вітлінський В. В., Тимченко О. М. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок. Фінанси України, № 3, 2007, с. 133 – 139.
8. Вітлінський В. В., Редич О. В. Методологічні основи управління ризиками у адмініструванні податків. Науковий вісник Національного університету ДПС України, №3 (46), 2009, с.107 – 113.
9. Редич О. В., Романенко В. В. Дослідження впливу податкових втрат на економічну безпеку України / О. В. Редич, В. В. Романенко // Конкурентоспроможність національної економіки: Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 жовтня 2017 р. – К., 2017. – с. 98 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://econom.univ.kiev.ua/science/conferences/in2017>.
10. Романенко В. В. Негативні фактори економічної безпеки держави у контексті податкового ризик-менеджменту / В. В. Романенко // Вісник АМСУ. Серія «Економіка». – 2014 р. –№ 2. – С. 112 –119.
11. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Мін. економ. розв. і торгівлі. Наказ від 29 жовтня 2013 року N 1277.
12. Стан економічної безпеки України за підсумком I півріччя 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://new.me.gov.ua/files/Ec.security_6%20%D0%BC%20%202014.doc.
13. Державна фіскальна служба України Проект «Модернізація державної податкової служби – 1» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/proekt-modernizatsiya-derj/>
14. Проміжний звіт про надання послуг іноземним підприємством „ГФК ЮКРЕЙН” відповідно до Контракту № 63М від 28 лютого 2011 року щодо результатів розрахунку ключових показників досягнення прогресу впровадження проекту модернізації державної податкової служби України-1 за 2010 рік.
15. Visegrad Fund МЦПД Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
16. Державна служба статистики України. Комплексні статистичні публікації. Збірник «Статистичний щорічник України» [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Schneider, Friedrich, Andreas Buehn and Claudio E. Montenegro (2009), Shadow Economies All Over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999-2007, Washington, DC: World Bank (Policy Research Working Paper 5356) [Electronic source] Access mode: <http://www->

References.

1. Martynenko V.V. Zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii: teoretychni ta prykladni aspekty: monohrafiia / V.V. Martynenko, N.P. Matseliukh. – Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2015. – 240 s.
2. Mykhalchuk N.I. Podatkovi borh, yak zahroza finansovii bezpetsi derzhavy. Dysertatsiia na здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Тернопільський національний університет. Тернопіль, 2015. – 257 s.
3. Barannik V.O. Kontseptualni pidkhody do kilkisnoi otsinky rivnia ekonomichnoi ta enerhetychnoi bezpeky derzhavy / Barannik V.O., Barannik O.V. // Ekonomichna bezpeka derzhavy i nauko-tekhnolohichni aspekty yii realizatsii: Pratsi IV mizhnar. nauk.-prakt. sem., 23 – 26 zhovtnia 2012 r. / vidpov. red. Ye.M. Pysmennyi, V.M. Shapoval. – D.: Natsionalnyi himychnyi universytet, 2012. – 205 s. S. 13 – 16
4. Vlasiuk O.S. Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku / O.S. Vlasiuk; Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky pry Radi natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. – K., 2008. – 48 s. – Bibliohr.: s.43 – 46.
5. Varnalii Z. S., Zhyvko Z. B. Detinizatsiia ekonomiky yak chynnyk rozvytku pidpriemnytstva. Stratehichni priorytety, #4 (29), 2013 r., s. 29.
6. Filo M.M. Podatkovi vtraty ta podatkovi rozryvy: mozhlyvosti identyfikatsii. Visnyk ONU imeni I.I. Mechnikova 2014. T.19. Vyp. 5-6.
7. Vitlinskyi V. V., Tymchenko O. M. Dzherela i vydy podatkovykh ryzykiv, yikh vzaiemozviazok. Finansy Ukrainy, # 3, 2007, s. 133 – 139.
8. Vitlinskyi V. V., Redych O. V. Metodolohichni osnovy upravlinnia ryzykamy u administruvanni podatkov. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy, #3 (46), 2009, s.107 – 113.
9. Redych O. V., Romanenko V. V. Doslidzhennia vplyvu podatkovykh vtrat na ekonomichnu bezpeku Ukrainy / O. V. Redych, V. V. Romanenko // Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky: Materialy KhVII Mizhnarodnoi nauko-praktychnoi konferentsii, 5-6 zhovtnia 2017 r. – K., 2017. – s. 98 [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://econom.univ.kiev.ua/science/conferences/in2017>.
10. Romanenko V. V. Nehatyvni faktory ekonomichnoi bezpeky derzhavy u konteksti podatkovoho ryzyk-menedzhmentu / V. V. Romanenko // Visnyk AMSU. Serii «Ekonomika». – 2014 r. – # 2. – S. 112 –119.
11. Metodichni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. Min. ekonom. rozv. i torhivli. Nakaz vid 29 zhovtnia 2013 roku N 1277.
12. Stan ekonomichnoi bezpeky Ukrainy za pidsumkom I pivrichchia 2014 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu:http://new.me.gov.ua/files/Ec.security_6%20%D0%BC%20%202014.doc.
13. Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy Proekt «Modernizatsiia derzhavnoi podatkovoi sluzhby – 1» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/proekt--modernizatsiya-derj/>
14. Promizhnyi zvit pro nadannia posluh Inozemnym pidpriemstvom „HFK YuKREIN” vidpovidno do Kontraktu # 63M vid 28 liutoho 2011 roku shchodo rezultativ rozrakhunku kliuchovykh pokaznykiv dosiahnennia prohresu vprovadzhennia proektu modernizatsii derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy-1 za 2010 rik.
15. Visegrad Fund MTsPD Tinova ekonomika v Ukraini: prychny ta shliakhy podolannia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kompleksni statystychni publikatsii. Zbirnyk «Statystychni shchorichnyk Ukrainy» [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Schneider, Friedrich, Andreas Buehn and Claudio E. Montenegro (2009), Shadow Economies All Over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999-2007, Washington, DC: World Bank (Policy Research Working Paper 5356) [Electronic source] Access mode: <http://www->

Редич А., к.э.н., доцент,
Романенко В., соискатель,
Университет ДФС Украины

СУБЪЕКТИВНАЯ ОЦЕНКА УРОВНЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ, КАК ФАКТОР РИСКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

В статье рассмотрено восприятие плательщиками оптимальности ставки налогообложения как один из основных факторов риска потери налоговых поступлений и, как следствие, влияния на экономическую безопасность Украины.

Одной из основных составляющих экономической безопасности государства является финансовая безопасность, базой для которой в Украине являются налоговые поступления. Раскрыто влияние на экономическую безопасность Украины таких факторов, как объемы теневой экономики и субъективное восприятие налогоплательщиками оптимальности налоговых ставок. Обоснована целесообразность оптимизации налоговой нагрузки с целью снижения уровня теневой экономики и повышения уровня экономической безопасности государства.

В Украине обнаружено тесные корреляционные связи уровня налоговых потерь и удельного веса теневой экономики в ВВП с уровнем показателя «добровольности выполнения налоговых обязательств», который отражает субъективное восприятие налогоплательщиками оптимальности уровня ставок.

Ключевые слова: государственный налоговый риск-менеджмент, моделирование налоговых рисков, налоговые потери, налоговые ставки, теневая экономика.

Olexandr Redych, Ph.D., Associate Professor
Valerii Romanenko, applicant,
University of SFS of Ukraine

SUBJECTIVE PERCEPTION OF THE TAXATION LEVEL AS RISK FACTOR OF THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The paper considers the perception of the tax rate optimality by taxpayers as one of the main risk factors for the loss of tax revenues. The volume and timeliness of tax revenues is a powerful factor for Ukraine's economic security.

One of the main components of the country's economic security is financial security, the basis for which there are tax revenues in Ukraine. By constructing economic-mathematical statistical models, the impact on Ukraine's economic security of such factors as the size of the shadow economy and the subjective perception by taxpayers of the optimality of tax rates is analyzed. With the help of statistical economic and mathematical models, the expediency of optimizing the tax burden is grounded in order to reduce the level of the shadow economy and increase the level of economic security of the state.

In Ukraine, there are close correlation between the level of tax losses and the relative weight of the shadow economy in GDP with the level of "voluntary fulfillment of tax obligations", which reflects the subjective perception of taxpayers of the level of rates. It is noted that the normative features of the State fiscal service of Ukraine include the development of drafts of normative legal acts and their submission to the Minister of Finance of Ukraine.

Due to this function, the State Fiscal Service of Ukraine is capable of influencing the improvement of the tax burden not only at the stage of studying its optimal level, but also at the stage of lawmaking.

Key words: state tax risk management, modeling of tax risks, tax losses, tax rates, shadow economy.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ

Досліджено питання ефективності праці, представлене її сучасне трактування в контексті зміни змісту праці, поширення сучасних підходів до організації бізнес-процесів, стрімкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах. Визначено ключові показники ефективності для фахівців з управління персоналом за такими функціями: набір персоналу, адаптація персоналу, формування кадрового резерву, оцінка персоналу, мотивація персоналу, формування HR-бюджету.

Ключові слова: ефективність діяльності персоналу, продуктивність праці, управління персоналом ключові показники ефективності.

Постановка проблеми. В економічних дослідженнях, які проводяться на різних рівнях, питання ефективності праці завжди мали вирішальне значення, адже людський капітал є основою національного багатства, саме ефективність людської праці має безмежні резерви, використання яких в сучасних умовах пов'язано передусім з впровадженням інформаційних технологій, інноваційних підходів до управління та організації праці.

Наразі йде багато суперечок з приводу початку четвертої світової промислової революції. Це, безперечно, тема, про яку говорили протягом останніх декількох років, яка отримала ще більше уваги після того, як вона стала центром дискусій на нещодавньому Всесвітньому економічному форумі. Перша промислова революція, що відбувалась в 1780-х роках і тривала до другої половини XIX століття, характеризувалася впровадженням сили пари й води. Друга промислова революція кінця XIX – початку XX ст. ознаменувалась впровадженням електроенергії для масового виробництва товарів. Третя – від кінця XX ст. і до сьогодення – характеризується впровадженням інтернету, комунікаційних технологій і переведення більшості сфер життя у цифровий формат. Четверта промислова революція є поняттям до кінця не вивченим. Однак вже зараз учасники світового економічного форуму стверджують, що мова йде про зникнення бар'єрів та розмежувань між реальним і технологічним світом. За їхніми прогнозами наше століття характеризуватиметься свого роду «фізико-кібернетичними системами», що проникатимуть у всі сфери життя [24].

Ми можемо спостерігати, що це відбувається уже в кількох сферах. Наприклад, використання віртуальної реальності, яка дозволяє створювати та переходити до нових систем економічних та соціальних відносин або споживати і взаємодіяти з інформацією новими способами. Також це використання роботів і програмного забезпечення, що працюють пліч-о-пліч з людьми, допомагаючи автоматизувати всі процеси, що вимагають однотипної чи важкої фізичної праці. Або ж використання нових технологій, таких як нано-роботи, що можуть бути введені в кров, щоб відслідковувати стан пацієнта, допомагати лікувати хворобу. Чи 3D друк людських органів на заміну хворих, голосовий контроль нашого житла та багато інших речей, які створені внаслідок поєднання фізіологічних характеристик людини та новітніх

технологій. Крім того, ми ще не до кінця розуміємо як можливості, так і загрози розвитку інтернету і великих обсягів даних (з англ. – Big data) [22].

Отже, розмивання межі між людськими та технологічними системами поступово стає реальністю. Наразі важко передбачити, в якому напрямі розвиватиметься четверта промислова революція, однак, уже з впевненістю можна сказати, що вона знайде відображення в більшості сфер економічного та суспільного життя. У тому числі і в підходах до оцінювання ефективності праці. Зміни, які відбуваються на підприємствах в кожній країні, поєднуються з новими особливостями персоналу, який стає все більш різноманітним (за статтю, віком, культурними характеристиками і національністю, ставленням до ІТ тощо). Все це потребує більшої гнучкості і мобільності бізнес-процесів; вимагає, щоб способи управління і організація праці також зазнавали динамічних змін.

Аналіз останніх публікацій. Питання ефективності праці, її трактування та оцінювання досліджено в роботах багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених: Єгоршина А.П. [10], Грішнєвої О.А. [4-6; 8; 9; 11], Колота А.М. [4; 11], Кібанова А.Я. [19], Мороза О.В. [12], Москаленко Н.О. [15], Слезінгера Г.Е. [17], Рофе А.І. [16] та ін. Однак, потребують більш чіткої термінологічної ідентифікації питання ефективності праці в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Тому **метою статті** є уточнення трактування ефективності праці в контексті зміни змісту праці, поширення сучасних підходів до організації бізнес-процесів, стрімкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах.

Результати дослідження. Динамічні зміни в змісті та організації праці, пов'язані з впровадженням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, поступово стають важливим чинником зростання ефективності праці для багатьох зарубіжних та вітчизняних підприємств.

Як влучно зазначає професор Грішнєва О.А. [8, с. 10], основними закономірностями становлення інформаційного суспільства й економіки знань, як і ключовими їх характеристиками, є трансформація основних факторів виробництва, зміна їх значення і співвідношення у відтворювальному процесі: фізичний капітал як джерело нової вартості дедалі більше поступається місцем новим формам капіталу (інтелектуальному, соціальному, людському), а звичайна, репродуктивна праця перетворюється на значно продуктивнішу інтелектуальну, творчу, інноваційну працю, що теж передусім є виявом реалізації цих нових форм капіталу.

Звичайно, що відповідних змін зазнають і організація праці, і знаряддя праці. Переосмислення потребує також оцінювання ефективності праці, адже економічні та соціальні результати праці вимірювати також треба по-новому.

Досліджуючи питання ефективності праці в сучасних умовах, перш за все варто зауважити, що поширення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій створює умови для формування нової виробничо-економічної системи, переходу до так званої нової економіки, економіки знань. В новій економіці зазнає змін все – з'являються нові види товарів та послуг, нові форми взаємодії з їх споживачами, інноваційні технології виробництва та реалізації створених благ.

Життя в цифрову епоху змушує всі процеси також набувати цифрових ознак. На підприємствах значних змін зазнає організація праці. Консалтингова компанія Gartner прогнозує, що до 2020 р. 75% великих організацій інвестуватимуть у розробку

технологічних рішень для цифрової трансформації бізнесу. Щоб залишатися конкурентоспроможними на сучасному ринку, лідери галузей вже сьогодні впроваджують інновації, які стануть рушіями розвитку найближчим часом [3]. На сучасних підприємствах впроваджуються цифрові платформи, що дають змогу додавати своїх партнерів, клієнтів та споживачів до екосистеми бізнесу, технології віртуальної реальності та штучного інтелекту, що створює величезний потенціал трансформації галузей. Вже не секрет, що цифрова трансформація бізнесу безпосередньо впливає на його ефективність. В новій економіці змінюються не тільки товари і послуги, змінюється зміст праці та підходи до її організації.

До основних елементів, що характеризують зміст праці, належать продуктивна сила, інтенсивність, якість, складність і важкість праці [6, с. 29]. В новій економіці відбуваються зміни, обумовлені бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, так зокрема продуктивна сила праці вже визначається передусім розвитком та застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Комп'ютер став не тільки одним з найважливіших засобів праці, а й елементом її організації. Масової репродуктивної праці стає дедалі менше, і виконання переважно всіх рутинних трудових функцій відбувається під управлінням різноманітних інформаційних систем. Змінюється співвідношення між чисельністю працівників, зайнятих інтелектуальною та фізичною працею. Тому змінюється інтенсивність праці, зростають витрати розумової енергії на одиницю робочого часу. Інтелектуальна праця, пов'язана з обслуговуванням різноманітних автоматизованих систем, поступово замінює фізичну в усіх аспектах, де це є можливим та економічно доцільним [2, с. 47].

Інтелектуалізація праці, зміни в її організації, пов'язані з поширенням інформаційно-комп'ютерних технологій та стрімке зростання доступності Інтернету сприяють поширенню дистанційних форм зайнятості, дедалі частішій відмові сучасних організацій від «офісного формату» роботи. Все це зумовлює необхідність формування сучасної парадигми економіки персоналу, нового трактування її основних понять, таких як «ефективність праці» та «продуктивність праці».

Проведемо термінологічну ідентифікацію понять «ефективність праці» та «продуктивність праці» ґрунтуючись на сучасних трактуваннях ефективності праці, представлених в науковій літературі (табл. 1).

Таблиця 1.

**Сучасні трактування ефективності праці та продуктивності праці
на мікроекономічному рівні**

№ з/п	Автор	Визначення
Ефективність праці		
1	Грішнова О.А. [6, с. 252]	Ефективність праці – це її результативність. Вона відображає співвідношення обсягу вироблених матеріальних і/або нематеріальних благ та кількості затраченої на це праці. Тобто зростання ефективності праці означає збільшення обсягу вироблених благ без збільшення затрат праці. У широкому розумінні зростання ефективності праці означає постійне вдосконалення людьми економічної діяльності, постійне знаходження можливості працювати краще, виробляти більше якісніших благ за тих самих, або і менших затрат праці.

Продовження табл. 1		
2	Кончаковський Є.О. [13]	Ефективність праці як соціально-економічна категорія відображає відносини між людьми, що складаються в процесі виробництва і визначає здатність праці створювати певну кількість товарів (робіт, послуг) конкретної споживчої якості, з витрачанням визначеного обсягу ресурсів за одиницю часу.
3	Міронова Ю.В. [14, с. 552]	Ефективність праці робітників – це соціально-економічна категорія, яка відображає реальний рівень віддачі праці при необхідному забезпеченні робітників основними та оборотними засобами з врахуванням ризиків, обумовлених негативним впливом нестабільного зовнішнього середовища.
4	Мороз О.В., Міронова Ю.В., Грабовецький Б.Є. [12, с. 16]	Ефективність праці є одним з показників оцінки ефективності діяльності підприємства (темپ зростання продуктивності праці, трудомісткість одиниці продукції).
5	Підхід автора	Ефективність праці – це співвідношення економічних та соціальних результатів праці та витрат на їх досягнення, яке відображає внесок окремого працівника в формування добробуту суспільства.
Продуктивність праці		
1	Акулов М.Г., Ведерніков М.Д., Хитра О.В., Гарват О.А. [1]	Продуктивність праці - ефективність затрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленою за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції.
2	Грішнова О.А. [6, с. 258-259]	Продуктивність праці - найважливіший з показників ефективності трудового процесу, що виражається відношенням виробленої продукції (послуг) до відповідних витрат безпосередньої, живої праці.
3	Москаленко Н.О. [15, с. 39]	Продуктивність праці - показник ефективності трудового процесу, що виражається відношенням результатів виробництва до відповідних витрат безпосередньої, живої праці. Зростання продуктивності праці може вести до зниження всіх видів витрат.
4	Рофе А.І. [16, с. 77]	Продуктивність праці - показник результативності виробництва, який характеризує частку випущеної продукції або наданих послуг, які приходяться на одиницю витрат праці.

Джерело: складено автором.

І продуктивність, і ефективність праці являють собою співвідношення між результатами праці та її витратами. Відмінність цих понять в тому, що їх основою є різні результати – продукт праці та ефект праці. Слід відмітити, що ефект праці не обмежується лише кількістю випущеної продукції, тут приймаються до уваги й інші аспекти трудової діяльності [18]. Тобто ефект, і відповідно ефективність можуть бути і економічними, і соціальними, і соціально-економічними. Деякі дослідники [12] також виділяють організаційну ефективність. Зосередження на кількісних показниках сприяє тому, що продуктивність є значно вужчим поняттям, ніж ефективність. Тому, для окремих видів праці, не пов'язаних зі створенням конкретної продукції або послуг в одиницю часу, доцільно вимірювати саме ефективність. Мова йде, наприклад, про працю управлінців, спеціалістів в сфері ІТ, консультантів та ін., для яких ключовими індикаторами є не кількість прийнятих рішень чи кількість рядків написаного програмного коду, чи кількість пропозицій з оптимізації бізнес-процесів, а поточна діяльність для підтримки різноманітних систем в робочому стані та досягнення

максимально можливої ефективності їх роботи. Для кожного виду праці можуть бути розроблені свої KPI (англ. Key Performance Indicators – ключові показники ефективності), які забезпечать найбільш точне визначення ефективності праці. Відповідні показники можуть бути розроблені й для оцінки ефективності діяльності підприємства в цілому.

Розглядаючи систему KPI варто відзначити, що вона складається із набору показників, які відображають ефективність діяльності підприємства, організації чи установи, її підрозділів, а також окремих співробітників, які несуть відповідальність за їх виконання. Найбільш доцільним є зв'язок системи ключових показників ефективності із системою матеріального стимулювання, де рівень винагород (розмір змінної частини заробітної плати) визначається за рахунок досягнення працівниками або керівниками підрозділів цілей відповідного рівня організаційної структури [23]. Таким чином, система KPI сприяє встановленню чіткого зв'язку між результатами праці персоналу підприємства, та винагородою за їх роботу.

Ключові показники ефективності мають відповідати таким вимогам: бути уніфікованими для всього підприємства; кількість KPI має бути обмеженою; KPI повинні бути вимірюваними в цифровому виразі; KPI повинні забезпечувати виконання мотиваційної функції; досягнення KPI має означати досягнення високої ефективності діяльності підприємства; KPI підприємства мають охоплювати всі ключові бізнес-процеси та функції.

Ключовими індикаторами успішної реалізації системи KPI є [20]:

- 1) попередня розробка стратегії, яка є визначальним чинником успіху. Система ключових показників ефективності – це лише інструмент інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінського рішення;
- 2) визначення цілі організації з урахуванням того, наскільки досягнення поставленої цілі збільшує фінансові витрати організації;
- 3) наявність інформаційної системи, що є джерелом даних і базою для визначення ключових показників ефективності;
- 4) підтримка керівництва, зміна стилю корпоративного управління і системи стимулювання персоналу. Під час оцінки ефективності роботи відбувається перегляд принципів стимулювання (преміювання) працівників, оскільки система оцінки ключових показників ефективності забезпечує оцінку діяльності конкретного співробітника;
- 5) постійне використання системи, введення її як необхідного інструменту в діяльності керівництва.

Досліджуючи питання ефективності діяльності персоналу, розглянемо ключові показники ефективності для фахівців з управління персоналом за основними функціями управління, які виконуються на підприємствах (табл. 2).

Таким чином, наведені в таблиці ключові показники ефективності характеризують ефективність реалізації основних функцій управління персоналом на підприємстві і є основою для прийняття управлінських рішень щодо мотивації персоналу та різних аспектів управління підприємством, як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Таблиця 2.

Ключові показники ефективності для фахівців з управління персоналом

№ з/п	Найменування функції управління персоналом	Ключові показники ефективності
1	Набір персоналу	- кількість, якість та швидкість закритих вакансій; - привабливість компанії для потенційних співробітників (кількість шукачів на одне робоче місце); - кількість вакансій на одного фахівця-рекрутера;
2	Адаптація персоналу	- рівень сприйняття новими співробітниками корпоративної культури та цінностей підприємства; - плинність кадрів у перший рік роботи; - рівень зворотного зв'язку.
3	Формування кадрового резерву	- кількість/частка співробітників, зарахованих до резерву за результатами оцінки; - частка керівних позицій, на які є резерв; - кількість/частка вакансій, закритих резервістами.
4	Оцінка персоналу	- частка співробітників, які пройшли оцінку; - оцінка потреби навчання (планування); - кількість/частка співробітників, що пройшли навчання протягом року;
5	Мотивація персоналу	- задоволеність системою оплати праці; - рівень продуктивності праці; - різниця між доходом високо- і низько ефективних співробітників; - рівень плинності кадрів;
6	Формування HR-бюджету	- питома вага HR-бюджету в загальному бюджеті підприємства; - витрати на навчання; - витрати на закриття однієї вакансії; - частка витрат на оплату праці в загальному бюджеті підприємства.

Джерело: складено і доповнено автором за [21].

В умовах поширення інформаційних технологій перелік KPI може бути доповнений індикаторами, пов'язаними з їх імплементацією – рівень автоматизації окремих функцій управління персоналом та діяльності служби управління персоналом в цілому, частка автоматизованих процесів в царині управління персоналом в їх загальній кількості, частка працівників служби управління персоналом, які є активними користувачами корпоративних інформаційних систем (не тільки використовують інформаційні системи, а й беруть участь в їх удосконаленні, навчанні інших працівників та ін.).

Висновки. Критичний аналіз різних трактувань ефективності праці в умовах нової економіки свідчить про необхідність докорінної зміни переліку індикаторів, які характеризують ефективність праці. Зростання частки послуг в економіці, поява нових професій та поширення інформаційно-комунікаційних технологій зумовлюють перегляд самого поняття ефективності праці і поступову відмову від використання такого показника як «продуктивність праці» з огляду на його сфокусованість тільки на економічних результатах, які можна чітко виміряти за одиницю часу. В економічно розвинених країнах соціальні результати праці набувають все більшого значення як

для суспільства, так і для економіки. Проста, не творча праця дедалі більше стає автоматизованою, тому для оцінювання ефективності праці людини як носія потужного інтелектуального та соціального капіталу доцільно використовувати саме показники ефективності праці в їх сучасному трактуванні на різних рівнях декомпозиції.

Література.

1. Акулов М.Г. Економіка праці та соціально-трудові відносини / М.Г. Акулов, А.В. Драбаніч, Т.В. Євась. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15840720/ekonomika/ekonomika_pratsi_i_sotsialno-trudovi_vidnosini_-_akulov_mg
2. Брінцева О.Г. Трансформація людського капіталу в контексті зміни змісту праці в новій економіці / Україна: аспекти праці. - № 3-4. - 2016. - С. 46-49.
3. Газієв С. 5 цифрових трендів 2017 року, які змінять бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: m.biz.nv.ua/ukr/experts/gaziev/5-tsifrovih-trendiv-2017-roku-jaki-zminiat-biznes-690512.html
4. Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення : монографія / [А. М. Колот, В. М. Данюк, О. О. Герасименко та ін.] ; за наук. ред. д.е.н., проф. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2017. — 500, [4] с.
5. Гришнова Е.А., Азьмук Н.А. Развитие человеческого капитала и трансформация форм занятости: взаимовлияние и взаимообусловленность / Е.А. Гришнова, Н.А. Азьмук // Демография и социальная экономика. - 2014. - № 1(21). - С. 85–94.
6. Гришнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник. / О.А. Гришнова. – 5-те вид., оновлене – К.: Знання, 2011. – 390 с.
7. Гришнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку / О. А. Гришнова // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 1 (7). – С. 34–40.
8. Гришнова О.А. Нагромадження людського, інтелектуального і соціального капіталу підприємства як основна форма його капіталізації / О.А. Гришнова. // Вісник Донецького університету економіки і права. – 2011. – № 1. – С. 10–13.
9. Гришнова, О. А. Інтелектуалізація праці – визначальна ознака постіндустріального суспільства / О.А. Гришнова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. – Маріуполь: Вега-Принт, 2009. – С. 135-139.
10. Егоршин А. П. Управление персоналом: Учебник для вузов. — 4-е изд., испр. — Н. Новгород: НИМБ, 2003. — 720 с.
11. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / [А. М. Колот, О. А. Гришнова, О. О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. — К.: КНЕУ, 2009. — 711, [1] с.
12. Ефективність праці у моделях розвитку підприємств: монографія / О. В. Мороз, Ю. В. Міронова, Б. Є. Грабовецький. – Вінниця: ВНТУ, 2013. – 192 с.
13. Кончаковський Є. О. Ефективність праці та її мотивація в аграрній сфері АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)» / Є. О. Кончаковський. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
14. Міронова Ю. В. Деякі теоретичні аспекти ефективності праці на промислових підприємствах / Ю. В. Міронова // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – Т. 3, № 243. – С. 549–553.
15. Москаленко Н.О. Економіка праці в організації / Н.О. Москаленко, І.П. Отенко. – Харків, ХНЕУ, 2006. – 231 с.
16. Рофе А.И. Экономика труда / А.И. Рофе – М.: КНОРУС, 2010. – 400 с.
17. Слезингер Г. Э. Труд в условиях рыночной экономики: учебн. пос. / Г. Э. Слезингер. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 336 с.

18. Танасієнко Н.П. Аналіз чинників зростання продуктивності праці на машинобудівних підприємствах Хмельниччини / Н.П. Танасієнко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2011. - №4 (49), ч. 1. – С. 137-140.
19. Управление персоналом организации: Учебник / Под ред. А. Я. Кибанова. — 3-е изд., доп. и перераб. — М.: ИНФРА-М, 2006. — 638 с. — (Высшее образование).
20. Цюцюра С.В., Криворучко О.В., Цюцюра М.І. Ключові показники ефективності. принципи розробки ключових показників ефективності для бюджетної сфери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urss.knuba.edu.ua/files/zbirnyk-10/87-91.pdf>
21. Черноводська К. О., Шаульська Л. В. Система ключових показників ефективності як метод оцінки та мотивації персоналу підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/886/903>
22. Bersin J. The New Digital World Of Work: How HR Will Change In 2016 [Electronic recourse]. – Available at: <http://www.forbes.com/sites/joshbersin/2016/01/29/ten-predictions-for-hr-leaders-in-2016-how-the-digital-world-of-work-will-change/#331b44754d11>.
23. KPI (Key Performance Indicator) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://piter-soft.ru/automation/more/glossary/process/KPI/>
24. Ryan L. At What Point Does My Age Work Against Me? [Electronic recourse]. – Available at: <http://www.forbes.com/sites/lizryan/2016/12/11/at-what-point-does-my-age-work-against-me/#31dcb7e01f77>.

References.

1. Akulov M.H. Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny / M.H. Akulov, A.V. Drabanich, T.V. Yevas'. [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: http://pidruchniki.ws/15840720/ekonomika/ekonomika_pratsi_i_sotsialno-trudovi_vidnosini_-_akulov_mg
2. Brintseva O.H. Transformatsiya lyuds'koho kapitalu v konteksti zminy zmistu pratsi v noviy ekonomitsi / Ukrayina: aspekty pratsi. - # 3-4. - 2016. - S. 46-49.
3. Haziyeu S. 5 tsyfrovyykh trendiv 2017 roku, yaki zminyayt' biznes [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: m.biz.nv.ua/ukr/experts/gaziev/5-tsifrovih-trendiv-2017-roku-jaki-zminiyat-biznes-690512.html
4. Hidna pratsya: imperatyvy, ukrayins'ki realiyi, mekhanizmy zabezpechennya : monohrafiya / [A. M. Kolot, V. M. Danyuk, O. O. Herasymenko ta in.] ; za nauk. red. d.e.n., prof. A. M. Kolota. — K. : KNEU, 2017. — 500, [4] s.
5. Grishnova E.A., Az'muk N.A. Razvitie chelovecheskogo kapitala i transformaciya form zanjatosti: vzaimovlihanie i vzaimoobuslovlennost' / E.A. Grishnova, N.A. Az'muk // Demografija i social'naja jekonomika. - 2014. – № 1(21). – S. 85–94.
6. Grishnova O.A. Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny: Pidruchnyk. / O.A. Hrishnova. – 5-te vyd., onovlene – K.: Znannya, 2011. – 390 s.
7. Grishnova O.A. Lyuds'kyi, intelektual'nyy i sotsial'nyy kapital Ukrayiny: sutnist', vzayemozv'yazok, otsinka, napryamy rozvytku / O. A. Hrishnova // Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka. – 2014. – # 1 (7). – S. 34–40.
8. Grishnova O.A. Nahromadzhennya lyuds'koho, intelektual'noho i sotsial'noho kapitalu pidpryyemstva yak osnovna forma yoho kapitalizatsiyi / O.A. Hrishnova. // Visnyk Donets'koho universytetu ekonomiky i prava. – 2011. – # 1. – S. 10–13.
9. Grishnova, O. A. Intelektualizatsiya pratsi – vyznachal'na oznaka postindustrial'noho suspil'stva / O.A. Hrishnova // Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti: Zbirnyk naukovykh pratsi. – Mariupol': Veba-Prynt, 2009. – S. 135-139.
10. Egorshin A. P. Upravlenie personalom: Uchebnik dlja vuzov. — 4-e izd., ispr. — N. Novgorod: NIMB, 2003. — 720 s.
11. Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny: pidruchnyk / [A. M. Kolot, O. A. Hrishnova, O. O. Herasymenko ta in.]; za nauk. red. d-ra ekon. nauk, prof. A. M. Kolota. — K.: KNEU, 2009. — 711, [1] c.
12. Efektyvnist' pratsi u modelyakh rozvytku pidpryyemstv: monohrafiya / O. V. Moroz, Yu. V. Mironova, B. Ye. Hrabovets'kyi. – Vinnytsya: VNTU, 2013. – 192 s.
13. Konchakovs'kyi Ye. O. Efektyvnist' pratsi ta yiyi motyvatsiya v ahrarniy sferi APK: avtoref. dys. na

- zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: spets. 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy (ekonomika sil's'koho hospodarstva i APK)» / Ye. O. Konchakovs'kyy. – Dnipropetrovs'k, 2009. – 20 s.
14. Mironova Yu. V. Deyaki teoretychni aspekty efektyvnosti pratsi na promyslovykh pidpryyemstvakh / Yu. V. Mironova // Ekonomika: problemy teorii ta praktyky: zb. nauk. pr. – Dnipropetrovs'k: DNU, 2008. – T. 3, # 243. – S. 549–553.
15. Moskalenko N.O. Ekonomika pratsi v orhanizatsiyi / N.O. Moskalenko, I.P. Otenko. – Kharkiv, KhNEU, 2006. – 231 s.
16. Rofo A.I. Jekonomika truda / A.I. Rofo – M.: KNORUS, 2010. – 400 s.
17. Slezinger G. Je. Trud v uslovijah rynochnoj jekonomiki: uchebn. pos. / G. Je. Slezinger. – M.: INFRA-M, 1996. – 336 s.
18. Tanasiyenko N.P. Analiz chynnykiv zrostantnya produktyvnosti pratsi na mashynobudivnykh pidpryyemstvakh Khmel'nychchyny / N.P. Tanasiyenko // Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu ekonomiky i torhivli. – 2011. - #4 (49), ch. 1. – S. 137-140.
19. Upravlennie personalom organizatsii: Uchebnik / Pod red. A. Ja. Kibanova. — 3-e izd., dop. i pererab. — M.: INFRA-M, 2006. — 638 s. — (Vysshee obrazovanie).
20. Tsyutsyura S.V., Kryvoruchko O.V., Tsyutsyura M.I. Klyuchovi pokaznyky efektyvnosti. pryntsypy rozrobky klyuchovykh pokaznykiv efektyvnosti dlya byudzhetnoi sfery [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://urss.knuba.edu.ua/files/zbirnyk-10/87-91.pdf>
21. Chernovods'ka K. O., Shaul's'ka L. V. Systema klyuchovykh pokaznykiv efektyvnosti yak metod otsinky ta motyvatsiyi personalu pidpryyemstva [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/886/903>
22. Bersin J. The New Digital World Of Work: How HR Will Change In 2016 [Electronic recourse]. – Available at: <http://www.forbes.com/sites/joshbersin/2016/01/29/ten-predictions-for-hr-leaders-in-2016-how-the-digital-world-of-work-will-change/#331b44754d11>.
23. KPI (Key Performance Indicator) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://piter-soft.ru/automation/more/glossary/process/KPI/>
24. Ryan L. At What Point Does My Age Work Against Me? [Electronic recourse]. – Available at: <http://www.forbes.com/sites/lizryan/2016/12/11/at-what-point-does-my-age-work-against-me/#31dcb7e01f77>.

Игорь Абрамович, аспирант
КНУ имени Тараса Шевченко

СОВРЕМЕННОЕ ПОНИМАНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРСОНАЛА

Исследованы вопросы эффективности труда, представлена ее современная трактовка в контексте изменения содержания труда, распространения современных подходов к организации бизнес-процессов, стремительного внедрения информационно-коммуникационных технологий на предприятиях. Определены ключевые показатели эффективности для специалистов по управлению персоналом по следующим функциям: набор персонала, адаптация персонала, формирование кадрового резерва, оценка персонала, мотивация персонала, формирование HR-бюджета.

Ключевые слова: *эффективность деятельности персонала, производительность труда, управление персоналом, ключевые показатели эффективности.*

MODERN DEFINITION OF EFFICIENCY OF PERSONNEL ACTIVITY

The paper examines the issue of labor efficiency, presents its modern interpretation in the context of changes in the content of labor, the spread of modern approaches to the organization of business processes, the rapid implementation of information and communication technologies in enterprises. The key indicators of efficiency for HR specialists are defined: personnel recruitment (quantity, quality and speed of closed vacancies; the attractiveness of the company for potential employees (the number of jobseekers per job); number of vacancies per specialist-recruiter), personnel adaptation (the level of perception of new employees of the corporate culture and the values of the enterprise; staff turnover in the first year of work; the feedback level), personnel reserve formation (number / proportion of employees credited to the reserve by the results of the assessment; share of management positions for which there is a reserve; number / share of vacancies closed by reservists), staff assessment (share of evaluated staff; assessment of training needs (planning); number / percentage of employees trained during the year), staff motivation (satisfaction with the system of payment of wages; level of labor productivity; the difference between the income of high and low-performing employees; level of personnel turnover), HR budget formation (the share of the HR budget in the general budget enterprises; training expenses; the cost of closing a vacancy; the share of labor costs in the general budget of the enterprise).

Key words: efficiency of personnel activity, productivity, personnel management, key performance indicators.

ЧИННИКИ РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Досліджено чинники, які впливають на можливості людського розвитку в інформаційній економіці - розвиток технологій дистанційного навчання; зміна змісту праці та форм її організації; поширення інформаційних систем, які забезпечують можливості дистанційної зайнятості; глобалізаційні тенденції; стрімке розповсюдження нових технологій в усіх сферах; імплементація нових підходів до організації бізнес-процесів сучасних підприємств.

Ключові слова: людський розвиток, дистанційна зайнятість, інформаційна економіка, дистанційне навчання, інформаційно-комунікаційні технології.

Постановка проблеми. Фундаментальною ідеєю концепції інформаційної економіки є використання знань як основного ресурсу для створення нових товарів і послуг, зростання національного багатства, збалансованого розвитку, забезпечення продуктивної зайнятості.

В умовах інформаційної економіки підвищення знаннємісткості сучасного виробництва, з одного боку, і високий рівень знаннєвої компоненти в людському потенціалі — з другого, дає можливість економічно активній людині [16]: стати дійовим учасником процесу сприйняття, використання і створення знань; забезпечити інноваційність трудової діяльності, сформувані власні конкурентні переваги і передумови для гідного життя; найповніше використати можливості, породжені глобалізацією; мінімізувати ризики і відвести загрози, що поширюються зі зростанням конкуренції в різних її формах; підвищити можливості адаптації до умов невизначеності та швидких змін.

Аналіз останніх публікацій. Питання становлення та розвитку інформаційної економіки представлені в роботах зарубіжних та вітчизняних вчених: Ю. Бажала [2], Д. Белла [3], П. Друкера [13], Я. Жаліла [14], М. Кастельса [15], Е. Тоффлера [21] та ін. Різні аспекти людського розвитку, розширення можливостей сучасної людини досліджуються Н. Азьмук [8], О. Грішнвою [8-12], А. Колотом [16], Е. Лібановою [17], Г. Міщук [20] та ін. Однак, подальшого вивчення потребують чинники, які впливають на можливості людського розвитку в інформаційній економіці, рушійні сили, що зумовлюють її поступове утвердження в Україні.

Тому **метою статті** є виокремлення чинників, які впливають на можливості людського розвитку в інформаційній економіці, дослідження сучасних тенденцій та процесів, які відбуваються в соціально-трудовій сфері в сучасних умовах.

Результати дослідження. Розширення можливостей людського розвитку в умовах переходу до інформаційної економіки передусім пов'язане з розвитком технологій дистанційного навчання; зміною змісту праці та форм її організації; поширенням інформаційних систем, які забезпечують можливості дистанційної зайнятості для все більшої чисельності працівників; глобалізаційними тенденціями; стрімким розповсюдженням нових технологій в медицині та інших сферах; імплементацією

нових підходів до організації бізнес-процесів сучасних підприємств, які ґрунтуються на широкому застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій.

Одним з найважливіших чинників, який сприяє розширенню можливостей людського розвитку в умовах переходу до інформаційної економіки, є *розвиток технологій дистанційного навчання*, що змінюють саму концепцію надання освітніх послуг – студенти вже не обов'язково мають відвідувати заняття в університеті, окремі питання вони можуть вивчати вдома, в зручний для них час, використовуючи університетські онлайн платформи для дистанційного навчання або на масових відкритих онлайн-курсах MOOC (Massive open online course). Найбільш популярними платформами для онлайн навчання є edX, Coursera, Udacity, Unimooc, KhanAcademy, Open Learning Initiative, MIT Open courseware, Canvas, Mooc2degree, Class2go, Open MOOC, Prometheus та ін. Однак, застосування MOOC як навчальної онлайн платформи, має як переваги, так і недоліки (табл. 1).

Таблиця 1.

Переваги та недоліки MOOC

Переваги MOOC	Недоліки MOOC
немає вікових, територіальних, освітніх і професійних обмежень;	певна хаотичність навчальної інформації;
відкритість і безкоштовність, гнучкість навчання;	неможливість проконтролювати авторство виконаних навчальних робіт;
отримання нової інформації безпосередньо від фахівців певної предметної області;	складність належного технічного забезпечення практичних (лабораторних) занять;
обмін досвідом і колективна онлайн-робота при вивченні курсу;	імовірність появи технічних проблем з доступом до курсів;
охоплення широкої (масової) аудиторії;	обмежений зворотний зв'язок з педагогом;
можливість використання в курсах різноманітного навчального контенту (текстова, аудіо-, відео- і графічна інформація), а також форумів і блогів.	недостатня кількість часу на якісну обробку всіх наявних навчальних матеріалів;
	кожний учасник самостійно регулює свою діяльність в курсі.

Джерело: складено і доповнено автором за [19].

Все це обумовлює низький рівень ефективності MOOC, адже за наявною статистикою [6; 18] до кінця проходять курси і отримують сертифікат усього 5–10 % слухачів. Справді, відносні показники ефективності невисокі, але якщо врахувати масовість цих навчальних програм, то видно, абсолютна чисельність тих, хто їх закінчив, вже багаторазово перевищує чисельність випускників традиційних університетів за той же період. Успішне навчання на масових відкритих онлайн-курсах потребує ще більш високого рівня мотивації і самоконтролю, ніж навчання в звичайному форматі, коли викладач контролює і відповідає за результати.

Поглиблення тенденцій індивідуалізації, які є закономірним наслідком інтелектуалізації праці в умовах переходу до інформаційної економіки, зумовлює розвиток інноваційних форм зайнятості, пов'язаний передусім з *поширенням інформаційних систем, які забезпечують можливості дистанційної зайнятості для все більшої частки працівників*.

Про динамічний розвиток фрілансу, який є одним з найпоширеніших видів дистанційної зайнятості, свідчить те, що чисельність фрілансерів в Україні зросла з 9157 осіб у 2011 р. до 59648 осіб у 2016 р., а їх заробіток з 32 млн. долл. у 2012 р. до

65 млн. долл. у 2016 р. У 2016 р. на ринку фрілансу України переважала зайнятість в сфері інформаційних технологій (Web, Mobile & Software Development) - 83%, послуги в сфері дизайну і креативу - 6%, інші категорії (переклад, SMM, продажу та маркетинг, інженерія, архітектура та ін.) становили 11% [4].

Дистанційна зайнятість сприяє залученню до трудової діяльності працівників, які з різних причин не можуть або не бажають працювати за офісним графіком – жінок з дітьми, яким потрібен гнучкий графік; студентів, які поєднують працю з навчанням; пенсіонерів, які хотіли би працювати неповний робочий день; людей з обмеженими фізичними можливостями та ін. Однак, поряд з багатьма позитивними моментами, для працівників дистанційна зайнятість може зумовити відсутність соціальних гарантій, адже досить часто їх трудові права менш захищені, ніж у тих, хто працює у стандартних умовах.

Крім того, варто відзначити, що із переходом до постіндустріального суспільства змінюється зміст праці, її статус, роль та сприйняття суспільством. Праця дедалі менше розглядається як джерело доходів, адже їх можна отримувати і від власності. Праця стає сферою самореалізації, відкриває можливості участі в суспільному житті. В цивілізованих країнах вона вже розглядається не як засіб виживання, а як можливість багатогранного розкриття особистості, її талантів та безперервного людського розвитку. Праця у постіндустріальному суспільстві – це творчий процес, який сприяє не тільки фінансовому, а й передусім інтелектуальному збагаченню особистості [12, с. 95].

Зміна змісту праці та форм її організації в найближчому майбутньому зумовить вивільнення значної кількості працівників як фізичної, так і розумової праці.

Вже зараз ми спостерігаємо заміну людської праці електронними системами – навіть на таких простих прикладах, як поширення різноманітних терміналів самообслуговування для оплати послуг мобільного зв'язку, комунальних послуг, проїзду в метрополітені та ін. Професії, пов'язані з внесенням даних до різних видів інформаційних систем, вже зараз стають незатребуваними, і відповідно, відбувається вивільнення працівників. З розвитком Інтернет-торгівлі досить швидко можуть стати незатребуваними професії продавця роздрібних товарів, касира. Бурхливий розвиток систем електронного перекладу обумовлює зниження попиту на послуги перекладачів. З подальшим розвитком інформаційних технологій незатребуваними можуть стати професії водіїв транспортних засобів, послуги таксі. В більш віддаленому майбутньому автоматизація може охопити й інші професії, які відносяться до сфери послуг. Адже обслуговування автоматичних систем, незважаючи на значні початкові капітальні витрати, значно дешевше [5, с. 47].

В сучасних умовах вже починається автоматизація не тільки фізичної, а й розумової праці, яскравим прикладом якої є розроблений компанією IBM робот Watson [1; 7], здатний не тільки ставити діагнози за симптомами, а й визначати оптимальний курс лікування. У багатьох випадках робот Watson показує точність діагностики кращу, ніж лікарі-люди. У робота IBM Watson точність призначення оптимального лікування складає 90%. Цей робот, на відміну від живого терапевта, може присвятити пацієнту необмежену кількість часу, мати повну інформацію про історію хвороби пацієнта, гени та постійно оновлювати свою базу даних найновішими медичними дослідженнями.

Технологічний прогрес, стрімке поширення нових технологій в усіх сферах життя вивільняє більше часу для людського розвитку за всіма його напрямками. Так, наприклад, в найближчому майбутньому не треба буде витрачати час на вивчення іноземних мов, адже електронні перекладачі створюють можливості спілкуватися між собою і співпрацювати людям з різних країн без будь-яких мовних обмежень. Прості види домашньої праці будуть дедалі більше автоматизованими, що дозволить людям більше часу присвячувати важливішим справам – спілкуванню з близькими, вихованню дітей, саморозвитку. Розвиток технологій в медичній сфері дасть змогу значно збільшити тривалість життя, ефективніше лікувати хвороби.

Що ж стосується реального сектору економіки, то *імплементація нових підходів до організації бізнес-процесів сучасних підприємств* передусім пов'язана з автоматизацією виробництва, перебудовою програмного забезпечення, реінжинірингом бізнес-процесів, спрямованих на усунення процесів, які не приносять доданої вартості. В сучасних умовах вже не можна уявити прогресивне підприємство, яке б не застосовувало широко інформаційні технології і сучасні форми організації праці. Все це вже зараз призводить до зменшення чисельності працівників, необхідних для успішного функціонування підприємства.

Однак, слід зазначити, що незважаючи на появу значної кількості нових можливостей для людського розвитку, поступовий перехід до інформаційної економіки зумовлює появу також і низки загроз в соціально-трудовій та освітній сфері нашої країни. Під впливом *глобалізаційних тенденцій* зростає відтік найбільш конкурентоспроможних працівників в більш розвинені країни, збільшується чисельність працівників, які, проживаючи в Україні, віддалено працюють в інших країнах. Це зумовлює значні фінансові втрати для національної економіки, сприяє поглибленню кризових явищ в соціально-трудовій сфері.

Узагальнений аналіз впливу чинників розширення можливостей людського розвитку на соціально-трудову сферу в інформаційній економіці представлений у табл. 2.

Таблиця 2.

Вплив чинників розширення можливостей людського розвитку на соціально-трудову сферу в інформаційній економіці

Чинники розширення можливостей людського розвитку в інформаційній економіці	Вплив на соціально-трудову сферу	
	позитивний	негативний
Розвиток технологій дистанційного навчання	- більші можливості для безкоштовного навчання; - більш широке охоплення освітою та ін.	- зниження якості освітніх послуг; - поглиблення тенденцій індивідуалізації та ін.
Зміна змісту праці та форм її організації, поширення інформаційних систем, які забезпечують можливості дистанційної зайнятості	- розвиток інноваційних форм зайнятості; - розширення можливостей для саморозвитку та ін.	- немає соціальних гарантій для працівників при дистанційній зайнятості; - поглиблення тенденцій індивідуалізації та ін.

Продовження табл. 2		
Глобалізаційні тенденції	- поширення прогресивних практик у трудових відносинах; - поширення сучасних управлінських та освітніх технологій та ін.	- зростання конкуренції на ринку праці; - відтік найбільш конкурентоспроможних працівників в більш розвинені країни; - збільшення чисельності працівників, які, проживаючи в Україні, віддалено працюють в інших країнах та ін.
Стрімке розповсюдження нових технологій в медицині та інших сферах	- збільшення тривалості життя; - підвищення продуктивності праці та ін.	- зростання технологічного безробіття; - поглиблення нерівності за доходами та ін.
Імплементация нових підходів до організації бізнес-процесів сучасних підприємств, які ґрунтуються на широкому застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій	- підвищення продуктивності праці; - зростання швидкості обміну інформацією; - зростання швидкості прийняття управлінських рішень та ін.	- поглиблення тенденцій індивідуалізації; - зменшення кількості робочих місць та ін.

Джерело: розроблено автором.

Результати проведеного аналізу досліджуваних чинників свідчать про їх різновекторний вплив на соціально-трудоу сферу в сучасних умовах, виникнення як нових можливостей, так і загроз для вітчизняного ринку праці в умовах поширення інформаційно-комунікаційних технологій.

Висновки. Виокремленні чинники, які сприяють розширенню можливостей людського розвитку в інформаційній економіці, створюють підґрунтя для удосконалення методики оцінювання можливостей людського розвитку на макрорівні, для поглибленого аналізу сучасних процесів, які притаманні становленню інформаційної економіки в Україні. Водночас, варто зауважити, що в умовах переходу до інформаційної економіки в царині людського розвитку виникають не тільки нові можливості, а й нові загрози, пов'язані із зростанням технологічного безробіття, поглибленням нерівності за доходами, забезпеченням рівного доступу до інформації. Пошук адекватних відповідей на ці актуальні питання та розробка рекомендацій з мінімізації негативних наслідків динамічних змін, що відбуваються у сучасному суспільстві, є важливими завданнями, які мають вирішувати науковці у співпраці з органами державної влади та бізнесом.

Література.

1. Ализар А. IBM Watson закончил мединститут и пошёл на работу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://habrahabr.ru/company/ibm/blog/169067/>
2. Бажал Ю. Інформаційна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2430/Bazhal_Informatsiyna_ekonomika.pdf?sequence=1
3. Белл. Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Перевод с английского. Изд. 2-ое, испр. и доп. — М.: Academia, 2004. CLXX, 788 стр.

4. Божкова К. Как изменился фриланс в Украине за 5 лет: конкуренция, специальности, рейтинги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ain.ua/2017/03/22/kak-izmenilsya-frilans-v-ukraine-za-5-let-konkurenciya-specialnosti-rejty>
5. Брінцева О.Г. Трансформація людського капіталу в контексті зміни змісту праці в новій економіці / Україна: аспекти праці. - № 3-4. - 2016. - С. 46-49.
6. Бугайчук К. Массовые открытые дистанционные курсы: история, типология, перспективы / К. Бугайчук // Высшее образование в России. – 2013. – № 3. – С. 148–155.
7. Ворожко Т. "Зайві люди": Чи є Санта-Моніка моделлю нового суспільства? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/santa-monica-futre-society-/4065882.html>
8. Гришнова Е.А., Азьмук Н.А. Развитие человеческого капитала и трансформация форм занятости: взаимовлияние и взаимообусловленность / Е.А. Гришнова, Н.А. Азьмук // Демография и социальная экономика. - 2014. – № 1(21). – С. 85–94.
9. Грішнова О. А. Інтелектуалізація праці – визначальна ознака постіндустріального суспільства / О.А. Грішнова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. – Маріуполь: Вега-Принт, 2009. – С. 135-139.
10. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку / О. А. Грішнова // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 1 (7). – С. 34–40.
11. Грішнова О.А. Нагромадження людського, інтелектуального і соціального капіталу підприємства як основна форма його капіталізації / О.А. Грішнова. // Вісник Донецького університету економіки і права. – 2011. – № 1. – С. 10–13.
12. Грішнова О.А., Брінцева О.Г., Шурпа С.Я. Фіктивізація людського капіталу та нові ризики в сфері зайнятості / О.А. Грішнова, О.Г. Брінцева, С.Я. Шурпа // Науковий вісник Полісся. - № 1 (9), ч. 2. - 2017. - С. 91-98.
13. Друкер П. Менеджмент. Вызовы XXI века / Питер Друкер; пер. с англ. Наталии Макаровой. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. — 256 с.
14. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. - К.: НІСД, 2009. - 336 с., іл.
15. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
16. Колот А.М., Кравчук О.І. Людина і нова економіка: діалектика розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kneu.edu.ua/userfiles/Department_of_Administration_and_Marketing_Personn/kurpers/statti/Kolot_Kravchuk.doc
17. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект: [колективна монографія / за ред. Е.М. Лібанової]. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. – 356 с.
18. Массовые открытые онлайн курсы – современная концепция в образовании и обучении / Ю.Л. Костюк, И. С. Левин, А.Л. Фукс, И. Л. Фукс, А. Е. Янковская] // Вестник Томского государственного университета. Управление, вычислительная техника и информатика. – 2014. – № 1 (26). – С. 89–98.
19. Мельничук О.Р. Особливості масових відкритих дистанційних курсів (МООС) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/News/Nauka/2014/Docs/LCA_Presentation_Kaf_ISuM_6_Melnychuk.pdf
20. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків: Монографія / О.А. Грішнова, Г.Ю. Міщук, О.О. Олійник. — Рівне: НУВГП, 2014. – 216 с.
21. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. / Э.Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — 557 с.

References.

1. Alizar A. IBM Watson zakonchil medinstitut i poshjol na rabotu [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://habrahabr.ru/company/ibm/blog/169067/>
2. Bazhal Yu. Informaciyna ekonomika [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2430/Bazhal_Informatsiyna_ekonomika.pdf?sequence=1
3. Bell. D. Grjadushhee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya / Perevod s anglijskogo. Izd. 2-oe, ispr. i dop. — M.: Academia, 2004. CLXX, 788 str.
4. Bozhkova K. Kak izmenilsya frilans v Ukraine za 5 let: konkurenciya, special'nosti, rejty [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://ain.ua/2017/03/22/kak-izmenilsya-frilans-v-ukraine-za-5-let-konkurenciya-specialnosti-rejty>
5. Brinceva O.G. Transformaciya lyuds'kogo kapitalu v konteksti zminy` zmistu praci v novij ekonomici / Ukrayina: aspekty` praci. - # 3-4. - 2016. - S. 46-49.
6. Bugajchuk K. Massovye otkrytye distancionnye kursy: istoriya, tipologiya, perspektivy / K. Bugajchuk // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2013. – № 3. – S. 148–155.
7. Vorozhko T. "Zajvi lyudy": Chy` ye Santa-Monika modellyu novogo suspil'stva? [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ukrainian.voanews.com/a/santa-monica-futre-society-/4065882.html>
8. Grishnova E.A., Az'muk N.A. Razvitie chelovecheskogo kapitala i transformaciya form zanjatosti: vzaimovlihanie i vzaimoobuslovlennost' / E.A. Grishnova, N.A. Az'muk // Demografija i social'naja jekonomika. - 2014. – № 1(21). – S. 85–94.
9. Grishnova O. A. Intelektualizaciya praci – vy`znachal`na oznaka postindustrial'nogo suspil'stva / O.A. Grishnova // Teorety`chni i prakty`chni aspekty` ekonomiky` ta intelektual`noyi vlasnosti: Zbirny`k naukovy`x praci. – Mariupol`: Vega-Pry`nt, 2009. – S. 135-139.
10. Grishnova O.A. Lyuds`ky`j, intelektual`ny`j i social`ny`j kapital Ukrayiny`: sutnist`, vzayemozv'yazok, ocinka, napryamy` rozvy`tku / O. A. Grishnova // Social`no-trudovi vidnosy`ny`: teoriya ta prakty`ka. – 2014. – # 1 (7). – S. 34–40.
11. Grishnova O.A. Nagromadzhennya lyuds'kogo, intelektual'nogo i social'nogo kapitalu pidpry`yemstva yak osnovna forma jogo kapitalizaciyi / O.A. Grishnova. // Visny`k Donecz'kogo universy`tetu ekonomiky` i prava. – 2011. – # 1. – S. 10–13.
12. Grishnova O.A., Brinceva O.G., Shurpa S.Ya. Fikty`vizaciya lyuds'kogo kapitalu ta novi ry`zy`ky` v sferi zajnyatosti / O.A. Grishnova, O.G. Brinceva, S.Ya. Shurpa // Naukovy`j visny`k Polissya. - # 1 (9), ch. 2. - 2017. - S. 91-98.
13. Druker P. Menedzhment. Vyzovy HHI veka / Piter Druker; per. s angl. Natalii Makarovoj. — M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2012. — 256 s.
14. Zhalilo Ya. A. Teoriya ta prakty`ka formuvannya efekty`vnoyi ekonomichnoyi strategiyi derzhavy`: monografiya. - K.: NISD, 2009. - 336 s., il.
15. Kastel's M. Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshchestvo i kul'tura / Per. s angl. pod nauch. red. O. I. Shkaratana. — M.: GU VShJe, 2000. — 608 s.
16. Kolot A.M., Kravchuk O.I. Lyudy`na i nova ekonomika: dialekty`ka rozvy`tku [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://kneu.edu.ua/userfiles/Department_of_Administration_and_Marketing_Personn/kuprpers/statti/Kolot_Kravchuk.doc
17. Lyuds`ky`j rozvy`tok v Ukraini. Modernizaciya social`noyi polity`ky`: regional`ny`j aspekt: [kolekty`vna monografiya / za red. E.M. Libanovoyi]. – K.: Insty`tut demografiyi ta social`ny`x doslidzhen`im. M.V. Ptuxy` NAN Ukrayiny`, 2015. – 356 s.
18. Massovye otkrytye onlajn kursy – sovremennaja koncepciya v obrazovanii i obuchenii / Ju.L. Kostjuk, I. S. Levin, A.L. Fuks, I. L. Fuks, A. E. Jankovskaja] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Upravlenie, vychislitel'naja tehnika i informatika. – 2014. – № 1 (26). – S. 89–98.
19. Mel`ny`chuk O.R. Osobly`vosti masovy`x vidkry`ty`x dy`stancijny`x kursiv (MOOC) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/News/Nauka/2014/Docs/LCA_Presentation_Kaf_ISuM_6_Melnychuk.pdf
20. Social`na vidpovidal`nist` u trudovy`x vidnosy`nax: teoriya, prakty`ka, reguluyuvannya ry`zy`kiv: Monografiya / O.A. Grishnova, G.Yu. Mishhuk, O.O. Olijny`k. — Rivne: NUVGP, 2014. – 216 s.

Армен Алексанян, аспирант
ГВУЗ «Университет банковского дела»

ФАКТОРЫ РАСШИРЕНИЯ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ИНФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Исследованы факторы, которые влияют на возможности человеческого развития в информационной экономике - развитие технологий дистанционного обучения; изменение содержания труда и форм его организации; распространение информационных систем, обеспечивающих возможности дистанционной занятости; глобализационные тенденции; стремительное распространение новых технологий во всех сферах; имплементация новых подходов к организации бизнес-процессов современных предприятий.

Ключевые слова: человеческое развитие, дистанционная занятость, информационная экономика, дистанционное обучение, информационно-коммуникационные технологии.

Armen Aleksanyan, Ph.D Student
Higher State Educational Institution "Banking University"

FACTORS OF EXPANSION OF OPPORTUNITIES OF HUMAN DEVELOPMENT IN INFORMATION ECONOMY

Factors which influence opportunities of human development in information economy - development of technologies of distance training are researched; change of content of work and forms of its organization; distribution of the information systems providing possibilities of remote employment; globalization tendencies; rapid dissemination of new technologies in all spheres; implementation of new approaches to the organization of business processes of the modern entities are researched. Those factors allow enhancing a technique of assessment of opportunities of human development at the macro level, to characterize modern processes that are inherent in formation of information economy in Ukraine. At the same time, it should be noted that in the conditions of transition to information economy in the field of human development there are not only new opportunities, but also the new threats connected with growth of technological unemployment, deepening of inequality on income, ensuring equal access to information.

Key words: human development, distance employment, information economy, distance education, information and communication technologies.

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті розглянуто методи оцінки інтелектуального капіталу підприємства. Доведено, що в сучасних умовах оцінка інтелектуального капіталу дозволяє визначити пріоритетні напрями інвестування коштів та ресурсів підприємства, а відповідно управління інтелектуальним капіталом є одним з важливих напрямів інвестиційного контролінгу на підприємстві. Запропоновано підходи до оцінки окремих елементів інтелектуального капіталу. Підкреслено необхідність коректного вибору інвестиційним контролером методу оцінки інтелектуального капіталу, виходячи з умов функціонування підприємства та мети проведення такої оцінки. Зроблено висновки, що лише шляхом повторюваної оцінки інтелектуального капіталу інвестиційний контролер може оцінити розвиток його елементів та надавати рекомендації щодо інвестицій в окремі його складові задля досягнення позитивного економічного результату.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інвестиційний контролінг, інвестиційний процес.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність підприємства на сьогоднішньому етапі розвитку економіки багато в чому залежить від ступеню використання новацій, рівня технологічної озброєності, професійних навичок персоналу. Проте одну з головних ролей в успіху суб'єктів господарювання відіграють ті зовнішні чинники, які формують соціо-економічний фундамент суспільства, що визначає розвиток та поступ країни в цілому. Саме в цьому контексті дослідженню інтелектуального капіталу в останні роки приділяється значна увага з боку дослідників, адже виявлення недоліків в процесі розвитку суспільства дозволяє коректно визначити в довгостроковому аспекті напрями державної політики, що мають призвести до покращення зовнішніх чинників, які б сприяли розвитку кожного члена суспільства, а керівництво підприємств, шляхом оптимального використання інтелектуальних ресурсів, може досягти реалізації суттєвих конкурентних переваг.

Питання оцінки та управління інтелектуальним капіталом в останні роки стало одним з пріоритетів для інвестиційних контролерів, завдання яких в даному контексті полягає не тільки в коректній оцінці інтелектуального капіталу, але й у виборі оптимального методу для проведення такої оцінки та, що важливіше – правильних управлінських рішень щодо інвестування в ту чи іншу складову інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх публікацій. Питання оцінки інтелектуального капіталу суспільства активно досліджуються в зарубіжній літературі. Також свої методики оцінки інтелектуального капіталу на рівні суспільства були представлені багатьма міжнародними організаціями. Варто відзначити особливу роль в дослідженні методологічних аспектів оцінки інтелектуального капіталу таких учених, як Д. Андрієсен, Н. Бонтіс, А. Брукінг, Л. Едвінсон, Р. Каплан, Є.-Ю. Лінь, Д. Норріс, Д. Старовіч, А. Стюард, К. Свейбі, Х. Рагот., К. Арабян, Е. Брікінг

Невирішені частини проблеми. Роль соціального чинника, інформаційних технологій та інших нецінових конкурентних факторів постійно зростає у сучасному світі. Відповідно, оптимальне здійснення інвестицій в інтелектуальний капітал та його складові стає дедалі важливішим чинником досягнення ринкових переваг, а тому виявлення та вибір коректного методу оцінки інтелектуального капіталу є необхідною навичкою інвестиційних контролерів в сучасних умовах. У проведених дослідженнях невирішеним залишається питання вибору конкретного методу залежно від галузі функціонування підприємства, а також зв'язок між методами оцінки та метою проведення такої оцінки інвестиційним контролером.

Мета статті. Саме тому метою даної статті є консолідація існуючих методів оцінки інтелектуального капіталу задля того, щоб інвестиційні контролери вітчизняних підприємств мали змогу обрати адекватний метод оцінки інтелектуального капіталу виходячи з умов функціонування відповідного підприємства.

Результати дослідження.

Формування інтелектуального капіталу на підприємстві, його відтворення та функціонування є складним процесом, що зумовлює багатоаспектність процесу оцінки вартості та ефекту від використання інтелектуального капіталу на конкретному підприємстві.

Матеріалізація інтелектуального капіталу відбувається у декількох формах: матеріальній – патенти, ліцензії, ноу-хау, моделі, програми; та нематеріальній: знання, зв'язки, корпоративна культура, досвід, відданість споживачів.

Головна функція інтелектуального капіталу – значно прискорювати приріст прибутку за рахунок формування та реалізації необхідних підприємству систем знань і відносин, які, в свою чергу, забезпечують високоефективну господарську діяльність підприємства. Зокрема, інтелектуальний капітал підприємства визначає якість його системи управління. Саме інтелектуальний капітал задає темп та характер оновлення технологій виробництва і його продукції, які потім стають головними конкурентними перевагами на ринку [8].

В епоху глобалізації та розвитку нецінових чинників конкуренції, оцінка інтелектуального капіталу та потенційного економічного ефекту від здійснення інвестицій в інтелектуальний капітал є важливим елементом інвестиційного контролінгу на підприємстві. Однак, виникає проблема кількісної оцінки інтелектуального капіталу підприємства та ідентифікації взаємозв'язку між рівнем інтелектуального капіталу та економічними результатами діяльності підприємства.

Відповідно до положень бухгалтерського обліку, на теперішній час окремі елементи інтелектуального капіталу оцінюються як нематеріальні активи, де вартісна оцінка здійснюється на основі витрат на створення окремих елементів інтелектуального капіталу, з урахуванням морального старіння та зміни індексу цін від моменту створення відповідного об'єкта. Проте, такий підхід до оцінки інтелектуального капіталу не відображає наявних реалій сучасної економіки, а тому потребує всебічного вдосконалення. Вперше ґрунтовно недоліки існуючої системи бухгалтерського обліку в контексті оцінки елементів інтелектуального капіталу були описані Л. Едвінсоном у праці «Інтелектуальний капітал» [1], де було вказано на концептуальну неможливість оцінки інтелектуального капіталу з допомогою наявного інструментарію бухгалтерського обліку, що схематично автор зобразив наступним чином (рис. 1):

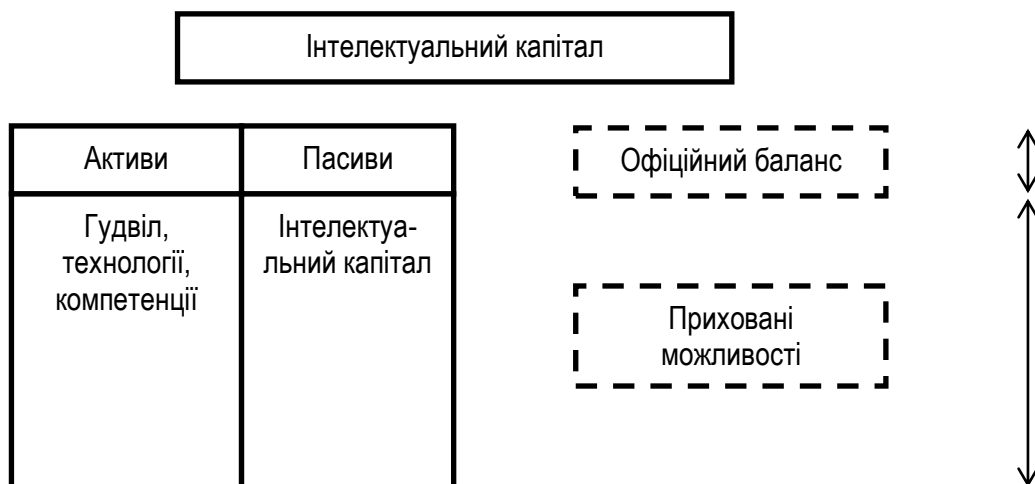

Рис. 1. Порівняння реальних вартостей активів та інтелектуального капіталу підприємства

Джерело: [1]

Для вимірювання об'єктів інтелектуального капіталу використовують як грошові (фінансові, вартісні), так і негрошові методи. Проте для вартісної оцінки цих об'єктів і їх впливу на створення вартості підприємства в цілях надання звітності власникам, негрошові вимірники не можуть бути застосовані. Це пояснюється, по-перше, низьким ступенем порівнянності результатів вимірювання один з одним і з іншими об'єктами; по-друге, у суб'єктивності результатів вимірювання. Негрошові вимірники більше підходять для якісного аналізу і розгляду перспектив розвитку інтелектуального потенціалу підприємства. А різниця між поняттями інтелектуального потенціалу й інтелектуального капіталу полягає в тому, що перший є лише прихованими можливостями, другий – фактичними, об'єктивно існуючими процесами або результатами [9].

Для ефективного керування підприємством здійснення заходів з оцінки інтелектуального капіталу є критично важливим, адже лише кількісна оцінка об'єктів і процесів допускає можливість результативного управління наявним капіталом. Кількісна оцінка елементів інтелектуального капіталу дозволяє менеджерам отримати більш чітке уявлення про здатність організації досягти своїх цілей. У зарубіжних компаніях звіти про інтелектуальний капітал є засобом донесення точної інформації про поточний стан бізнесу. Ці звіти є своєрідними індикаторами цілей управлінської діяльності. Фактично, появу різних показників оцінки інтелектуального капіталу спричинив стан великих транснаціональних корпорацій, при продажу яких ринкові ціни порівняно з балансовими могли відрізнятись у рази.

Тим не менш, відсутність єдиного трактування інтелектуального капіталу і його структури, специфічний характер окремих його елементів ускладнює розробку універсального методу оцінки.

Багато науковців присвятили свої роботи саме цим питанням. Уперше спробу оцінити інтелектуальний капітал через механізм інтелектуальної власності здійснили науковці – члени Всесвітньої організації інтелектуальної власності (BOIB) у липні 1967 р. Проте надійного методу оцінки інтелектуального капіталу отримати їм так і не вдалося. З кінця 90-х рр. почали функціонувати такі дослідницькі проекти, як

METRIUM (Measuring Intangibles to Understand and Improve Innovation Management), що стартував 1998 р., і MAGIC (Measuring and Accounting Intellectual Capital), що є результатом роботи Європейської комісії із дослідження інтелектуального капіталу і конкурентних переваг. До проекту METRIUM були залучені 9 університетів і дослідницьких інститутів з 6 європейських країн: Фінляндія, Франція, Данія, Норвегія, Швеція і Іспанія. MAGIC являє собою ще масштабніший проект, що створений для глибшого дослідження проектного і виробничого аспектів діяльності в соціально-економічних системах. До нього залучені близько 40 європейських компаній світового рівня з таких країн: Данія, Фінляндія, Німеччина, Австрія, Іспанія, Португалія [2].

Метою цих проектів є пошук оптимального набору ключових показників ефективності із прив'язкою до стратегічних сфер управління: технології, виробництво, економіка і соціальна сфера, а також розробка оптимальної методології та системи виміру для інтелектуального капіталу.

Незважаючи на п'ятнадцятирічний досвід роботи цих проектів, результат їхньої діяльності є досить неоднозначним. З однієї сторони, кількість пропозицій, як і що вимірювати, є більш, ніж достатньою, але в той самий час єдиної, якісної методики для виміру інтелектуального капіталу досі не існує.

Як відомо, у сучасній економічній практиці знайшли застосування 3 основні методи оцінки активів: витратний, дохідний та ринковий. Ці ж методи можна використати й при оцінці окремих складових інтелектуального капіталу. За останні роки було запропоновано багато альтернативних методів оцінки, особлива увага яких приділялася нефінансовим показникам. Згідно з Лютом і Вільямсом ці методи можна поділити на групи [11]:

1. Методи прямої оцінки інтелектуального капіталу (Direct Intellectual Capital Methods, DICM) оцінюють грошову цінність нематеріальних активів за допомогою виявлення різних її компонентів. Після визначення цих компонентів вони можуть бути оцінені безпосередньо окремо або за допомогою агрегуючого коефіцієнта;

2. Методи ринкової капіталізації (Market Capitalization Methods, MCM) розраховують цінність інтелектуального капіталу або нематеріальних ресурсів як різницю між ринковою капіталізацією компанії та цінністю її акціонерного капіталу;

3. Методи визначення дохідності активів (Return on Assets Methods, ROA) розраховують середній прибуток компанії до сплати податків і ділять її на усереднену цінність матеріальних активів компанії. У результаті отримують коефіцієнт ROA, який потім порівнюється із середніми показниками по галузі. Різниця множиться на усереднену цінність матеріальних активів для розрахунку середньорічного прибутку від нематеріальних активів. Розділивши отриманий так, як зазначено вище, середній прибуток на середньозважену вартість капіталу компанії або ставку відсотка, можна отримати приблизну цінність її інтелектуального капіталу;

4. Методи бальних оцінок (Scorecard Methods, SCM) виявляють різні складові нематеріальних активів або інтелектуального капіталу, а потім визначаються індикатори та індекси і представляються у вигляді оціночних карт або графіків. Методи SC схожі з методами DICM за винятком того, що не здійснюється оцінка грошової цінності нематеріальних активів. При цьому може також розраховуватися зведений індекс;

5. Точні вимірювальні системи (Proper Measurement Systems, MS) використовують всі параметри, які становлять цінність для самої компанії або для її оточення, і розділяють їх на атрибути, які можна виміряти. Ці атрибути об'єднуються у вимірювальну систему, що зазвичай є ієрархією спільних вимірів цінності (Conjoint Value Hierarchy, CVH), і для отримання надійних розрахунків цінності використовуються реальні дані. Ці розрахунки можна об'єднати з фінансовими даними для визначення ефективності витрачання коштів та інших показників.

Тим не менш, адекватна оцінка того чи іншого виду інтелектуального капіталу передбачає вибір правильного методу оцінки, відповідно існують наступні рекомендації щодо використання підходів до оцінки інтелектуальної власності (табл. 1):

Таблиця 1

Рекомендації щодо пріоритетності використання підходів до оцінки окремих видів інтелектуальної власності

Склад інтелектуальної власності (інтелектуальних активів)	В першу чергу	В другу чергу	В третю чергу
Патенти і технології	доходний	ринковий	витратний
Товарні знаки	доходний	ринковий	витратний
Об'єкти авторського права	доходний	ринковий	витратний
Кваліфікована робоча сила	витратний	доходний	ринковий
Інформаційне програмне забезпечення менеджменту	витратний	ринковий	доходний
Програмні продукти	доходний	ринковий	витратний
Дистриб'юторські мережі	витратний	доходний	ринковий
Родовища	доходний	ринковий	витратний
Права по франчайзингу	доходний	ринковий	витратний
Корпоративна практика і процедури	витратний	доходний	ринковий

Джерело: [9]

Коректне застосування певного методу при оцінці відповідного виду інтелектуальних активів дозволяє досягти вищої точності оцінки, що в кінцевому наслідку призводить до правильної оцінки інтелектуального капіталу підприємства в цілому.

На сьогодні науковцями розроблена ціла низка специфічних методів оцінки інтелектуального капіталу підприємства, кожен з яких в тією чи іншою мірою охоплює складові інтелектуального капіталу, а також дає змогу в динаміці розглянути розвиток кожної складової інтелектуального капіталу.

Першим та найбільш загальним методом оцінки інтелектуального капіталу підприємства на узагальнюючому рівні є коефіцієнт Тобіна q , що в числовому значенні характеризує рівень розвитку інтелектуального капіталу компанії й розраховується як відношення ринкової вартості компанії до вартості заміщення її реальних активів.

Таким чином, даний показник відображає всі складові вартості компанії, не показані в балансових звітах. Поряд із такими різноманітними чинниками, як прогнозовані майбутні доходи, побоювання брокерів, думки експертів і дефекти ринку, у ньому побічно враховані нематеріальні активи, які охоплюються терміном «інтелектуальний капітал». Якщо q -індекс Тобіна більше одиниці, це означає, що ринкова вартість компанії перевершує балансову вартість, і, отже, у біржовій ціні відображені деякі

позабалансові (але значущі) активи компанії. Якщо q-індекс Тобіна менше одиниці, це означає, що біржова вартість менше сумарної балансової вартості її активів, з чого випливає, що компанія, можливо, недооцінюється біржею, а можливо є неефективною.

Практично q-індекс Тобіна може бути використаний для оцінки значущості інтелектуального капіталу в різних галузях. Фахівці групи Carnegie Group розрахували відношення ринкової вартості до балансової вартості в кількох галузях і виявили, що чим складніше використовувані технології, тим вище середньогалузеве значення цього показника. Інакше кажучи, високотехнологічні галузі відрізняються високими значеннями q-індексу Тобіна. Переваги коефіцієнта Тобіна над інтегральними показниками: ринкова вартість об'єкта менш схильна до змін під впливом неринкових факторів, ніж ринкова ціна акцій підприємства; методика обчислення коефіцієнта Тобіна може застосовуватись до всіх форм організації підприємств.

Лейфом Едвінсоном була розроблена власна методика оцінки інтелектуального капіталу підприємства. Для цього був розроблений спеціальний інструмент Skandia Navigator [1], де застосовується матриця для оцінки інтелектуального капіталу, яка побудована на основі використання 73 показників і реалізована у вигляді комп'ютерної програми. Він дає змогу простежити, як людський капітал у взаємодії зі споживчим капіталом, внутрішніми процесами і здатністю компанії до інновацій, створює фінансову цінність компанії. Перевагами вважають: можливість слідкувати за змінами показників, створення умов для навчання, розвитку та підвищення кваліфікації персоналу, набуття фінансових, технологічних, інформаційних, інноваційних та конкурентних переваг підприємством; недоліком – відсутність чітких зв'язків між вищезазначеними сферами підприємства.

Д. Андріссеном [4] було розроблено власний інструментарій оцінки інтелектуального капіталу – монітор нематеріальних активів. Даний метод передбачає застосування системи стратегічних індикаторів, що відображають процес відтворення й використання інтелектуального капіталу. Монітор нематеріальних активів виокремлює три напрями оцінювання інтелектуального капіталу: наші клієнти, наша компанія, наші люди. Методика дає змогу отримати інформацію не про минулі досягнення компанії, а про те, як компанія розвивається. Її недоліком можна вважати відсутність універсальних параметрів оцінки інтелектуального капіталу, тому керівництву необхідно самостійно визначати набір показників, які найбільш вдало характеризують діяльність підприємства.

Й. Руссом [11] був представлений індекс інтелектуального капіталу, який передбачає консолідацію окремих індексів інтелектуального капіталу у єдиний інтегральний індекс, що оцінюється в зіставленні зі зміною ринкового капіталу фірми. Дана методика націлена на побудову всеосяжної картини створення вартості в компанії. Фактично здійснена спроба об'єднати декілька різних індикаторів в один індекс, і пов'язати зміни в інтелектуальному капіталі зі змінами на ринку. Підхід поєднує стратегію, нефінансові характеристики, фінанси й додану вартість. Відмінні риси ІК-індексу: фокусування на моніторингу динаміки ІК, загальний огляд компанії, відмінний від аналізу фізичних активів.

Сучасні методи оцінки інтелектуального капіталу передбачають застосування послуг консалтингових компаній, а тому є порівняно дорогими. Так метод «Брокер технологій» передбачає визначення вартості інтелектуального капіталу фірми на

основі застосування 20 аудиторських питань і діагностики результатів обробки відповідей. Модель Б. Лева «Value Chain Blueprint» [9] побудована на оцінці спроможності підприємства до інновацій. Для оцінки виокремлюють дев'ять груп показників, такі як: накопичені, придбані навички, ділова мережа, інтелектуальна власність, технологічна можливість реалізації інновацій, перспективи зростання компанії тощо. Значна перевага – можливо використовувати в обліку, але є складності в розрахунку показників перспективного періоду.

Прогресивним напрямком оцінки інтелектуального капіталу є методика Intangible Assets, розроблена К.Е. Свейбі [3], де невідчутні активи поділяються на зовнішню структуру, внутрішню структуру та компетенцію людей. Кожен із трьох нефінансових показників оцінюється з точки зору зростання ефективності, стабільності й інновацій. Головними перевагами цієї методики є: збір внутрішньої та зовнішньої інформації щодо змін основних показників інтелектуального капіталу; формування процесу передачі і перетворення знань на матеріальний носій, інструмент створення цінностей. Однак головна роль приділяється компетенції співробітників, внутрішня та зовнішня структура опиняється на другому плані, а сфера фінансів взагалі не враховується. Слід зазначити, що визначення рівня інвестування у розвиток креативності персоналу та НДДКР надає змогу визначити спроможність підприємства щодо пришвидшення інноваційного розвитку.

Також в рамках оцінки інтелектуального капіталу застосовують збалансовану систему показників (Balanced Scorecard). Ця методика оцінки матеріальних та нематеріальних активів ґрунтується на чотирьох складових – фінанси, маркетинг, внутрішні бізнес-процеси, навчання та зростання. Її перевагами є: легке сприйняття та швидке застосування на практиці; становлення причинно-наслідкових зв'язків між показниками різних сфер; надання можливості ефективного використання стратегії розвитку інтелектуального капіталу підприємства; спроможність якісно впливати на запити та побажання клієнтів. Однак показники, що формують цю систему, не є сталими, тому запровадження Balanced Scorecard потребує постійного навчання персоналу щодо її використання та пристосування до змін зовнішнього середовища.

Завданням інвестиційного контролера на підприємстві, в першу чергу, є ідентифікація потреби в оцінці інтелектуального капіталу. Після того, як визначена мета оцінки (це може бути здійснено як для порівняння рівня інтелектуального капіталу підприємства з відповідними показниками конкурентів, так і для визначення конкретних напрямів інвестування в окремі елементи інтелектуального капіталу), інвестиційний контролер має обрати той метод оцінки, який найбільше відповідає цілям оцінки й, базуючись на отриманих результатах, приймати управлінські рішення, які в першу чергу стосуватимуться пріоритетних напрямів інвестування коштів підприємства.

Висновки. Таким чином, розглянувши існуючі підходи до оцінки інтелектуального капіталу підприємства бачимо, що неможливо здійснити однозначну оцінку на основі концептуально узгоджених показників. Тим не менш, постійне застосування обраної для конкретного підприємства методики дозволяє не тільки в динаміці аналізувати зміну окремих складових інтелектуального капіталу підприємства, але й розробляти комплекс заходів, що сприятимуть оптимізації кожної зі складових інтелектуального капіталу, ідентифікувати пріоритетні напрями інвестування ресурсів підприємства.

Проте, різноманітність підходів до оцінки інтелектуального капіталу не дає змоги здійснювати якісний порівняльний аналіз різних підприємств, адже недостатність інформації, з однієї сторони, та відсутність єдиної методики - з іншої, призводять до того, що наразі підприємства, які такі здійснюють оцінку інтелектуального капіталу, мають змогу лише розглядати внутрішній аспект отриманих результатів та не можуть робити порівняльні висновки стосовно розвиненості їх інтелектуального капіталу в галузевому розрізі. Подолати цю суперечність можна лише шляхом уніфікації методів оцінки інтелектуального капіталу на рівні галузі.

Перспективи подальших досліджень. Подальші напрями дослідження пов'язані з фіксацією чіткого взаємозв'язку між метою оцінки інтелектуального капіталу та найбільш прийнятними методами оцінки, відповідно до визначеної мети. При цьому планується провести додаткове дослідження стосовно того, які методи є більш прийнятними до використання залежно від галузі функціонування підприємства.

Література.

1. Edvinsson L. Intellectual Capital: The Proven Way to Establish Your Company's Real Value by Measuring Its Hidden Brainpower / L. Edvinsson, M. Malone. – N. Y. : Harper Business, 1997. – 225 p.
2. European Commission work on Intangible Assets. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ll-a.fr/intangibles/ec_work.html
3. Sveiby K. The Intangible Asset Monitor. J. of Human Resource Casting and Accounting, 2(1). – 1997.
4. Андриссен Д. Невесомое богатство. Определите стоимость вашей компании в экономике нематериальных активов [Электронный ресурс] / Д. Андриссен, Р. Тиссен / Е. Пестерева (пер.). — М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 304 с. — ISBN 5-901028-80-5. – Режим доступа: http://www.cfin.ru/finanalysis/value/study_yourcompany.shtml?printversion
5. Василенко В. М. Підходи і методи оцінки інтелектуального капіталу (теоретичний аспект) / В. М. Василенко // Вісник Приазовського державного технічного університету : зб. наукових праць / ПДТУ. - Маріуполь, 2011. - Вип. 21. - С. 134-138
6. Грішнова О. А. Нагромадження людського, інтелектуального і соціального капіталу підприємства як основна форма його капіталізації / О. А. Грішнова. – Донецьк : Вісник Донецького університету економіки і права. – 2011. – № 1. – С. 10–13.
7. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 1 (7). – С. 34–42.
8. Лось В.О. Концепція впливу інтелектуального капіталу на інноваційний розвиток підприємства / В.О. Лось // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя, 2008. – № 2. – С. 125-130
9. Методологічні аспекти оцінки вартості інтелектуального капіталу / А. Д. Євсєєв // Економіка промисловості. - 2012. - № 3-4. - С. 336-345
10. Нагорна І.І. Сутність та оцінка інтелектуального капіталу на підприємстві / І.І. Нагорна // Економічний простір. – 2011. – № 46. – С. 278–285.
11. Руус Й., Пайк С., Фернстрем Л. Интеллектуальный капитал: практика управления [Текст] /Йоран Руус, Стивен Пайк, Лиза Фернстрем; перевод с англ. под ред. В.К. Дерманова. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во «Высшая школа менеджмента». Издат. дом С.-Петербур. ун-та, 2008. – xii - 436 с.

References.

1. Edvinsson L. Intellectual Capital: The Proven Way to Establish Your Company's Real Value by Measuring Its Hidden Brainpower / L. Edvinsson, M. Malone. – N. Y. : Harper Business, 1997. – 225 p.
2. European Commission work on Intangible Assets. – [Electronic resource]. – Access mode: www.ll-a.fr/intangibles/ec_work.html
3. Sveiby K. The Intangible Asset Monitor. J. of Human Resource Casting and Accounting, 2(1). – 1997.

4. Andrisson D. Determine the value of your company in the economy of intangible assets [Electronic resource] / D. Andrisson, R. Thiessen / E. Pestereva (trans.). - M.: Olimp-Business CJSC, 2004. - 304 p. - ISBN 5-901028-80-5. - Access mode: http://www.cfin.ru/finanalysis/value/study_yourcompany.shtml?printversion
5. Vasylenko, V.M. (2011). Pidkhody i metody otsinky intelektualnoho kapitalu (teoretychnyy aspekt) [Approaches and methods of evaluation of intellectual capital (theoretical aspect)] Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky – Azov State Technical University. Avg.: Economic Science. 21, 134-138 Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2011_21_21 [in Ukrainian].
6. Grishnova O.A. Social'nyj kapital: sutnist', znachennja, vzajemozv'jazok z inshymy formamy kapitalu / O.A.Grishnova, N.A.Polyv'jana // Ukrai'na: aspekty praci. – 2009. – №5. – p.19–24
7. Grishnova O.A. Nagromadzhennja ljuds'kogo, intelektual'nogo i social'nogo kapitalu pidpryjemstva jak forma jogo kapitalizacii' / O.A. Grishnova // Visnyk Donec'kogo Universytetu ekonomiky ta prava. – 2011. – №1.– p. 11.
8. Los, V.O. (2008), “The concept of intellectual capital influence on company innovative development”, [“Kontsepsiya vplyvu intelektualnoho kapitalu na innovatsiynny rozvytok pidpryemstva”], Derzhava ta region, Zaporizhzhja, No. 2, pp. 125-130
9. «Methodological aspects of intellectual capital estimation», [“Metodolohichni aspekty otsinky vartosti intelektualnoho kapitalu”] / Ievsieiev, A.D., Ekonomika promyslovosti, 2012. - № 3-4. – pp. 336-345
10. Nahorna, I.I. (2011), “Essence and estimation of company intellectual capital”, [“Sutnist ta otsinka intelektualnoho kapitalu na pidpryemstvi”], Ekonomichnyy prostir, 2011, No 46, pp. 278-285
11. Ruus, J., & Pike, S., & Fernstrem, L. (2008). Intellectual'nyj kapital: praktika upravlenja [Intellectual capital: Management Practices]. SPb: Graduate School of Management. 461 [in Russian].

А.Т. Козловский, аспирант

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА КАК ЭЛЕМЕНТ ИНВЕСТИЦИОННОГО КОНТРОЛЛИНГА НА ПРЕДПРИЯТИИ

В статье рассмотрены методы оценки интеллектуального капитала предприятия. Доказано, что в современных условиях оценка интеллектуального капитала позволяет определить приоритетные направления инвестирования средств и ресурсов предприятия, а соответственно управления интеллектуальным капиталом является одним из важных направлений инвестиционного контроллинга на предприятии. Предложены подходы к оценке отдельных элементов интеллектуального капитала. Подчеркнута необходимость корректного выбора инвестиционным контроллером метода оценки интеллектуального капитала, исходя из условий функционирования предприятия и цели проведения такой оценки. Сделаны выводы, что только путем периодической оценки интеллектуального капитала инвестиционный контроллер может оценить развитие его элементов и давать рекомендации по инвестициям в отдельные его составляющие для достижения положительного экономического результата.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, инвестиционный контроллинг, инвестиционный процесс.

INTELLECTUAL CAPITAL ESTIMATION APPROACHES AS AN ELEMENT OF COMPANY INVESTMENT CONTROLLING

Methods of intellectual capital estimation are represented in the article. It is proved that under current conditions the estimation of intellectual capital allows to determine priority directions of investment and resources of the company, and accordingly, management of intellectual capital is one of the important directions of investment control in the company. Approaches to the evaluation of intellectual capital elements are presented. The necessity for investment controller to choose a correct estimation method, based on the conditions of the company's operation and the purpose of carrying out such an assessment, was emphasized. It is concluded that only by ongoing evaluation of intellectual capital investment controller can evaluate the development of its elements and give recommendations on investments in its separate components in order to achieve a positive economic result.

Key words: *intellectual capital, investment controlling, investment process.*

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ З МЕТОЮ ВПРОВАДЖЕННЯ В НІЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

В статті автор висуває думку, що темпи розвитку регіонів та їх частин залежать від віддаленості до економічних центрів. Цим пояснюється, що в різних містах одного регіону різні темпи соціально-економічного розвитку. З метою підтвердження цієї думки, автор здійснює аналіз соціально-економічних показників Київської області. Для зручнішого порівняння соціально-економічного стану різних районів і міст здійснюється консолідація результатів аналізу, як сума всіх показників. Отримані консолідовані оцінки порівнюються з віддаленістю міст та районів від міста Київ. Автор наголошує на важливості активної громадської позиції членів громад в розвитку територій. Модель соціально-орієнтованого підприємництва пропонується як інструмент зрівнювання соціально-економічного стану районів та міст регіону.

Ключові слова: соціально-економічний стан, соціально-орієнтоване підприємництво, депресивні території.

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення, які почалися в Україні з проголошенням незалежності і тривають досі, змінюють вектор інтересу суспільства з села до міста. Тобто люди стають менш зацікавлені в проживанні в сільській місцевості та веденні домашнього господарства. Цьому є ряд чинників. Зокрема, це зменшення престижності сільського життя та економічна не вигідність приватного сільськогосподарського виробництва. Як результат, все більше людей залишають сільські населені пункти та віддалені містечка, переїжджаючи в пошуках кращого життя ближче до обласних центрів та великих міст. Це, в свою чергу, спричиняє занепад сіл та міст, що в подальшому призводить до зростання депресивності цілих районів та областей. Так, наприклад, за останні десять років в Україні зникло 174 села [1]. Тобто в середньому щороку з карти України зникає 17-18 сіл. Впродовж 2006-2015 років найбільш гостро цей процес проявлявся у Сумській (-33 села) та Чернігівській (-23 села) областях. Це підтверджується загальноновизнаним твердженням щодо депресивності північно-східного регіону України [2].

Аналіз останніх досліджень. Питанням занепаду сільських територій та загалом цілих регіонів України займалися вітчизняні вчені, такі як Прокопа І.В., Саблук П.Т., Шанін О.В. та інші. Значний вклад в вирішення проблеми занепаду регіонів за допомогою використання соціально спрямованого підприємництва та розвитку соціального капіталу зробили вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема, Портер М.Е., Грегори Діз, Кіреєва О.Б. та інші. Дослідження останніх ґрунтуються на використанні нової моделі підприємництва соціального спрямування, яка в своїй діяльності на перше місце ставить отримання соціального ефекту, а вже потім комерційного.

Невирішені частини проблеми. Вітчизняна теорія і практики досі не вивели єдиної методики розвитку депресивних регіонів. Соціальному підприємництву, як можливному інструменту вирішення вказаної проблеми, не приділено належної уваги.

Постановка завдання. В своїй статті [3] автор описує власну модель соціального підприємництва – соціально-орієнтоване підприємництво, запровадження якої, на думку автора, здатне зупинити занепад територій віддалених від великих промислових, економічних та туристичних міст. З метою більш повного представлення моделі соціально-орієнтованого підприємництва необхідним є аналіз розвитку населених пунктів в залежності від їхньої відстані до обласного центру, великого промислового, економічного чи туристичного центру, тобто місця, до якого спрямовується розвиток регіону.

В цій статті автор аналізує соціально-економічний стан Київської області та оцінює наскільки відрізняється розвиток районів та міст залежно від відстані до обласного центру – столиці України міста Києва.

Таким чином, в цій статті поставлені наступні питання:

- визначення соціально-економічного стану міст та районів Київської області;
- співставлення результатів оцінки з географічним розташуванням міст та районів по відношенню до м. Київ;
- формування висновків на основі отриманих результатів та надання пропозицій щодо можливого вирішення проблеми надмірної диференціації темпів розвитку міст та районів, що веде до депресивності великих територій Київської області.

Виклад основного матеріалу досліджень. Київську область вважають однією з найбагатших та найпотужніших в промисловому та сільськогосподарському плані в Україні. Загалом це твердження є вірним. Однак, розвиток в області є нерівномірним. І, можливо, близькість Києва навіть посилює цю нерівномірність. Столиця притягує до себе людей, які шукають роботу з більшими заробітними платнями та кращими умовами праці. В Києві працює дуже багато жителів всіх районів Київщини і навіть Чернігівської та Житомирської областей, які кожного ранку їдуть в столицю на роботу, а ввечері повертаються додому. Відносна близькість столиці сприяє цьому. Наприклад, від найбільш південного районного центру Київської області м.Тетіїва до столиці 170 км (менше 3 годин автомобілем), а від Чернігова до Києва ще менше – 143 км. Окрім соціально-економічних умов, ці масові маятникові міграції до Києва посилюються за рахунок психологічних факторів: люди вважають, що престижніше працювати на якомусь підприємстві в столиці, ніж на приблизно такому ж за розмірами та за оплатою праці підприємстві в регіоні. Також необхідно врахувати, що основним напрямком господарської діяльності в віддалених від столиці населених пунктах є сільське господарство, що також в наш час втрачає зацікавленість з боку населення. Підтвердженням цих слів є дані Державної служби статистики [1].

В 2014 році порівняно з 2013 роком чисельність сільського населення скоротилася на 1222 чол. В 2015 році відносно 2014 року показник зріс на 189 чол. Але варто врахувати, що за цей період (2013-2015 рр.) чисельність міського населення зросла на 7790 чол. (на 4978 чол. в 2014 році і на 2812 чол. в 2015 році). При цьому найбільший приріст міського населення області за період 2013-2015 рр. відбувся в містах, які розташовані найближче до Києва: Бровари (+1828 чол.), Буча (+2021 чол.), Ірпінь (3079 чол.). В той час, міське населення міст віддалених від столиці за вказаний

період значно скоротилося: Яготин (-289 чол.), Тараща (-338 чол.), Ставище (-250 грн.), Сквиря (-322 чол.) тощо.

Закономірно, що подібна тенденція буде прослідковуватися не тільки в механічному, але й в природному прирості населення.

Як видно зі статистичних даних по природному приросту населення Київської області, демографічна ситуація в регіоні є критичною. Щороку негативне сальдо приросту населення зростає. В 2013 році кількість померлих перевищувала кількість народжених на 6687 осіб, в 2014 році – на 7364 особи, в 2015 – на 8224 особи. Загалом за 2013-2015 роки чисельність населення Київської області скоротилася на 22275 осіб за рахунок природних процесів. Однак, в деяких населених пунктах це сальдо є позитивним. Це міста та селища, які знаходяться найближче до Києва та постійно розвиваються. Тобто вони є привабливими для життя людям з інших населених пунктів області чи загалом України. Зокрема, за 2013-2015 роки за рахунок природного приросту населення зросло в м. Бровари (+827 чол.), м.Ірпінь (+526 чол.), м.Вишневе (+446 чол.), м.Вишгород (+392 чол.), м.Обухів (+332 чол.), Бориспіль (+325 чол.). Також позитивне сальдо природного приросту прослідковується в м.Славутич, яке знаходиться на відстані 190 км від столиці. За досліджуваний період населення зросло на 282 особи за рахунок перевищення народжуваності над смертністю. Це можна пояснити тим, що місто Славутич є наймолодшим містом області, яке будувалося «з нуля» та заселялося переважно кваліфікованими спеціалістами для обслуговування Чорнобильської АЕС.

Варто зазначити, що чисельність населення сільських територій скорочується більшими темпами, ніж чисельність населення міських територій. Це видно з таблиць 1 і 2.

Таблиця 1

Стан народжуваності та смертності в Київській області в 2013-2015 рр., чол.

	2013			2014			2015		
	наявна чисель- ність насе- лення	Наро- дилось	По- мерло	наявна чисель- ність насе- лення	Народи- лось	По- мерло	наявна чисель- ність насе- лення	Наро- дилось	Помер- ло
міське населення	1070221	12879	12935	1075199	13102	13703	1078011	12715	14032
сільське населення	655257	7632	14263	654035	7798	14561	654224	7490	14397
Всього	1725478	20511	27198	1729234	20900	28264	1732235	20205	28429

Джерело: складено автором за даними: [1]

Таблиця 2

Показники народжуваності та смертності в Київській області в 2013-2015 рр., чол./тис.чол.
наявного населення

	Показник народжуваності			Показник смертності		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
міське населення	12.033963	12.185651	11.79487	12.086289	12.744618	13.016565
сільське населення	11.647338	11.922909	11.448678	21.767032	22.263335	22.006224
Всього (по Київській області)	11.887141	12.086276	11.664122	15.762589	16.344809	16.411746

Джерело: складено автором за даними: [1]

Як видно з таблиці 2, показник смертності в Київській області значно перевищує показник народжуваності і він має тенденцію до збільшення за вказаний період (від 15,76 померлих осіб на 1000 осіб наявної чисельності населення до 16,41 померлих осіб на 1000 осіб наявної чисельності населення). В той час показник народжуваності скорочується: від 11,89 народжених осіб на 1000 осіб наявного населення в 2013 році до 11,66 народжених осіб на 1000 осіб наявного населення в 2015 році). Важливим є той факт, що по міському населенню Київської області за досліджуваний період показники народжуваності і смертності майже рівні і коливаються в межах 11,79-13,02 особи на 1000 осіб наявного населення. Однак певне занепокоєння викликає те, що в 2015 році розрив між смертністю та народжуваністю перевищив 1 особу на 1000 осіб наявного населення міст області.

Та найбільш негативним залишається той факт, що в селах смертність вдвічі перевищує народжуваність. При цьому процес має тенденцію до погіршення: за 2013-2015 рр. народжуваність зменшується (з 11,65 осіб на 1000 осіб наявного населення до 11,45 осіб на 1000 осіб наявного населення), а смертність зростає (з 21,77 осіб на 1000 осіб наявного населення до 22,01 осіб на 1000 осіб наявного населення).

Аналіз населення за питомою часткою населення окремих вікових категорій до загальної чисельності населення сільських територій/міст/всієї області не виявив значних змін за досліджуваний період (на основі постійного населення).

Як видно з таблиці 3, структура населення за віком за 2013-2015 рр. є майже незмінною.

По аналізу населення Київської області можна зробити висновок, що чисельність населення сіл скорочується значними темпами. Це відбувається як за рахунок міграційних процесів селян до пристолічних міст та селищ, так і за рахунок значного перевищення смертності над народжуваністю серед сільського населення.

Також багато про рівень депресивності територій можна сказати на основі аналізу стану та розвитку освіти та дозвілля.

Аналіз статистичних даних показав, що кількість клубів збільшується в основному в пристолічних населених пунктах. Так, в 2014 році кількість клубів збільшилася на 3 одиниці і становила 842 клуби. При цьому зростання відбулося на 2 одиниці в Києво-

Святошинському районі. Також за 2013-2014 роки на один клуб стало більше в Іванківському районі, але вже в 2015 році кількість клубів в цьому районі стала такою, як була в 2013 році – 48 одиниць. Однак простежується зростання клубів в 2015 році в місті Ірпінь – кількість клубів зросла на 3 одиниці в 2015 році відносно 2014 року. Як результат, за 2014-2015 роки кількість клубів в Київській області зросла на 3 одиниці (за рахунок збільшення кількості клубів в м.Ірпінь). Загалом за досліджуваний період 2013-2015 років кількість клубів в регіоні зросла на 6 одиниць (з 839 клубів в 2013 році до 845 клубів в 2015 році).

Таблиця 3

Структура населення Київської області за віком в 2013-2015 рр.

2013 рік					
	Всього населення, чол.	0-14 років	15-34 років	35-64 років	від 65 року
сільське населення	660528	15%	26%	39%	20%
міське населення	1059171	16%	29%	43%	12%
Всього (по Київській області)	1719699	15%	28%	42%	15%
2014 рік					
	Всього населення, чол.	0-14 років	15-34 років	35-64 років	від 65 року
сільське населення	659306	15%	26%	39%	20%
міське населення	1064149	16%	28%	43%	12%
Всього (по Київській області)	1723455	16%	27%	42%	15%
2015 рік					
	Всього населення, чол.	0-14 років	15-34 років	35-64 років	від 65 року
сільське населення	659495	16%	25%	39%	19%
міське населення	1066961	16%	28%	43%	13%
Всього (по Київській області)	1726456	16%	27%	42%	15%

Джерело: складено автором за даними: [1]

Варто зазначити, що клуб – це, в першу чергу, місце для зборів громад населених пунктів, проведення концертів, вистав тощо. Частота їх проведення говорить про рівень зацікавленості населення в культурному розвитку та в суспільній активності населення. Наявність в населеному пункті клубу дає можливість громаді організовувати культурний розвиток та зміцнювати зв'язки між членами громади, тобто накопичувати соціальний капітал.

Аналіз по бібліотеках області підтверджує цю думку. Збільшення читачів бібліотек говорить про зацікавленість населення в саморозвитку, превалювання пріоритетності читання книг над переглядом телевізора. Аналіз показує, що за досліджуваний період кількість бібліотек скоротилася на 6 одиниць (з 897 бібліотек в 2013 і 2014 роках до 891 бібліотек в 2015 році). Зменшення кількості бібліотек відбулося в Васильківському (-3 одиниці), Згурівському (-2 одиниці), Фастівському (-1 одиниця) районах. Також простежуються зміни в м.Бровари та Броварському районі і м.Переяслав-Хмельницький і Переяслав-Хмельницькому районі. Так, в 2015 році в Броварському районі кількість бібліотек скоротилася на 4 одиниці (з 37 бібліотек в 2013 і в 2014 роках до 33 бібліотек в 2015 році). Однак, варто врахувати, що в 2015 році в місті

Бровари кількість бібліотек зросла на 4 одиниці. Причиною цих змін може бути переміщення сільських бібліотек району до районного центру. Подібна ситуація простежується в м.Переяслав-Хмельницький та Переяслав-Хмельницькому районі. Так, в 2013 і 2015 роках в Переяслав-Хмельницькому районі було 40 бібліотек, а в м.Переяслав-Хмельницький жодної. Але в 2014 році в районному центрі з'явилося 3 бібліотеки, в той час як в районі на 3 бібліотеки стало менше.

Однак, варто мати на увазі, що в час всеохопності інформаційних технологій ставлення людей до бібліотек є умовним. Тому що кожен може спокійно читати книги в електронному вигляді. Це, звичайно ж, впливає на кількість бібліотек, які обслуговують громади населених пунктів.

Що стосується освіти, то простежується збільшення кількості учнів на фоні зменшення загальноосвітніх закладів. Загалом за період 2013/2014 - 2015/2016 навчальних років кількість шкіл в Київській області скоротилася на 6 одиниць. Зокрема: в Баришівському районі з 24 шкіл, які були в 2013/2014 навчальному році, в 2014/2015 та 2015/2016 навчальних роках залишилося 23 школи; в Богуславському районі зменшення на 2 школи прослідковується в 2015/2016 навчальному році; в Васильківському районі на одну школу стало менше теж в 2015/2016 навчальному році; в Згурівському, Переяслав-Хмельницькому та Тетіївському районах по одній школі закрили в 2014/2015 навчальному році; на дві школи стало менше в 2014/2015 навчальному році в Сквирському районі; по одній школі закрили в 2015/2016 навчальному році в Яготинському районі та м.Обухів. При цьому, спостерігається збільшення кількості шкіл в населених пунктах, які близько розташовані до столиці: Києво-Святошинський район (+3 школи), Обухівський район (+1 школа), м.Бровари (+1 школа) та м.Буча (+1 школа).

В той час кількість учнів в Київській області за досліджуваний період має тенденцію до зростання. В 2014/2015 навчальному році порівняно з 2013/2014 навчальним роком кількість учнів збільшилася на 7555 учнів, а в 2015/2016 навчальному році порівняно з 2014/2015 навчальним роком - на 6506 учнів. Загальний приріст кількості учнів за досліджуваний період склав 14061 учень. Найбільше зростання протягом цих трьох навчальних років в розрізі області відбулося в Києво-Святошинському районі (+3062 учні), м.Бровари (+1579 учнів), м.Ірпінь (+1417 учнів), Вишгородському районі (+1080 учнів), м.Буча (+984 учня) тощо. Разом з цим, простежується також скорочення учнів в віддалених частинах області: Тетіївському районі (-188 учнів), м.Славутич (-124 учня), Таращанському районі (-104 учня) тощо.

Дещо інша тенденція прослідковується з дошкільними навчальними закладами Київської області. З 2013 по 2015 роки кількість дитячих садків збільшилася з 725 до 735 одиниць, тобто на 10 дошкільних навчальних закладів. Зростання відбулося за рахунок Баришівського (+2), Миронівського (+2), Білоцерківського (+2), Бориспільського (+1), Іванківського (+1), Києво-Святошинського, Обухівського (+1), Фастівського (+1) районів та міст Бровари (+3), Ірпінь (+3), Буча (+1), Фастів (+1). Також прослідковується зменшення кількості дитячих навчальних закладів у віддалених від м.Києва районах: Володарському (-3), Переяслав-Хмельницькому (-2), Сквирському (-1), Тетіївському (-1), Згурівському (-1), а також Броварському районі (-1).

При цьому, кількість вихованців дитячих садків в цей період теж зростала. Так, в 2014 році порівняно з 2013 роком кількість закладів зросла на 2546 одиниць, а в 2015 році порівняно з 2014 роком – на 1553 одиниці. Загальне зростання чисельності вихованців за 2013-2015 роки складає 4099 одиниці. Статистичні дані показують, що в 2013-2015 роках найбільше зростання чисельності вихованців дошкільних навчальних закладів відбувалося в близьких до столиці районах і містах: Києво-Святошинський (+843 вихованці), Васильківський (+290 вихованців), Обухівський (+228 вихованців), Бориспільський (+224 вихованці) районах та в містах Бровари (+555 вихованців), Ірпінь (+398 вихованців), Буча (+234 вихованця). При цьому дуже цікавою є ситуація з Броварським районом, який межує з Києвом. Тут кількість вихованців дошкільних навчальних закладів за вказаний період скоротилася на 103 людини (-31 вихованець в 2014 році порівняно з 2013 роком і -72 вихованці в 2015 році порівняно з 2014 роком). Можна припустити, що це пов'язано з закриттям одного дитячого садка в 2015 році, що, в свою чергу, викликано розвитком м.Бровари і м.Києва в напрямку Броварського району і, відповідно, більшою цікавістю міських дитячих садків порівняно з сільськими та селищними дитячими садками району.

Що стосується вищих навчальних закладів області, то їхня кількість за 2013-2015 роки не змінилася і становить 23 одиниці. По чисельності студентів простежується тенденція до скорочення по всіх ВНЗ. Так, в 2013 році кількість студентів становила 34289 чоловік, в 2014 році – 31919 чоловік, в 2015 році – 30055 чоловік. Загальне скорочення за досліджуваний період становить 4234 студенти. Цю негативну динаміку можна пояснити близькістю м.Києва з більш престижними вищими навчальними закладами.

Мабуть, найбільш важливе місце в питанні розвитку населених пунктів посідає економічна складова. Вона залежить, в першу чергу, від наявності потенційного фінансування, яке можна залучити для розвитку населеного пункту. Тобто мова йде про наявність суб'єктів господарювання, які, завдяки своїй підприємницькій діяльності, здійснюють це фінансування опосередковано (через сплату місцевих податків) та безпосередньо (за допомогою підтримки певних об'єктів чи процесів в населеному пункті або одноразових спонсорських підтримок). Окрім цього, підприємства є місцем роботи для населення, тобто джерелом отримання фінансової підтримки (у вигляді заробітної плати) для забезпечення життєдіяльності населення.

З даних Державної служби статистики по підприємствах Київської області (на основі статистичних даних сформованих за інституціональним підходом без банків, бюджетних установ, фізичних осіб – суб'єктів господарювання та включаючи фермерські господарства з кількістю зайнятих до 50 осіб) прослідковується досить неоднозначна тенденція.

В 2013 році нараховувалося 18676 підприємств. В 2014 році їхня кількість зменшилася на 803 підприємства. При цьому, скорочення кількості відбулося в основному за рахунок малих (мікро) підприємств (-549 підприємств в 2014 році порівняно з 2013 роком). В 2015 році порівняно з 2014 роком прослідковується незначне зростання: кількість підприємств зросла на 291 підприємство і становило 18164 суб'єкти господарювання. Відповідно, кількість малих (мікро) підприємств теж зросла до позначки 14611 підприємств (+311 суб'єктів господарювання – приріст в 2015 році порівняно з 2014 роком). Більш глибокий і точний аналіз по підприємствах

області провести немає змоги, оскільки значна кількість даних не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності інформації.

Регіональну закономірність розміщення підприємств виводити теж немає сенсу, оскільки більшість інформації по великих і середніх підприємствах немає змоги опрацювати у зв'язку з вищевказаними законодавчими обмеженнями. Щодо малих (в т.ч. мікро-) підприємств, то вони не відображають реальну ситуацію по підприємництву в області. Це пояснюється тим, що значна частина малих підприємств не оформлена належним чином (тобто можуть не потрапити до даних офіційної статистики) та велика кількість підприємств таких розмірів існує не більше кількох років, а потім ліквідується, при цьому не приносячи помітного соціального та економічного ефекту громаді.

Окрему увагу слід приділити аналізу стану безробіття в Київській області, оскільки зростання кількості безробітних в регіоні сприяє бажанню населення виїжджати в більш економічно розвинені населені пункти в пошуках заробітку. Відповідно, кількість економічно активного населення в такому регіоні зменшується, що спричиняє економічний та соціальний застій регіону, який в майбутньому призводить до депресивності та занепаду регіону.

Динаміка показника частки безробітних показує щорічне зростання (з 0,94% в 2013 році до 1,16% в 2015 році), навіть попри те, що чисельність населення області теж зростає. Це говорить про те, що кількість безробітних зростає швидшими темпами, ніж чисельність населення регіону. Найбільше значення показника з явною тенденцією до зростання виявлено в віддалених від столиці населених пунктах та районах: Володарський район (з 5,79% в 2013 році до 6,06% в 2015 році), Згурівський район (з 3,47% в 2013 році до 4,10% в 2015 році), Тетіївський район (з 2,61% в 2013 році до 3,50% в 2015 році), м.Ржищів (з 1,58% в 2013 році до 3,23% в 2015 році) тощо. При цьому, в деяких пристойних районах спостерігається зменшення значення показника частки безробітних: Баришівський район (з 0,86% в 2013 році до 0,78% в 2015 році), Бориспільський район та м.Бориспіль (з 0,74% в 2013 році до 0,68% в 2015 році).

Варто зазначати, що статистичні дані по стану безробіття в області не показують цілком достовірну інформацію. Статистика ґрунтується на основі даних щодо того, скільки людей стало на облік в центрах зайнятості. Однак багато людей є безробітними, хоча при цьому не зареєстровані у вказаних державних органах.

Важливе місце в розвитку регіонів посідає фінансова спроможність для здійснення якісних перетворень. Аналіз обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) показує, що обсяг фінансових впливів з-за кордону має тенденцію до зменшення в більшості районах та містах регіону, особливо ситуація погіршилася в 2015 році. Так, наприклад, в м.Бровари в 2014 році порівняно з 2013 роком показник зріс на 20,75%, а в 2015 році відносно 2014 року зменшився на 8,00%, в м.Васильків обсяг іноземних інвестицій в 2014 зріс майже вп'ятеро (на 492,22%), а в 2015 році знизився 31,14%. Однак не можна однозначно сказати, що зменшення показника є негативною тенденцією для соціально-економічного розвитку району, міста чи всієї області. Головне, що інвестиції є, що говорить про намагання підприємств області розвиватися. Розмір інвестицій залежить зокрема від потреб в додаткових фінансових коштах. Ці потреби, звичайно ж, не обов'язково повинні повторюватися кожного року.

З іншого боку, в деяких випадках зменшення обсягів іноземних інвестицій можна вважати позитивним явищем, пояснюючи це тим, що підприємства можуть собі дозволити розширювати чи покращувати своє виробництво за рахунок власних коштів.

Варто сказати, що соціально-економічний розвиток будь-якого регіону залежить від самого населення, а саме від його громадської активності, бажання змінювати свої села, міста, райони та змінюватися самим.

Аналізуючи кількість громадських організацій в регіоні, як об'єднань активних та ініціативних членів суспільств, простежується майже незмінна ситуація: в 2013 році кількість громадських організацій становила 655 одиниць, в 2014 році вона збільшилася на 9,62%, що склало 718 одиниць. Однак в 2015 році показник зменшився на 8,1%, що становила 660 одиниць, що на лише 5 організацій більше, ніж це було в 2013 році. Найбільш помітні зміни прослідковуються в м.Ірпінь: з 49 організацій, які існували в 2013 році, в 2014 році залишилося лише 14 одиниць (спад на 71,43%); в 2015 році показник збільшився на 64,3% і склав 23 організації, однак це всеодно більш, ніж в два рази менше за кількість громадських організацій, яка була в 2013 році.

Загалом, кількість громадських організацій в розрізі всієї України має постійну тенденцію до зростання: у 1991 р. в нашій державі діяло близько 300 організацій, у 1992 р. – 1356, у 1993 – 3257, у 1996 р. понад 12000, в 2000 р. – понад 27000, то до 2014 року їхня кількість зросла до понад 75000 таких утворень. Проте, незважаючи на кількісну складову, спостерігалася і низька довіра до учасників цих утворень [4]. Так, М. Кармазіна зазначала: «громадські організації нині є тим інститутом, який, на жаль, не викликає довіри» [5]. Таким чином, для якісних соціально-економічних перетворень в державі і, зокрема, Київській області, необхідні активні дії членів суспільства. При цьому, кількість активних громадян та громадських організацій не є гарантією таких змін. Все залежить від якості дій таких членів.

На основі вище проаналізованих даних та даних, які не увійшли до статті, ми спробували узагальнити всі показники та визначити загальний коефіцієнт за 14 показниками по районах та містах.

Розрахунок проводився наступним чином:

- визначався приріст показника в 2015 році відносно 2013 року;
- залежно від значення приросту показника районам/містам надавалася оцінка від 1 до 3;
- значення всіх оцінок для кожного міста/району підсумовувалися.

Проведені обчислень продемонстрували очікувані результати: більш висока сума оцінки в містах/районах, які найближче розташовані до столиці, міста Києва. Найбільшу оцінку має Києво-Святошинський район, який, по суті, входить в склад самого Києва. На другому місці з сумою в 30 балів розташувалося м.Ірпінь, яке на даний час є одним з міст України з найвищими темпами розвитку. Причиною третього місця Обухівського району з сумою в 29 балів може бути зручне географічне розташування по відношенню до столиці, що окрім цього сприяло розміщенню тут найпрестижніших дачних маєтків. Місто Буча, яке має також 29 балів, розвивається разом із м.Ірпінь. За деякими даними м.Буча вважається один з лідерів міст України по привабливості життя. Тобто його оцінка, можливо, є трохи заниженою.

Як і прогнозувалося, найменша сума балів в районів та міст, що розташовані далі в м.Київ. Зокрема, Сквирський район, районний центр якого м.Сквира знаходиться на відстані 121 км від столиці, отримав в сумі лише 17 балів. Дещо неочікуваним є результат, який отримав Броварський район – 19 балів. Попри те, що він знаходиться на кордоні з Києвом. Одним з пояснень такого результату може бути те, що Броварський район сильно розтягнутий в північно-східному напрямку від Києва і значна його частина межує з Чернігівською областю, яке, між іншим, являється однією з найдепресивніших в Україні.

Висновки. Розширений аналіз соціально-економічного стану Київської області підтверджує думку, зазначену на початку статті – чим далі від великого промислового чи туристичного центру, тим темпи соціально-економічного розвитку регіону стають меншими.

Очевидно, що змінити цю ситуацію може стимулювання розвитку сільських територій та малих міст, економічна ефективність та престижність життя в яких зменшується. На нашу думку, модель соціально-орієнтованого підприємництва, згадувана в статті, може стати тим дієвим інструментом, за допомогою якого можна вирішити дану проблему. Суть моделі полягає в створенні господарського об'єкту місцевою громадою (села, селища чи містечка), на якому будуть працювати члени місцевої громади. При цьому, весь дохід (або майже весь дохід) буде направлятися в місцевий бюджет як додаткові кошти для соціально-економічного розвитку населеного пункту. Таким чином, вирішується низка питань, які мають місце в депресивних населених пунктах. Це: зацікавленість громади ефективній діяльності підприємства, наявність додаткових робочих місць, підвищення фінансової спроможності місцевого бюджету тощо.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на всебічне вивченні ризиків та вигід від впровадження моделі соціально-орієнтованого підприємництва задля розвитку сіл і містечок, віддалених від потужних економічних центрів.

Література.

- 1.Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- 2.Асоціація аналітичних громадських організацій «Соціально-економічні стратегії і партнерства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sesp.org.ua>.
- 3.Кривобок П.В. Соціально-орієнтоване підприємство як модель соціально-економічного розвитку сіл України/П.В.Кривобок//Агросвіт. – Вип.14. – 2015.- с.51-56.
- 4.Кривобок П.В. Вплив соціального капіталу на соціально-економічне зростання України/Теорія та практика регіонального розвитку: колективна ТЗЗ монографія / за заг. ред. К.Ф. Ковальчука, Л.М. Савчук. – Дніпро: Герда, 2016.
5. Зорич О. Громадські організації в Україні як суб'єкти формування громадської ідентичності: криза чи відродження? /О. Зорич // Наукові записки. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. – Вип. 6 (74).

References.

- 1.Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- 2.Asotsiatsiia analitychnykh hromadskykh orhanizatsii «Sotsialno-ekonomichni stratehii i partnerstva» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.sesp.org.ua>.

3.Kryvobok P.V. Sotsialno-orientovane pidpriemstvo yak model sotsialno-ekonomichnoho rozvytku sil Ukrainy/P.V.Kryvobok//Ahrosvit. – Vyp.14. – 2015.- s.51-56.

4.Kryvobok P.V. Vplyv sotsialnoho kapitalu na sotsialno-/ekonomichne zrostannia Ukrainy/Teoriia ta praktyka rehionalnoho rozvytku: kolektyvna T33 monohrafiia / za zah. red. K.F. Kovalchuka, L.M. Savchuk. – Dnipro: Herda, 2016.

5. Zorych O. Hromadski orhanizatsii v Ukraini yak subiekty formuvannia hromadskoi identychnosti: kryza chy vidrozhennia? /O. Zorych // Naukovi zapysky. IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. – Vyp. 6 (74).

Павел Кривобок, аспирант

Национальный университет пищевых технологий, г.Киев

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЕ КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ С ЦЕЛЬЮ ВНЕДРЕНИЯ В НЕЙ МОДЕЛИ СОЦИАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье автор предлагает мнение, что темпы развития регионов и его частей зависят от удаленности до экономических центров. Этим объясняется, что в разных городах одного региона различные темпы социально-экономического развития. С целью подтверждения этой мысли, автор осуществляет анализ социально-экономических показателей Киевской области. Для более удобного сравнения социально-экономического состояния разных районов и городов осуществляется консолидация результатов анализа, как сумма всех показателей. Полученные консолидированные оценки сравниваются с удаленность городов и районов от города. Автор отмечает важность активной общественной позиции членов общин в развитии территорий. Модель социально-ориентированного предпринимательства предлагается как инструмент уравнивания социально-экономического состояния районов и городов региона.

Ключевые слова: социально-экономическое состояние, социально-ориентированное предпринимательство, депрессивность территории.

Pavlo Kryvobok, Ph.D Student

National University of Food Technologies, Kyiv

ASSESSMENT OF THE SOCIO-ECONOMIC STATUS OF THE KYIV REGION WITH THE AIM OF IMPLEMENTATION OF MODELS OF SOCIALLY ORIENTED ENTERPRISE

In the article, the author suggests that the pace of development of regions and their parts depends on remoteness to economic centers. This explains that different cities in one region have different indicators of socio-economic development. To confirm this opinion, the author analyzes the socio-economic indicators of the Kyiv region. To compare that is more convenient the socio-economic status of different regions and cities, consolidate the results of the analysis as the sum of all indicators. The obtained summary results are comparing with the distance of cities and districts from the city of Kyiv. The author emphasizes the importance of active public actions of all members of the community in the development of territories. It proposed the model of socio-economic entrepreneurship as a tool of equalization of socio-economic status of districts and cities of the region.

Keywords: socio-economic status, socio-economic entrepreneurship, depressed territories.

Лайс Л.О., аспирант,
Киевский национальный экономический
университет имени Вадима Гетьмана

МАСШТАБЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЭНДАУМЕНТА В ЕВРОПЕЙСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ

Раскрыта природа эндаумент-фонда и его роль в финансировании высших учебных заведений в Европе. Проведен анализ современного состояния и практики использования эндаумент-фондов в процессе финансирования университетами собственных потребностей. Раскрыты особенности формирования и управления эндаумент-фондами. Выделены виды и способы наполнения эндаументов. Определены проблемы современного состояния управления эндаумент-фондами в университетах Европы.

Ключевые слова: эндаумент, управление, университет, финансирование деятельности, доверительное управление, система образования.

Актуальность темы. Развитие академической науки и образования в Европе все чаще связывается с двумя аспектами: вовлеченности университетов в социально-экономические и хозяйственные процессы и трансформацией моделей финансирования образовательного сектора. Именно финансирование высшего образования все чаще становится одним из наиболее актуальных вопросов при формировании национальных бюджетов. Образование – это одна из ключевых функций государства, а финансирование системы образования – это одно из важнейших направлений распределения средств государственного бюджета. Занимая от 5 до 10 % национальных ВВП, финансирование системы образования представляет собой огромную ресурсную базу, которая с одной стороны должна эффективно управляться, с другой – объективно не может надлежащим образом удовлетворить постоянно возрастающие потребности университетов

Именно поэтому на сегодняшний день все более активно формируется тренд самодостаточности и автономности университетов не только как учебных заведений, но и как рыночных агентов, создающих инновационную составляющую экономики отдельного региона и государства. Подобные тенденции возможны благодаря появлению новой модели финансового самообеспечения университетов через активное использование эндаумент-фондов. Рост их количества и рост их капитализации открывает новые возможности для университетов как центров технологических инноваций. Но вместе с тем, такие возможности должны иметь и эффективные инструменты реализации, что требует разработки и внедрения новых механизмов управления эндаумент-фондами.

Проблема создания и управления эндаумент-фондами в европейских университетах на сегодняшний день является одной из наиболее актуальных в европейском менеджменте, поэтому ей посвящено огромное количество исследований. Наиболее значимые из них принадлежат таким ученым как

М. С. Амбарчян, М. Ю. Билинец, В. М. Виноградня, В. А. Галичин, Т. М. Давыденко, Р. Лоуман, О. П. Камшилина, А.В. Молина, Л. Паркер и др.

Нерешенные части проблемы. Несмотря на наличие множества исследований в сфере управления эндаумент-фондами остается ряд важных проблем, которые требуют решения по отношению к практике менеджмента таких фондов в европейских университетах. Прежде всего, это касается дифференциации моделей управления эндаумент-фондами в зависимости от типа самого фонда, а также требует решения проблема повышения эффективности привлекательности эндаумент-фондов для потенциальных инвесторов.

Цель статьи. Целью данной статьи является анализ масштабов распространения эндаумента в европейских университетах и поиск наиболее оптимальных моделей его функционирования.

Результаты исследования. В современных условиях хозяйствования и построения рыночных сетей эндаумент-фонд играет важную роль в процессе финансирования потребностей университетов. Но по своей природе эндаумент-фонд, это, прежде всего, финансовый инструмент, актив, работающий на финансовом рынке и создающий приращенную прибыль за счет инвестирования в различные проекты зачастую несвязанные с самой системой образования. При этом результаты капитализации эндаумент-фонда наоборот, направляются исключительно на нужды университетов (в том случае если университеты являются их собственниками).

Вопрос собственности и управления эндаументом является чуть ли не ключевым вопросом в разрешении проблемы их эффективного использования. Университет или любое высшее учебное заведение имеет четко определенную национальным законодательством любого государства функцию – образовательную. Эндаумент же, являясь по своей сути финансовым инструментом, предполагает необходимость ведения хозяйственной деятельности. Следовательно, повышается роль экономической функции университетов. Для того чтобы разрешить проблему несоответствия уставным целям и практической необходимости функционирования университетов последние вынуждены прибегать к достаточно сложной модели управления и распределения прибыли от результатов деятельности эндаумента.

Сама по себе экономическая природа эндаумента своими историческими традициями уходит корнями в период активизации трастовой деятельности. Хотя классическим трастом современный эндаумент навряд ли может считаться в полной мере.

А. В. Молина утверждает, что «первый эндаумент был создан в Великобритании, где для его обозначения чаще применялось понятие «траст». При этом, в Великобритании правительство заинтересовано в создании эндаументов при университетах, для чего было выделено только в 2013 году 200 тыс. фунтов стерлингов. При этом средства получили те университеты, которые не имели эндаумент-фондов вообще [6, с. 127-128]. Только подобный пример свидетельствует о том, что Правительство Великобритании не передало деньги в доверительное управление университетам, а сделало безвозвратную инвестицию, по своей сути субсидиарную помощь для развития учебных заведений.

В свою очередь, классический траст – это субъект финансового рынка, деятельность которого осуществляется по следующему механизму: доверительный

собственник (лицо не имеющего права собственности на средства траста, но имеющего возможность управлять и распоряжаться ими) осуществляет управление переданным ему имуществом от другого лица (владельцем и фактическим собственником) в интересах третьих лиц (бенефициариев, которые получают выгоду от управления трастом, но несут и риски, связанные с его деятельностью). Таким образом, эндаумент-фонд наполняется за счет поступлений, которые имеют по своей сути природу инвестиционных вложений, но прибыль, от которых распределяется не между инвесторами, а между третьими лицами.

С другой стороны, прибыль от управления эндаумента частично может распределяться и между инвесторами, однако классический пример Великобритании свидетельствует об исключительности подобной практики, нежели о ее типичности.

Вообще говоря, место эндаумента в системе финансирования университетов в странах ЕС достаточно неопределенное. Дело в том, что произойдя в Великобритании, в дальнейшем эндаумент, как источник и механизм финансирования учебных заведений, наиболее успешно развивается в США. Практика эндаумент-фондов в американских университетах является показательной, а сами университеты используют их наличие в качестве своих конкурентных преимуществ, превращаясь тем самым в настоящие бизнес-инкубаторы и технопарки.

Для европейских университетов эндаумент – это скорее альтернатива, чем один из основных источников финансирования. На сегодняшний день во многих странах ЕС сохраняется практика достаточно широкого финансирования или дотирования высших учебных заведений из государственных и/или местных бюджетов. Кроме того, многие университеты на сегодняшний день активно выпускают ценные бумаги (в основном долговые облигации), что способствует привлечению прямых инвестиций, чаще всего зарубежных, что не подлежит налогообложению во многих государствах-членах ЕС.

М. С. Амбарчян в своих исследованиях отмечает, что по значимости университеты европейских стран имеют следующие поступления в собственные бюджеты [1, с. 436]:

- поступления из государственного бюджета (через генерального распорядителя бюджетных средств соответствующей отраслевой принадлежности, которому подчиняется учебное заведение);
- поступления от оплаты за обучение и обучающие программы;
- поступления от реализации результатов НИОКР;
- поступления от хозяйственной или сопутствующей деятельности университетов напрямую не связанные с обучающим процессом (плата за проживание в общежитиях; за пользование библиотечными ресурсами; поступления от издательской деятельности; арендная плата и т.д.);
- благотворительные взносы и поступления от эндаумент-фондов;
- поступления от долговых облигаций и прочих финансовых инструментов.

Данный перечень свидетельствует о том, что на сегодняшний день значимость эндаумента в процессе финансирования потребностей университетов в европейских странах не так велика. На самом же деле эндаумент имеет огромный потенциал, поскольку, являясь по своей сути внешним источником финансирования, не требует от университета особых усилий по созданию условия для его функционирования.

Таким образом, университет не несет практически никаких транзакционных издержек при содержании эндаумент-фонда и в процессе его капитализации.

Таким образом, можно четко определить, что эндаумент-фонды считаются внешним источником финансирования высших учебных заведений. При том, что и управление ими осуществляют приглашенные сторонние финансовые организации, а плата за управление изымается в качестве определенной части от полученной в результате использования эндаумента прибыли.

Выступая по своей сути фондом накопления благотворительных взносов, эндаумент не подлежит налогообложению. Налог взимается исключительно за прибыль, полученную от использования эндаумент-фонда. При этом сам фонд может выступать в качестве залогового актива, инвестиционных гарантий при прямом инвестировании в университет, страховым и иным обязательством университета. Все это, так или иначе, существенно расширяет возможности университетов, превращая их в автономных рыночных субъектов. Но средства эндаумент-фонда сохраняются в своем статичном состоянии и определенной величине, работает при этом лишь добавочный капитал, получаемый в результате операций с эндаумент-фондов.

Как утверждает в этой связи Ю. М. Билинец «ключевой особенностью эндаумент-фонда является его целевой характер. Основной целью фонда является использование и распределение доходов от целевого капитала в соответствии с целями взаимодействия: управление материально-технической базой университета; модернизация образовательных программ университета; финансирование инвестиционных проектов вуза, научно-исследовательской деятельности студентов и преподавателей университета; совершенствование системы управления университетом; развитие кадрового потенциала и социальной поддержки работников и студентов университета» [2, с. 37]. Европейская практика создания и управления эндаумент фондами свидетельствует о том, что на сегодняшний день нет единых или традиционных направлений использования прибыли, которая им капитализируется. По большому счету, как отмечает ряд ученых [9; 10; 11] в европейских университетах чаще всего средства от эндаумент-фондов распределяются на покрытие текущих финансовых разрывов. При этом, например Л. Паркер отмечает отсутствие единой стратегии управления эндаументами в европейских университетах. В отличие от стратегии управления такими фондами, которой придерживаются университеты США, подавляющее большинство европейских университетов преследует не стратегические, а тактические цели [10, с. 434-435].

На наш взгляд это является одним из наибольших недостатков системы менеджмента европейского образования в целом. При этом следует отметить, что европейские университеты до сих пор тяготеют к привлечению прямых инвестиций. Но это объясняется скорее поведенческой моделью самих инвесторов, их желанием получать прибыль от инвестиций в краткосрочной перспективе. Эндаумент-фонд такого объема прибыли не дает, а ее распределение осуществляется не в пользу инвесторов.

То есть можно констатировать, что характерной особенностью европейских эндаументов является то, что инвестиции осуществляются за счет прибыли от донорских, благотворительных взносов, грантовых поступлений в один целевой фонд – эндаумент.

В этой связи интересной представляется позиция В. А. Галичина и Л.А. Фадеевой, которые проводят анализ стратегии ряда европейских университетов при использовании ими потенциала эндаумент-фондов. Общий вывод можно сформулировать таким образом, что эндаумент – это инструмент пополнения внутренних материально-финансовых резервов университетов за счет использования благотворительных взносов и донорской помощи [4; 8].

По нашему мнению, подобный вывод явственно раскрывает вторичность происхождения прибыли от использования эндаумента по отношению к иным внешним источникам финансирования университетов. но вместе с тем, данный тезис свидетельствует о том, что европейские университеты являются и владельцами и управляющими компаниями по отношению к эндаумент-фондами. Это основное отличие между европейскими и американскими университетами, где эндаумент – это фонд, передаваемый в доверительное управление субъектам финансового рынка, профессионально осуществляющим деятельность по управлению активами.

Говоря о практике управления эндаументами в европейских университетах, следует обратить внимание на ряд исследований относительно размера и уровня капитализации эндаументов университетов различных стран. Например, основываясь на результатах исследований А. В. Молины [6, с. 128] можно прийти к выводу, что среди 10 крупнейших по размеру эндаументов неамериканских университетов только два университета европейские. При этом оба из Великобритании (рис 1.).

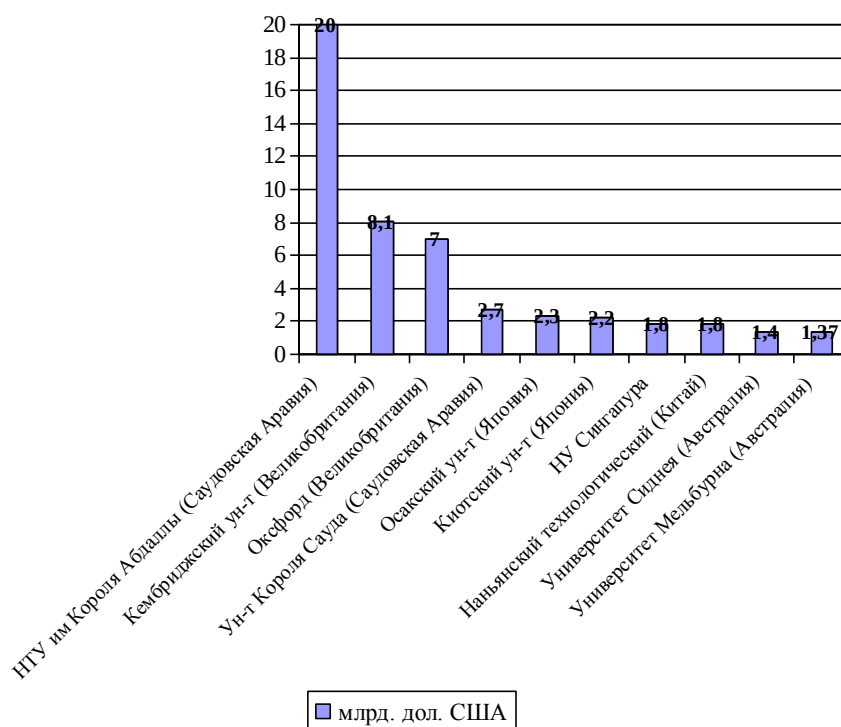

Рис. 1. Рейтинг наибольших университетов по размеру эндаумента (за пределами США).

Таким образом, можно отметить, что европейские университеты достаточно пассивно используют эндаумент в качестве альтернативного источника пополнения собственных финансовых ресурсов. При этом данные исследований 100 наиболее успешных университетов мира, проведенного в 2017 году, свидетельствуют о том, что

в рейтинг среди 100 университетов по размеру эндаумент-фонда попали только 2 европейских университета (табл. 1).

Таблица 1.

Место европейских университетов в рейтинге университетов мира по размеру эндаумент-фонда (по состоянию на 01.08. 2017 года)*

Наименование университета (страна)	Позиция в рейтинге	Размер эндаумент-фонда, млрд дол США	Позиция в рейтинге лучших университетов мира в 2017 году	Характеристика эндаумента и его особенности
Кембрижский университет (Великобритания)	15	7,577	5	Является самым богатым университетом в Европе. Эндаумент-фонд сформирован за счет: – строительных и земельных активов; – пожертвований высокопоставленных выпускников
Оксфордский университет (Великобритания)	18	6,81	10	Эндаумент-фонд сформирован за счет: – земельных активов; – доходов от издательской и музейной деятельности; – пожертвований, направленных на создание различных школ (школа бизнеса Сайда; Оксфорд-Мартин исследовательский центр и т.д.).

* *The 100 Richest Universities: Their Generosity and Commitment to Research 2017 [Electronic resource]*
– Access point: <https://thebestschools.org/features/richest-universities-endowments-generosity-research/>

Таким образом, можно сделать вывод, что основными источниками формирования эндаумент-фондов самых крупных университетов Европы являются благотворительные пожертвования и собственные земельный и иные активы.

Что же касается остальных университетов Европы, то как отмечает М. Санчес-Барильенго, среди наибольших по объемам эндаумента (кроме указанных выше) следует отметить университеты: Милана, Стокгольма, Гетеборга, Сорбонна (Париж, Франция), Мадрида и Амстердама. Их эндаументы превышают 100 млн. Евро, в то время как во многих университетах Европы существуют эндаумент-фонды размеры которых меньше 1 млн. Евро, и полученные от их капитализации средства направляются в основном на выплату стипендий наиболее успешных студентов [0].

Итак, в Европе самый большой опыт работы с эндаумент-фондами накоплен в университетах Великобритании. Так, например, Оксфордский университет активно работает в направлении пополнения эндаумент-фонда, а в штате управления самого фонда работает более 100 человек, а филиалы открыты даже в США и Канаде. Целью фонда является ежегодное выделение 250 млн. фунтов для поддержки студентов, преподавательского состава и инновационных исследований [0, с. 50].

При этом как отмечает в своих исследованиях В. М. Виноградня «европейские университеты для управления эндаумент-фондами формируют специальные отделы, дирекции, управления из профессиональных финансистов и инвестиционных

аналитиков, создают Наблюдательные советы, которые разрабатывают политику инвестирования и управления рисками, определяют состав портфеля инвестиций и стратегии инвестирования. Часто управление эндаументом или его частью может поручаться специальным компаниям по управлению активами, что обеспечивает диверсификацию фондов и лучшее видение рыночных возможностей» [0]. В этой связи следует говорить о том, что эндаумент-фонд выступает инвестиционным ресурсом самого университета. А университет использует его в качестве своеобразного гарантийного фонда по собственным обязательствам, в случае если иная более рискованная экономическая деятельность университета приведет к убыткам и сокращениям активов.

Следует отметить, что существует несколько типов эндаумент-фондов, и несколько практик их функционирования в европейских университетах. Так, например Г. Б. Тимохова отмечает наличие трех типов эндаумент-фондов в зависимости от способа их формирования и характера деятельности [0, с. 681–682]:

- открытая модель, представляет собой эндаумент-фонд для которого свойственно большое число жертвователей, диверсифицированная структура пожертвований, постоянное пополнение фонда, высокая информационная прозрачность.

- закрытая модель, для которой характерно незначительное число жертвователей, большой размер пожертвований, редкое (пассивное) пополнения фонда, низкая информационная прозрачность функционирования;

- смешанная модель, представляет собой определенный синтез двух моделей, при которой, не смотря на наличие ограниченного числа жертвователей и высоких объемов пожертвований, наблюдается высокая степень прозрачности финансовой информации.

Выводы. Подводя итоги исследования, следует отметить ряд ключевых общих характеристик практики функционирования эндаумент-фондов в европейских университетах.

Во-первых, обращает на себя внимание недостаточная активность и уровень капитализации эндаумент-фондов европейских университетов. В рейтинге 100 университетов мира по объемам эндаумент-фонда только 2 европейских университетов. Кроме того, исследования многих европейских ученых демонстрируют, что в основном университеты ЕС формируют эндаумент-фонды с объемам менее 1 млн. Евро. Все это свидетельствует о том, что потенциал эндаумента для финансирования собственных потребностей университетами не раскрыт на надлежащем уровне.

Во-вторых, эндаумент-фонды в практике европейских университетов создаются в основном за счет пожертвований и собственных активов университетов, как правило, тех, которые сложно отчуждать (земля, основные фонды и т.д.). При этом управляются такие фонды как посредством специально созданных университетами управлений и дирекций, так и за счет приглашенных сторонних организаций (компаний по управлению активами). Важной общей особенностью эндаументов является то, что большая часть поступлений от капитализации таких фондов университеты направляют на выплату стипендий и финансирование инновационной деятельности.

При этом следует обратить внимание и на тот факт, что эндаументы развиваются в качестве источников внешнего финансирования деятельности университетов и являются по сути конкурирующим направлением инвестирования. В отличие от инвестиций эндаументы формируются как благотворительные фонды, а прибыль от их вовлечения в рыночные процессы распределяется между третьими лицами на их нужды, в частности на нужды образовательного процесса.

В общем и целом следует сделать вывод о том, что практика эндаументов в европейских университетах на сегодня существенно уступает в уровне своего методологического и теоретического обеспечения по сравнению с подобной практикой в США. Это свидетельствует о необходимости разработки новых функциональных возможностей в управлении эндаумент-фондами и моделей управления ими.

Перспективы дальнейших исследований. Следует отметить, что подобные выводы открывают достаточно много перспективных направлений для дальнейших исследований. Наиболее перспективными и своевременными из которых, на наш взгляд, являются исследования моделей управления эндаумент-фондами в европейских университетах. Кроме того важно обратить внимание на механизм перераспределения прибыли эндаумент-фонда и нормативно-правовое регулирование его функционирования в целом.

Литература.

1. Амбарчян М. С. Фінансова звітність державних університетів України, Британії та США: аналітичний аспект / М. С. Амбарчян // Економічний форум. – 2015. – № 4. – С. 433-441.
2. Білінець М. Ю. Эндаумент-фонд як альтернативне джерело фінансування вищої освіти / М. Ю. Білінець // Бізнес Інформ. – 2015. – № 3. – С. 35-39.
3. Виноградня В. М. Фінансова автономія як необхідна умова функціонування державних вищих навчальних закладів в Україні / В. М. Виноградня // Траєкторія науки. – 2016. – Т. 2, № 11. – С. 4.1-4.10.
4. Галичин, В.А. Международный рынок образовательных услуг: основные характеристики и тенденции развития / В. А. Галичин. – М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015. – 60 с.
5. Давыденко Т. М. Фонд управления целевым капиталом и ассоциация выпускников ВГУ – инструменты экономической устойчивости университетов / Т. М. Давыденко, О. П. Камшилина // Вестник ВГУ № 1 – 2014 – с. 48-51.
6. Моліна О.В. Фонди цільового капіталу як джерело довгострокового розвитку вузів [Електронний ресурс] / О.В. Моліна // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2014. – № 2 (12). – С. 126-131.
7. Тимохова Г. Б. Эндаумент, як спосіб фінансування дослідницького потенціалу ВУЗу / Г. Б. Тимохова // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості : тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, (Львів, 14–16 травня 2015 року) / Національний університет «Львівська політехніка» [та інші]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 681–682.
8. Фадеева Л.А. Университет в региональной публичной политике: российские практики в сравнительной перспективе / Л.А. Фадеева, К.А. Пунина // Политическая наука. – № 3. – 2015. – С. – 150-160.
9. Lowman R.L. Leading the 21st-Century College and University: Managing Multiple Missions and Conflicts of Interest in Higher Education // The Psychologist-Manager Journal. – 2010. – № 13. – P. 237-243
10. Parker L. University Corporatization: Driving redefinition // Critical Perspectives on Accounting. – 2011. – Т.22 – №4. – P. 434-45.

11. Sánchez-Barrioluengo M. Articulating the 'three-missions' in Spanish universities // Research Policy. – 2014. – № 43. – P. 1760-1773
12. The 100 Richest Universities: Their Generosity and Commitment to Research 2017 [Electronic resource] – Access point: <https://thebestschools.org/features/richest-universities-endowments-generosity-research/>

References.

1. Ambarchian M. S. Finansova zvitnist derzhavnykh universytetiv Ukrainy, Brytanii ta SShA: analitychnyi aspekt / M. S. Ambarchian // Ekonomichnyi forum. – 2015. – № 4. – S. 433-441
2. Bilinets M. Yu. Endaument-fond yak alternatyvne dzherelo finansuvannia vyshchoi osvity / M. Yu. Bilinets // Biznes Inform. – 2015. – №3. – S. 35-39
3. Vynohradnia V. M. Finansova avtonomiia yak neobkhidna umova funktsionuvannia derzhavnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv v Ukraini / V. M. Vynohradnia // Traektoryia nauky. – 2016. – T. 2. - №11. – S. 4.1-4.10.
4. Galichin, V.A. Mezhdunarodnyy rynek obrazovatel'nykh uslug: osnovnye harakteristiki i tendencii razvitiya / V. A. Galichin. – M. : Izdatel'skij dom «Delo» RANHiGS, 2015. – 60 s.
5. Davydenko T. M. Fond upravlenija celevym kapitalom i assotsiia vypuskniov VGU – insturmenty jekonomicheskoy ustojchivosti universitetov / T. M. Davydenko, O. P. Kamshilina // Vestnik VGU № 1 – 2014 – s. 48-51.
6. Molina O.V. Fondy tsilovoho kapitalu yak dzherelo dovhostrokovoho rozvytku vuziv [Elektronnyi resurs] / O.V. Molina // Ekonomika: realii chasu. Naukovyi zhurnal. – 2014. – № 2 (12). – S. 126-131.
7. Tymokhova H. B. Endaument, yak sposib finansuvannia doslidnytskoho potentsialu VUZu / H. B. Tymokhova // Problemy formuvannia ta rozvytku innovatsiinoi infrastruktury: yevropeyskyi vektor – novi vyklyky ta mozhlyvosti : tezy dopovidei III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, (Lviv, 14–16 travnia 2015 roku) / Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika» [ta inshi]. – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2015. – S. 681–682.
8. Fadeeva L.A. Universitet v regional'noj publichnoj politike: rossijskie praktiki v sravnitel'noj perspektive / L.A. Fadeeva, K.A. Punina // Politicheskaja nauka. – № 3. – 2015. – S. – 150-160.
9. Lowman R.L. Leading the 21st-Century College and University: Managing Multiple Missions and Conflicts of Interest in Higher Education // The Psychologist-Manager Journal. – 2010. – № 13. – P. 237-243.
10. Parker L. University Corporatization: Driving redefinition // Critical Perspectives on Accounting. – 2011. – T.22 – №4. – P. 434-45.
11. Sánchez-Barrioluengo M. Articulating the 'three-missions' in Spanish universities // Research Policy. – 2014. – № 43. – P. 1760-1773.
12. The 100 Richest Universities: Their Generosity and Commitment to Research 2017 [Electronic resource] – Access point: <https://thebestschools.org/features/richest-universities-endowments-generosity-research/>

Лайс Л.О., аспірант,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

МАСШТАБИ ПОШИРЕННЯ ЕНДАУМЕНТУ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Розкрито природу ендаумент-фонду і його роль у фінансуванні вищих навчальних закладів в Європі. Проведено аналіз сучасного стану та практики використання ендаумент-фондів в процесі фінансування університетами власних потреб. Розкрито особливості формування та управління ендаумент-фондами. Виділено види та способи наповнення ендаументів. Визначено проблеми сучасного стану управління ендаумент-фондами в університетах Європи.

Ключові слова: ендаумент, управління, університет, фінансування діяльності, довірче управління, система освіти.

THE SCALE OF THE DISTRIBUTION OF ENDOWMENT IN EUROPEAN UNIVERSITIES

The nature of the endowment fund and its role in financing higher education institutions in Europe is revealed. It was stated that education is one of the key functions of the state, and the financing of the education system is one of the most important directions for allocating state budget funds. It is indicated that the problem of creating and managing endowment funds in European universities is one of the most urgent in European management today. This research paper aims at analyzing the extent of the distribution of endowment in European universities and finding the most optimal models for its functioning. The research paper analyzes the current state and practice of using endowment funds in the process of financing their own needs by universities. It is noted within the research paper that a characteristic feature of European endowments is that investment is made from the profits from donor, charitable contributions, grant proceeds to one trust fund - endowment. The features of formation and management of endowment funds are revealed. Types and ways of filling endowments are singled out. A number of key characteristics of the practice of functioning of endowment funds in European universities are presented, namely, the insufficient activity and level of capitalization of endowment funds of European universities. Only 2 European universities are included in the ranking of 100 universities of the world in terms of the endowment fund volume, and this indicates that the endowment potential for financing own needs by universities is not revealed at an appropriate level. It is also indicated that in the practice of European universities, endowment funds are created mainly through donations and own assets of universities, as a rule, those that are difficult to alienate. The conclusion is made that the practice of endowments in European universities today is significantly inferior in terms of the level of its methodological and theoretical support in comparison with similar practice in the US. This indicates the need to develop new functional possibilities in managing endowment funds and their management models. The problems of the current state of management of endowment funds in European universities are identified.

Keywords: endowment, management, university, activity financing, trust management, education system.

Наукове видання

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ
ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ**

Збірник наукових праць

Випуск 1 (34)

Українською, російською, англійською мовами

Статті подано в авторській редакції

Засновник – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про державну реєстрацію

КВ № 6852 від 09.01.03

ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ»
03150, м. Київ, вул. Предславинська, 28, оф. 1
(38044) 528-05-42

Підписано до друку 21.11.2017. Формат 60х84^{1/16}. Вид. № 162
Друк офсетний. Наклад 100. Ум. друк. арк. 17,4 Зам. №177
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 1103 від 31.10.02